

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – UNIVERSITY OF CRETE
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ**

ΝΙΚΟΛΑΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ

**Η ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ
ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΗΣ ΑΧΑΪΑΣ**

**Σειρά ΡΙΘΥΜΝΑ : ΘΕΜΑΤΑ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ. Αρ. 9
Υπεύθυνος Ν. ΦΑΡΑΚΛΑΣ**

ΡΕΘΥΜΝΟ 2001

ΡΙΘΥΜΝΑ (Θέματα Κλασικης Αρχαιολογίας) Αρ. 9
Υπεύθυνος Ν. Φαράκλας.

ΝΙΚΟΛΑΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ

Η Γεωπολιτική Οργάνωση της Πελοποννησιακής Αχαΐας

**Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας- Τομέας
Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης. I.S.B.N. 960-7143-13-0.
Ρέθυμνο 2001.**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή είναι αποτέλεσμα της επιδίωξης να δώσω στους φοιτητές μου ένα παράδειγμα εφαρμογής της μεθοδολογικής πρότασης να εξετάζονται τα θέματα κατάληψης και οργάνωσης του χώρου στην περίοδο ύπαρξης της ελληνικής πόλης με συνδυασμό των δεδομένων των γραπτών πηγών, φιλολογικών και επιγραφικών κειμένων, των αρχαιολογικών δεδομένων και κυρίως εκείνου που μέχρι σήμερα ελάχιστα λαμβάνεται υπόψη, των γεωγραφικών δεδομένων που υποδεικνύουν και τις παραγωγικές, αλλά όχι μόνο αυτές, προϋποθέσεις του δεδομένου χώρου. Η Αχαΐα εν προκειμένω προσφερόταν και για λόγους αντικειμενικούς, καθώς είναι μια από τις χώρες που οργανωνόταν κατά πόλεις, κάθε μια από τις οποίες συνεκροτείτο τουλάχιστον αρχικά από περισσότερους «δήμους», πληθυσμιακές υποδιαιρέσεις που κατά πάσαν πιθανότητα αντιστοιχούσαν και σε εδαφικές, αλλά συγχρόνως συγκροτούσε και σε κάποιο βαθμό ενιαίο πολιτικό μόρφωμα, το Κοινό των Αχαιών. Προσφερόταν όμως και από πρακτική άποψη, γιατί πιολύ πρόσφατα, το 1995, ο A. D. Rizakis μας πρόσφερε μια εξαιρετική συλλογή του συνόλου των φιλολογικών και επιγραφικών δεδομένων που αφορούν σε αυτή συνοδευόμενη και από πλούσια βιβλιογραφία που αφορά όχι μόνο σε αυτά αλλά και στα μέχρι τούδε αρχαιολογικά δεδομένα και ακόμη στις σχετικές επεξεργασίες και ερμηνευτικές προτάσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Εισαγωγή. Η Αχαΐα και οι Αχαιοί	1
B. Η Δυτική Αχαΐα. Φυσικά και Πολιτικά Όρια	15
B.1. Ο Λάρισος και το ορεινό όριο ως την Κέρτεζη	15
B.2. Το πρόβλημα της Τριταικής	19
B.3. Τα πολιτικά κέντρα της δυτικής χώρας: Δύμη, Ωλενος, Φαραί	26
B.4. Οι επικράτειες της δυτικής περιοχής: Έκταση και συγκρότηση	32
Γ. Η Κεντρική Παράκτια Αχαΐα:	
Πάτραι, Ρύπες, Αίγιον, Ελίκη, (Καρύνεια, Άσχειον)	43
Γ.1. Πάτραι	43
Γ.2. Ρύπες	52
Γ.3. Αίγιον	56
Γ.4. Ελίκη	61
Γ.5. Καρύνεια και Άσχειον	69
Δ. Η Μεσόγεια Αχαΐα: Τριταία και Λεόντιον	79
Ε. Η Ανατολική Αχαΐα: Βούρα, Αιγαί, Αίγειρα, Πελλήνη	85
E.1. Βούρα	85
E.2. Αιγαί	91
E.3. Αίγειρα	95
E.4. Πελλήνη (και Δονούσσα)	98
Ευρετήριο Κυρίων Ονομάτων	109

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Η ΑΧΑΪΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΧΑΙΟΙ

Η πελοποννησιακή Αχαΐα είναι για τους αρχαίους η χώρα που απλώνεται στη νότια ακτή του κορινθιακού κόλπου από τη Σικυωνία στα ανατολικά ως το ακρωτήριο Άραξος στα δυτικά. Στα νότια συνορεύει με την Ηλεία δυτικά από τον Ερύμανθο και με την Αρκαδία ανατολικά του. Η κρατούσα άποψη, για πρώτη φορά πλήρως διατυπωμένη από τον Ηρόδοτο, ήταν ότι η χώρα αυτή, γνωστή στα ομηρικά κείμενα με το όνομα Αιγιαλός, ανήκε στους Ίωνες, τους ίδιους που μετά από την εκδίωξή τους από εδώ, και αφού έμειναν για σημαντικό διάστημα στην Αττική, μετανάστευσαν και ίδρυσαν στην ακτή και τα πλησιόχωρα νησιά τις δυνατές πόλεις της μικρασιατικής Ιωνίας. Πιστεύοταν ότι μετά την κάθοδο των Ηρακλειδών οι διωγμένοι από τη Λακωνία και την Αργεία Αχαιοί με ηγεμόνα το γυιο του Ορέστη Τισαμενά κατέφυγαν στον Αιγιαλό, συγκρούστηκαν με τους Ίωνες, τους νίκησαν, τους εξεδίωξαν και εγκαταστάθηκαν στη χώρα δίνοντάς της και το γνωστό στα ιστορικά χρόνια νέο της όνομα. Ο Ηρόδοτος (I 145) μας δίνει και άλλες λεπτομέρειες αυτής της παράδοσης: Δυνάδεις δέ μοι δοκέουσι πόλιας ποιήσασθαι οἱ Ίωνες καὶ οὐκ ἔθελῆσαι πλέονας ἐκδέξασθαι τοῦδε εἶνεκα, διὶ μὲν οὐδὲν Πελοποννήσῳ οἰκεον δυνάδεις ἦν αὐτῶν μέρεα, κατάπερ νῦν Αχαιῶν τῶν ἐξελασάντων Ίωνας δυνάδεικά ἔστι μέρεα, Πελλήνη μὲν γε πρώτη πρὸς Σικυώνος, μετὰ δὲ Αἴγειρα καὶ Αἴγαι, ἐν τῇ Κράθις ποταμὸς ἀείναος ἔστι, ἀπ' δέος δὲ Ίταλίη ποταμὸς τὸ οὔνομα ἔσχε, καὶ Βούρα καὶ Ἐλική, ἐς τὴν κατέφυγον Ίωνες ὑπὸ Αχαιῶν μάχῃ ἐσσωθέντες, καὶ Αἴγιον καὶ Ρύπες καὶ Πατρέες καὶ Φαρέες καὶ Ωλενος, ἐν τῷ Πείρος ποταμὸς μέγας ἔστι, καὶ Δύμη καὶ Τριταιέες, οἵ μοινοι τούτων μεσόγαιοι οἰκέουσι. Ταῦτα δυνάδεις μέρεα νῦν Αχαιῶν ἔστι καὶ τότε γε Ίωνων ἦν.

Το απόσπασμα επιδέχεται κάποιες σημαντικές παρατηρήσεις:

α. Είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι η χώρα διαιρέθηκε σε δυνάδεις μέρη από τους Ίωνες, επειδή ο πληθυσμός ήταν για άλλους και όχι γεωγραφικούς λόγους διαιρεμένος σε ισάριθμα τμήματα, αλλά προφανώς δεν μπορούμε να θεωρήσουμε πιθανό, ότι και αι Αχαιοί θα συνέπεσε να είναι επίσης χωρισμένοι σε δυνάδεις τμήματα και το καθένα κατέκτησε ένα τμήμα της χώρας που προηγουμένως θα ανήκε σε ένα τμήμα του ιωνικού πληθυσμού. Θα πρέπει να συναγάγουμε ότι, κατά την πίστη του Ηροδότου τουλάχιστον, ήδη από την εποχή των Ιώνων η χώρα ήταν διαιρεμένη σε δυνάδεις τμήματα και αυτή τη διαιρέση διατήρησαν οι Αχαιοί. Άρα κατά πάσαν πιθανότητα επρόκειτο για φυσική διαιρέση.

β. Οι Ίωνες όμως δεν θέλησαν να δεχθούν στη νέα τους πατρίδα περισσότερες από δυνάδεις πόλεις, επειδή δυνάδεις ήταν και τα μέρη που κατείχαν -ή στα οποία διακρίνονταν- στην πελοποννησιακή πατρίδα. Επομένως πρόκειται για διαιρέσεις αντίστοιχες με τις πόλεις, δηλαδή πολιτικές. Τα «μέρεα» πρέπει να νοούνται ως πολιτικές μονάδες. Σε ποιο πράγμα όμως δεν θέλησαν να δεχτούν περισσότερες

από δώδεκα πόλεις; Προφανώς στο ευρύτερο πολιτικό μόρφωμα που συναποτελείτο από τις πόλεις. Δηλαδή στο Κοινό. Ο λόγος λοιπόν είναι για τέτοια πολιτικά μορφώματα. Η πίστη του συγγραφέα ήταν, ότι όπως υπήρχε στα χρόνια του ένα Κοινό των Ιώνων στη Μικρά Ασία που συνεκροτείτο από δώδεκα πόλεις, υπήρχε παλιότερα ένα αντίστοιχο στην Πελοπόννησο συγκροτούμενο από δώδεκα «μέρεα». Αυτό το είχε υποκαταστήσει στα χρόνια του ένα Κοινό των Αχαιών που το σχημάτιζαν τα ίδια «μέρεα». Προφανώς τα τελευταία εκτός από φυσικές υποδιαιρέσεις ήταν και πολιτικές μονάδες, αντίστοιχες με τις πόλεις που σχημάτιζαν στα ίδια χρόνια το ασιατικό Κοινό των Ιώνων.

γ. Αφού όμως και οι πόλεις έχουν διακριτές επικράτειες και το άθροισμα των επικρατειών αυτών αποτελεί την κατά κάποιο τρόπο επικράτεια του Κοινού, όπως αντίστοιχα την αποτελεί το άθροισμα των μερών, τα οποία επιπλέον είναι και πολιτικές μονάδες, όπως ακριβώς και οι πόλεις, θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι η διάκριση από τον Ήρόδοτο πόλεων και μερών οφείλεται στο επιπλέον περιεχόμενο του πρώτου όρου, δηλαδή το οικιστικό. Στα χρόνια του ο όρος εκτός από πολιτικό μόρφωμα, λαό και χώρα, σημαίνει και οικιστικό κέντρο. Συνάγεται επομένως ότι σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στην Ιωνία και όχι μόνο, στην πελοποννησιακή Αχαΐα η οικιστική συγκρότηση των πόλεων δεν είχε προχωρήσει ακόμα σε βαθμό που θα επέτρεπε στον ιστορικό να τους αποδίδει το ίδιο όνομα με το οποίο στα χρόνια του δηλωνόταν μαζί με τα άλλα και ο χαρακτήρας της οικιστικής συγκέντρωσης, της μεγάλης οικιστικής μονάδας.

δ. Τα μέρη της Αχαΐας είναι τα τμήματα στα οποία «μερίζεται» η συνολική χώρα. Πρόκειται για αυτό που εμείς ονομάζουμε συστατικά μέρη:

1. **Πελλήνη.** Από το κείμενο μαθαίνουμε ότι είναι το μέρος της χώρας, αλλά και το μέρος των Αχαιών, δηλαδή η πολιτική μονάδα, που συνορεύει με τη Σικυώνα, άρα με την επικράτεια της δωρικής αυτής πόλης. Συνάγεται ότι βρίσκεται στα δυτικά της και επομένως είναι η ανατολικότερη περιοχή της Αχαΐας. Όπως και οι υπόλοιπες δέκα είναι παράλια περιοχή, έχει δηλαδή θαλάσσιο μέτωπο. Οι λοιπές ακολουθούν η κάθε μια δυτικότερα της προηγούμενης, με μόνη εξαίρεση τους Τριταιείς που μνημονεύονται τελευταίοι, γιατί δεν διαθέτουν θαλάσσιο μέτωπο.
2. **Αίγειρα.** Προφανώς βρίσκεται δυτικότερα της Πελλήνης.
3. **Αιγαί.** Ομοίως παράλιο μέρος δυτικότερα του προηγούμενου. Όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις το όνομα καλύπτει το γεωγραφικό, αλλά και το πολιτικό μέρος και επομένως συμπεριλαμβάνει την έννοια των πολιτών και ασφαλώς και το διοικητικό κέντρο, αποφεύγοντας να το ονομάσει πόλη, αφού δεν διέθετε το χαρακτήρα της μεγάλης οικιστικής μονάδας. Όμως πράγματι στο νου του συγγραφέα επικρατεί η έννοια της περιοχής, της χώρας Αιγαί, και γι' αυτό γράφει *ἐν τῇ Κράθις ποταμός*. Αν επικρατούσε η έννοια του κέντρου ή της πολιτικής υπόστασης θα έπρεπε να γράφει *ἐν ταῖς*. Πέραν αυτού είναι τελείως απίθανο να ήθελε να πει, ότι το ποτάμι περνάει μέσα από το διοικητικό κέντρο.
4. **Βούρα.** Ομοίως το μέρος, το τμήμα της συνολικής χώρας, με διακριτή πολιτική υπόσταση, που βρίσκεται δυτικότερα του προηγούμενου.
5. **Ελίκη.** Ισχύουν τα ίδια, αλλά αφού «σε αυτήν κατέψυγαν οι Ιωνες όταν νικήθηκαν στη μάχη από τους Αχαιούς», το όνομα μάλλον θα πρέπει να καλύπτει και την έννοια της Θέσης, και μάλιστα της οχυρής Θέσης, της προσφερόμενης για καταψυγή ηττημένων σε ανοιχτή σύγκρουση.
6. **Αίγιον.** Ισχύουν τα ίδια με τα σημειούμενα για την Πελλήνη, την Αίγειρα, τις Αιγές, τη Βούρα.
7. **Ρύπες.** Η πρώτη περίπτωση που το μέρος της χώρας καλύπτεται από το όνομα του μέρους των κατοίκων. Ρύπες είναι υποδιαιρέση των Αχαιών που δίνει το όνομα στο μέρος της χώρας που της αντιστοιχεί. Στο μέρος, την περιοχή της οποίας χρήστες ή κύριοι είναι οι Ρύπες. Είναι μάλιστα η μόνη τέτοια περίπτωση για την πελοποννησιακή Αχαΐα. Και άλλα «μέρεα»

μνημονεύονται από τον Ηρόδοτο με το όνομα που δηλώνει το μέρος των Αχαιών, των κατοίκων, αλλά εκεί το τελευταίο φαίνεται να προκύπτει από το γεωγραφικό όνομα της ιδιαίτερης χώρας ή του διοικητικού κέντρου.

8. **Πατρέες.** Πρόκειται ακριβώς για ένα από τα παραπάνω ονόματα. Ο συγγραφέας αποκαλεί την πολιτική μονάδα με την ονομασία των φορέων της, όπως κανονικά έπρατταν οι Έλληνες των χρόνων του όταν αναφέρονταν σε πολιτικά μορφώματα. Το ίδιο όμως το όνομα των φορέων μοιάζει το πιο πιθανό να προέρχεται από το τοπωνύμιο, είτε της χώρας, είτε του πολιτικού κέντρου.
9. **Φαρέες.** Ισχύουν τα ίδια με την προηγούμενη περίπτωση.
10. **Ωλενος.** Εδώ χρησιμοποιείται και πάλι για να δηλώσει και την πολιτική μονάδα το τοπωνύμιο. Ο Ωλενος ως μυθική πόλη παρούσα στο έπος, νοείται στα πλαίσια του πιθανώς ως οικισμός, αλλά ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί το τοπωνύμιο ως δηλωτικό χώρας, αφού λειπει εν τω Πειρος ποταμος μέγας εστί. Δεν φαίνεται καθόλου πιθανό να πίστευε ότι ο μέγας ποταμός ρέει μέσα στον ίδιο τον οικισμό.
11. **Δύμη.** Είναι η τελευταία περιοχή, το τελευταίο μέρος προς τα δυτικά, αφού μνημονεύεται τελευταίο από όλα εκτός από τους Τριταιείς που όμως δηλώνεται ότι είναι οι μόνοι μεσόγειοι.
12. **Τριταιέες.** Ο τύπος ονόματος που χρησιμοποιείται είναι αντίστοιχος με εκείνους που επιλέχθηκαν για τα πολιτικά μέρη Πατρείς και Φαρείς. Ο Ηρόδοτος δεν ορίζει την τοπογραφική σχέση του τελευταίου αυτού γεωγραφικού, πληθυσμιακού και πολιτικού μέρους των Αχαιών προς τα άλλα, τα μνημονεύθηντα πρώτα, τα ακολουθούντα ή τα αναφερθέντα τελευταία. Το μόνο, αλλά κρίσιμο στοιχείο που δίνει για τη χώρα, είναι ότι οι Τριταιείς ήταν οι μόνοι μεσόγειοι, δηλαδή νέμονταν χώρα δίχως έξοδο στη θάλασσα, σε διάκριση από όλους τους άλλους Αχαιούς.

Μερικές από τις πιο πάνω ονομασίες είναι γνωστές ήδη στον Ηρόδοτο από τα ομηρικά κείμενα: Η Ελίκη, το Αίγιον, η Πελλήνη (Β 574-575), πιθανώς οι Αιγαί (Θ 205, αν σε αυτές πίστευε ο συγγραφέας ότι αναφέρεται η σχετικά ομηρική μνεία). Και είναι γνωστές ως θέσεις, δηλαδή μάλλον ως οικισμοί, ή ως περιοχές. Αξίζει όμως να επισημάνουμε, ότι ο Ηρόδοτος παραθέτει χωρίς απόπειρα διαφοροποίησης τοπωνύμια που μπορεί να δηλώνουν είτε οικισμούς είτε γεωγραφικές διαιρέσεις, ένα όνομα υποδιαιρέσης του πληθυσμού που δεν προκύπτει από τοπωνύμιο και τρία άλλων υποδιαιρέσεων του πληθυσμού που το πιθανότερο είναι ότι προκύπτουν αντίθετα από τοπωνύμια. Συνάγεται επομένως, ότι ο κατάλογος των ονομάτων των αχαιϊκών μερών δεν προϋπάρχει των Αχαιών στην περιοχή. Επιβιώνουν μερικά ονόματα θέσεων, αλλά είναι σαφές ότι τα δώδεκα μέρη των Ιώνων θα είχαν σε όλες ή σε πολλές περιπτώσεις άλλα ονόματα. Δεν είναι δυνατό να θεωρήσουμε, ούτε να θεωρούσε ο Ηρόδοτος, ότι εκτός από τους Αχαιούς Ρύπες θα υπήρχαν και Ίωνες ομώνυμοι και μάλιστα οι πρώτοι φρόντισαν να καταλάβουν τη χώρα που ανήκε στους δεύτερους επί Ιώνων. Αφού λοιπόν στις περισσότερες περιπτώσεις τα ονόματα των γεωγραφικών μερών, δηλαδή υποδιαιρέσεων, δηλώνουν συγχρόνως και τις υποδιαιρέσεις του πληθυσμού, και αφού τα μέρη υπήρχαν πριν να πάρουν αυτά τα ονόματα, προκύπτει ότι η ύπαρξη τους δεν είναι καταρχήν θεσμική, αλλά φυσική. Ότι δηλαδή η φυσική, γεωγραφική διαίρεση λαμβάνει εκ των υστέρων θεσμική υπόσταση.

Κατά την αντίληψη λοιπόν του Ηροδότου η Αχαΐα συγκροτείται από δώδεκα περιοχές, χώρες και οι Αχαιοί κατατάσσονται σε δώδεκα αντίστοιχα «μέρεα», τμήματα. Κάθε Αχαιός επομένως έχει κατά κάποιον τρόπο διπλή ταυτότητα. Μια γενικότερη, την «εθνική». Είναι Αχαιός. Και μια ειδικότερη, «τοπική», του μέρους. Είναι Πελληνεύς ή Αγειράτης ή Αιγαίος ή Βούριος ή Ελικεύς ή Αιγιεύς ή Ρυψ ή Πατρεύς ή Φαρεύς ή Ωλένιος ή Δυμαίος ή Τριταιεύς. Αντίστοιχα με τα δύο επίπεδα πολιτικών μορφωμάτων στα οποία συμμετέχει, το Κοινόν και τα μέρεα. Τα τελευταία προφανώς αντιστοιχούν στις πόλεις μέλη άλλων Κοινών και σημειώσαμε τον κύριο

λόγο για τον οποίο ο ιστορικός φαίνεται να διακρίνει τα μεν από τις δε. Στις αποικίες είναι αναμενόμενο οι πολιτικές κοινότητες, που φυσικά έχουν και συγκεκριμένη χώρα, επικράτεια, να είναι και από οικιστική άποψη πόλεις, δηλαδή μεγάλες σχετικά πληθυσμιακές συγκεντρώσεις, μεγάλες οικιστικές μονάδες, οικισμοί στους οποίους κατοικούσαν μονίμως όλοι ή πάντως οι περισσότεροι κάτοικοι ή ακριβέστερα κύριοι της χώρας, όλοι οι πολίτες, δηλαδή οι ελεύθεροι κοινής (ελληνικής) καταγωγής και οι εξομοιόμενοι τυχόν με αυτούς. Στη μητροπολιτική Ελλάδα το φαινόμενο αυτό αναπτύσσεται βαθμιαία και προκύπτει σε διαφορετικές στιγμές κατά τόπους και περιοχές ως αποτέλεσμα κυρίως της ανάπτυξης του δευτερογενούς και του τριτογενούς τομέα της παραγωγής (μεταποίηση και υπηρεσίες). Στα χρόνια του Ηροδότου δεν είχε λοιπόν, όπως φαίνεται, προχωρήσει σημαντικά η ανάπτυξη του στην περιοχή της Αχαΐας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι κάθε ομάδα, κάθε μέρος των Αχαιών, δεν διέθετε κάποιο κέντρο, θέση των κοινών λατρειών και τελετουργιών, των περιοδικών συναντήσεων και συνάξεων για οικονομικές δραστηριότητες, όπως οι ανταλλαγές πλεονασμάτων κλπ., για λήψη κοινών αποφάσεων, για λύση δικαστικών διαφορών, ακόμα και ως χώρο έσχατης άμυνας σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης, αν τύχαινε να διαθέτει και τα αναγκαία προς τούτο χαρακτηριστικά. Απλώς δεν είχε επαρκώς προχωρήσει ή δεν είχε ολοκληρωθεί η διαδικασία που θα δώσει υστερώτερα και την οικιστική παράμετρο στα ίδια αυτά κέντρα. Άρα δεν έχουν ακόμα αναπτυχθεί σημαντικά, ώστε να δώσουν το σχετικό αποτέλεσμα, ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας της παραγωγής.

Συνάγεται όμως και κάτι άλλο. Αφού οι ελεύθεροι Αχαιοί δεν κατοικούν στα διοικητικά, πολιτικά, λατρευτικά κέντρα τους, είναι το κατά πολύ πιθανότερο να κατοικούν σε μικρούς οικισμούς, κοντά στους τόπους παραγωγής. Στην περίπτωση αυτή κριτήριο υπαγωγής του καθενός σε ένα από τα δώδεκα πολιτικά μέρη είναι η γεωγραφική περιοχή στην οποία βρίσκεται ο τόπος κατοικίας και οικονομικής δραστηριότητάς του. Η περιοχή όπου βρίσκεται ο οικισμός και στην οποία οι κάτοικοι ασκούν το παραγωγικό τους έργο. Το αποφασιστικό δηλαδή κριτήριο είναι το γεωγραφικό. Σε κάθε τέτοιο οικισμό αντιστοιχεί ένα μέρος του παραγωγικού εδάφους. Με άλλα λόγια το παραγωγικό έδαφος κάθε περιοχής αναμένεται να το μοιράζονται μεταξύ τους τέτοιοι οικισμοί. Στην πραγματικότητα πρόκειται για όλο το έδαφος με εξαίρεση μόνο τελείως άγονες ορεινές περιοχές ή μη επιδεχόμενα οικονομική εκμετάλλευση έλη κ.τ.ο. Το κάθε μέρος αυτού του εδάφους ορίζεται από φυσικά στοιχεία χρηστικού χαρακτήρα (εμπόδια, όπως γκρεμοί, μεγάλα απότομα βουνά, χαράδρες, ακτή, αέναοι ορμητικοί ποταμοί), αντιληπτικού χαρακτήρα (όπως φυσικές διαδρομές, ορίζοντες, οπτικές ενότητες) και νοηματικού χαρακτήρα. Το κυριότερο από τα τελευταία είναι οι υδροκριτικές, γραμμές τις περισσότερες φορές χαραγμένες με φυσικό τρόπο στο έδαφος, που ορίζουν προς τα ποιες κατευθύνσεις κατεβαίνουν τα νερά της βροχής. Αυτό επειδή παραγωγικό έδαφος χωρίς νερό δεν υπάρχει και στις ελληνικές χώρες το κρίσιμο για την παραγωγή νερό είναι εκείνο του ουρανού. Η βροχή. Έτσι οι υδροκριτικές, οι «γραμμές χωρισμού των νερών», αυτό που οι αρχαίοι ονομάζουν ως ύδωρ ή ύδατα ρέι ή καταρόει, καμία φορά και πιο συγκεκριμένα ως ύδωρ ρέι τόμβριον, ορίζουν με σαφή και δοσμένο από τη φύση τρόπο τη διαίρεση του εδάφους ως προς την παραγωγική του πλευρά. Του εδάφους με οικονομικό ενδιαφέρον ως μέσου παραγωγής, του παραγωγικού εδάφους. Εκτός όμως από τα φυσικά αυτά κριτήρια διαίρεσης της εδαφικής έκτασης παρεμβαίνει και ένα που έχει σχέση με τον άνθρωπο. Η απόσταση. Η έκταση που ανήκει, που αντιστοιχεί σε κάθε οικισμό περιορίζεται και από τον αναγκαίο χρόνο συχνής μετακίνησης ανάμεσα στον τόπο κατοικίας, τον οικισμό, και τον τόπο παραγωγικής (πρωτογενούς) δραστηριότητας, το χωράφι, το αμπέλι, το λιόφυτο. Στην ουσία ο παραγωγός τείνει να βρίσκεται όσο γίνεται πιο κοντά στο χώρο της παραγωγικής του δραστηριότητας, άλλες όμως ανάγκες τον ωθούν να κατοικεί κοντά με άλλους, να συσπειρώνεται δηλαδή σε οικισμούς. Το εκάστοτε αποτέλεσμα είναι πάντα μια ασταθής ισορροπία ανάμεσα στις δύο αυτές αντιφερόμενες τάσεις και εξαρτάται από

πλήθος παραγόντων που σχετίζονται με όλες τις πλευρές της κοινωνικής, οικονομικής και ιδεολογικής πραγματικότητας.

Ένας αριθμός λοιπόν τέτοιων οικισμών και των παραγωγικών τους εκτάσεων συγκροτεί τη χώρα του καθενός από τα δώδεκα μέρη της Αχαΐας. Αφού όμως, όπως είπαμε, το κύριο κριτήριο της δωδεκαμερούς διαίρεσης είναι το γεωγραφικό, θα πρέπει να συναγάγουμε ότι κάθε τέτοιο μέρος συνιστά ευρύτερο σύνολο, διακριτό με φυσικό τρόπο από τα γειτονικά του, τουλάχιστον τα επίσης αχαϊκά. Συγκροτεί διακριτή γεωγραφικά και παραγωγικά περιοχή οριζόμενη με φυσικά χαρακτηριστικά. Είναι δηλαδή αυτό που ονομάζουμε Οικιστική Περιοχή. Οι χρήστες και κύριοι του εδάφους της αναπτύσσουν συνείδηση διακριτής ταυτότητας, π.χ. ως Αιγειράτες, Πατρείς ή Δυμαίοι, ακριβώς επειδή από κοινού κατοικούν και παράγουν στην ίδια γεωγραφική περιοχή και εξ αυτού αναπτύσσουν και τις αντίστοιχες κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις. Αναφέρονται σε κάποιες κοινές λατρείες που τους συνδέουν μεταξύ τους και τους διακρίνουν από τους άλλους Αχαιούς, συνέρχονται, συναποφασίζουν, ανταλλάσσουν μεταξύ τους το υπερπροϊόν τους και κάποιες εξειδικευμένες παραγωγές και υπηρεσίες, ρυθμίζουν τις μεταξύ τους σχέσεις. Αυτά γίνονται σε κάποιο τόπο, το λατρευτικό, πολιτικό, οικονομικό, διοικητικό τους κέντρο. Κανονικά αυτό το κέντρο συμπίπτει με έναν από τους οικισμούς, στον οποίο άλλωστε κατοικούν εκτός από τους πρωτογενείς παραγωγούς του άμεσου χώρου του και όσοι απασχολούνται ειδικά με αυτές τις δραστηριότητες. Αναμένεται επομένως να είναι αυτός ο μεγαλύτερος από τους οικισμούς. Ή να γίνεται σύντομα ο μεγαλύτερος. Με τον καιρό η σχετική διόγκωση του ποσοστού των ασχολουμένων με τους άλλους πλην του πρωτογενούς τομείς της παραγωγής θα οδηγήσει και στη σχετική πληθυσμιακή διόγκωση αυτού του κέντρου και στο μετασχηματισμό του και από οικιστική άποψη σε πόλιν, σε μεγάλου, τουλάχιστον συγκριτικά, μεγέθους οικιστική μονάδα. Ακόμα και αν το αρχικό κέντρο για ειδικούς λόγους θα μπορούσε να μην ήταν αρχικά οικισμός κάποιου μεγέθους, η ανάπτυξη των πιο πάνω τομέων οδηγεί στην ανάδυση και την διόγκωση οικισμού στη θέση.

Με το πολιτικό όμως περιεχόμενο του όρου τα «μέρεα» είναι ήδη πόλεις. Διαθέτουν χώρα, πολίτες, εσωτερική οργάνωση. Και μόνη η παρουσία τους δηλώνει ότι έχει ήδη αρχίσει η επισφαλής ισορροπία ανάμεσα στο ευρύτερο και τα ειδικότερα επί μέρους πολιτικά μορφώματα. Ανάμεσα στο Κοινόν και τις καθέκαστα πόλεις. Όπως θα δούμε, μερικές από αυτές διεξάγουν αυτόνομα πολέμους ή αναπτύσσουν εξωτερική πολιτική και πριν από την εποχή του Ηροδότου. Έτσι μπορούμε να πούμε, ότι κάθε ελεύθερος Αχαιός αναπτύσσει από τότε συνείδηση τριών διαφορετικών κατά βαθμίδα ταυτοτήτων. Εκτός από Αχαιός είναι, και αισθάνεται, μέλος ενός μέρους, μιας πόλης με το πολιτικό περιεχόμενο του όρου, αλλά και μέλος μιας μικρότερης κοινότητας ως κάτοικος ενός οικισμού που υπάγεται, συναποτελεί τμήμα της πόλης, του μέρους. Πρέπει εξ άλλου να θεωρήσουμε βέβαιο, ότι και οι άλλοι οικισμοί, πέραν αυτού που λειτουργούσε ως κέντρο, είχαν ο καθένας και διακριτό όνομα, το οποίο αυτονόητα κάλυπτε και το τμήμα της χώρας που του αντιστοιχούσε. Στις περισσότερες περιπτώσεις το όνομα του οικισμού-κέντρου πρέπει να δήλωνε συγχρόνως και το μέρος, δηλαδή την «πόλιν» και την επικράτεια. Δεν πρέπει όμως να αποκλείσουμε την πιθανότητα κάποιο από τα κέντρα να είχε διακριτό όνομα από εκείνο που δήλωνε το μέρος.

Τα δώδεκα «μέρεα» του Ηροδότου θα πρέπει λοιπόν να αντιστοιχούν στη θεσμική διαίρεση της σύνολης χώρας της Αχαΐας και τη σύνθεση του Κοινού των Αχαιών, του πολιτικού μορφώματος του εθνικού κράτους. Όμως είναι πιθανό, ότι ένας συγγραφέας λίγο γηραιότερος του ιστορικού, ο Αισχύλος, γνωρίζει και ένα όνομα οικισμού, προφανώς για κάποιο λόγο σημαντικού, που δεν περιλαμβάνεται στα δώδεκα. Ο Στράβων (VIII 7. 5) διασώζει στίχο του από χαμένο έργο (από αναφορά του Στεφάνου συνάγεται με κάθε πιθανότητα ότι το δράμα ήταν οι Κάρες) που αποκαθίσταται: *Βούραν θ' iεράν καὶ κερ[α]juν<ε>iav / Ρύπας, Δύμην, Ἐλίκην, Αἴγ[ε]ιρον ἥδ' Αἰγειραν, τὴν τ' α<i>πεινήν ζαθέαν Όλενον*. Οι εκδότες λοιπόν

ανακαλύπτουν εδώ όνομα οικισμού που στα υστερώτερα χρόνια είναι πόλις γνωστή ως Κερύνεια ή Καρύνεια. Δεν είναι μια από τις δώδεκα του Ηροδότου. Άλλα αυτό δεν πρέπει να μας οδηγήσει σε σκέψεις για την ακρίβεια των πληροφοριών του ιστορικού. Η εμφάνισή της μπορεί πολύ καλά να ερμηνευθεί από το γεγονός, ότι το αθηναϊκό ακροατήριο θα γνώριζε τον οικισμό, ή τουλάχιστον το όνομά του, επειδή στα χρόνια του Αισχύλου, όπως θα δούμε στον οικείο τόπο, είχαν παρεμπέσει πολιτικο-στρατιωτικά γεγονότα που ασφαλώς το ενδιέφεραν και στα οποία είχε εμπλακεί και ο τότε υπαγόμενος σε άλλο «μέρος» αχαϊκός οικισμός. Πέραν αυτού πάντως θα πρέπει να σημειώσουμε, ότι τα χειρόγραφα δίνουν κεραυνίαν και κεραυνίας και επομένως θα μπορούσε να πρόκειται για επίθετο του ακολουθούντος Ῥύπας, ή, αφού το Ῥύπας δεν είναι θηλυκό (αν και παραδίδεται και ο τύπος ῥυπαίη) να πρόκειται για δυο επίθετα του Βούραν. Εξάλλου φαίνεται ότι το πραγματικό όνομα του οικισμού, όπως δείχνουν οι επιγραφές, είναι Καρύνεια και όχι Κερύνεια. Η δεύτερη παραλλαγή εμφανίζεται μόνο στα φιλολογικά κείμενα, όλα υστερώτερα, μάλλον εξ αιτίας του συσχετισμού με το όρος Κερύνεια, το οποίο όμως είναι πιθανό να είχε μόνο φιλολογική και όχι γεωγραφική υπόσταση, να δημιουργήθηκε δηλαδή για να δοθεί «φυσιοκρατική» ερμηνεία στο επίθετο της κερυνίποδος ελάφου, το οποίο αρχικά μάλλον δήλωνε τον αφύσικο, δηλαδή τον μαγικό, υπερφυσικό χαρακτήρα του ζώου, που μολονότι θηλυκό είχε κέρατα, ήταν κεραστίς (Αισχ. Προμ. Δ. 677), κερυνίπις (Βλ. Bölte, RE 11, 1921, 311).

Για τους ανθρώπους των Ελληνιστικών χρόνων, συμπεριλαμβανομένων και των επιστημόνων, «πόλις» σημαίνει πολιτικό μόρφωμα, επικράτεια, άθροισμα πολιτών, πληθυσμός, κέντρο πολιτικό, οικονομικό κλπ., αλλά κυριότατα σημαίνει ό,τι για εμάς «πόλη». Οικιστική συγκέντρωση. Μεγάλη οικιστική μονάδα. Έτσι μπορούμε να κατανοήσουμε καλλίτερα τα γραφόμενα ενός από αυτούς τους επιστήμονες, του Στράβωνα (VIII 3. 2): *Σχεδὸν καὶ τοὺς ἄλλους τόπους τοὺς κατὰ Πελοπόννησον πλὴν ὄλιγων ὁ ποιητής (ο Όμηρος) οὐ πόλεις ἀλλὰ χώρας ὄνομάζει, συστήματα δῆμων ἔχουσαν ἐκάστην πλείω, ἐξ ὧν αἱ γνωριζόμεναι πόλεις συνψκίσθησαν ... ὡς δ' αὔτως τὸ Αἴγιον ἐξ ἐπτὰ ἡ ὀκτώ δῆμων συνεπολίσθη, Πάτραι δ' ἐξ ἐπτὰ, Δύμη δ' ἐξ ὀκτώ. Οὕτω δὲ καὶ ἡ Ἡλις ἐκ τῶν περιοικίδων συνεπολίσθη.* Είναι χαρακτηριστική η χρήση ως συνώνυμων των όρων συμπολίζεσθαι, που αντιστοιχεί σε θεσμική ένωση, και συνοικίζεσθαι, που παραπέμπει σε οικιστική, σε συνοικισμό. Ως προς το περιεχόμενο του όρου δημος που γενικότερα δηλώνει τον πληθυσμό των πολιτών, πρέπει να συναγάγουμε ότι το αθηναϊκό παράδειγμα κυριαρχεί στην συνείδηση του ελληνιστικού λογίου και επομένως αυτός χρησιμοποιεί τον όρο με το περιεχόμενο της ομάδας, του μέρους του πολιτικού σώματος, των πολιτών, που είναι υποδιαιρέση ευρύτερης και μάλιστα με γεωγραφικό κριτήριο ή αναφορά και με διακριτό, φυσικά ή θεσμικά, γεωγραφικό χώρο. Φαίνεται όμως να του δίνει και οικιστική απόχρωση, να δηλώνει ή να εξυπονοεί και την παρουσία αντίστοιχου οικισμού. Ας δούμε λοιπόν και τις λοιπές σχετικές αναφορές του στο αντικείμενο που μας απασχολεί (VIII 7. 1): *...οἱ δὲ ἄνδρες (μετά την ιωνική επικράτηση) ἀντὶ Αἰγιαλέων Ἰωνες προσηγορεύθησαν, εἰς δῶδεκα πόλεις μερισθέντες...* Κοι αι Αχαιοί κατόπιν, αφού τους εξεδίωξαν ...κατέσχον τὴν γῆν καὶ διεφύλαξαν τὸν αὐτὸν τῆς χώρας μερισμόν, ὄνπερ καὶ παρέλαβον. Εδώ ταυτίζεται η διαιρεση της χώρας, ο «μερισμός», και με τις «πόλεις» και με τη διαιρεση των κατοίκων. Δηλαδή εδώ «πόλις» σημαίνει τμήμα της ευρύτερης χώρας και το αντίστοιχο μέρος των κατοίκων. Πιο κάτω γράφει (VIII 7. 4): *ἡ δὲ τάξις τῶν τόπων, οὓς κατώκουν εἰς δῶδεκα μέρη διηρημένοι τοιαύτῃ τίς ἐστι. Μετὰ Σικυῶνα Πελλήνη...* κλπ. Στο απόσπασμα φανερά απηχείται ως κύρια πηγή το κείμενο του Ηροδότου. Τα ονόματα εδώ αναφέρονται σε τόπους και όχι σε πόλεις. Και τα μέρη, τα τμήματα είναι κυρίως πληθυσμιακά, αλλά συμπίπτουν με γεωγραφικά. Πιο κάτω πάλι: *οἱ μὲν Ἰωνες κωμηδὸν ὄγκουν, οἱ δὲ Ἀχαιοὶ πόλεις ἔκτισαν.* Είναι φανερό ότι υπάρχει συνείδηση του διπτού περιεχομένου του όρου «πόλις». Ενώ προηγουμένως λέγεται ότι οι Ίωνες χωρίστηκαν σε δώδεκα πόλεις, εδώ σημειώνεται ότι εκείνοι κατοικούσαν

κατά κώμες, κωμηδόν, και οι πρώτοι που έχτισαν πόλεις ήταν οι Αχαιοί. Στην πρώτη περίπτωση νοείται ο όρος ως σημαίνων το πολιτικό μόρφωμα, στη δεύτερη ως σημαίνων το οικιστικό. Πολύ χαρακτηριστικά μάλιστα οι πόλεις με το δεύτερο περιεχόμενο του όρου «κτίζονται», ενώ με το πρώτο οι κάτοικοι μοιράζονται, «μεριζονται», κατατάσσονται δηλαδή σε πόλεις. Παρενθετικά εδώ ας σημειώσουμε ότι από σύγχρονους μελετητές επισημαίνεται το «λάθος» του αρχαίου ομοτέχνου που ανάγει την «κτίση» των πόλεων, προφανώς με το οικιστικό περιεχόμενο, σε τόσο παλιά χρόνια, όσο η αχαϊκή κατάκτηση (Βλ. A.D. Rizakis, *Achaeie I*, Αθήνα 1995, του λοιπού Ριζάκης I). Ο Στράβων όμως δεν λέει κάτι τέτοιο, ότι οι Αχαιοί έκτισαν πόλεις μόλις κατέκτησαν τη χώρα, αλλά ότι αυτοί και όχι οι Ιώνες είναι που τις έκτισαν. Θεωρεί δηλαδή ότι το υπάρχον σε κάθε «τόπο» ή «μέρος» πολιτικό κέντρο εξελίχθηκε επί Αχαιών, και όχι προγενέστερα, σε «πόλιν», και με το οικιστικό περιεχόμενο του όρου. Η σύγχρονη έρευνα δεν φαίνεται να διαφωνεί πραγματικά σε κανένα σημείο με αυτά. Συγχρόνως τα γραφόμενά του δίνουν την εντύπωση, ότι τείνει να ταυτίσει τους δήμους με τις κώμες της κωμηδόν κατοίκησης, ως αντίστοιχες όψεις του ίδιου φαινομένου από τις οποίες η μια αναφέρεται στον πληθυσμό και η άλλη στο χώρο, και με την οικιστική τους όψη. Δηλαδή οικισμούς, χωριά, «πολίχνες» με ιδιαίτερο όνομα η κάθε μια. Και ότι το σχήμα που έχει κατά νουν είναι ότι τις πόλεις «έκτισαν» οι, περισσότεροι τουλάχιστον, από τους κατοίκους αυτών των χωριών. Η εντύπωση τούτη ενισχύεται από άλλες σχετικές επισημάνσεις του (VIII 3. 1): *Τευθέας (ποταμὸς) ... ὁμώνυμος πολίχνη τινὶ τῶν εἰς τὴν Δύμην συνῳκισμένων... Έκάστη τῶν δώδεκα μερίδων ἐκ δήμων συνειστήκει ἐπτὰ καὶ ὀκτώ...* (VIII 7. 5); *Τῆς δὲ Ρυπίδος καὶ τὸ Λεῦκτρον ἦν, δῆμος τῶν Ρυπῶν.* Πρέπει να δεχτούμε ότι για τον Στράβωνα κωμηδόν κατοίκηση σημαίνει κατοίκηση ανά δήμους και αυτό με τη σειρά του κατοίκηση σε μικρούς οικισμούς, πολίχνες, χωριά όπως θα λέγαμε εμείς.

Είναι σαφές ότι το κείμενο του Ηρόδοτου απέδιδε πολιτική έννοια στον όρο Αχαιοί. Πρόκειται για το Κοινό των Αχαιών που συγκροτείται από τα «μέρεα» τα αντίστοιχα με τις πόλεις του Κοινού των Ιώνων στην Ασία. Το γεωγραφικό κείμενο του Ψευδοσκύλακα, μάλλον του δεύτερου μισού του 4ου αιώνα (Βλ. Gisinger, RE V, 1927, 635-646), αντιστοιχεί σε πραγματικότητα που δεν φαίνεται να απέχει από εκείνη που απηχείται στον Ηρόδοτο: *Μετά δὲ Σικυώνα Αχαιοί έθνος, καὶ πόλεις ἦν ἐν αὐτοῖς αἵδε· Πελλήνη, Αἴγειρα, Αἴγαι, Αἴγιον, Ρύπες, ἔξω δὲ Ρίου Πάτραι, Δύμη.* Ο λόγος είναι για πόλεις και μάλιστα παράκτιες. Στο γεωγραφικό κείμενο αναμένεται να χρησιμοποιείται ο όρος κυρίως με το οικιστικό του περιεχόμενο. Σημειώνονται λοιπόν με τη σειρά από ανατολικά προς δυτικά οι σημαντικοί οικισμοί του «έθνους» των Αχαιών που βρίσκονται στην ακτή ή τουλάχιστον διαθέτουν επίνειο. Δεν αναφέρονται όμως ονόματα επινείων μολονότι στις μισές περίπου περιπτώσεις, όπως θα φανεί πιο κάτω, πρόκειται ακριβώς περί αυτού. Τούτο είναι βέβαιο για την Πελλήνη, την Αίγειρα και τους Ρύπες. Συνάγεται ότι το κείμενο αντί του ονόματος του ίδιου του επίνειου δίνει εκείνο του σημαντικού κέντρου από το οποίο εξαρτάται ή της πολιτικής μονάδας στην οποία υπάγεται. Και η έκφραση Αχαιοί έθνος φαίνεται επίσης να υπονοεί πολιτικό μόρφωμα υψηλότερου ή ευρύτερου επιπτέδου.

Συμφωνεί λοιπόν ο Ψευδοσκύλας με τον Ηρόδοτο, ότι η Πελλήνη, προφανώς η χώρα, συνορεύει με τη Σικυώνα και ότι η Δύμη είναι η τελευταία προς τα δυτικά από εκείνες που διαθέτουν θαλάσσιο μέτωπο (και το οικιστικό τους κέντρο είναι κοντά στην ακτή ή διαθέτουν επίνειο). Συμφωνεί ότι δυτικότερα της Πελλήνης βρίσκεται η Αίγειρα και μετά από αυτή οι Αιγαί. Δεν μνημονεύει όμως κατόπιν ούτε τη Βούρα ούτε την Ελίκη. Και της μεν δεύτερης η απουσία εύκολα ερμηνεύεται από τις πληροφορίες, ότι μερικές δεκαετίες προγενέστερα το οικιστικό κέντρο και μέρος της χώρας είχαν υποστεί μεγάλη καταστροφή από σεισμό και καταποντισμό. Και για τη Βούρα υπάρχουν αντίστοιχες αφηγήσεις, ότι την ίδια στιγμή καταποντίσθηκε και αυτή ή κατ' άλλους καταπόθηκε από τη γη, αλλά γνωρίζουμε ότι σύντομα ανοικοδομήθηκε. Η παράλειψη λοιπόν ή είναι τυχαία, ή πιθανότερα οφείλεται στο γεγονός ότι η Βούρα είχε το οικιστικό της κέντρο στο εσωτερικό και δεν διέθετε

επίνειο στο θαλάσσιο μέτωπο της επικράτειάς της. Πιο πέρα προς τα δυτικά σημειώνονται, όπως αναμενόταν και από το κείμενο του Ηροδότου, το Αίγιον και οι Ρύπες. Και κατόπιν, μετά το ακρωτήριο Ρίον, η πόλη Πάτραι και τελευταία η Δύμη. Απουσιάζουν οι Φαραί, η Όλενος, η Τριταία. Η τελευταία απουσία συνιστά ουσιαστικά συμφωνία με τον Ηρόδοτο. Οι Τριταιείς, οι «μούνοι μεσόγαιοι» θα ήταν περίεργο να μνημονεύονται σε έναν περίπλου, όπως τούτο το κείμενο. Την απουσία των Φαρών θα μπορούσαμε να την αποδώσουμε στο γεγονός, ότι το οικιστικό κέντρο βρισκόταν πολύ μακριά από την παραλία, όπως θα δούμε ότι πραγματικά συνέβαινε, αλλά εκείνη της Όλενου παραμένει προβληματική. Θα πρέπει μήπως να συναγάγουμε ότι η πόλη δεν υπήρχε πια;

Το επόμενο χρονολογικά κείμενο που αναφέρεται στην πολιτικο-γεωγραφική οργάνωση της Αχαΐας είναι εκείνο του Πολύβιου ο οποίος γράφει στο δεύτερο μισό του 2ου προχριστιανικού αιώνα. Εκθέτοντας την παλαιότερη ιστορία των Αχαιών σημειώνει (II 41. 4-14): *Ἄπὸ γὰρ Τισαμενοῦ ... ἔως Ὡγύου βασιλευθέντες, μετὰ ταῦτα ... μετέστησαν εἰς δημοκρατίαν τὴν πολιτείαν. Λοιπὸν ἥδη τοὺς ἐξῆς χρόνους μέχρι τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου δυναστείας ... τό γέ μιν κοινὸν πολίτευμα ... ἐν δημοκρατίᾳ συνέχειν ἐπειρώντο. Τοῦτο δ' ἦν ἐκ δώδεκα πόλεων, ἀς ἐπὶ καὶ νῦν συμβαίνει διαμένειν, πλὴν Όλένου καὶ Ἐλίκης τῆς πρὸ τῶν Λευκτρικῶν ὑπὸ τῆς θαλάσσης καταποθείσης· αὗται δὲ εἰσὶν Πάτραι, Δύμη, Φαραί, Τριταία, Λεόντιον, Αἴγειρα, Πελλήνη, <Αἴγιον>, Βούρα, Καρύνεια. Κατὰ δὲ τοὺς ὑστέρους μὲν τῶν κατ' Ἀλεξανδρον καιρῶν ... εἰς τοιαύτην διαφοράν καὶ καχεξίαν ἐνέπεσον, καὶ μάλιστα διὰ τῶν ἐκ Μακεδονίας βασιλέων, ἐν ᾧ συνέβη πᾶσας τὰς πόλεις χωρισθείσας ἀφ' αὐτῶν ἐναντίως τὸ συμφέρον ἄγειν ἀλλήλαις. Έξ οὖ συνέπεσε τὰς μὲν ἐμφρούρους αὐτῶν γενέσθαι διὰ τε Δημητρίου καὶ Κασσάνδρου καὶ μετὰ ταῦτα δι' Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, τὰς δὲ καὶ τυραννεῖσθαι ... περὶ δὲ τὴν εἰκοστήν καὶ τετάρτην διλυμπιάδα πρὸς ταῖς ἑκατόν ... αὐθις ἥρξαντο μετανοήσαντες συμφρονεῖν ταῦτα δ' ἦν κατὰ τὴν Πύρρου διάβασιν εἰς Ἰταλίαν. Καὶ πρῶτοι μὲν συνέστησαν Δυμαῖοι, Πατρεῖς, Τριταιεῖς, Φαραιεῖς· διόπερ οὐδὲ στήλην ὑπάρχειν συμβαίνει τῶν πόλεων τούτων περὶ τῆς συμπολιτείας· μετά δὲ ταῦτα ... Αἴγιεῖς ... ἐξῆς δὲ τούτων Βούριοι ... ἄμα δὲ τούτοις Καρυνεῖς...*

Ο ιστορικός λοιπόν λέει ότι το ανασυσταθέν στον πρώιμο 3ο αιώνα Κοινό ξεκίνησε με πρωτοβουλία τεσσάρων πόλεων. Αυτές το συγκρότησαν πρώτες. Οι Πάτραι, Δύμη, Τριταία και Φαραί. Μόνο μετά από πέντε χρόνια προσχώρησε το Αίγιον. Επειδή, όπως γνωρίζουμε από άλλες μαρτυρίες του ίδιου και άλλων συγγραφέων, το κοινό ιερό, τόπος και της συνέλευσης, βρισκόταν στο Αίγιο, ήταν το Αμάριον (Πολυβ. V 93. 10 Στραβ. VIII 7. 3, 5), δεν υπήρχε εκεί τουλάχιστον επιγραφή με τη συνθήκη συμπολιτείας των τεσσάρων ιδρυτικών μελών. Τους Αιγιείς ακολούθησαν οι Βούριοι και οι Καρυνείς. Εν τέλει το Κοινό περιέλαβε όλες τις αχαιϊκές πόλεις, πέραν των μη αχαιϊκών, εκείνες που το συγκροτούσαν και πριν από τη διάλυσή του, με την εξαίρεση της Ελίκης, που είχε καταποθεί από τη θάλασσα δύο χρόνια πριν από τη μάχη των Λεύκτρων, και της Όλενου. Για την απουσία της τελευταίας δεν δίνει εξήγηση. Γράφει όμως ότι αυτές οι δύο και οι υπόλοιπες δέκα που κατονόμασε συνιστούσαν τα δώδεκα μέλη του προγενέστερου Κοινού. Αυτές δηλαδή ήταν οι Δύμη, Πάτραι, Τριταία, Φαραί, και Λεόντιον, Αἴγειρα, Πελλήνη, Αίγιον, Βούρα και Καρύνεια. Υπάρχει λοιπόν σημαντικός βαθμός ασυμφωνίας προς τον κατάλογο του Ηρόδοτου. Εμφανίζεται ως ισότιμο μέλος του Κοινού και επομένως ως αυτόνομη πόλη η Καρύνεια της οποίας ίσως υπάρχει μνεία από τον πρώιμο 5ο αιώνα, όχι όμως ως έχουσας τον χαρακτήρα ισότιμης πόλης μέλους του Κοινού. Επίσης ως ισότιμο μέλος εμφανίζεται το Λεόντιον, για πρώτη φορά συναντώμενο τώρα. Και επιπλέον δεν γίνεται καμιά μνεία των πόλεων Αιγαί και Ρύπες. Τα πράγματα αυτά είναι περίεργα. Επιγραφή του 3ου αιώνα (IG II 3. 2843) αναφέρει Αχαιος εξ Αιγας και γνωρίζουμε από τον Στράβωνα (VIII 7. 5), ότι οι Αιγαί λέγονταν και Αιγά. Άλλη επιγραφή, των έσχατων χρόνων του 4ου αιώνα αυτή, από το Αίγιο (SEG XIV 375), η οποία πρέπει να είναι ομοσπονδιακή συνθήκη,

μνημονεύει 'Ρύπ[ες] καθώς και Πατρεῖς, Ὄλενιοι, Δυμαῖοι]. Αν οι Αιγαίι υπάρχουν στον 3ο αιώνα, προφανώς δεν ανεφάνησαν μετά από έκλειψη. Πρέπει να είναι μέλη του Κοινού και πριν από τη διάλυσή του. Οι Ρύπες λογίζονται μέλη ως τα έσχατα χρόνια του 4ου αιώνα. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι οι Καρυνείς είχαν γίνει μέλη διαδεχόμενοι τους Ελικείς ευθύς ή λίγο μετά την καταστροφή της Ελίκης, το Λεόντιον όμως δεν συναντάται παλιότερα. Η πρώτη του μνεία είναι εδώ και η επόμενη εκείνη του Στράβωνα (VIII 7.5) που γράφει *Λεοντησία*, ην Αντίγονος εν τοις Αχαιοῖς ὥκισεν. Θα επανέλθουμε στην προβληματική αυτή διατύπωση, γεγονός όμως παραμένει η απουσία οποιασδήποτε μνείας του Λεόντιου προγενέστερης της διάλυσης του πρώτου Κοινού. Επιπλέον επιγραφικά γνωρίζουμε δύο ακόμη κυρίως αχαιϊκές πόλεις, τις οποίες ο Πολύβιος δεν μνημονεύει ως μέλη ούτε του πρώτου ούτε του δεύτερου, του ελληνιστικού Κοινού. Η μία είναι η Καλλίσται που δεν μαρτυρούνται πριν από τον 3ο αιώνα, της άλλης όμως, του Ασχείου ή Ασχέου, η πρώτη μνεία είναι σε δελφική επιγραφή του 339/8: *Νήικάλνωρ Ἀχαιὸς ἐξ Ἀσχέου* (Ριζάκης I,342 π.).

Από τον 2ο π.Χ. αιώνα έχουμε επιγραφή που αναφέρει τις πόλεις της Αχαΐας. Η χρονολόγησή της είναι αντικείμενο διαφωνίας. Οι περισσότεροι την χρονολογούν στα 122 (Kunze, Ol. Bericht V, 1956, 160-164), υπάρχει όμως και άποψη πως πρέπει να χρονολογηθεί στα 192 (Βλ. Ριζάκης I, 340). Αν η όψιμη χρονολόγηση είναι ορθή θα πρέπει να συναγάγουμε ότι μετά το 146, ουσιαστικά κάτω από ρωμαϊκή κυριαρχία, αναφίνεται ένα Κοινό των Αχαιών που περιλαμβάνει αρκετές αρκαδικές πόλεις. Πρόκειται για την αναθηματική επιγραφή έφιππου ανδριάντα στην Ολυμπία. Ήταν εικόνα του Πατρέα Δάμωνα Αλκισθένους που ανέθεσαν οι «Αχαιοί» οι οποίοι συμμετείχαν υπό τις διαταγές του σε εκστρατεία του Ρωμαίου υπάτου Γναίου Δομητίου εναντίον των Γαλατών: *Ἀχαιῶν Πατρεῖς Δυμαῖοι Φαραιεῖς / Θριάσιοι Ἡραιές Θελφούσιοι Ψωφίδιοι / Κλειτόριοι Κυναιθεῖς Καλλιστᾶται / Ἀσχεῖς Λεοντήσιοι Τριταιεῖς Αιγιεῖς / Αἰγιράται Πελλανεῖς Βούριοι / Φενεάται Καρυνεῖς οἱ στρατευσάμενοι / μετὰ Γναίου Δομετίου στρατηγοῦ ὑπάτου / Ρωμαίων ἐπὶ Γαλάτας Δάμωνα Ἀλκισθένεος / Πατρῆ τὸν αὐτῶν ἀγεμόνα ἀρετᾶς ἔνεκεν / Διὶ Ὀλυμπίῳ.* Μπορεί κανείς να υποθέσει ότι ίσως εκτός από τις αναφερόμενες θα υπήρχαν και άλλες πόλεις που θα ανήκαν στο Κοινό των Αχαιών, αλλά δεν πήραν πολίτες τους μέρος στη συγκεκριμένη εκστρατεία. Πάντως οι αναφερόμενοι συμμετείχαν ως Αχαιοί με ιδιαίτερη, ενιαία για αυτούς διοίκηση. Το Κοινό αυτό περιλαμβάνει αρκετές αρκαδικές πόλεις (Θριούς, Ηραία, Θέλφουσα, Ψωφίς, Κλείτωρ, Φενεός) και όλες τις αχαιϊκές που ο Πολύβιος αναφέρει ότι ανασυγκρότησαν το Κοινό στα Ελληνιστικά χρόνια, τις δέκα, και ακόμα τις δύο που σημειώσαμε ότι γνωρίζουμε από άλλες πτηγές και εκείνος δεν τις μνημονεύει. Περιλαμβάνονται έτσι οι γνωστές ήδη από τον Ηρόδοτο Πάτραι, Δύμη, Φαραί, Τριταία, Αίγιον, Αίγειρα, Πελλήνη, Βούρα, δεν περιλαμβάνονται οι γνωστές σε εκείνον Ελίκη και Όλενος για τις οποίες ο Πολύβιος λέει ρητά ότι δεν υπάρχουν -ή δεν είναι μέλη του ανασυσταθέντος Κοινού-, καθώς και Αιγαίι και Ρύπες τις οποίες επίσης δεν περιλαμβάνει ο κατάλογος εκείνου, προστίθενται οι γνωστές σε αυτόν αλλά όχι και στον Ηρόδοτο Λεόντιον και Καρύνεια και ακόμα οι άγνωστες και στον Ηρόδοτο και στον Πολύβιο και γνωστές μόνο από επιγραφικές πτηγές Καλλίσται, που μαρτυρούνται μόνο στα ελληνιστικά χρόνια, και Άσχειον, του οποίου η ύπαρξη βεβαιώνεται από τον 4ο αιώνα, πριν από την εποχή διάλυσης του πρώτου Κοινού.

Ενάμισυ-δύο αιώνες μετά τον Πολύβιο ο Στράβων αναφέρεται και πάλι στην πολιτική οργάνωση της Αχαΐας και τη διαδρομή της στηριζόμενος κυρίως στα λεγόμενα εκείνου και του αρκετά παλιότερου Ηροδότου. Γράφει (VIII 7. 1) πως οι Αχαιοί κατέσχον τὴν γῆν καὶ διεφύλαξαν τὸν αὐτὸν τῆς χώρας μερισμόν, δύνπερ καὶ παρέλαβον (από τους Ίωνες) Ἀχαιάν ὀνομάσαντες τὴν χώραν. Ακόμη ότι ύστερον δ' ὑπὸ Μακεδόνων λυθείσης τῆς κοινωνίας ἀνέλαβον πάλιν κατὰ μικρόν. Ἡρξαν δὲ ... τέτταρες συνιοῦσαι πόλεις, ὧν ἥσαν Πάτραι καὶ Δύμη. Εἴτα προσελάμβανόν τινας

τῶν δώδεκα πλὴν Ὄλενου καὶ Ἐλίκης, τῆς μὲν οὐ συνελθούσης, τῆς δ' ἀφανισθείσης ὑπὸ κύματος. Πιο κάτω σημειώνει (VIII 7. 4): ἡ δὲ τάξις τῶν τόπων οὓς κατώκουν (οἱ ίωνες) εἰς δώδεκα μέρη διηρημένοι τοιαύτη τίς ἐστι· μετὰ Σικυώνα Πελλήνη κείται εἴτα Αἴγειρα δευτέρᾳ· τρίτη Αἴγαι, Ποσειδῶνος ἱερὸν ἔχουσα· τετάρτη Βούρα· μετ' αὐτὴν Ἐλίκη... μετὰ δὲ Ἐλίκην Αἴγιον καὶ Ρύπες καὶ Πατρεῖς καὶ Φαρεῖς εἴτ' Ὄλενος, παρ' ὃν [Πείρος] ποταμὸς μέγας (Μέλας)· εἴτα Δύμη καὶ Τριταιέις ... οἱ δ' Ἀχαιοὶ πόλεις ἔκπισαν, ὧν εἰς τίνας συνώκισαν καὶ ἐκ τῶν ἄλλων μερίδων ἐνίας, καθάπερ τὰς Αἴγας εἰς Αἴγειραν, Ὄλενον δ' εἰς Δύμην.

Ως προς το «μερισμό» της χώρας ακολουθεί λοιπόν ο Στράβων τον Ηρόδοτο, ανάγοντάς τον επίσης στους ίωνες. Ως προς τη διαδικασία ανασυγκρότησης του Κοινού στα Ελληνιστικά χρόνια τον Πολύβιο, προσάγοντας όμως και ἔνα νέο στοιχείο, που παραλείπει εκείνος. Λέει οτι ο (η) Ὄλενος δεν περιλήφθηκε, τουλάχιστον αρχικά, επειδή δεν προσεχώρησε. Ου συνελθούσης. Θεωρεί λοιπόν ότι υπήρχε, και επομένως θέλει να πει, ότι ο «συνοικισμός» της στη Δύμη είναι φαινόμενο υστερώτερο. Ίσως και να υπονοεί, ότι επιβλήθηκε (βίαια) εξαιτίας ακριβώς της άρνησής του να συμμετάσχει. Αυτή η παρατήρηση πρέπει να μας κάνει να μην είμαστε βέβαιοι για την άποψη, ότι το ου συνελθούσης είναι απλώς συμπέρασμα του ίδιου του Στράβωνα και να αφήνουμε ανοιχτό το ενδεχόμενο, να είχε αυτός υπόψη και άλλες πηγές ή πηγή σχετική, εκτός από τον Πολύβιο. Ο κατάλογος και η σειρά των πόλεων ακολουθεί τον Ηρόδοτο, εμπλουτίζεται όμως και με στοιχεία που πρέπει να προέρχονται από άλλες πηγές. Καταρχήν μιλάει για «τόπους» στους οποίους κατοικούσαν οι Αχαιοί, και προηγουμένως οι ίωνες, διαιρεμένοι σε «μέρη». Τα «μέρη» είναι λοιπόν υποδιαιρέσεις του πληθυσμού, οι «τόποι» υποδιαιρέσεις της χώρας αντίστοιχες. Πολλά όμως από τα ονόματα (κατά κάποιο τρόπο όλα) συμπίπτουν με ονόματα πόλεων ή παράγονται, σχηματίζονται από τέτοια. Και «πόλεις» για τον Στράβωνα, όπως είπαμε, σημαίνει συν τοις άλλοις και οικιστικά συγκροτήματα. Ο κατάλογός του περιλαμβάνει τις Αιγές και τους Ρύπες, όχι όμως και το Λεόντιον και την Καρύνεια, μολονότι πιο κάτω μνημονεύει και τις δύο. Αγνοεί επίσης την ύπαρξη των πόλεων Καλλίσται και Άσχειον. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι αναφέρεται στις δώδεκα «αρχικές» πόλεις, αλλά ο ίδιος σημειώνει (VIII 7. 1), ότι μετά την πρωτοβουλία των τεσσάρων ... προσελάμβανόν τίνας τῶν δώδεκα, πλὴν Ὄλενου καὶ Ἐλίκης. Ίσως όμως εννοεί ότι ήδη οι Αιγαί είχαν ενσωματωθεί στην Αίγειρα. Αναφέρεται και σε άλλες ενσωματώσεις με τις οποίες θα ασχοληθούμε πιο κάτω.

Στον 2ο μεταχριστιανικό αιώνα ο επίσης γεωγράφος Κλαύδιος Πτολεμαίος γνωρίζει ως παραθαλάσσιες πόλεις, προφανώς όμως με το χαρακτήρα του οικισμού και όχι αναγκαία της πολιτικής υπόστασης, τις εξής (III 14. 29): Αἴγειρα, Αἴγιον, Πάτραι, Ὄλενος και Δύμη. Είναι πολύ ενδιαφέρον, ότι υπάρχει ως οικισμός, έστω και μικρός, η Ὄλενος που συμπεραίνεται ότι από μακρού έχει εκλείψει και μέσα στον ίδιο αιώνα, αργότερα, ο Παυσανίας βεβαιώνει την εγκατάλειψή της συμφωνώντας και με τον Στράβωνα. Από τις μεσόγειες ο Πτολεμαίος σημειώνει (III 16. 5) τις συντεταγμένες των πόλεων Φαραί, Βούρα και Πελλήνη, και ανάμεσα στις δύο πρώτες εκείνες της Ελίκης, που όλες οι άλλες πηγές βεβαιώνουν πως όχι μόνο ήταν παράλια, αλλά και καταποντίσθηκε αιώνες πιο πριν.

Τον ίδιο αιώνα επισκέπτεται τη χώρα και γράφει για αυτήν η πλουσιότερη από τις πηγές μας, ο Παυσανίας. Υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν, πως το σχετικό βιβλίο του γράφτηκε το 174 μ.Χ.(Ν. Παπαχατζής, Παυσανίου Αχαιϊκά και Αρκαδικά, Αθήνα 1967, 3 –του λοιπού Παπαχατζής 1967). Παλαιότερα οι λόγιοι δεν του είχαν μεγάλη εμπιστοσύνη, αλλά όλο και περισσότερο γίνεται σήμερα φανερό, ότι όσες πληροφορίες δίνει εξ αυτοψίας είναι πολύ ακριβείς. Και μάλιστα ο ίδιος τακτικά δηλώνει ή υποδηλώνει, ποια από τα αναφερόμενα τουλάχιστον στα περιηγητικά του κεφάλαια στοιχεία δεν βασίζονται σε πρωσπική εμπειρία και επομένως μπορεί και να έχουν κάποιο βαθμό ανασφάλειας. Γι' αυτό και στην πραγμάτευση που

ακολουθεί θα αποτελέσει την κύρια πηγή μας κυρίως για τις θέσεις πόλεων, οικισμών, αγκυροβολίων, ποταμών κλπ, καθώς και για τις θαλάσσιες και χερσαίες διαδρομές. Οι γενικές όμως πληροφορίες του για τη διαίρεση της χώρας και τις πόλεις μέλη του Κοινού έχουν φανερά βιβλιογραφική καταγωγή. Ο υπογράφων είναι από εκείνους που πιστεύουν, ότι ο περιηγητής φρόντιζε να έχει καλή και πλατειά βιβλιογραφική ενημέρωση, διατηρεί όμως πολλές επιφυλάξεις ως προς την επιτυχία του στην κριτική προσέγγιση των πηγών του. Εκθέτοντας τις πληροφορίες του για την ιστορία της Αχαΐας παρουσιάζει τις αφηγήσεις για τους Ίωνες και τους Αχαιούς, επισημαίνοντας ότι πρόκειται για εκείνους της Λακωνίας και της Αργολίδας (VII 1. 7), και καταλήγει (VII 6. 1): *Τότε δέ ... οἱ Ἀχαιοὶ διελάγχανον καὶ ἐσωκίζοντο ἐς τὰς πόλεις*. Δεν φαίνεται να αμφιβάλλει καθόλου ότι «πόλεις» με το οικιστικό περιεχόμενο του όρου, με την οικιστική έννοια, υπήρχαν ήδη επί Ιώνων και δέχεται πως οι Αχαιοί χωρίστηκαν και κατοίκησαν σε αυτές. Και συνεχίζει: *Αἱ δὲ δύο τε καὶ δέκα ἡσαν ἀριθμόν, ὅπόσαι γε καὶ ἐς ἄπαν τὸ Ἑλληνικὸν γνώριμοι, Δύμη μὲν πρὸς Ἡλίδος πρώτη, μετὰ δὲ αὐτὴν Σλενος καὶ Φαραὶ καὶ Τρίτεια καὶ Ρύπες καὶ Αἴγιον καὶ Κερύνεια καὶ Βούρα, ἐπὶ ταύταις δὲ Ἐλίκη καὶ Αἰγαί τε καὶ Αἴγειρα καὶ Πελλήνη πρὸς τῆς Σικουνίας ἐσχάτη.* Προφανώς μιλάει εδώ για τις «αρχικές» πόλεις. Και πιο κάτω δίνει και πολλές λεπτομέρειες για την τύχη της κάθε μιας. Αν και σε αντίστροφη γεωγραφική τάξη, φαίνεται να ακολουθεί τον Ηρόδοτο τον οποίο γενικότερα εκτιμούσε και ήταν κατά ένα τρόπο το πρότυπό του. Με μία διαφορά όμως. Ασπάζεται διαφορετικές παραδόσεις για την πρώιμη ιστορία των Πατρών και δεν θεωρεί ότι η πόλη αυτή ήταν μία από εκείνες που πιστεύει πως, με την ολοκληρωμένη για τα χρόνια του έννοια, είχαν ιδρύσει οι Ίωνες και στις οποίες κατοίκησαν οι Αχαιοί. Έτσι όμως του έμεναν έντεκα και όχι δώδεκα πόλεις. Συμπληρώνει το κενό προσθέτοντας στον ηροδότειο κατάλογο την Κερύνεια που υπήρχε στα χρόνια του, είχε εκείνα τα χαρακτηριστικά που για αυτόν σήμαιναν πόλη, την επισκέφτηκε και είχε γι' αυτήν ιστορικές πληροφορίες που αναφέρονταν σε πολύ παλιά χρόνια, αμέσως μετά τα Περσικά (VII 25. 5-6). Όταν μάλιστα εξηγεί, ότι εξ αιτίας αυτών των γεγονότων η πόλη έγινε δυνατότερη και σημαντικότερη, τα λόγια του μοιάζουν σαν να επιδιώκουν να ερμηνεύσουν την «παράλειψη» της από τον Ηρόδοτο.

Κλείνοντας το εισαγωγικό τούτο κεφάλαιο θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε με σημερινούς όρους την παρακάτω παραδοχή που θα μας χρησιμεύσει ως βάση στην προσπάθεια να απαντήσουμε στα επί μέρους ερωτήματα που σχετίζονται με την εσωτερική χωρική οργάνωση της πελοποννησιακής Αχαΐας και την ιστορική της διαδρομή:

Η χώρα των Αχαιών, ενός ελληνικού λαού, «έθνους» με το αρχαίο περιεχόμενο του όρου, στη βόρεια Πελοπόννησο, στην ακτή του Κορινθιακού κόλπου, ανάμεσα στη Σικουνία στα ανατολικά και το ακρωτήριο Άραξος στα δυτικά, του οποίου τα μέλη αισθάνονταν συγγενείς μεταξύ τους εξαιτίας της πιστευόμενης κοινής καταγωγής, αλλά και της κοινής διαλέκτου, των κοινών παραδόσεων και πιθανότατα των κοινών λατρειών, και τα οποία μέλη ως σύνολο αισθάνονταν παραλλήλως διακριτά και από τους Δωριείς Σικουνίους στα ανατολικά και από τους Αρκάδες πίσω από τα βουνά στα νότια και από τους Ηλείους στη δυτική πελοποννησιακή ακτή, η χώρα λοιπόν αυτή διαιρείτο εσωτερικά σε δώδεκα μέρη, σε δώδεκα γεωγραφικά τμήματα. Και σε αντίστοιχα δώδεκα μέρη διαιρείτο και το «έθνος». Κάθε τέτοιο μέρος διέθετε ένα κέντρο μέσα στη χώρα που του αντιστοιχούσε. Ένα κέντρο διοικητικό, λατρευτικό και πιθανότατα τόπο περιοδικής συνάντησης και ανταλλαγών των κατοίκων, που κατά τα άλλα ήταν εγκατεστημένοι σε χωριά. Οι (ελεύθεροι Αχαιοί) κάτοικοι αυτών των χωριών έλεγχαν, εκμεταλλεύονταν και ζούσαν από την παραγωγή της γύρω από το καθένα περιοχής, οριζόμενης από γεωγραφικά χαρακτηριστικά, αλλά και από την ανάγκη σχετικά σύντομης πρόσβασης από τη θέση κατοικίας. Όσο αναπτύσσονταν οι δραστηριότητες μεταποίησης και υπηρεσιών (δευτερογενής και τριτογενής τομέας

της παραγωγής) και ταυτόχρονα μεγάλο μέρος της πρωτογενούς παραγωγής μπορούσε να ανατίθεται σε εξαρτημένα άτομα, ενώ παράλληλα η κρατική συγκρότηση των γειτόνων ισχυροποιώνταν και επομένως αυξάνονταν και οι ανάγκες οργανωμένης ασφάλειας και άμυνας, όπως άλλωστε και οι πειρασμοί οργανωμένης επίθεσης, οι κάτοικοι των χωριών συγκεντρώνονταν εποχικά ή και μόνιμα στα διοικητικά / λατρευτικά / εμπορικά κέντρα μετασχηματίζοντάς τα και σε οικιστικά. Φυσικά και πριν από αυτή την εξέλιξη τα κέντρα συνέπιπταν κανονικά με κάποιον οικισμό. Είχαν κατοίκους και άμεσο χώρο εκμετάλλευσης, ζωτικό χώρο με την πρωτογενή σημασία. Και επομένως είχαν και διακριτό όνομα, όπως και τα λοιπά χωριά. Ετούτων όμως το όνομα, τουλάχιστον στις περισσότερες περιπτώσεις, χρησίμευε και για τον προσδιορισμό ολόκληρου του μέρους, του γεωγραφικού και διοικητικού τμήματος της Αχαΐας. Με την μετεξέλιξη των κέντρων και σε οικιστικά η ταύτιση κάτω από το ίδιο όνομα κέντρου και χώρας, τμήματος της Αχαΐας, ολοκληρώθηκε.

Σε επίπεδο συνείδησης η πραγματικότητα αυτή σημαίνει, ότι το κάθε μέλος της κοινότητας των Αχαιών ανέπτυσσε αίσθηση τριπλής ταυτότητας. Ήταν καταρχήν μέλος της καθέκαστα κοινότητας του τόπου κατοικίας του και συγχρόνως κύριος μέρους του προϊόντος της άμεσης περιοχής. Έτσι ο κάτοικος π.χ. του χωριού Βολίνα αισθανόταν κατά πρώτο λόγο Βολιναίος. Συγχρόνως όμως συμμετείχε σε ευρύτερο μόρφωμα που περιλάμβανε όλα τα χωριά και τις αντιστοιχούσες περιοχές ενός γεωγραφικού τμήματος της χώρας, οι κάτοικοι του οποίου αναφέρονταν αντιληπτικά και πραγματικά σε ένα κοινό λατρευτικό, οικονομικό, διοικητικό, εν τέλει δηλαδή πολιτικό κέντρο με δικό του όνομα που προσδιόριζε ολόκληρο το γεωγραφικό τμήμα και όλους τους Αχαιούς κατοίκους του. Κατ' ακολουθίαν ο ίδιος αυτοαναγνωριζόταν και ως μέλος αυτού του μορφώματος. Δηλαδή ο Βολιναίος του παραδείγματός μας σε υψηλότερο ή ευρύτερο επίπεδο αισθανόταν Πατρεύς, αφού η Βολίνα, το χωριό του, περιλαμβανόταν στο γεωγραφικό μέρος Πάτραι και στο τμήμα του πληθυσμού Πατρείς. Πέρα από αυτό όμως ήταν και αισθανόταν μαζί με τους κατοίκους και των άλλων γεωγραφικών και πολιτικών μερών Αχαιός. Μιλούσε την ίδια με εκείνους διάλεκτο, είχε τις ίδιες παραδόσεις, πιθανότατα κοινές λατρείες, και πίστευε σε κοινή με αυτούς καταγωγή. Όλα τα «μέρη», τμήματα δηλαδή της χώρας και συγχρόνως «δήμοι», υποδιαιρέσεις του πληθυσμού, συγκροτούσαν ευρύτερο πολιτικό μόρφωμα με χαρακτήρα επίσης διοικητικό, λατρευτικό, οικονομικό, εν γένει ιδεολογικό, το Κοινόν των Αχαιών. Η μετεξέλιξη των καθέκαστα κέντρων σε ευρέα οικιστικά συγκροτήματα, πόλεις και με την οικιστική έννοια (από διοικητική-πολιτική άποψη ήταν ήδη τέτοιες) αποδυνάμωσε ή ακόμα και εξαφάνισε τα χωριά, τις κώμες. Έτσι υποβαθμίζεται, επίσης μέχρι εξαφάνιση, και η συνείδηση ταυτότητας του χαμηλότερου, πρώτου επιπέδου. Ο κάτοικος είναι πλέον και αισθάνεται κατά πρώτο λόγο Πατρεύς και ευρύτερα Αχαιός ή ίσως ακριβέστερα Αχαιός Πατρεύς. Φυσικά η εξέλιξη αυτή είναι αλλού ταχύτερη και αλλού βραδύτερη.

Τον 5ο αιώνα τα «μέρη», οι πόλεις με τη διοικητική έννοια, που απάρτιζαν το Κοινόν ήταν δώδεκα. Μερικά από τα κέντρα από τα οποία παίρνουν το όνομά τους φαίνονται να έχουν προϊστορική καταγωγή. Τουλάχιστον αναφέρονται στην επική πτοίηση: Το δυτικότερο ήταν η Πελλήνη, ακολουθούσε η Αίγειρα που οι κάτοικοι την ταύτιζαν με την αναφερόμενη στο έπος Υπερησία, ακολουθούσαν οι Αιγαί, μάλλον αυτές στις οποίες αναφέρεται το έπος, μετά η Βούρα, η Ελίκη, επίσης γνωστή στο έπος καθώς και το ακολουθούν Αίγιον. Πιο δυτικά βρίσκονταν οι Ρύπες, περίπτωση στην οποία η «πόλις» παίρνει το όνομα από εκείνο των κατοίκων, οι Πάτραι, η Ωλενος που την γνωρίζει επίσης το έπος, οι Φαραί, η Δύμη, η Τριταία. Η Δύμη ήταν η δυτικότερη. Στην ιστορική διαδρομή κάποιες από αυτές εξαφανίζονται. Πολιτικά ή και οικιστικά. Είναι δυνατά και τα δύο φαινόμενα: Πολιτική εξαφάνιση με την υπαγωγή της χώρας σε κάποιο γειτονικό κέντρο χωρίς εξαφάνιση του οικιστικού κέντρου που μπορεί να παρακμάζει, αλλά να συνεχίζει να υπάρχει ως εξαρτημένη «πόλις» ή ως κώμη. Και οικιστική εξαφάνιση του κέντρου με παράλληλη επιβίωση της κοινότητας ως μέλους του Κοινού. Επίσης στην ιστορική διαδρομή ανακύπτουν

τρεις με τέσσερις νέες πόλεις, δηλαδή κοινότητες με διακριτή χώρα και διοικητικό κέντρο, οικιστικό η μη, που αποκτούν από την αρχή ή στη διαδικασία θέση ισότιμου με τα άλλα μέλους του Κοινού. Προφανώς προκύπτουν από τον διαμελισμό παλαιοτέρων «μερών», πόλεων με τη διοικητική τουλάχιστον σημασία, που είτε παύουν να υπάρχουν είτε πιθανώς συνεχίζουν να συμμετέχουν στο κοινό με απομειωμένη επικράτεια. Τα νέα μορφώματα είναι η Καρύνεια που το κέντρο της βεβαιώνεται πως υπάρχει από τον 5ο αιώνα και πρέπει να αποτελούσε μέρος άλλης «πόλης», το Άσχειον που εμφανίζεται στον ύστερο 4ο αιώνα, το Λεόντιον και ίσως και οι Καλλίσται που η ύπαρξή τους μαρτυρείται σε κάπως υστερώτερα χρόνια.

Β. Η ΔΥΤΙΚΗ ΑΧΑΪΑ. ΦΥΣΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΟΡΙΑ

Β 1. Ο ΛΑΡΙΣΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΟΡΕΙΝΟ ΟΡΙΟ ΩΣ ΤΗΝ ΚΕΡΤΖΗ

Όλες οι πηγές μας συμφωνούν, ότι η δυτικότερη πόλις -και επικράτεια- των Αχαιών ήταν η Δύμη. Και το δυτικότερο όριο της χώρας της, επομένως και συνολικά της Αχαΐας, το ακρωτήριο Άραξος. Ο Ηρόδοτος (I 145) αναφέρει τη Δύμη ως τελευταία παράλια προς τα δυτικά. Το ίδιο και ο Ψευδοσκύλας (42). Ο Πτολεμαίος (III 14. 29) δίνει γεωγραφικές συντεταγμένες των παραλιών πόλεων και θέσεων. Τελευταίες της Αχαΐας προς τα δυτικά δίνει εκείνες της Δύμης και της άκρας Άραξος. Πριν από αυτόν ο Στράβων (VIII 2. 2) σημειώνει ότι η Ηλεία στρέφει και προς τα βόρεια μέχρι άκρας Άραξου, ότι (VIII 3. 4) έστι δέ τις άκρα τῆς Ἡλείας πρόσθορος ἀπὸ ἔξηκοντα (σταδίων) Δύμης, ἀχαικῆς πόλεως, Άραξος. Ταύτην μὲν οὖν ἀρχὴν τίθεμεν τῆς τῶν Ηλείων παραλίας, ότι ο Κορινθιακός κόλπος ἀρχεται μὲν ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐήνου (τινές δέ φασιν τοῦ Ἀχελώου...) καὶ τοῦ Άραξου (VIII 2.3) καθώς και εἰτ' Άραξος τὸ ἀκρωτήριον τῆς Ηλείας και Δύμη, πόλις ἀλίμενος πασῶν (των αχαικών) δυσμικοτάτη (VIII 7.5). Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι οι αναφορές αυτές παραπέμπουν σε αντίληψη φυσικών μόνο και όχι πολιτικών ορίων. Όμως τελειώνοντας το λόγο του για την Ηλεία ο Παυσανίας αναφέρει (VI 26. 10): καὶ Ηλείοις ὅροι πρὸς Ἀχαιοὺς τῆς χώρας ὁ ποταμός ἐστιν ἐφ' ἡμῶν ὁ Λάρισος τὰ δὲ ἐπὶ ἀρχαιότερα άκρα σφίσιν πρὸς θαλάσση ὅρος ἡν Άραξος. Και κατόπιν αρχίζοντας το λόγο για την Αχαΐα γράφει (VII 6. 1) Δύμη μὲν πρὸς Ἡλίδος πρώτη (πόλις Αχαιών). Ότι δυτικότατη πόλη της Αχαΐας είναι η Δύμη επαναλαμβάνεται και από τον Στέφανο που είναι πιθανό να γνώριζε και πηγές τις οποίες εμείς δεν έχουμε πια: Δύμη, πόλις Αχαΐας ἐσχάτη πρὸς δύσιν.

Η άκρα Άραξος λοιπόν είναι το παραλιακό όριο ανάμεσα στην Ηλεία και την Αχαΐα και ειδικότερα τη Δύμη. Προς τα μεσόγεια στα χρόνια του Παυσανία είναι ο Λάρισος ποταμός. Και ο Στράβων όμως παλιότερα γράφει (XI 5.19), ὁ τὴν Ηλείαν ἀπὸ Δύμης διορίζων Λάρισος ποταμός. Και ότι τη χώρα της Δύμης την διαιρεῖ από την Ηλεία κατὰ Βουπράσιον ο Λάρισος ο οποίος ρέει από το βουνό που άλλοι ονομάζουν Σκόλλιν και άλλοι Ωλενίην Πέτρην (VIII 7. 5), δηλαδή από τη Σκόλλη που μερικοί ταυτίζουν με την επική Ωλενίην Πέτρην. Το Λάρισο ως φυσικό ἡ πολιτικό όριο ανάμεσα στις δύο χώρες γνωρίζει και ο Λίβιος (XXVII 31. 11) παλιότερα και ακόμα και ο Ξενοφών που αναφερόμενος στα γεγονότα του 402 γράφει ότι ο Άγις ἐνέβαλε διὰ τῆς Αχαΐας εἰς τὴν Ηλείαν κατὰ Λάρισον (Ελλ. III 2. 23). Όπως θα δούμε

και πιο κάτω, το όνομα Σκόλλις ταιριάζει στο βουνό Σαντομέρι, έναν πολύ απότομο, μακρόστενο και ψηλό βράχο. Από αυτό όμως δεν κινάει κανένα ποτάμι που θα μπορούσε να θεωρηθεί όριο ανάμεσα στην Ηλεία και την Αχαΐα και θα το συναντούσε μάλιστα κανείς πηγαίνοντας από την Ήλιδα στη Δύμη. Οι εκατέρωθεν λεκάνες, στα ανατολικά και τα δυτικά του, αποστραγγίζονται προς τα νότια προς τον Πηνειό, ενώ ο Λάρισος χυνόταν στη θάλασσα κατά *Bouprásiōn* και προφανώς βορειότερα από τον Πηνειό. Όλα τα ρεύματα που κατεβαίνουν στη θάλασσα (ή στα κοντινά έλη και τενάγη) ανάμεσα στον Πηνειό και τον Άραξο κινούν από το χαμηλότερο και πλατύτερο βουνό Μόβρη. Από αυτό πρέπει να πήγαζε και ο Λάρισος. Η λοιπόν είναι λανθασμένη η πληροφορία του Στράβωνα ή κατά συνεκδοχήν θα ονομαζόταν Σκόλλις ολόκληρο το ορεινό σύμπλεγμα που περιλαμβάνει τη Μόβρη. Το σύμπλεγμα βρίσκεται πράγματι ανάμεσα στην κοιλάδα του Πηνειού, την Ηλεία, και τον κάμπο νότια από τον Κορινθιακό και ανατολικά από τον Άραξο.

Ο Παυσανίας σημειώνει (VI 26. 10), ότι ερχόμενος κανείς από την Ήλιδα συναντάει τον Λάρισο σε εκατόν πενήντα επτά στάδια. Ο μη στρογγυλός αριθμός και το συγκεκριμένο της έκφρασης, όπου δεν χρησιμοποιείται τρόπος διατύπωσης που να επιτρέπει την υπόνοια ότι πρόκειται για εκτίμηση, δείχνει πως πιθανότατα την πληροφορία την έχει από «αντικειμενική» βεβαίωση, δηλαδή από οδοδείκτες, μιλλιάρια. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι δίνοντας αποστάσεις ο περιηγητής άλλοτε χρησιμοποιεί κατηγορηματική διατύπωση, όπως εδώ, και άλλοτε έκφραση που δηλώνει το κατά προσέγγιση ή το κατ' εκτίμηση. Στις περιπτώσεις αυτές η διατύπωση συνοδεύεται από αριθμό λιγότερο ή περισσότερο «στρογγυλό». Θα έχουμε και πιο κάτω την ευκαιρία να διαπιστώσουμε την ύπαρξη αυτής της διαφοράς και ότι ακόμα, εκτός από περιπτώσεις φανερής φθοράς του κειμένου στην αντιγραφική παράδοση, οι αριθμοί που δίνονται με κατηγορηματική έκφραση είναι εντυπωσιακής ακρίβειας. Στην εδώ περίπτωση φαίνεται ότι τα μιλλιάρια έδιναν απόσταση επί της λεωφόρου, του κατασκευασμένου αμαξιού δρόμου. Ο συνδυασμός της πληροφορίας του με τις πιο πάνω επέτρεψε από νωρίς να ταυτισθεί ο Λάρισος με το ονομαζόμενο Ρέμα Μάννα (*Baladié, Le Péloponnèse de Strabon, Paris 1980, 67 π., αρ. 117-120*), πραγματικό αέναο ρεύμα που κινάει από την περιοχή της Ματαράγκας, περνάει από το Καγκάδι και το Λάπτα και χύνεται στα έλη κοντά στο Μετόχι. Το πιο πιθανό είναι πως στα αρχαία χρόνια τα έλη αυτά θα εκτείνονταν και ανατολικότερα, στην περιοχή του σημερινού αεροδρομίου και ως τις Μακριές Λίμνες. Είναι πιθανό πως μόνο μια στενή λωρίδα σταθερού εδάφους ένωνε το συγκρότημα των υψηλάτων Μαύρα Βουνά με τα χαμηλά υψώματα στο Λιμανάκι. Άλλα και νοτιότερα από αυτό, ανατολικά από το ποτάμι, σε πολλές περιοχές πρέπει να λίμναζαν τα νερά. Ακόμη και στον χάρτη της Στατιστικής Υπηρεσίας του 1963 μπορεί να δει κανείς εκτάσεις ελώδεις νότια από το Κάτω Λιμνοχώρι, πιο πέρα δυτικά του και ανάμεσα σε αυτό και την Κάτω Αχαγιά. Είναι φανερό ότι οποιαδήποτε στρατιωτική κίνηση ανάμεσα στη Δυμαία και την Ηλεία θα έπρεπε να διαβεί το Λάρισο. Και από αυτό προκύπτει ότι η αναφορά του Ξενοφώντα που λίγο πιο πάνω μνημονεύσαμε δεν δηλώνει κατ' ανάγκην πως το ποτάμι ήταν και τότε θεσμικό όριο ανάμεσα στις δύο επικράτειες. Θα μπορούσαμε λοιπόν να καταλήξουμε, πως τα φυσικά όρια ανάμεσα στην Ηλεία και την Αχαΐα στην πλευρά αυτή είναι η περιοχή του Λάρισου και τα προς τα βορειο-βορειοδυτικά έλη.

Τα ποτάμια όμως, εκτός από τις σπάνιες περιπτώσεις που είναι μεγάλα, ορμητικά και δυσδιάβατα ή που ρέουν σε χαράδρες, δεν συνιστούν όρια, αλλά αντιθέτως τους πυρήνες των περιοχών που οι κάτοικοί τους αναπτύσσουν συνείδηση κοινότητας ως κύριοι μιας και της αυτής φυσικά αντιληπτής χώρας, ενός και του αυτού παραγωγικού χώρου (εδάφους + νερού), από την εκμετάλλευση του οποίου αποζούν. Ο Λάρισος δεν έχει τα χαρακτηριστικά που θα τον κατέτασσαν στις εξαιρέσεις και θα ανέμενε κανείς οι κάτοχοι του εδάφους που ποτίζεται από αυτόν να είχαν αναπτύξει συνείδηση ομάδας, κοινής και διακριτής ταυτότητας. Να υπήρχε δηλαδή κοινότητα με το ίδιο όνομα, μεθοριακή ανάμεσα στους Ηλείους και τους

Αχαιούς (Δεν γνωρίζουμε βέβαια αν άλλα κριτήρια θα έκαναν να αναγνωρίζονται ως συγγενείς, ως τμήμα των μεν ή των δε). Τέτοια κοινότητα υπήρχε. Ο Στράβων σημειώνει (IX 5. 19) ότι κατά τον Θεόπομπο υπήρξε παλαιότερα «πόλις» Λάρισα ἐν αὐτῇ τῇ μεθορίᾳ. Ο Παυσανίας γράφει (VII 17. 5) Ἀχαιοῖς δὲ ὅροι καὶ Ἡλείοις τῆς χώρας ποταμὸς Λάρισος καὶ Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῷ ποταμῷ ναός ἐστι Λαρισαίας. Λάρισα γενικώς σημαίνει τόπος ψηλός, ύψωμα, και το όνομα του ποταμού πρέπει να οφείλεται στην ύπαρξη θέσης με τέτοια χαρακτηριστικά, που θα ήταν και αν όχι οικιστικό, πάντως διοικητικό και λατρευτικό κέντρο των κατοίκων της περιοχής. Από το όνομα της θέσης, και όχι από εκείνο του ποταμού, πρέπει να προέρχεται το επίθετο της Αθηνάς.

Έχει διατυπωθεί η άποψη πως το κέντρο αυτό θα συνέπιπτε με το μυκηναϊκό οχύρωμα με υστερώτερη χρήση που βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο των Δυο Βουνών (A. D. Rizakis, ed., *Paysages d' Achaie I*, Αθήνα 1992, 102 κ.π.). Είναι γνωστό στα ιστορικά χρόνια ως Τείχος (των Δυμαίων). Το οχύρωμα όμως βρίσκεται ακριβώς βόρεια από το έλος, στο νότιο άκρο του οποίου χύνεται ο ποταμός Λάρισος, σε απόσταση σήμερα 3.000 μ. από εκείνο. Και πιθανότατα μεγαλύτερη στα αρχαία χρόνια. Πρόσφατα ακόμα η ταύτιση Τείχους και Λάρισας οδήγησε στη διατύπωση αυστηρής κριτικής για τον Παυσανία (Ριζάκης I, 155 π.), άστοχης όμως όπως δείχνουν τα πράγματα. Το να πήρε ο ποταμός το όνομά του από τη θέση εκείνη μοιάζει αδύνατο. Το οικιστικό ή μόνο λατρευτικό/διοικητικό κέντρο Λάρισα πρέπει να βρισκόταν σε ύψωμα κοντά στο ποτάμι, σε περιοχή με παραγωγικό έδαφος, επομένως νοτιότερα, κάπου κοντά στα χωριά Καγκάδι, Πέτας και Ρίολος. Και ο ναός της Αθηνάς, που όπως φαίνεται είδε ο Παυσανίας, δεν πρέπει να βρισκόταν μακριά από τη θέση Λάρισα, η οποία επομένως θα ήταν επίσης κοντά στο ποτάμι. Έτσι έχουμε και ένδειξη, ότι ο δρόμος Ηλιδας - Δύμης στον οποίο αναφέρεται ο Παυσανίας θα περνούσε τον ποταμό σε σημείο αρκετά ψηλά, ίσως κοντά στο Καγκάδι. Πάντως πολύ μακριά και σε διαφορετική γεωγραφική περιοχή από εκείνη στην οποία βρίσκεται το Τείχος. Πέραν αυτού καλό είναι να μην αδιαφορούμε για το γεγονός ότι η κατά Θεόπομπο πόλις λεγόταν Λάρισα, ενώ το οχύρωμα το ονομάζουν οι πηγές Τείχος. Όχι κάποιο τείχος, αλλά το «καλούμενο», το ονομαζόμενο Τείχος (Πολύβ. IV 59. 4: *Τὸ καλούμενον Τείχος*, 83. 1: *ὁ καλεῖται Τείχος*).

Από την περιοχή γένεσης του Λάρισου το φυσικό όριο προς τα ανατολικά, σχηματιζόμενο από υψώματα και υδροκριτικές, παρακολουθείται στις ράχες Αχλαδίτσα, Μύτικας, Κάστρο, ως την κορυφή της Μόβρης (818 μ.) και πιο κεί την κορυφή αμέσως βόρεια από τα ερείπια του παλιού χωριού του Πολύλοφου. Από αυτήν την παρακολουθείται προς τα βόρεια-βορειοανατολικά στη ράχη Τούμπια, στην κορυφή 591 και το διάσελο του μικρού χωριού Τσαγκαράικα. Από το διάσελο τα νερά χωρίζονται προς τα βόρεια (ρέμα Τσαγκαρά) και τα νότια. Τα τελευταία διαγράφοντας τόξο κατευθύνονται πάλι προς τα βόρεια, αλλά ο χώρος είναι ενιαίος με το υψίπεδο Κάπελη. Αυτό αποστραγγίζεται και προς τα βόρεια και προς τα νότια, αλλά προς την τελευταία κατεύθυνση είναι συνέχεια των μαλακών περιοχών στις δύο πλευρές του απότομου βράχου, του βουνού Σαντομέρι που πιο πάνω μνημονεύσαμε, και θα πρέπει να είναι η κυρίως Σκόλλις, ενώ προς τα βόρεια το ορίζουν οι απότομοι όγκοι Τσεροβούνι και Τσούκα. Σε στενό πέρασμα ανάμεσά τους ρέει το ποτάμι για να βγει στη βορειότερη λεκάνη του. Είναι το ανώτατο τμήμα της Σερδινής. Έτσι φυσικό όριο ανάμεσα στην Ηλεία και την Αχαΐα εδώ θα πρέπει να θεωρηθούν αυτοί οι δύο όγκοι. Στη συνέχεια το όριο παρακολουθείται να περνάει βόρεια και ανατολικά του χωριού Πηγάδια, να στρέφει ανατολικά ως τη ράχη Πεζούλισες, να τη διατρέχει προς νότιο-νοτιοανατολικά, να στρέφει πάλι ανατολικά και να περιβάλλει προς τα βόρεια τη βρύση της Ιτιάς, να αφήνει νότια το Γολέμι και να κινείται προς ανατολικά-νοτιοανατολικά από χώρο με μαλακές κλίσεις ως το χωριό Ερυμάνθεια και πιο πάνω στη ράχη με το μικρό χωριό Ανδρικοπουλαίκα. Στη συνέχεια ανεβαίνει αμέσως βόρεια από το Καλέτζι και συνεχίζεται προς την ίδια

κατεύθυνση ως την κορυφή του Ερύμανθου 1.926. Σχηματίζεται κατόπιν από ραχοκοκαλιά του βουνού προς τα ανατολικά-βορειοανατολικά με τον Προφήτη Ηλία (υψομ. σημ. 2.124), το Πυργάκι (2.045 και 2.050 μ.) και την Ψηλή Τούρλα (1.950 μ.). Από λίγο βορειότερα το σχηματίζουν οι όγκοι που περιβάλλουν τη λεκάνη γένεσης του Σελινούντα ποταμού, δηλαδή το Γυριστό, η Λεπίδα (υψομ. σημ. 1.893), το Κρεκάκι (υψομ. σημ. 1.640) νοτιότερα, οι Ψηλές Κορφές (υψομ. σημ. 1.878) νοτιοανατολικά και πιο πέρα στα βόρειο-βορειοανατολικά το Σκουτέλι (υψομ. σημ. 1767). Πιο πέρα το σχηματίζει το βουνό Καλλιφώνι (υψομ. σημ. 1.996) και η συνέχειά του προς τα ανατολικά και λίγο βόρεια με την κορυφή 1.822, τη ράχη Τρεις Γυναίκες (κορυφή 1.834 μ.) και τον όγκο Κοτρώνα (υψομ. σημ. 1.420) βόρεια ακριβώς από τον οικισμό της Κέρτεζης. Το Καλλιφώνι, ή ακριβέστερα ο ευρύτερος όγκος που το περιλαμβάνει, ταυτίζεται με ασφάλεια με το αρχαίο αρκαδικό βουνό Λάμπεια βάσει των πολύ συγκεκριμένων πληροφοριών του Παυσανία (VIII 24. 4).

Β 2. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΤΡΙΤΑΙΚΗΣ

Το πιο πάνω όριο αφήνει στο δυτικό μέρος του εκτός Αχαΐας τη διπλή λεκάνη εκατέρωθεν του όγκου Σαντομέρι και την ανατολικότερη λεκάνη της Βουντούχλας. Είναι ανοιχτές προς τον Πηνειό, προς τη λεκάνη του οποίου αποστραγγίζονται, και γεωγραφικά δεν μπορούν να χωριστούν από την αρχαία Ηλεία. Άλλα και πολιτικά πρέπει να ανήκαν σε αυτή, αφού βρίσκονται στην άμεση γειτονία της Πύλου, σημαντικού ηλειακού κέντρου, μάλλον του σημαντικότερου της βόρειας Ηλείας πριν από την ίδρυση της Ήλιδας στον 5ο αιώνα. Αυτή πρέπει να βρισκόταν στο χώρο ή την άμεση γειτονία της τεχνητής λίμνης του Πηνειού και του Αγραππιδοχωριού (Παπαχατζής 1967, 436 κ.π.), ή ίσως και ακόμη ανατολικότερα, και δεν έπαψε να υπάρχει με την ίδρυση της Ήλιδας. Όμως αποτελεί σήμερα πεποίθηση των ερευνητών, ότι στη Βουντούχλα, στην περιοχή των χωριών Άνω και Κάτω Αγία Μαρίνα, μια ορατή και εν μέρει ερευνημένη θέση αρχαίου οικισμού συμπίπτει με το οικιστικό κέντρο των Τριταιέων (Βλ. Ριζάκης I, 189). Φαίνεται λοιπόν αναγκαίο να εξετασθεί εδώ το πρόβλημα της χώρας και του κέντρου των Τριταιέων που χωρίς αυτά τα δεδομένα θα το αντιμετωπίζαμε πιο κάτω, όταν ακολουθώντας την τάξη των σχετικών πληροφοριών ο λόγος θα μας έφερνε στους μόνους μεσόγειους αυτούς Αχαιούς.

Η παρουσία ασφαλώς ερειπίων οικισμού δεν συνιστά απόδειξη, ότι αυτός θα ήταν και το κέντρο κάποιας ομάδας, κάποιας πόλης, είτε αχαϊκής είτε όχι. Και ακόμα περισσότερο δεν βεβαιώνει σε ποιο «έθνος» υπαγόταν. Για να αναγνωρισθεί στον οικισμό της Αγίας Μαρίνας το διοικητικό κέντρο των Τριταιέων θα χρειαζόταν είτε ισχυρή αρχαιολογική ένδειξη, όπως π.χ. η παρουσία επιγραφής που θα μαρτυρούσε το όνομά του, είτε τουλάχιστον αποχρώσες ενδείξεις των πηγών, ότι η περιοχή ανήκε στους Τριταιείς. Το πρώτο σαφώς δεν συμβαίνει. Ως προς το δεύτερο παρατηρούμε ότι, αν πράγματι η Βουντούχλα ήταν χώρος εγκατάστασης τούτων των Αχαιών, θα περιμέναμε στις συχνές και μακρόχρονες αντιπαραθέσεις μεταξύ Αχαιών και Ηλείων αυτοί οι Αχαιοί, δηλαδή οι Τριταιείς, να δέχονται πρώτοι τις πιέσεις και επιδρομές από την Ηλεία. Ούτε κάτι τέτοιο όμως φαίνεται να συμβαίνει. Ακόμη όταν, όπως φαίνεται, για κάποια περίοδο οι Τριταιείς εγκατέλειψαν το Κοινό των Αχαιών, θα περιμέναμε να προσχωρήσουν στους Ηλείους. Προσχώρησαν όμως στους Αρκάδες, ενώ την περιοχή της Βουντούχλας τη χωρίζει από την

Αρκαδία ο ουσιαστικά αδιάβατος Ερύμανθος. Συνορεύει με την Αρκαδία μόνο στο χάρτη, αλλά όχι στην πραγματικότητα.

Άς γίνουμε πιο συγκεκριμένοι: Η αναφορά των τόπων, των μερών στα οποία ήταν διαιρεμένοι οι Αχαιοί, από τον Στράβωνα θα οδηγούσε στη σκέψη ότι οι Τριταιείς συνόρευαν με τους Δυμαίους. Λέει (VIII 7.4) ότι μετά τους Φαρείς είναι η Όλενος, είτε Δύμη καὶ Τριταιεῖς. Αν όμως οι Τριταιείς κατείχαν την Βουντούχλα, μάλλον μετά τους Φαρείς θα περιμέναμε την αναφορά τους. Όμως η διατύπωση δεν φαίνεται να οφείλεται απόλυτα στη γεωγραφική τάξη. Ο Στράβων εδώ ακολουθεί τον Ήρόδοτο και εκείνος, αφού κατονόμασε τους λοιπούς Αχαιούς με γεωγραφική σειρά, πρόσθεσε τελευταίους, και επομένως μετά τη δυτικότατη Δύμη, τους Τριταιείς, επειδή σε αντίθεση με όλους τους άλλους μοῦνοι τούτων μεσόδαιοι οίκεουσι. Και ο ίδιος ο Στράβων, όταν αλλού αναφέρεται στους γείτονες των Τριταιέων, ξεκαθαρίζει (VIII 7.5) ότι ἡ δὲ Τριταία τῆς Φαραϊκῆς ἐφάπτεται καὶ Λεοντησίας καὶ Λασιωνίας, (Η αντίστοιχη φράση για τις Φαρές επιδέχεται δύο αναγνώσεις: Ἡ δὲ Φάρα συνορεῖ μὲν τῇ Δυμαίᾳ καὶ Πατρικῇ καὶ Λεοντησίᾳ ἡ καὶ Τριτικῇ ἡ καὶ Τριταιικῇ). Η τελευταία αυτή πληροφορία δεν θα απέκλειε την αναγνώριση της Τριταιικής στη Βουντούχλα, αφού η μη αναφορά των Ηλείων ως γειτόνων δεν αποτελεί ισχυρό τεκμήριο εναντίον της, μια και δεν είναι απαραίτητο να μνημονεύονται όλοι οι γείτονες. Δεν αποτελεί όμως και τεκμήριο υπέρ αυτής της αναγνώρισης. Η Λασιών είναι αρκαδική πόλη, ασφαλώς στην άλλη πλευρά του Ερύμανθου (Meyer, RE VII A 1, 1939, 338 και Kl. Pauly III, 1979, 503) και ένας γεωγράφος που θα εγγνώριζε ότι τις δύο πλευρές του βουνού τις νέμονται αφενός η Τριταία και αφετέρου η Λασιών θα μπορούσε να τις μνημονεύσει ως συνορεύουσες. Όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι δεν γνωρίζουμε ακριβώς ποια μπορεί να ήταν η χώρα της Λασιώνος. Ο Παυσανίας (VII 22. 6) υποδεικνύει επίσκεψη της πόλης των Τριταιέων με διαδρομή από τις Φαρές ενισχύοντας τις ενδείξεις για γειτονία των δύο περιοχών και τις εξειδικεύει περισσότερο στον κατάλογό του (VII 5. 6) μνημονεύοντας με τη σειρά Όλενο, Φαρές, Τριταία, Ρύπτες, Αιγιο. Ο Πολύβιος πάλι αναφέρει στη σειρά Δύμη, Φαρές, Τριταία, Λεόντιο, Αιγιο (II 41. 8). Αν υποθέσει κανείς ότι το υστερώτερα εμφανισθέν Λεόντιο κατείχε χώρα που προηγουμένως θα ανήκε στους εν τω μεταξύ αφανισθέντες πολιτικά Ρύπτες, ή μέρος της χώρας που παλιότερα θα ανήκε στους Τριταιείς, δηλαδή ότι η χώρα των υστερώτερων Τριταιέων είχε απομειωθεί παράλληλα με την πολιτική εξαφάνιση των Ρυπτών, οι τρεις πηγές μας, ο Στράβων, ο Πολύβιος και ο Παυσανίας φαίνεται να συμφωνούν. Οι δύο πρώτοι τοποθετούν τους Τριταιείς ανάμεσα στους Φαρείς και το Λεόντιον και ο ενδιαφερόμενος κυρίως για τα αξιομνημόνευτα «καρχαία» Παυσανίας, και όχι για τις πολιτικές τους τύχες, που άλλωστε στα χρόνια του αποτελούν ομοίως παρελθόν, ανάμεσα στους Φαρείς και τους Ρύπτες (και το Αιγιο). Δηλαδή χονδρικά και οι τρεις τοποθετούν τους Τριταιείς ανατολικά από τους Φαρείς και νότια από το Λεόντιον και τους Ρύπτες.

Τα πιο πάνω βέβαια συνιστούν απλές ενδείξεις ότι η Τριταιική θα συνόρευε με τη Φαραία προς τα ανατολικά και δεν αποκλείουν να συνόρευε εν τέλει προς τα νότια. Οι ενδείξεις όμως είναι περισσότερες: Ο Πολύβιος (IV 6. 7-10) σημειώνει, ότι οι περί τον Δωρίμαχο και τον Σκόπτα ... συναθροίσαντες πανδημεῖ τούς Αίτωλούς ἐπὶ τὸ Ρίον (μάλλον το Μολυκρικό) καὶ παρασκευασάμενοι πορθμεῖα ... διεβίβασαν τοὺς ἄνδρας εἰς Πελοπόννησον καὶ προήγον ἐπὶ τὴν Μεσσηνίαν. Ποιούμενοι δὲ τὴν πορείαν διὰ τῆς Πατρέων καὶ Φαραίων καὶ Τριταιέων χώρας ... λυμανόμενοι διήσαν μέχρι παρεγενήθησαν εἰς τὴν Φιγάλειαν. Αν βέβαια οι Αίτωλοί είχαν κινηθεί δια της Ηλείας, θα μπορούσε το χωρίο να συνιστά ένδειξη ότι η χώρα των Τριταιέων βρισκόταν στη Βουντούχλα. Ποια όμως ήταν ακριβώς η πορεία τους ξεκαθαρίζεται από τον συγγραφέα λίγο πιο κάτω, όταν γράφει ποιες ήταν οι αιτιάσεις των Αχαιών εναντίον τους ενώπιον του Φιλίππου του Ε' αμέσως μετά, στο συνέδριο στην Κόρινθο, οι οποίες οδήγησαν άλλωστε στην κήρυξη του πολέμου. Αυτές ήταν (IV 25. 4) ότι πορθήσαιεν... διεξίστες τὴν Πατρέων καὶ Φαραίων χώραν, διαρπάσαιεν δὲ Κύναιθαν, συλήσαιεν δὲ τὸ τῆς ἐν Λουσσοῖς Ἀρτέμιδος ιερόν, πολιορκήσαιεν δὲ Κλειτορίους. Στον κατάλογο των αιτιάσεων δεν αναφέρεται η Τριταιική, αλλά δεν

είναι καθόλου πιθανό αυτές να σχετίζονται με άλλη, μη μνημονεύομενη διείσδυση των Αιτωλών. Πρόκειται για την ίδια με την προηγούμενη. Μετά την Τριταία οι Αιτωλοί διείσδυσαν στην Αρκαδία και διάρπαξαν, σύλησαν, πολιόρκησαν, έβλαψαν γενικά αρκαδικές πόλεις ανήκουσες τότε στο Κοινό των Αχαιών. Την Κύναιθα στα Καλάβρυτα, ή πάντως στην άνω λεκάνη του ποταμού των Καλαβρύτων, το ιερό των Λουσών αμέσως νοτιότερα και ακόμα πιο νότια στον ίδιο δρόμο την πόλη των Κλειτορίων. Η ένδειξη ότι η Τριταική βρισκόταν σε μια διαδρομή από τη Φαραιική προς την χώρα της Κύναιθας και πιο νότια είναι σαφής. Η Βουντούχλα δεν βρίσκεται σε τέτοια διαδρομή.

Αυτά συνέβαιναν το 220 π.Χ. Στη συνέχεια ο πόλεμος ξέσπασε ανοιχτά και τον επόμενο χρόνο πάλι ο Πολύβιος σημειώνει (IV 59. 1-3), ότι ο Ευριπίδας, που τον είχαν στείλει οι Αιτωλοί στρατηγό στους Ηλείους, καταδραμών τὴν Δυμαίων καὶ Φαραιέων, ἐπὶ δὲ καὶ τὴν τῶν Τριταιέων χώραν ... ἐποιεῖτο τὴν ἀποχώρησιν ὡς ἐπὶ τὴν Ήλείαν. Ό δὲ Μίκκος ὁ Δυμαῖος, ... ὑποστράτηγος ὥν τῶν Ἀχαιῶν, ἐκβοηθήσας πανδημεὶ τούς τε Δυμαίους καὶ Φαραιεῖς ἅμα δὲ καὶ Τριταιεῖς ἔχων, προσέκειτο τοῖς πολεμίοις ἀπαλλαττωμένοις ... ἐμπεσών δὲ εἰς ἐνέδραν ἐσφάλη. Αν η χώρα των Τριταιέων ήταν η Βουντούχλα, θα περιμέναμε να αναφέρονται αυτοί ως πρώτα θύματα, ενώ ο συγγραφέας φαίνεται να τους προσθέτει σαν να βρίσκονταν πιο μακριά από τους συνορεύοντες με την Ήλεία Δυμαίους και Φαραιείς. Εκτός αυτού πως θα ήταν δυνατό να γράφει ότι ο Ευριπίδας ἐποιείτο τὴν ἀποχώρησιν ὡς ἐπὶ Ήλείαν και μάλιστα ότι κατά τη διάρκεια αυτής της αποχώρησης πρόφτασαν οι Αχαιοί να του επιτεθούν και αυτός να τους στήσει ενέδρα, αν η Τριταική ήταν η Βουντούχλα από την οποία η μετάβαση στην Ήλιδα χρειάζεται μια ώρα πορείας το πολύ;

Το 218 πάλι ο αντικαταστάτης του Ευριπίδα Πυρρίας με τις αιτωλικές και ηλειακές δυνάμεις, 3.000 άντρες συνολικά ού μόνον τὴν τῶν Δυμαίων καὶ Φαραιέων συνεχῶς ἐπόρθη χώραν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν Πατραιέων. Τὸ δὲ τελευταῖον ἐπὶ τὸ Παναχαϊκὸν ὅρος καλούμενον ἐπιστρατοπεδεύσας, τὸ κείμενον ὑπὲρ τῆς τῶν Πατραιέων πόλεως, ἐδήμου πᾶσαν τὴν ἐπὶ τὸ Ρίον καὶ τὴν ἐπὶ Αἴγιον κεκλιμένην χώραν (Πολύβ. V 30. 1-4). Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει, ασφαλώς με αρκετή δυσκολία, ότι και η Βουντούχλα ή πάντως η Τριταική, όπου και να βρίσκονταν αυτή, θα λεηλατήθηκε, και είναι ο συγγραφέας που την παραλείπει, αλλά ευκολώτερα να υποθέσει ότι ο Πυρρίας την παρέκαμψε, ή ακριβέστερα την παρέκαμπτε συνεχώς. Και το ίδιο έκανε το 217 ο Ευριπίδας που επανήλθε και ο οποίος διελθών διὰ τῆς Φαραιϊκῆς κατέδραμε τὴν χώραν ἔως Αίγιαδος και νικήθηκε επιστρέφοντας από το δρόμο για το Λεόντιον (Πολύβ. V 94. 3-6). Πώς όμως διήλθε τη Φαραιική χωρίς να περάσει από τη Βουντούχλα; Εκτός αν η Βουντούχλα δεν συμπίπτει με την Τριταική. Η τελευταία φαίνεται να μην είχε λεηλατηθεί, γιατί κατά τον Πολύβιο (V 95. 6-10) σε λίγο, μέσα στην ίδια χρονιά, ο Ευριπίδας ἔχων τοὺς Αἰτωλούς ἔξωδευσε, βουλόμενος κατασύραι τὴν τῶν Τριταιέων χώραν. Φαίνεται λοιπόν πως δεν είχε λεηλατηθεί, το ίδιο καλοκαίρι τουλάχιστον. Και αυτή δεν ήταν η Βουντούχλα, γιατί οι Αχαιοί όταν διαπίστωσαν την απουσία των Αιτωλών, συνέντες τὴν ἐκ τῆς Ήλιδος τῶν Αἰτωλῶν ἔξοδον, ἐπισυναγαγόντες τοὺς Δυμαίους καὶ τοὺς Πατραιεῖς καὶ Φαραιεῖς ... ἐνέβαλον εἰς τὴν Ήλείαν, συνέτριψαν τους Ήλείους σε μάχη, συνέλαβαν αιχμαλώτους, συνεκόμισαν δέ τὴν περιελαθείσαν λείαν ἀσφαλῶς. Αν οι Αιτωλοί βρίσκονταν στη Βουντούχλα δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι πραγματικά λείπουν από την Ήλεία, ούτε θα μπορούσε να λεηλατηθεί η χώρα της χωρίς κίνδυνο επέμβασής τους, με ασφάλεια, ἀσφαλῶς.

Πληθαίνουν λοιπόν οι ενδείξεις εναντίον της ταύτισης της Βουντούχλας με την Τριταική και της Αγίας Μαρίνας με την Τριταία. Σε αυτές όμως προστίθενται και άλλες. Ο Παυσανίας είδε στην Ολυμπία άγαλμα του πύκτη Αγησάρχου, γυιου του Αιμοστράτου, Τριταιέα και με ἐκπληξη σημείωσε (VI 12. 8-9): Ἀρκάδας δὲ τοὺς Τριταιεῖς εἶναι τοῦ ἐλεγείου λέγοντος <ούκ> ἀληθεύοντα εὑρισκον. Πόλεων γὰρ τῶν ἐν Αρκαδίᾳ ταῖς μὲν επειλημμέναις δόξης οὐδὲ τὰ ἐς τοὺς οἰκιστάς ἐστιν ἄγνωστα, τὰς δὲ ἐξ ἀρχῆς τε ὑπὸ ἀσθενείας ἀφανεστέρας καὶ δι' αὐτὸ ἀνοικισθείσας ἐς Μεγάλην

πόλιν, περιέχει σφάς γενόμενον <τότε> ύπό [τε] τοῦ Ἀρκάδων κοινοῦ δόγμα· οὐδέ τινά ἔστιν ἐν Ἑλλησι Τρίτειαν πόλιν ἄλλην γε ἡ τὴν Ἀχαιῶν εύρειν. Τηνικαύτα οὖν ἐς Ἀρκάδας ἥγεπτο ἀν τις συντελέσαι τοὺς Τριταιεῖς, κάθα καὶ νῦν ἔτι Ἀρκάδων αὐτῶν εἰσὶν οἱ ἐς τὸ ἀργολικὸν τελοῦντες· τοῦ Ἀγησάρχου δὲ ἔστιν ἡ εἰκὼν τέχνη τῶν Πολυκλέους παιδῶν. Τούτων μὲν δὴ ποιησόμεθα μνῆμην καὶ ἐν τοῖς ὑστέροις τοῦ λόγου. Το συμπέρασμά του είναι ορθό. Κάποτε οι Τριταιεῖς πρέπει να συνετέλεσαν στο αρκαδικό Κοινό. Πότε μπορεί να έγινε αυτό, παραμένει ανοιχτό πρόβλημα καὶ θα μας απασχολήσει και πιο κάτω, αλλά ακόμα και αν έγινε σε όψιμα χρόνια, όταν υπήρχε από μακρού η πρακτική να προσέρχονται ἡ να εντάσσονται πόλεις σε Κοινά ἄλλων Εθνών, ποτέ δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο με το πάντα ασθενές Κοινό των Αρκάδων. Μόνο σε μια πρώιμη περίοδο, όταν οι Θηβαίοι τους ενισχύουν και ιδρύεται η Μεγάλη Πόλις στα χρόνια του Επαμεινώνδα. Τότε όμως τέτοια πρακτική δεν υπάρχει. Επομένως, είτε τότε είτε σε ἄλλη στιγμή ἔγινε η προσχώρηση των Τριταιέων, θα πρέπει να βασίστηκε σε κάποια πραγματικά δεδομένα. Θα πρέπει οι Τριταιεῖς να είχαν κάποια συγγένεια με τους Αρκάδες, να επικοινωνούσαν με κάποιους από αυτούς ἡ και ο πληθυσμός τους -και επομένως και η διάλεκτός τους και πιθανόν και ἄλλα πράγματα- να ἦταν σε κάποιο βαθμό μεικτός. Όπως είπαμε όμως, οι κάτοικοι της Βουντούχλας, αν ἦταν Αχαιοί, θα είχαν ασφαλώς τέτοιες σχέσεις και ίσως και επιμειξίες, αλλά με τους Ηλείους και όχι με τους Αρκάδες από τους οποίους τους χώριζε ο κατ' ουσίαν αδιάβατος Ερύμανθος. Υπάρχει μια ένδειξη ότι ἦταν δυνατό κάποιοι να εκλάβουν μερικούς Αχαιούς για Αρκάδες, ανάμεσά τους και τους Τριταιεῖς. Οι Μάγνητες στα 207/6 καταγράφουν εκείνους που ψήφισαν την ασυλία της Λευκοφρυηνής και σημειώνουν (Syll. 559): ἀκολούθως δὲ ἔδοξεν ψηφίσασθαι καὶ τοῖς ἄλλοις Ἀρκάσιν. Έπονται τα ονόματα διαφόρων αρκαδικών πόλεων (οι περισσότερες, αν όχι όλες, πρέπει στα χρόνια αυτά να είναι μέλη του Κοινού των Αχαιών) ανάμεσά τους όμως και διαφόρων γειτόνων τους, δηλαδή των Φλειασίων, που πρέπει να είναι Δωριεῖς, αλλά και να έχουν στενές σχέσεις με τους Αρκάδες, καθώς και των Αχαιών Πελληνέων, Καρυνέων και Τριταιέων. Πρόκειται προφανώς για λάθος, αλλά είναι χαρακτηριστικό ότι ένα τέτοιο λάθος μπορούσε να γίνει, ενώ κάποιο αντίστοιχο με τους Ηλείους δεν έγινε ποτέ από όσο γνωρίζουμε.

Ποιες είναι όμως οι ενδείξεις στις οποίες στηρίχτηκε η ἀποψη ότι τα ερείπια της Αγίας Μαρίνας συμπίπτουν με την πόλη, το οικιστικό κέντρο των Τριταιέων; Πρόκειται για κάποιες φράσεις του Στράβωνα, στις περισσότερες από τις οποίες είχαμε πιο πάνω την ευκαιρία να αναφερθούμε:

α. Πέτρην δ' Ὡλενίην εἰκάζουσι τὴν νῦν Σκόλλιν ... ἔστι δὲ ὅρος πετρώδες κοινὸν Δυμαίων τε καὶ Τριταιέων καὶ Ἡλείων, ἔχομενον ἐτέρου τινὸς ἀρκαδικοῦ ὅρους Λαμπείας, ὃ τῆς Ἡλίδος μὲν διέστηκεν ἐκ[ατὸν καὶ] τριάκοντα σταδίους, Τριταίας δ' ἔκατὸν [καὶ Δύμης] τοὺς ἵσους, ἀχαιϊκῶν πόλεων (VIII 3. 10).

β. Δύμη... διαιρεῖ δ' αὐτὴν ἀπὸ τῆς Ἡλείας κατὰ Βουπράσιον ὁ Λάρισος ποταμός, ρέων ἐξ ὅρους· τοῦτο δ' οἱ μὲν ἐπιχώριοι Σκόλλιν καλούσιν, Ὄμηρος δὲ πέτρην Ὡλενίην (VIII 7. 5).

γ. Ὄντος δὲ ποταμοῦ ἐν τῇ Δυμαίᾳ, μεταξὺ Δύμης καὶ Τριταίας, ὃς καλεῖται Καύκων ... ἐμβάλλει δ' οὗτος εἰς ἔτερον, ὃς Τευθέας ἀρσενικῶς καλεῖται, ὁμώνυμος πολίχνη τινὶ τῶν εἰς τὴν Δύμην συνωκισμένων ... Ό δὲ Τευθέας εἰς τὸν Ἀχελῷον εμβάλλει τὸν κατὰ τὴν Δύμην ρέοντα ... καλούμενον καὶ Πείρον... (VIII 3. 11).

δ. [Η] δὲ Τριταία τῆς Φαραϊκῆς ἐφάπτεται καὶ Λιεοντησίας καὶ Λασιωνίας. καὶ

ε. [πλησίον δὲ Τριταίας ἡ] Ὡλενός ἔστι μὲν ἔρημος, κεῖται δὲ μεταξὺ Πατρῶν καὶ Δύμης (VIII 7. 5).

Μπορεί λοιπόν κανείς να συναγάγει τα ακόλουθα. Το πετρώδες βουνό Σκόλλις, ανάμεσα στη Δύμη και την Ἡλίδα είναι προφανώς ο απότομος ψηλός βράχος Σαντομέρι. Και αφού ἦταν κοινό των Δυμαίων που βρίσκονται βόρεια, των Ηλείων που βρίσκονται γενικά νότια (ή νοτιοδυτικά) και των Τριταιέων, η χώρα των τελευταίων θα ἦταν προς στην εναπομένουσα πλευρά, δηλαδή ανατολικά. Αν προς

τα ανατολικά εντοπίσουμε τη θέση οικισμού που θα μπορούσε να είναι πόλη, αυτή θα ήταν η Τριταία. Αφού πράγματι εντοπίζουμε τέτοια κατάλοιπα, η ταύτισή τους με το οικιστικό κέντρο των Τριταιέων είναι βέβαιωμένη και συνακόλουθα και η περιοχή της Τριταιικής χώρας στα δυτικά του Ερύμανθου. Ανατολικά του βρισκόταν η Λασιωνία και βορειοανατολικά της Τριταιικής η Λεοντησία. Βόρεια η Φαραία. Είχε όμως η Τριταιική σύνορα και με τη Δυμαία, αφού μοιραζόταν με αυτή τη Σκόλλιν και έτσι προς τούτη την πλευρά μέσα στη Δυμαία έρεε το ποτάμι Καύκων. Κατά συνεκδοχήν το όνομα Σκόλλις κάλυπτε και τη Μόβρη και από αυτήν ξεκινούσε ο Λάρισος που χώριζε δυτικότερα τη Δυμαία από την Ηλεία. Βόρεια, έστω και με παρεμβολή της Φαραίας, ανάμεσα στη Δυμαία και την Πατραϊκή, στην εγκάρσια, δυτική-ανατολική, έννοια βρισκόταν αρκετά «πλησίον» η Ωλενος.

Το συμπέρασμα όμως αυτό επιλέγει μόνο στοιχεία από τις πληροφορίες του Στράβωνα αδιαφορώντας για άλλα, τα οποία θέτουν σημαντικά προβλήματα. Το Σαντομέρι δεν «έχεται» κανενός όρους και ασφαλώς ούτε της αρκαδικής Λάμπειας που ταυτίζεται με το Καλλιφώνι. Απέχει περισσότερο από τη Δύμη από όσο από την Ήλιδα και πολύ λιγότερο από την Αγία Μαρίνα, είτε σε ευθεία γραμμή, είτε σε πορεία επί του εδάφους. Οι όροι «πλησίον» και «μεταξύ» χρησιμοποιούνται από τον Στράβωνα με ιδιαίτερη χαλαρότητα, και έτσι γράφει ότι η Ωλενος είναι «πλησίον» των Αιγών, το Αίγιον «πλησίον» της Ωλένου, η κώμη Πελλήνη «μεταξύ» Πελλήνης (πόλης) και Αιγίου (VIII 7. 5). Ο ίδιος ο γεωγράφος δεν φαίνεται να γνωρίζει τίποτα για τη δυνατότητα το χθαμαλό, μαλακό βουνό Μόβρη, ακριβώς ασυμβίβαστο και με το όνομα και με τον χαρακτηρισμό του πετρώδους με την Σκόλλιν, να ονομάζεται κατά συνεκδοχήν επίσης Σκόλλις. Θεωρεί ότι ο Λάρισος πηγάζει από τη μόνη Σκόλλη που γνωρίζει, το πετρώδες όρος, που άλλωστε μόνο αυτό και όχι τη μαλακή Μόβρη θα μπορούσαν οι λόγιοι στους οποίους αναφέρεται να ταυτίζουν με την Ωλενίνην πέτρην του Ομήρου (και του Ησιόδου), Για να εμμείνει κανείς στο πιο πάνω συμπέρασμα, θα πρέπει να δεχτεί, ότι οι αληθείς πληροφορίες είναι εκείνες που λαβαίνει υπόψη, αλλά με αυτές έχουν αναμειχθεί άλλες που θα πρέπει να απορριφθούν. Σε κάποια τέτοια σύγχυση θα οφείλεται το λεγόμενο ότι η Σκόλλις έχεται της αρκαδικής Λάμπειας, σε αντιγραφικό λάθος ή σε παρεμβολή από κάποιον υστερώτερο που δεν γνώριζε τα πράγματα να οφείλονται οι αποστάσεις που δίνονται του βουνού από την Ήλιδα, τη Δύμη και την Τριταία, σε λάθος ότι πάντως απέχει το ίδιο από τις δύο τελευταίες αχαϊκές, σε συνεκδοχή που δεν έγινε αντιληπτή το ότι εμφανίζεται ο Λάρισος να κινάει από το Σαντομέρι και όμως να χωρίζει την Ηλεία από τη Δυμαία κατά Βουπράσιον.

Οι συγχύσεις λοιπόν είναι βέβαιες, αλλά δεν επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι αληθείς είναι μόνο οι πληροφορίες που ταιριάζουν με μια ερμηνεία, εκείνη που τυχόν προκρίνουμε, και ψευδείς όσες δεν ταιριάζουν σε αυτή. Θα πρέπει να αναζητηθεί μάλλον η αιτία της κάθε μιας σύγχυσης, για να διατυπώσουμε θεμελιωμένες υποθέσεις ως προς το ποιες πληροφορίες είναι αληθείς και ποιες όχι. Υποθέτω ότι στη συνολική σύγχυση συνέβαλλαν και κάποια άλλα στοιχεία. Η επιτομή του έργου του Στεφάνου αναφέρει Τριταία, πόλις Άχαιας. Στράβων δύδοη ..., αλλά και Τρίτεια, πόλις Τρωική ἐστὶ καὶ Ἀχαίας ἄλλη διὰ δύο πτ. Επισημαίνεται ότι η γραφή της αχαϊκής Τριταίας με δύο πτ συναντάται στον Πολύβιο (Ριζάκης I, 293). Όμως στα αντιγραφικά παραδεδομένα κείμενα αυτό δεν φαίνεται να σημαίνει πολλά πράγματα. Ο Στέφανος προφανώς είχε υπόψιν ποιητικό κείμενο στο οποίο τα δύο πτ ήταν βέβαια, αφού δήλωναν ότι το προηγούμενο / ήταν μακρό. Έχει λοιπόν πράγματι πληροφορία ότι υπήρχε «πόλις» Τρίτεια διακριτή από την Τριταία, τουλάχιστον φιλολογικά. Η πηγή του πιθανώς ήταν ο Ριανός. Τον έχει χρησιμοποιήσει σε άλλα λήμματα και εκείνος είχε γράψει «Αχαϊκά» σε αρκετά βιβλία. Η απουσία της αναφοράς του εδώ πιθανώς οφείλεται σε αυτόν που έκανε την επιτομή. Πάντως σε άλλο σημείο ο Στέφανος έγραψε, και η επιτομή διατήρησε, Σκόλλις, Άχαιας πόλις. Ο πολίτης Σκολλιεύς, ως Ριανός ἐν τεττάρτῳ Άχαικῶν. Είναι λοιπόν πιθανό, ότι υπήρχαν κώμες, ασφαλώς όχι πόλεις με την πολιτική σημασία του όρου, κοινότητες

Τρίτεια και Σκόλλις. Η ύπαρξή τους θα μπορούσε να οδηγήσει σε περαιτέρω συγχύσεις.

Θα πρέπει να δεχτούμε ότι όλο το κουβάρι των συγχύσεων οφείλεται στο ανακάτεμα πραγματικών, ανταποκρινόμενων σε κάποιο βαθμό σε πραγματικότητες, πληροφοριών, «ερμηνευμένων» ή μη. Μπορούμε να υποθέσουμε έτσι εύλογα ότι ο Στράβων -ή κάποια πηγή του- συνάντησε την άποψη ότι η Ωλενίη Πέτρη του Ομήρου είναι ένα βουνό ανάμεσα γενικά στη Δύμη και την Ήλιδα, ένας απότομος βράχος, κατά πάσαν πιθανότητα το Σαντομέρι, αλλά και την άποψη ότι είναι κάποιο άλλο βουνό, κοντά στην Τριταία, το οποίο έχεται της αρκαδικής Λάμπειας. Κατ' αυτήν την άποψη με την ομηρική πέτρην θα ταυτίζοταν μάλλον ο κεντρικός όγκος του Ερύμανθου, όμοια βράχος. Υπήρχε και κάποια κοινότητα και κώμη που είχε επίσης το όνομα Σκόλλις, επειδή η Σκόλλις, το Σαντομέρι, ήταν το εντυπωσιακότερο γεωγραφικό χαρακτηριστικό της περιοχής της. Δηλαδή μια κώμη που συμπίπτει με τα ίχνη εγκατάστασης που έχουν εντοπισθεί στο υψίπεδο της Κάπελης (Ριζάκης I, 293, 301). Όπως συμβαίνει και σήμερα με το χωριό Σαντομέρι (μαζί με το Πολύλοφο). Η χώρα που της αντιστοιχούσε απλωνόταν ασφαλώς και στη Μόβρη. Τούτη η χώρα θα μπορούσε σε κάποια περίοδο να είναι κοινή των Ηλείων και των Δυμαίων και με κάποιο τρόπο θα μπορούσε να πει κανείς ότι από αυτή ζεκινάει προς τα ανατολικά ο Λάρισος, το ρέμα του Μάννα. Η περιοχή απέχει πράγματι χονδρικά 15.000 μ. από τον Κάτω Αχαγιά, όπου με βεβαιότητα τοποθετείται η Δύμη (Ριζάκης I, 156), δηλαδή εκατό στάδια των 150 μ., και σχεδόν 20.000 μ., δηλαδή εκατόντα στάδια των 150 μ., από την Ήλιδα. Στις δύο αυτές πόλεις πιθανώς πρόσθεσε ο Στράβων ή η πηγή του την Τριταία, επειδή από αλλού θα γνώριζε ότι η κορυφή του Ερύμανθου, της άλλης δηλαδή «Ωλενίης Πέτρης», θα απείχε από εκείνη επίσης εκατό στάδια, πιθανότερα σε τούτη την περίπτωση σε πραγματική διαδρομή (δηλαδή πολύ λιγότερα σε ευθεία γραμμή στην κατεξοχήν ορεινή αυτή περιοχή). Η κορυφή ξεπερνάει σε ύψος τα 2.220 μ. και δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι το κέντρο των Τριταίων θα βρισκόταν σε υψόμετρο μεγαλύτερο των 800 μ.). Ακόμη μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Στράβων βρήκε πληροφορία, πως μέσα στη Δυμαία χώρα, ανάμεσα στον οικισμό της Δύμης και στην εξαρτημένη από αυτόν κώμη Τρίτεια, έρεε ο πτοταμός Καύκων. Το συνάντησε ως ένα από τα επιχειρήματα εκείνων που υποστήριζαν ότι η Δύμη ήταν Καυκωνίς, ανήκε κάποτε στους Καύκωνες, ή πάντως στην όλη αυτή σχετική συζήτηση που δια μακρών αναλογικά μνημονεύει ο ίδιος (VII 3. 11, 17). Στα χρόνια του όμως Τρίτεια δεν υπήρχε και έτσι την ταύτισε με τη γνωστή του Τριταία και οδηγήθηκε στην περίεργη τουλάχιστον διατύπωση, ότι ο πτοταμός είναι ἐν τῇ Δυμαίᾳ και συγχρόνως μεταξὺ Τριταίας καὶ Δύμης.

Τα πιο πάνω είναι μια προσπάθεια να ανευρεθούν πίσω από τις εξόχως συγκεχυμένες πληροφορίες του Στράβωνα τα πραγματικά στοιχεία που επέτρεψαν τις συγχύσεις. Ίσως θα ήταν δυνατό να διατυπωθούν και άλλες ερμηνευτικές υποθέσεις, το γεγονός όμως είναι, ότι με αυτό τον τρόπο ερμηνεύονται οι αντιφάσεις ανάμεσα σε μερικά από αυτά που γράφει εκείνος (προφανώς όχι όλα) και εκείνα που υποδηλώνουν οι λοιπές φιλολογικές πηγές και μαζί τους και τα γεωγραφικά δεδομένα. Μας επιτρέπουν ευλόγως να θεωρήσουμε, ότι οι επιλεκτικά χρησιμοποιηθείσες πληροφορίες για να αναγνωρισθεί η Τριταική στη Βουνούχλα και η πόλις Τριταία στην Αγία Μαρίνα δεν έχουν πραγματικό κύρος, που αν είχαν θα σήμαινε ότι αντίστοιχα στερούνται τέτοιου όλα τα λοιπά δεδομένα. Ούτε και με κανένα τρόπο μπορούμε να δεχτούμε πως την παρακινδυνευμένη αυτή κρατούσα άποψη αποδεικνύει ορθή η παρουσία καταλοίπων αρχαίου οικισμού στην Αγία Μαρίνα. Τίποτα δεν μας βεβαιώνει, όπως και πιο πάνω σημειώσαμε, ούτε πως αυτός ο οικισμός υπήρξε οικιστικό και διοικητικό κέντρο, ούτε ακόμα περισσότερο ότι συμπίπτει με την Τριταία. Το πιο πιθανό είναι να πρόκειται για κάποια σημαντική ηλειακή κώμη, ίσως μάλιστα ειδικότερα εξαρτημένη από την ηλειακή Πύλο. Επι πλέον ούτε η παρουσία του οικισμού, ούτε και κανένα άλλο δεδομένο δείχνει, ότι κάπου εδώ οι Αχαιοί απλώνονταν ουσιωδώς πέρα από τα φυσικά όρια της χώρας

τους. Τα πολιτικά όρια πρέπει να συνέπιπταν χονδρικά με τα φυσικά. Το πολύ να υπήρξε ένα είδος επικυριαρχίας ή μεικτής κυριαρχίας σε κάποια πραγματικά, και από τη φυσική διαμόρφωση, μεθοριακή κοινότητα, εκείνη της Σκόλλιδος. Το υψίπεδο της Κάπελης, όπως είπαμε, είναι συνεχές με τη νοτιότερη ηλειακή χώρα, αποστραγγίζεται όμως μερικά και προς τα βόρεια, προς τη με φυσικά κριτήρια αχαϊκή. Στην πληροφορία του Στράβωνα ότι το ομώνυμο βουνό ανήκε από κοινού και στους Αχαιούς και στους Ηλείους διαβλέψαμε με αρκετή πιθανότητα ανάμνηση από κοινού ελέγχου της αντίστοιχης κοινότητας, πράγμα που μπορεί να ερμηνεύσει την πληροφορία του Ριανού ότι η Σκόλλις ήταν Άχαιας πόλις. Ακόμα όμως και αν θεωρηθεί ότι η μικρή κοινότητα ήταν αχαϊκή και κατείχε χώρα εκτός των φυσικών ορίων της Αχαΐας, η χώρα αυτή δεν πρέπει να ήταν εκτεταμένη και ανάλογα μη εκτεταμένη θα ήταν η αναντιστοιχία φυσικών και πολιτικών ορίων της Αχαΐας εν γένει.

Β 3. ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΧΩΡΑΣ: ΔΥΜΗ, ΩΛΕΝΟΣ, ΦΑΡΑΙ

Ανάμεσα στον Άραξο και το Λάρισο δυτικά και τους ορεινούς όγκους που ενώνουν τον Ερύμανθο με το βορειότερο βουνό που επιτυχώς ταυτίστηκε με το αρχαίο Παναχαιϊκό ανατολικά, νότια από τη ακτή και βόρεια από το νότιο φυσικό όριο η εκτεταμένη πεδινή έκταση δεν χωρίζεται αποφασιστικά σε επί μέρους τμήματα από φυσικά στοιχεία. Το δυτικό τμήμα του χώρου κατέχεται σε μεγάλο ποσοστό ακόμα και σήμερα από έλη και το πιο πιθανό είναι ότι τουλάχιστον ως τα ρωμαϊκά χρόνια το ποσοστό αυτό ήταν μεγαλύτερο από το σημερινό. Προς αυτά κατευθύνονται τα ρέματα που κινούν από τις βορειοδυτικές πλαγιές της Μόβρης. Ανατολικότερα τα ρέματα από τις βόρειες πλαγιές του ίδιου βουνού ενώνονται μεταξύ τους και εκβάλλουν στη θάλασσα αμέσως δυτικά από τον οικισμό της Κάτω Αχαγιάς. Ανατολικά από τον ίδιο φέρεται πάλι προς τα βόρεια και χύνεται στη θάλασσα ο μεγάλος ποταμός που επιτυχώς ταυτίστηκε με τον αρχαίο Πείρο. Ψηλότερα όμως ο ποταμός ρέει με γενική κατεύθυνση από ανατολικά προς δυτικά. Λίγο πριν από τη στροφή δέχεται τα ρέματα που έρχονται από τον Τσαγκαρά, τον Πήρλια και την ανατολικά από αυτόν λεκάνη. Δύο από τούτα είναι τα πιο σημαντικά. Τα ρέματα Ρένια και Σερδινή. Το δεύτερο, και ανατολικότερο, είναι πραγματικό αέναο ποτάμι, δεχόμενο και άλλα ρεύματα, κυρίως από τα ανατολικά του. Αρκετά ψηλότερα χύνεται στον Πείρο άλλο σημαντικό ποτάμι, ο Παράπειρος, που ξεκινάει από τα νοτιοανατολικά, από τις πλαγιές του Ερύμανθου. Στον εκτεταμένο αυτό χώρο αναπτύχθηκαν τρεις ή τέσσερις διακριτές αχαϊκές πόλεις (και αντίστοιχες διακριτές αχαϊκές ταυτότητες). Το κριτήριο της διαίρεσης πρέπει να ήταν κυρίως εκείνο της απόστασης, και ίσως έπαιξαν ρόλο και ιστορικοί λόγοι. Συγκεκριμένα, η μία από αυτές τις μονάδες ήταν η Ωλενος η οποία φαίνεται να ήταν κάποιου είδους κέντρο από τα πρ(ωτ)οϊστορικά χρόνια. Τα πράγματα επομένως επιβάλλουν να επιδιώξουμε να διακρίνουμε έστω και χονδρικά τη διαίρεση σε επικράτειες ξεκινώντας από τον εντοπισμό του κέντρου της κάθε μιας. Συγκεκριμένα αναζητούμε τα κέντρα Δύμη, Ωλενος, Φαραί και πιθανώς Τριταία. Το δεύτερο είναι πολύ πιθανό, ότι δεν μετασχηματίστηκε ποτέ και σε οικιστικό, και γνωρίζουμε ότι εξέλιπε αρκετά νωρίς και ασφαλώς δεν μνημονεύεται ως πολιτική μονάδα μετά το πρώτο τέταρτο του 3ου αιώνα.

Το πιο σημαντικό από τα κέντρα αυτά υπήρξε η Δύμη που στα ρωμαϊκά χρόνια έγινε *colonia*. Είναι βέβαιο πως κατείχε τη θέση της σημερινής Κάτω Αχαγιάς. Έχουν εδώ βρεθεί πολλά αρχαία κατάλοιπα, κυρίως ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, έχει επισημανθεί και τμήμα προρωμαϊκής οχύρωσης. Επί πλέον αρκετές επιγραφές, από μερικές από τις οποίες προκύπτει με βεβαιότητα η ταυτότητα της θέσης (βιβλιογραφία στο Ριζάκης I, 156). Προβλήματα δημιούργησαν στη νεώτερη έρευνα οι πληροφορίες του Παυσανία και του Στράβωνα που δίνουν την απόσταση της πόλης από άλλα σημεία. Στα χειρόγραφα του πρώτου σημειώνεται (VII 17. 5), ποταμός τε Λάρισος καὶ Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῷ ποταμῷ ναός ἐστι λαρισαίας, καὶ Ἀχαιῶν πόλις Δύμη σταδίους ὅσον τετρακοσίους (ή ὅσον τε τριακοσίους ή ὅσον περὶ τριακοσίους ή ὅσον περὶ τετρακοσίους) ἀπέχουσα τοῦ Λαρίσου. Οι εκδότες διορθώνουν: ὅσον τε τριάκοντα ἀπέχει τοῦ Λαρίσου. Τριάντα στάδια αντιστοιχούν σε 5.550 μ. περίπου, τριακόσια σε 55.500 και τετρακόσια σε 74.000. Ενώ η απόσταση της Κάτω Αχαγιάς από το ρέμα του Μάννα είναι κάπου 15.000 μ. Πιο κάτω πάλι ο Παυσανίας σημειώνει (VII 18. 1): σταδίους δε ὅσον τεσσαράκοντα προελθόντι ἐκ Δύμης ποταμός Πείρος ἐς Θάλασσαν κάτεισι, καὶ Ἀχαιῶν πόλις ποτὲ Ωλενος ὥκειτο παρὰ τῷ Πείρῳ. Τα σαράντα στάδια αντιστοιχούν σε 7.400 μ. περίπου, ενώ το ποτάμι στα ανατολικά της Κάτω Αχαγιάς, που οπωσδήποτε είναι ο αρχαίος Πείρος (κατά Στράβωνα, VIII 3. 11, ονομαζόμενος και Αχελώος), απέχει λιγότερο από 1.500 μ. Λίγο πιο κάτω γράφει (VII 18. 2): τοῦ δὲ Πείρου ποταμοῦ περὶ τοὺς ὄγδοήκοντα ἀφέστηκε σταδίους Πατρέων ἡ πόλις. Δηλαδή 15.000 μ., ενώ το κέντρο της Πάτρας, που συμπίπτει ασφαλώς με την αρχαία, απέχει τουλάχιστον 20.000 μ. από την εκβολή του ποταμού. Ο Στράβων πάλι σημειώνει (VIII 7.4): δείκνυται δ' ἵχνη μεταξὺ Πατρῶν καὶ Δύμης τοῦ παλαιοῦ τῶν Ωλενίων κτίσματος· αὐτοῦ καὶ τὸ τοῦ Ασκληπιου ἱερὸν ἐπίσημον, [δ] Δύμης μὲν ἀπέχει τεσσαράκοντα σταδίους, Πατρῶν δὲ ὄγδοήκοντα . Δηλαδή 7.400 και 14.800 μ. αντίστοιχα.

Οι αποστάσεις του Στράβωνα είναι συχνά λανθασμένες, το αντίθετο όμως συμβαίνει με τον Παυσανία που είχε πραγματική γνώση των τόπων. Και επί πλέον εδώ τα 40 + 80 στάδια της απόστασης Δύμης – Πατρών συμπίπτουν και στους δύο συγγραφείς. Μάλλον λοιπόν το πρόβλημα προέκυψε εξ αιτίας της λανθασμένης ανάγνωσης του κειμένου του Παυσανία, για την οποία βέβαια ευθύνεται και η αγάπη του ίδιου για περίπλοκες εκφράσεις. Ο περιηγητής δεν γράφει ότι ο Πείρος απέχει από τη Δύμη σαράντα στάδια, αλλά ότι καθώς ἔρχεται κανείς από τη Δύμη πηγαίνοντας προς την Πάτρα συναντάει τον ποταμό Πείρο και τη θέση όπου παλιότερα κατοικείτο η Ωλένος δίπλα του σε σαράντα στάδια Σε άλλο μάλιστα σημείο διευκρινίζει ρητά (VII 22. 1), ότι η θέση της πόλης ήταν δίπλα στο ποτάμι: ὃς (Πείρος) καὶ τὰ Ωλένου παρέξεισιν ἐρείπια. Το πραγματικό περιεχόμενο λοιπόν της διατύπωσής του είναι, ότι σε σαράντα στάδια από τη Δύμη συναντάει κανείς τα ερείπια της Ωλένου δίπλα στον ποταμό Πείρο. Ισως υποδηλώνει πως σε αυτό το σημείο είναι και ο πόρος (ή η γέφυρα) του ποταμού. Κάτι τέτοιο φαίνεται να σημαίνει και η φράση πως από τον Πείρο απέχει η πόλη των Πατρέων ογδόντα στάδια: από αυτό το σημείο δίπλα στον Πείρο, εκεί όπου τον περνάει κανείς και όπου επίσης βρίσκονται τα ερείπια της αφανισμένης Ωλένου. Έτσι λοιπόν οι αποστάσεις που σημειώνει ο Παυσανίας συμπίπτουν με εκείνες του Στράβωνα. Ο τελευταίος προσθέτει την πληροφορία ότι αὐτοῦ, εκεί, που είναι τα ερείπια, τα ἵχνη ... τοῦ παλαιοῦ τῶν Ωλενίων κτίσματος, βρίσκοταν το «επίσημο» ιερό του Ασκληπιού. Εξάλλου η έκφραση του Παυσανία ποταμὸς Πείρος κάτεισι ἐς Θάλασσαν, που αντίστοιχα χρησιμοποιείται και για άλλα ποτάμια, δεν δηλώνει, τουλάχιστον κατ' ανάγκην, ότι πρόκειται για τις εκβολές του ποταμού. Δηλώνει ότι το συγκεκριμένο ποτάμι κατεβαίνει στη θάλασσα και δεν εμβάλλει π.χ. σε άλλο.

Τα πιο πάνω οδηγούν στη σκέψη, ότι ο κανονικός δρόμος, η «λεωφόρος» όπως ονομάζει τέτοιους δρόμους αλλού, και πιο κάτω, ο Παυσανίας, από την Δύμη στην Πάτρα, τον οποίο υποδεικνύει το κείμενο του περιηγητή και η αναφορά του Στράβωνα, στο πρώτο του τμήμα δεν ακολουθούσε την παραλία, αποφεύγοντας

έτσι και το στενό ανάμεσα στην Αλισό και τα Καμίνια, αλλά εκινείτο νοτιότερα, παράλληλα γενικά με την αριστερή όχθη του ποταμού, και τον διασταύρωνε σε σημείο που απέιχε από την πόλη σαράντα στάδια. Στο σημείο αυτό, και κατά πάσαν πιθανότητα από την άλλη πλευρά του ποταμού, τη δεξιά, τη βόρεια, έδειχναν τα «ίχνη», τα «ερείπια» της Ωλένου και στα χρόνια του Στράβωνα βρισκόταν ένα «επίσημον» ιερό του Ασκληπιού. Αν ακολουθήσουμε προς τα εδώ μια τέτοια διαδρομή συναντάμε σε περίπου 7.500 με 8.000 μ., δηλαδή σε 40 με 45 στάδια, από την Κάτω Αχαγιά τη γέφυρα από την οποία ενωμένοι περνούν προς τα βόρεια το ποτάμι οι δρόμοι από νοτιοδυτικά και νοτιοανατολικά. Συνάγουμε ότι στο ίδιο περίπου σημείο θα διασταύρωνε το ποτάμι και ο αρχαίος δρόμος και επομένως κάπου στα υψώματα του Θεριανού, που τα πόδια τους φτάνουν ως το ποτάμι, θα έδειχναν τα ίχνη που θεωρούσαν ερείπια της Ωλένου. Αυτού θα βρισκόταν και το ιερό του Ασκληπιού. Μετά το πέρασμα ο σημερινός δρόμος πηγαίνει προς τα βόρεια, προς τον Ανεμόμυλο, όμως το έδαφος επιτρέπει και άνετη κίνηση προς τα βορειοανατολικά, προς τα Τσουκαλαίκα και πιο πέρα στην κατεύθυνση των Βραχναίκων και την παραλιακή οδό για την Πάτρα. Εν μέρει μάλιστα αυτή η διαδρομή συμπίπτει και με σημερινές ημιονικές οδούς. Στη συνέχεια οδηγεί παραλιακά στην Πάτρα. Πάνω σε αυτήν το λιμάνι της πόλης απέχει από τη γέφυρα του Πείρου περίπου 16.000 μ., μήκος πολύ κοντινό με εκείνο που εξετίμησε ο Παυσανίας, 80 στάδια, δηλαδή κάπου 14.800 μ. Ισως μάλιστα η εκτίμησή του είναι ακόμη ακριβέστερη, αν δεχτούμε ότι το πιο πάνω στην πραγματικότητα αφορά όχι ακριβώς στον πόρο του ποταμού, αλλά στο χώρο των ερειπίων της Ωλένου που θα βρισκόταν σε κάποια απόσταση ή θα απλωνόταν πιο κενά από το ποτάμι.

Επισημάναμε προηγουμένως ότι οι αποστάσεις που δίνει ο Παυσανίας είναι γενικά αξιόπιστες. Τι συμβαίνει όμως με την απόσταση Λαρίσου – Δύμης; Η διατύπωση που χρησιμοποιεί δείχνει ότι σε τόσο μήκος την εκτίμούσε. Όχι πως είχε πληροφορία από οδοεικτές. Είναι όμως αδύνατο να εκτίμησε αυτή την απόσταση σε τριακόσια ή τετρακόσια στάδια που δίνουν οι κώδικες. Είναι υπερβολικά πολλά. Από την άλλη μεριά η διόρθωση που προτείνουν οι εκδότες, τριάντα στάδια, δίνει απόσταση πάρα πολύ μικρή. Υποθέτουμε λοιπόν ότι ο αριθμός, όπως δείχνουν και οι ποικίλες γραφές, είναι παραγεγραμμένος. Το πιο πιθανό είναι το σφάλμα να έγινε στην αντιγραφική παράδοση σε εποχή παλαιότερη από τα σωζόμενα χειρόγραφα, που όλα τους είναι αρκετά όψιμα. Σε φάση της παράδοσης που οι αριθμοί δίνονταν με ελληνικά ψηφία, κάποιο άλλο γράμμα παραγράφηκε σε Τ ή Υ και μάλιστα κάποιο που αποδίδει δεκάδες και όχι εκατοντάδες όπως αυτά. Επίσης το πιο πιθανό είναι πως και ο αρχικός αριθμός, όπως και ο αλλαγμένος, θα αποδιδόταν με ένα ψηφίο. Το ευκολώτερο λοιπόν είναι να αντιγράφηκε λανθασμένα ως Τ ή Υ, αν το λάθος έγινε σε εποχή που χρησιμοποιείται μεγαλογράμματη γραφή. Αν μια τέτοια υποψία είναι επιτυχής, το αρχικό κείμενο θα έγραφε, η εκτίμηση του Παυσανία θα ήταν, ότι ο Λάρισος απέχει από τη Δύμη ογδόντα στάδια, δηλαδή 14.800 μ. Και πραγματικά η απόσταση πάνω και σε σημερινούς δρόμους από το πέρασμα του ποταμού κοντά στο Καγκάδι ως την Κάτω Αχαγιά είναι λίγο μικρότερη από 15.000 μ.

Έχουμε λοιπόν τη θέση του πολιτικού και οικιστικού κέντρου Δύμη και κατά προσέγγιση τη θέση του πολιτικού κέντρου Ωλενος. Η αρχαιολογική αναζήτηση του οικισμού προς την ίδια κατεύθυνση προσανατολίζεται. Η πιθανότερη σήμερα θέση στην οποία εντοπίζονται ερείπια που μπορούν να σχετιστούν με το κέντρο αυτό είναι στους λόφους νοτιοδυτικά των Τσουκαλαίκων, πολύ κοντά εν τέλει στο χώρο όπου έδειχναν στον Παυσανία τη θέση της αφανισμένης πόλης (Ριζάκης I, 159 κ.π.). Μέσα στον ευρύτερο και στην πράξη ενιαίο χώρο βρισκόταν όμως και η πόλη, το διοικητικό και κατόπιν και οικιστικό κέντρο των Φαραίων, οι Φαραί. Για τη θέση τους, πέρα από τις γενικές πληροφορίες που προκύπτουν από τη σειρά στην οποία κατατάσσονται μέσα στον κατάλογο των αχαϊκών πόλεων ή εκείνες για την πρωτοβουλία ανασύστασης του Κοινού στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια και ακόμα εκείνη του Στράβωνα ότι η χώρα τους γειτόνευε με τη Δυμαία, την Πατραϊκή και τη

Λεοντησία, αλλά και την Τριπατική, η μόνη πηγή που μας διασώζει ενδείξεις ακριβέστερες είναι ο Παυσανίας (VII 22. 1): όδός δὲ ἐς Φαράς Πατρέων μὲν ἐκ τοῦ ἄστεως στάδιοι πεντήκοντά εἰσιν καὶ ἑκατόν, ἀπὸ θαλάσσης δὲ ἄνω πρὸς ἡπειρον περὶ ἐβδομήκοντα. Ποταμὸς δὲ ῥεῖ πλησίον Φαρῶν Πλειός, ὁ αὐτὸς ἐμοὶ δοκεῖν, δῆς καὶ τὰ Ωλένου παρέξειν ἐρείπια, ὑπὸ ἀνθρώπων τῶν πρὸς θαλάσσην καλούμενος Πεῖρος. Η ανάγνωση του αποσπάσματος χρειάζεται οπωσδήποτε κάποια προσοχή. Μπορεί να σημαίνει ότι η υπάρχουσα οδός -ή πάντως εκείνη η οδός που ο συγγραφέας γνωρίζει- από την Πάτρα στις Φαρές είχε μήκος εκατόν πενήντα σταδίων, δηλαδή 28.000 μ., ενώ προς ἄλλη κατεύθυνση η τελευταία πόλη απείχε από τη θάλασσα, πάνω σε δρόμο ή όχι, απόσταση την οποία εκτιμούσε σε εβδομήντα στάδια, 13.000 μ. Τέτοιου είδους διατύπωση δεν είναι καθόλου συνήθης στον Παυσανία. Πιθανότερη φαίνεται ἄλλη εκδοχή: «Ο δρόμος από την Πάτρα στις Φαρές ἔχει μήκος εκατόν πενήντα σταδίων και από το σημείο όπου αυτός εγκαταλείπει την παραλία και κινείται προς το εσωτερικό υπολογίζω ότι είναι εβδομήντα στάδια». Μια τέτοια κατανόηση του κειμένου θα σήμαινε επίσης, ότι το σημείο στροφής προς το εσωτερικό θα απείχε από την Πάτρα ογδόντα περίπου σταδία, όσα μένουν από τα συνολικά εκατόν πενήντα, αν αφαιρεθούν τα εβδομήντα. Αφού όμως πρόκειται προφανώς για την παραλιακή διαδρομή προς τα νοτιοδυτικά, και όχι για εκείνη προς τα βορειοανατολικά της Πάτρας, στο μεγαλύτερο μέρος της τουλάχιστον θα πρέπει να συμπίπτει με εκείνη που υποδηλώσει ο συγγραφέας για τη μετάβαση από τα ερείπια της Ωλένου στην Πάτρα, επίσης μήκους ογδόντα σταδίων περίπου. Στην περίπτωση λοιπόν που αυτό είναι το ακριβές νόημα του κειμένου, θα πρέπει να συναγάγουμε, ότι ο Παυσανίας γνωρίζει από αυτοψία τρόπο μετάβασης από την Πάτρα στις Φαρές, ή αντίστροφα, περνώντας το ποτάμι του Πείρο στο ίδιο σημείο που τον περνούσε κανείς για να πάει από τη Δύμη στην Πάτρα. Η διατύπωση επομένως ἀπὸ θαλάσσης δὲ ἄνω πρὸς ἡπειρον δεν είναι ακριβώς κυριολεκτική, αλλά στην παράλια διαδρομή ο περιηγητής υπολογίζει ολόκληρο το δρόμο Δύμης – Πάτρας και υποδηλώνει ότι περίπου εβδομήντα στάδια απέχει η πόλη των Φαρών από το τρίστρατο, όταν κανείς εγκαταλείψει την προηγούμενη οδό. Από το σημείο όπου περνώντας το ποτάμι αρχίζει η μαλακή ανηφόρα που συνεχίζεται ως τις Φαρές. Για τη συνολική απόσταση Πάτρας – Φαρών έχει πληροφορία, από οδοιδείκτες ίσως, όπως δείχνει η κατηγορηματική του έκφραση. Έχει εκτιμήσει όμως την απόσταση της Πάτρας από τη θέση της Ωλένου σε ογδόντα στάδια. Έτσι του προκύπτει εκτίμηση απόστασης των Φαρών εβδομήντα. Και μάλιστα ακριβέστερα όχι από το τρίστρατο, αλλά από τη θέση της Ωλένου.

Υπέρ μιας τέτοιας κατανόησης του κειμένου κατευθύνει και το φυσικό ανάγλυφο. Η πρώτη ανάγνωση δεν συμβιβάζεται με τα πράγματα, γιατί δεν υπάρχει κανένα σημείο μέσα στην ευρύτερη λεκάνη του Πείρου και του Παράπειρου που να απέχει αφενός από την Πάτρα με οποιαδήποτε διαδρομή 28.000 μ. και αφετέρου από οποιοδήποτε σημείο της ακτής 13.000 μ. Ακριβέστερα το ανάγλυφο υποδεικνύει δύο διαδρομές πρόσβασης στην εσωτερική λεκάνη από την Πάτρα, τις ίδιες από τις οποίες περνούν και οι σημερινοί κύριοι δρόμοι. Ο ανατολικότερος, μεσόγειος και ελαφρά πιο δύσκολος, κινείται προς τα νότια. Περνάει την υδροκριτική που χωρίζει στα νότια τον κάμπτο της Πάτρας από τη λεκάνη του Πείρου ανάμεσα στη Λυγιά και την Πλατανόβρυση. Από εδώ ένας κλάδος φεύγει προς τα νοτιοανατολικά με κατεύθυνση τη Χαλανδρίτσα. Η τελευταία απέχει σε αυτή τη διαδρομή από την Πάτρα 17.000 μ. Οποιοδήποτε σημείο πιο πέρα όμως, είτε προς τα ανατολικά είτε προς τα νότια, θα βρισκόταν πάνω στα βουνά και δεν μπορούσε να είναι κέντρο των κατοίκων του κάμπου. Όμως η ίδια η Χαλανδρίτσα απέχει σε πραγματική διαδρομή από το πλησιέστερο παράλιο σημείο, τα Ρογίτικα, μέσω Λυγιάς, περίπου 13.000 μ. Δεν μπορούν επομένως για τούτη να ισχύουν και οι δύο αποστάσεις του Παυσανία, αν εκληφθούν ως πλήρως διακριτές. Ο ίδιος πιο πάνω δρόμος από την υδροκριτική Λυγιάς – Πλατανόβρυσης συνεχίζεται προς τα νότια, διασχίζει τον κάμπτο και από την περιοχή του χωριού Τόσκες ανεβαίνει στα βουνά

για να περάσει στη λεκάνη της Βουντούχλας – Αγίας Μαρίνας. Ο χώρος που απέχει κάπου 28.000 μ. από την Πάτρα σε αυτή την κατεύθυνση είναι ψηλότερα από το χωριό Χιόνα, πάνω στα βουνά και σε επαφή σχεδόν με το νότιο φυσικό όριο της ευρύτερης περιοχής, ενώ το κοντινότερο σημείο της ακτής, και σε ευθεία ακόμη γραμμή, απέχει από αυτή πάνω από 17.000 μ.

Ο δυτικότερος δρόμος συμπίπτει ως τον Παράλιο, έχει εκεί διακλάδωση προς τα νότια που περνάει ανάμεσα από τους λόφους του Θεριανού και τους προς τα ανατολικά τους, διασταυρώνει τον Πείρο και μετά από λίγο διχάζεται. Ο δεξής κλάδος οδηγεί τελικά στο Σαντομέρι, ο αριστερός έρχεται προς τα νοτιοανατολικά ανεβαίνοντας παράλληλα με την αριστερή όχθη του Παράπειρου ως το Χαϊκάλι. Από εδώ μπορεί κανείς από ημιονικές οδούς να προσεγγίσει είτε τη λεκάνη ανάμεσα στο Κάτω Μαζαράκι και τη Μιτόπολη, είτε εκείνη από την οποία έρχεται ο Παράπειρος, την ανατολικότερη δηλαδή λεκάνη των χωριών Τόσκες και Αστέρι. Στην τελευταία αυτή κατεύθυνση απέχει από τη γέφυρα του Πείρου ή ακριβέστερα από σημείο κάπως βορειότερα από αυτήν, από το οποίο είχε εκτιμήσει ο Παυσανίας ότι η Πάτρα απέχει 80 στάδια και από το οποίο επίσης ο κινούμενος προς το εσωτερικό παύει να βλέπει την παραλία, περίπου 13.000 μ. ο χώρος βορειοδυτικά από τις Τόσκες, αμέσως δυτικά από τον Παράπειρο, στα βόρεια και ανατολικά πρόβουνα του Κομποβουνιού. Σε αυτό το χώρο λοιπόν πρέπει να αναζητήσουμε τις Φαρές.

Ο πιο πάνω χώρος όχι μόνο απέχει όσο λέει ο Παυσανίας από την Πάτρα (στην αρχαία διαδρομή που από τη γέφυρα του Πείρου εκινείτο προς τα Τσουκαλαίκα), αλλά και βρίσκεται δίπλα στο ποτάμι συμφωνώντας με το γραφόμενό του ποταμός δὲ ῥεῖ πλησίον Φαρῶν Πίερος. Επί πλέον μόνο εδώ φαίνεται ότι έχουν διαπιστωθεί κατάλοιπα που μπορεί να ανήκουν σε οχύρωση πόλης. Ο Κυπαρίσης που ανέσκαψε κυρίως προϊστορικά κατάλοιπα στην ευρύτερη περιοχή μόνο εδώ κοντά αναφέρει «ίχνη τειχών και φρουρίου» (Πρακτικά 1929, 31. Ο Bölte, RE XIX 2, 1938, 1797, έχει συγχήσει αυτή την αναφορά με άλλη). Συγκεκριμένα γράφει «...εις το χωρίον Μιτόπολιν... Το χωρίον τούτο... έχει κτισθή επί τριών αυτοτελών λοφίσκων, επί ενός των οποίων υπάρχουσιν ίχνη τειχών και φρουρίου». Οι τρεις χωριστοί λόφοι πρέπει να είναι εκείνοι με τους συνοικισμούς Κώμη, Άγιος Δημήτριος και Σουβαλιώτικα. Ο τελευταίος βρίσκεται ακριβώς μέσα στο χώρο όπου σύμφωνα με τα πιο πάνω αναζητήσαμε τις Φαρές. Υπέρ όμως της αναζήτησης της πόλης κάπου εδώ φαίνεται να ωθούν και άλλες πληροφορίες του Παυσανία. Γράφει ότι το ποτάμι οι κάτοικοι το ονόμαζαν Πίερο και εκφέρει τη γνώμη, ότι θα είναι το ίδιο με εκείνο που οι κάτοικοι των παραλίων το λένε Πείρο. Η τελευταία είναι μια άποψη του περιηγητή, το ότι όμως οι ντόπιοι το ονόμαζαν Πίερο είναι πληροφορία. Άλλα το γεγονός ότι του έδιναν όνομα παρόμοιο μεν, αλλά διαφορετικό από εκείνο του Πείρου, μάλλον το αντίθετο δείχνει. Ότι επρόκειτο για άλλο από το θεωρούμενο κύριο ρεύμα του Πείρου. Όπως είπαμε, ο Παυσανίας πρέπει να γνώριζε το δρόμο που οδηγούσε στις Φαρές από τη γέφυρα του Πείρου κοντά στα «ίχνη» της Ωλένου. Το σημείο αυτό είναι χαμηλότερα από τη συμβολή του Παράπειρου με τον Πείρο. Όποιος ακολουθήσει τούτη τη διαδρομή είναι φυσικό να θεωρεί, ότι το ποτάμι δίπλα στο οποίο ανηφορίζει, είναι το ίδιο με εκείνο που διασταυρώνει ο δρόμος για ή από την Πάτρα. Φαίνεται πολύ λογικό να έκανε και ο Παυσανίας το ίδιο λάθος και δίκιο να είχαν οι ντόπιοι που διέκριναν τον Πείρο από τον Πίερο, από τον Παράπειρο.

Είναι εντυπωσιακό, ότι η σύγχρονη έρευνα από μιας αρχής θεώρησε δεδομένο εκείνο που ο ίδιος ο Παυσανίας διατυπώνει ως υπόθεση προσωπική, και συγχρόνως έκρινε ψευδή ή λανθασμένα εκείνα που δίνει ως πληροφορίες, δηλαδή τις αποστάσεις. Οι παλαιότεροι δεν είχαν βέβαια τη δυνατότητα να τις υπολογίσουν με ακρίβεια, τους ακολουθούν όμως και οι νεώτεροι (Η βιβλιογραφία και νεώτερες επισημάνσεις στο Ριζάκης I, 186). Εξάλλου και εκείνοι δεν είχαν επιφυλάξεις συχνά να δηλώνουν, ότι ο Παυσανίας έκανε λάθος. Και αυτό με βάση μόνο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, κάποιες αόριστες πληροφορίες Γάλλου αξιωματικού, ότι

υπήρχαν «πολύ εκτεταμένα ερείπια, αλλά χωρίς τίποτα το μνημειώδες» σε απόσταση 500 – 600 μ. από την αριστερή όχθη του Πείρου (Καμενίτσας) σε σημείο που απέχει 3,5 χιλιόμετρα στα νοτιοανατολικά από το χωριό Ισιώμα (Ισαρί) και 5 χιλιόμετρα στα νοτιοδυτικά από την Χαλανδρίτσα (Bolte, o.p.). Εδώ τοποθέτησαν τις Φαρές από την αρχή, κοντά στο σημερινό χωριό Πρέβεδος. Ο Γάλλος αξιωματικός ήταν ακριβής. Τα ερείπια υπάρχουν σε μικρό έξαρφα που δεν φαίνεται να μπορούσε να λειτουργήσει ποτέ ως ακρόπολη. Τα νεώτερα ευρήματα δείχνουν ότι υπήρχε κάποιο ιερό. Ιχνη κτηρίων εντοπίζονται σε αρκετή έκταση, αλλά όχι ιδιαίτερα μεγάλη πυκνότητα. Αξίζει επί πλέον να σημειωθεί, ότι τα κατάλοιπα είναι κατά κύριο λόγο ρωμαϊκών χρόνων. Κλασικών ή παλαιότερων χρόνων ίχνη δεν αναφέρονται, εκτός ίσως από τα σχετιζόμενα με το ιερό. Είναι φανερό ότι εδώ βρισκόταν κάποιος αρκετά μεγάλος οικισμός, αλλά δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να δείχνει, ότι αυτός πρέπει να ταυτισθεί με το πολιτικό κέντρο των Φαραίων, την πόλη Φαραί. Με την τοποθέτησή τους εδώ δικαιώνεται ο Παυσανίας ως προς την υπόνοιά του ότι ο Πίερος θα συνέπιπτε με τον Πείρο, αγνοείται όμως ως προς τις εκτιμήσεις και τις πληροφορίες του για τις αποστάσεις. Η θέση απέχει από το ίδιο πιο πάνω σημείο το πολύ 11.000μ., δηλαδή κάτι λιγότερο από εξήντα στάδια, περίπου πενήντα εννιά.

Θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε πως δεν αποκλείεται τελείως εδώ πράγματι να βρισκόταν η πόλη, και ο Παυσανίας να έπεσε αρκετά έξω στις εκτιμήσεις του, αλλά πάντως τα μέχρι σήμερα αρχαιολογικά δεδομένα δεν το αποδεικνύουν. Και από την άλλη μεριά οι ενδείξεις των πηγών οδηγούν μάλλον στην προηγούμενη θέση. Η αναζήτηση του πολιτικού κέντρου των Φαρών στο νοτιότερο σημείο υποστηρίζεται και από το γεγονός, ότι έτσι η απόσταση από το άλλο ισότιμο πολιτικά κέντρο στην ίδια περιοχή, δηλαδή από την Όλενο, θα ήταν μεγαλύτερη. Και η απόσταση φαίνεται να είναι ο κυριότερος, αν όχι ο μόνος λόγος που οδήγησε στη διαίρεση της ουσιαστικά ενιαίας περιοχής σε δύο αχαϊκές επικράτειες με δύο διακριτά πολιτικά κέντρα. Εξάλλου, σε οποιαδήποτε από τις δύο θέσεις και να αναγνωριστεί το πολιτικό κέντρο των Φαρών, είναι σαφές ότι αυτό οργάνωνε το ψηλότερο μέρος της συνολικής περιοχής και δεν υπάρχει χώρος για τρίτη επικράτεια που να μοιραζόταν την ίδια έκταση. Ότι δηλαδή η χώρα της Τριταίας δεν πρέπει να ήταν μέρος, τμήμα της ίδιας ευρύτερης περιοχής. Η μόνη πληροφορία που έχουμε για τη θέση του πολιτικού, και οικιστικού υστερώτερα, κέντρου Τριταία είναι εκείνη του Παυσανία (VII 22.6): *Τρίτεια δέ, Ἀχαιῶν <καὶ> αὕτη πόλις, ἐν μεσογαίᾳ μὲν ὥκισται, ... στάδιοι δὲ ἐς Τρίτειαν εἴκοσί τε καὶ ἐκατόν είσιν ἐκ Φαρών.* Η απόσταση δίνεται με κατηγορηματικό τρόπο και όπως είπαμε αυτό πρέπει να δηλώνει, ότι δεν οφείλεται σε απλή εκτίμηση του συγγραφέα. Στα χρόνια του και οι Φαραί και η Τριταία ανήκουν στην Πάτρα και οι δρόμοι, ή μάλλον ο κύριος δρόμος επικοινωνίας, πρέπει να είχαν ενδείξεις μήκους ή πάντως οι ντόπιοι να πληροφορούσαν πόσο απέχουν ακριβώς οι τρεις πόλεις μεταξύ τους. Η αναφερόμενη απόσταση είναι λίγο μεγαλύτερη από 22.000 μ. Ακόμα και αν οι Φαραί βρίσκονταν στη βορειότερη θέση, τον Πρέβεδο, το στοιχείο αυτό θα ήταν ένα επί πλέον δεδομένο που δεν συμφωνεί με την αναζήτηση της πόλης στην Αγία Μαρίνα στην περιοχή Βουντούχλα. Ακόμα και με την πιο ελισσόμενη διαδρομή η Αγία Μαρίνα δεν απέχει από τον Πρέβεδο περισσότερο από 15.000 μ. Από την πιο πιθανή ως θέση των Φαρών απέχει πολύ λιγότερο και από τόσο. Είτε στη μία είτε στην άλλη περίπτωση, θα πρέπει να αναζητηθεί στην ανατολικότερη ορεινή χώρα.

Β 4. ΟΙ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ: ΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

Ομόφωνα οι πηγές μας βεβαιώνουν, ότι η δυτικότερη πόλη των Αχαιών είναι η Δύμη. Η θέση του πολιτικού κέντρου στην Κάτω Αχαγιά είναι επίσης σίγουρη. Άρα η επικράτειά της θα περιλαμβάνε όλο το χώρο από τις εκβολές τουλάχιστον του Πείρου ως τον Άραξο και προς τα νότια ως το Λάρισο (ή τη λεκάνη του) και τη Μόβρη. Πόσο απλωνόταν προς τα ανατολικά μπορούμε να το συναγάγουμε από το συνδυασμό των πληροφοριών και των ενδείξεων για τους «δήμους» ή τις «κώμες» από τις οποίες, όπως είπαμε, κατά τον Στράβωνα «συνεπολίσθη». Σημειώσαμε ότι κατά τον γεωγράφο η πόλις συγκροτήθηκε από οκτώ πληθυσμιακές ομάδες, δήμους, και αντίστοιχες επί μέρους περιοχές, πιθανότατα την κάθε μια με διακριτό οικιστικό κέντρο. Μας πληροφορεί επίσης ότι μέσα στη χώρα της ρέει το ποτάμι Καύκων ανάμεσα στην πόλη και την Τριταία και συμπεράναμε, ότι μάλλον πρόκειται όχι για την πόλη αυτή, αλλά για την κώμη Τρίττεια που υπαγόταν στη Δύμη. Και τούτο το ποτάμι συμβάλλει με άλλο που λεγόταν Τευθέας και ήταν ομώνυμο με κώμη Τευθέα, μια «πολίχνη» τῶν εἰς τὴν Δύμην συνωκισμένων (VIII 3. 11). Ο Τευθέας χυνόταν στον Πείρο. Είναι πολύ λογικό να δεχτούμε, και έτσι κάνουν όλοι οι ερευνητές, ότι η κώμη, η πολίχνη Τευθέα, βρισκόταν κοντά στο ποτάμι. Θα μπορούσε λοιπόν Τευθέας να είναι το ρέμα Ρένια, το δυτικότερο από εκείνα που χύνονται στον Πείρο. Πιο πιθανό όμως είναι να πρόκειται για το πραγματικό ποτάμι Σερδινή που εμβάλλει στον ίδιο αμέσως ανατολικότερα. Για τον ίδιο λόγο, ότι είναι πραγματικό ποτάμι, αέναο ρεύμα, θα έπρεπε να θεωρήσουμε ως πιο πιθανό, ότι Καύκων θα ήταν το ρέμα Τοποροβίτης που έρχεται από τα ανατολικά. Άλλα τότε θα ήταν πολύ δύσκολο να καταλάβουμε, πως έρεε ανάμεσα στη Δύμη και την Τρίττεια. Πιθανότερο φαίνεται ότι Τευθέας λεγόταν ο Τοποροβίτης μαζί με τη Σερδινή από τη συμβολή και κάτω, και Καύκων ο άνω ρους της Σερδινής που κατεβαίνει από τη λεκάνη που βρίσκεται νότια των Άνω Σουδεναίικων και ορίζεται στα δυτικά από τον Πήρλια και στα ανατολικά από την Ψηλή Ράχη. Στην ανατολική πλευρά της λεκάνης θα πρέπει να βρισκόταν η κώμη Τρίττεια και έτσι ανάμεσα σε αυτή και τη Δύμη έρεε ο Καύκων. Περιοχή της κώμης Τευθέας θα ήταν η διευρυνόμενη χαμηλότερη λεκάνη της Σερδινής, η περιοχή των Λουσικών (Βλ. και Ριζάκης I, 301).

Φαίνεται λοιπόν ότι η επικράτεια της Δύμης απλωνόταν προς τα ανατολικά περιλαμβάνοντας τη λεκάνη της Σερδινής και φυσικά και του ρέματος Ρένια. Φυσικά

όρια προς τα ανατολικά δεν υπάρχουν. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνολικά η επικράτεια συγκροτείται από τρία μέρη. Το δυτικό που αποστραγγίζεται προς τα έλλη με κατεύθυνση από τη Μόβρη προς τα βορειοδυτικά και μαζί του ίσως πρέπει να περιλάβουμε και την περιοχή της Λακκόπετρας και πιο πέρα του Αράξου, το κεντρικό που αποστραγγίζεται προς τα βόρεια στην περιοχή της Κάτω Αχαγιάς και είναι όμοια –ή και περισσότερο- πιθανό να περιλαμβάνει και τη ζώνη προς τα δυτικά ως τον Άραξο, βόρεια από τα έλλη, και το ανατολικότερο που αποστραγγίζεται προς την ίδια κατεύθυνση, αλλά προς τον Πείρο. Το ανατολικό τμήμα περιλαμβανει τις περιοχές των κωμών Τρίττεια και Τευθέα.

Σε άλλες φιλολογικές πληροφορίες είναι πιθανό να κρύβονται ονόματα και άλλων κωμών της Δυμαίας. Αυτά είναι Στράτος, Πάλεια, Καυκωνίς, Εκατόμβαιον, Θριούς. Υπενθυμίζουμε ότι αναφερθήκαμε ήδη στην ύπαρξη ακόμη δύο κωμών που είναι δυνατό να ήταν αχαιϊκές, τουλάχιστον σε κάποιες περιόδους. Πρόκειται για τη Λάρισα στα όρια προς την Ηλεία δυτικά από τη Μόβρη και για τη Σκόλλη, αμέσως έξω από τα νότια φυσικά όρια, στο υψίπεδο της Κάπελης.

Το όνομα Στράτος γνωρίζουμε από τον Στράβωνα και τον Στέφανο. Ο πρώτος (VIII 7. 5) γράφει: Δύμη, πόλις ἀλίμενος πασῶν δυσμικοτάτη, ἀφ' οὐ τούνομα· πρότερον ἐκαλεῖτο Στράτος. Παρετυμολογεί δηλαδή το Δύμη από το δύσις και θεωρεί ότι Στράτος ήταν το αρχαιότερο όνομα της ίδιας. Ο δεύτερος (λ. Δύμη) έχοντας και άλλες πηγές εκτός από εκείνον σημειώνει: ... καὶ Δύμη ἡ χώρα πάλαι ἐκαλεῖτο, ἡ δὲ πόλις Στράτος, ὕστερον δὲ καὶ ἡ πόλις καὶ ἡ χώρα Δύμη ἐκλήθησαν. Επιγραφή όμως από την ίδια τη Δύμη, του 3ου αιώνα π.Χ. (Syll. 531), που αναφέρεται σε οικονομικές και άλλες ρυθμίσεις σχετικές με κάποιους «εποίκους», κάτι αντίστοιχο των αθηναϊκών μετοίκων, που αποχτούν πολιτείαν, γίνονται πολίτες, ορίζει: ... διακλαρωσάν /τω αἱ συναρχίαι ὡς ισότατα ἐπὶ τὰς φυλὰς καὶ λα /χόντω επὶ τὰν] Σπατίδα, ἐπὶ τὰν Δυμαίαν, ἐπὶ τὰν Θεσμι /αιαν καὶ κοινωνεόντω θεοκολιάν, ἀν ἀ πόλις καθιστᾶι, ἐν /τὰ φυλὰι ταῖ] ἔαυτῶν καὶ ἀρχείων τῶν εἰς τὸ κοινὸν /φόρων καὶ τὰς εἰσφορ]ῆς τὰς [τε] εἰς τὸ κοινὸν καὶ γ --. Ο Fick ανέγνωσε όχι ΣΠΑΤΙΔΑ αλλά ΣΤΡΑΤΙΔΑ. Έτσι προκύπτει ότι οι Δυμαίοι της εποχής διακρίνονται σε τρεις φυλές, τη Στρατίδα, τη Δυμαία και τη Θεσμι[αια]. Φαίνεται το πιο πιθανό ότι η προέλευσή τους σχετίζεται με την αρχική πολιτική ένωση της Δύμης, της Στράτου και ενός τρίτου μέρους που έχει κοινούς θεσμούς, θέσμια, με τις προηγούμενες. Αφού όμως η Δύμη συνεπολίσθη από οκτώ δήμους, συγκροτήθηκε από οκτώ πληθυσμιακές ομάδες, θα πρέπει να συναχθεί ότι κάθε ένα από αυτά τα τμήματα θα περιλάμβανε περισσότερους του ενός δήμους, άρα πιθανότατα και περισσότερες μετρίους μεγέθους οικιστικές μονάδες, κώμες. Αντίστοιχα οι φυλές εκκινούν από χωρική αναφορά και η Στρατίς χώρα, από την οποία πρέπει να έλκει την πολιτική προέλευσης η Στρατίς φυλή, είναι διακριτή από την κυρώς Δυμαία χώρα και από μια τρίτη περιοχή ανήκουσα σε δήμους που έχουν ή απόχτησαν κοινούς θεσμούς, ή κατά θεσμική συνθήκη έγιναν ισότιμοι με κάποιους θεωρούμενους αρχικούς. Ισως βέβαια κάποιοι από αυτούς να μην ήταν αρχήθεν μέρη της Δυμαίας, της πολιτικής μονάδας Δύμη, αλλά να προσχώρησαν σε αυτή μετά την παρακμή της κοντινής Ωλένου. Αυτό είναι μάλλον κάτι που δεν θα μάθουμε ποτέ. Αφού η Δυμαία είχε ένα κύριο πολιτικό κέντρο που μετεξελίχθηκε σε οικιστικό (και πολιτικό όλης της χώρας), τη Δύμη, αντίστοιχο κέντρο θα πρέπει να δεχτούμε πως είχε και η Στράτος. Όπως εκεί, έτσι και εδώ αυτό έδινε το όνομά του στην περιοχή. Για να είμαστε ακριβέστεροι, εκείνο που προκύπτει από την επιγραφή είναι η ύπαρξη τριών «χωρών», της Δυμαίας, της Στρατίδος και της Θεσμιαίας και μας επιτρέπει με μεγάλη πιθανότητα να συναγάγουμε, πως οι φυλές αντιστοιχούν και είναι συνώνυμες με τις χώρες. Από το πολιτικό κέντρο Στράτος ονομαζόταν η χώρα Στρατίς (και από αυτήν φαίνεται να ονομάστηκε με τη σειρά της η φυλή μέλος της ευρύτερης πολιτικής συγκρότησης, της πόλεως). Το τρίτο τμήμα όμως, η Θεσμιαία χώρα, δεν φαίνεται να είχε ενιαίο πολιτικό κέντρο. Άλλα το κείμενο της επιγραφής δημιουργεί και την υπόνοια, ότι και στα χρόνια της οι φυλές είχαν χωρική αναφορά. Γιατί αλλοιώς θα περίμενε κανείς να αναφέρεται πρώτα η Δυμαία και κατόπιν η

Στρατίς. Η τάξη αναφοράς μοιάζει να είναι γεωγραφική και σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι η πρώτη σημειούμενη φυλή αναφέρεται με κάποιο τρόπο στη δυτική χώρα, ή στο ένα από τα δύο τμήματά της, η δεύτερη στην κεντρική και η τρίτη στην ανατολική, εκείνη που εν όλω ή εν μέρει συγκροτείται από δήμους που με συμβατικό, με θεσμικό τρόπο συναποτέλεσαν μέρος της συνολικής πολιτικής μονάδας.

Την Πάλεια γνωρίζουμε από τον Παυσανία. Γράφοντας για τους ανδριάντες που είδε στην Ολυμπία σημειώνει (VI 3. 8), ότι εκείνον του Οιβώτα ανέθεσαν οι Αχαιοί κατά πρόσταγμα του Απόλλωνα των Δελφών στην ογδοηκοστή ολυμπιάδα, ο ίδιος όμως ο Οιβώτας είχε νικήσει στο στάδιο την έκτη ολυμπιάδα. Στο βιβλίο των Αχαιϊκών επανέρχεται και σημειώνει για τη Δύμη (VII 17. 4): ... ἐκαλεῖτο δὲ τὰ μὲν αρχαιότερα Πάλεια· ἔχόντων δέ ἔτι Ιώνων τὸ δνομά οἱ μετέθεντο <τὸ> ἐφ' ἡμῶν ... Ἐπὶ δὲ τοῦ ἐλεγείου τοῦ Όλυμπίασιν ἐπὶ τῇ εἰκόνι τοῦ Οιβώτα οὐ παραχθείη <ἄν> τις ἐς ἀλογίαν· Οιβώτα γάρ ἀνδρὶ Δυμαίῳ σταδίου μὲν ἀνελομένω νίκην ολυμπιάδι ἔκτῃ, εἰκόνος δὲ ἐν Όλυμπίᾳ περὶ τὴν δγδοηκοστὴν ολυμπιάδα ... ἀξιωθέντι ἐπίγραμμά ἐστιν ἐπ' αὐτῷ λέγον: Οἰνία Οιβώτας στάδιον νικῶν ὅδ' Αχαιός / πατρίδα Πάλειαν θῆκ' ονομαστοτέραν. Τοῦτο οὖν οὐκ ἀντιτίθεται τοις ἀλογίαν παραστήσειν, εἰ Πάλειαν ἀλλὰ μὴ Δύμην καλεῖ τὸ ἐπίγραμμα τὴν πόλιν· τὰ γάρ ἀρχαιότερα ὄνόματα ἐς ποίησιν ἐπάγεσθαι <ἀντί> τῶν ὑστέρων καθεστηκός ἐστιν Ἕλλησι, καὶ Ἀμφιάραον τε Ἀδραστον Φορωνείδης καὶ Ἐρεχθείδην ἐπονομάζουσιν τὸν Θησέα. Η απόπειρά του να συναγάγει ἡ να αιτιολογήσει την πεποίθησή του ότι το Πάλεια είναι παλιότερο όνομα της Δύμης, προφανώς αποτυγχάνει. Το να ονομάζεται κανείς στην ποίηση Φορωνείδης ἡ Ερεχθείδης ως καταγόμενος από τον Φορωνέα ἡ τον Ερεχθέα, ασφαλώς δεν είναι παράλληλο με το να αποκαλείται μια πόλη με άλλο όνομα, επειδή εκείνο θα ἤταν, υποτίθεται, το παλιότερο όνομά της. Αυτό που μένει σε μας είναι η πληροφορία, ότι ο Οιβώτας πιστευόταν Δυμαίος και όμως ως πατρίδα του αναφερόταν η Πάλεια. Η πιο πιθανή ερμηνεία είναι, ότι η Πάλεια υπαγόταν στη Δύμη και επομένως ο καταγόμενος από αυτήν ἤταν πολιτικά Δυμαίος. Περισσότερο προς τέτοια ερμηνεία ωθεί και το ίδιο το κείμενο του επιγράμματος. Μάλλον επισημαίνει, ότι έκανε ονομαστή, ἡ πιο ονομαστή, την ἀλλως ἀσημή Πάλεια. Δεν φαίνεται πιθανό οι ίδιοι οι Δυμαίοι, για τους οποίους γράφτηκε, να πίστευαν και διακήρυξαν ότι η Δύμη δεν ἤταν αλλιώς αρκετά ονομαστή.

Το παλίμψηστο του Βατικανού προσθέτει στο ἀλλως γνωστό κείμενο του Στράβωνα (VIII 7. 5) Δύμη ... πρότερον δ' ἐκαλεῖτο Στράτος τη φράση καὶ ἔτι πρότερον Πάλ[ε]ια, ὅπι ἄρ' ἐνώκησαν (ή ἐσώκησαν) <ἐν> τοῖς Παλ<ε>ιώταις. Δεν νομίζω όμως ότι πρόκειται πράγματι για δεύτερη φιλολογική πηγή που αναφέρει την Πάλεια. Φαίνεται μάλλον να είναι ενσωματωμένο νεώτερο σχόλιο που επιχειρεί να συμβιβάσει τα λεγόμενα του γεωγράφου με εκείνα του Παυσανία. Αυτός είναι που γράφει ότι παλαιότερα λεγόταν Πάλεια η Δύμη. Και ότι τούτον ἔχει υπόψη ο σχολιαστής προδίδεται από τη χρήση του ρήματος, του ἐσώκησαν. Είναι το ίδιο που χρησιμοποιεί ο Παυσανίας, όταν σημειώνει ότι οι Αχαιοί ἐσωκίζοντο ἐς τὰς πόλεις των Ιώνων. Ο Στράβων αντίθετα γράφει ότι οι Ιωνες κατοικούσαν κωμηδόν και πρώτοι οι Αχαιοί ἐκτισαν πόλεις.

Ο Παυσανίας είδε, όπως φαίνεται, και τάφο του Οιβώτα ἐν τῇ χώρᾳ τῇ Δυμαίᾳ (VII 17. 13). Στα χειρόγραφα το κείμενο είναι φθαρμένο, αλλά επειδή πιο κάτω σημειώνεται, ότι στους Αχαιούς που πρόκειται να λάβουν μέρος στους Ολυμπιακούς αγώνες διαμένει ... ἐναγίζειν Οιβώτα, φαίνεται ορθή η αποκατάσταση της αρχικής φράσης ἐν δὲ τῇ χώρᾳ τῇ Δυμαίᾳ καὶ τοῦ δρομέως Οιβώτα <τάφος ἐστί> τούτῳ τῷ Οιβώτᾳ> νικήσαντι ... κλπ. Θεωρείται γενικώς ότι αυτό σημαίνει πως ο τάφος του Οιβώτα, κάποιο ηρώω του δηλαδή, θα βρισκόταν κοντά στη Δύμη. Πράγμα που θα δήλωνε πως η Πάλεια ἤταν κοντά στη Δύμη, αφού εκεί πρέπει να είχε ταφεί ο αθλητής. Το μόνο όμως που δηλώνει πράγματι ο Παυσανίας είναι, ότι κάπου στη χώρα της Δύμης υπήρχε αυτός ο «τάφος», χωρίς να υπαινίσσεται πως ἤταν κοντά στην πόλη. Πρόκειται για κάτι που θεωρεί αξιομνημόνευτο και γι' αυτό το αναφέρει. Το σημειώνει μετά από εκείνα που είδε στην πόλη, δηλαδή τον τάφο του

Σώστρατου, λίγο έξω στα δεξιά του δρόμου, και ένα ναό της Αθηνάς με αρχαίο άγαλμα και ένα ιερό της Δινδυμήνης Μητρός και του Άττη στην ίδια την πόλη. Μετά από την αναφορά στον Οιβώτα γράφει για το δρόμο που πηγαίνει από τη Δύμη στον Πείρο και τα ερείπια της Ωλένου. Με την αναφορά εκείνη δηλαδή τελειώνει το λόγο για τη Δύμη. Μπαίνει κανείς στον πειρασμό να θεωρήσει, ότι Πάλεια ονομαζόταν ο αρχαίος οικισμός του Πετροχωριού (Μ. Λακάκη, «Αγροτικοί οικισμοί της Δυμαίας χώρας: Η περίπτωση του οικισμού του Πετροχωρίου», στο Α. Δ. Ριζάκης (επιμ.), *Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία*. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 13, Αθήνα 1991, 244 κ.π.), με ιδιαίτερα δική του χώρα τη νότια πλευρά του κάμπου πίσω από τη Δύμη και τις βόρειες πλαγιές της Μόβρης και του Πήρλια, που στα ρωμαϊκά χρόνια, όταν επισκέπτεται τη χώρα ο Παυσανίας, έχει εγκαταλειφθεί. Άλλα μολονότι πράγματι σε αυτόν πρέπει να αναγνωρίσουμε μια κώμη υπαγόμενη στην με τη στενή έννοια Δυμαία, δεν βλέπουμε προς το παρόν κανένα πραγματικό στοιχείο που να υποστηρίζει την ταύτισή της με την Πάλεια.

Ο Στράβων σημειώνει ότι η Δύμη ονομαζόταν και Καυκωνίς ὑπό τινων (VIII 3. 11) και σε άλλο σημείο διευκρινίζει (VIII 7. 5): τοῦ δ' Ἀντιμάχου Καυκωνίδα τὴν Δύμην εἰπόντος, οἱ μὲν ἔδεξαντο ἀπὸ τῶν Καυκώνων ἐπιθέτως εἰρῆσθαι αὐτὸ μέχρι δεῦρο καθηκόντων ... οἱ δὲ ἀπὸ Καύκωνος ποταμοῦ. Δηλώνει όμως, ότι ο εν λόγω ποταμός, όπως αναφέραμε πιο πάνω, ἔρεε μεν μέσα στη Δυμαία χώρα, αλλά όχι μέσα ή κοντά στην ίδια την πόλη, τη Δύμη, παρά ανάμεσα σε αυτήν και την «Τριταία» και χυνόταν σε άλλο ποτάμι, τον Τευθέα. Ο Στέφανος φαίνεται να συντάσσεται με τη δεύτερη γνώμη (λ. Δύμη): Ἀντίμαχος Καυκωνίδα φησὶν αὐτὴν ἀπὸ Καύκωνος ποταμοῦ, ὡς [τὰς Θήβας] Διρκαίας. Ο γραμματικός τύπος Καυκωνίς, καθώς και η εκτεταμένη συζήτηση που κάνει ο Στράβων για την κοιτίδα των Καυκώνων (VIII 3. 10-17), και ακόμη η φράση του (VIII 3. 9) φησὶ δέ καὶ τὴν Δύμην Ἐπειίδα καὶ Ἀχαιίδα, κάνουν σαφές ότι το Καυκωνίς είχε χρησιμοποιηθεί πράγματι «επιθέτως». Ο Στράβων (VIII 3. 17) πάλι σημειώνει οἱ μὲν γάρ καὶ ὅλην τὴν νῦν Ἡλείαν, ἀπὸ τῆς Μεσσηνίας μέχρι Δύμης, Καυκωνίαν λεχθῆναι φασιν: Ἀντίμαχος γοῦν καὶ Ἐπειός καὶ Καύκωνας ἄπαντας προσαγορεύει. Τη σκέψη ότι θα μπορούσε να είναι όνομα πόλης, της Δύμης ή κάποιου οικισμού που «συνεπολίσθη» σε αυτή, τη δημιούργησε μόνο, όπως φαίνεται, η άστοχη γραμματική συσχέτιση με το «Διρκαία» για τη Θήβα από τον Στέφανο.

Είναι όμως πιθανό να υπήρχε οικισμός με το όνομα Άραξος. Ο Στράβων τον γνωρίζει ως ακρωτήριο. Τον αναφέρει επανειλημμένως ως βόρειο άκρο της Ηλείας, αν και, είναι αλήθεια, δεν φαίνεται πουθενά να υποστηρίζει, ότι ανήκε και πολιτικά σε εκείνη. Σημειώνει όμως ότι απέχει από τη Δύμη εξήντα στάδια (VIII 3.4), δηλαδή περίπου 11.000 μ. ακόμα και με το μεγαλύτερο στάδιο, εκείνο που φαίνεται να χρησιμοποιεί και ο Παυσανίας. Ο Άραξος απέχει από την Κάτω Αχαγιά αρκετά περισσότερο. Βέβαια δεν μπορούμε να γνωρίζουμε, ποια ήταν η μορφή της ομώνυμης χερσονήσου στα αρχαία χρόνια, εκείνα του Στράβωνα ή τα παλιότερα. Είναι το πιο πιθανό, ότι κάποτε η στενή λωρίδα γης που ορίζει από βορειοανατολικά τη λιμνοθάλασσα Καλογριά δεν υπήρχε και ίσως και η συνεχής στεριά βόρεια από το ύψωμα Χιρά δεν προχωρούσε τόσο όσο σήμερα. Πάντως όμως το συγκρότημα των Μαύρων Βουνών σίγουρα δεν ήταν αποκομένο από τη στεριά, όπως θα δούμε και πιο κάτω αναφερόμενο στο Τείχος. Έτσι δεν μπορούμε να υποθέσουμε, ότι η αρχαία άκρα θα βρισκόταν ανατολικότερα. Το πολύ να συνέπιπτε με τον ίδιο το λόφο Χιρά που έχει ύψος 81 μ. Μπορεί ασφαλώς να είναι απλώς λανθασμένη η πληροφορία του Στράβωνα για την απόσταση Δύμης – Αράξου. Συμπίπτει όμως τόση να είναι η απόσταση από την Κάτω Αχαγιά ως τη θέση Καραβοστάσι, αμέσως βόρεια του χωριού Λιμανάκι. 11 με 11.500 μ. Και στη θέση υπάρχει ελληνική οχύρωση που έκανε μερικούς παλιότερα να αναζητήσουν εδώ τη Δύμη (Παπαχατζής 1967, 80 κ.π.). Συνοδεύεται από σχετικά μικρή εγκατάσταση. Εκτός αυτού, η χαμηλή παράκτια ζώνη που χαρακτηριστικά ονομάζεται Ανάβαλτα, ανάμεσα στο Λιμανάκι και το ύψωμα Άγιος Αθανάσιος δυτικότερα, είναι πολύ πιθανό πως ήταν θάλασσα. Και έτσι είναι ομοίως πολύ πιθανό, ότι η οχύρωση

συνδέεται με κάποιο ναύσταθμο ή επίνειο της «αλίμενης» κατά τον ίδιο τον Στράβωνα Δύμης. Μπορούμε λοιπόν να συγκροτήσουμε την ερμηνευτική υπόθεση, με επαρκή πιθανότητα, ότι και ο «δήμος» στον οποίο αντιστοιχούσε η εγκατάσταση, η «κώμη» τούτου του λιμανιού, θα ονομαζόταν επίσης Άραξος. Και η πηγή του Στράβωνα θα έδινε την απόσταση αυτής της κώμης, και όχι του ακρωτηρίου, από τη Δύμη.

Η χερσόνησος του Αράξου, δηλαδή ο όγκος των Μαύρων Βουνών, χωρισμένη με λιμνοθάλασσες και τενάγη από την ηλειακή χώρα στα νότια, αλλά και με έλη που απλώνονται, αν όχι συνεχή πάντως κατά διαστήματα πυκνά, ανάμεσα στο Μετόχι και την Κάτω Αχαγιά και από την αχαϊκή, πρέπει να επικοινωνούσε με την Αχαΐα, εν προκειμένω με την περιοχή της Δύμης, με σχετικά στενή ζώνη σταθερού εδάφους που περιλαμβανει και τα υψώματα της Λακκόπετρας. Αμέσως πάνω από τα προς τα νότια τενάγη, στα νοτιοανατολικά του συνολικού όγκου, βρίσκεται μικρής έκτασης αλλά εντυπωσιακής κατασκευής μυκηναϊκών χρόνων οχύρωμα, που ασφαλώς ταυτίζεται με το αναφερόμενο και περιγραφόμενο από τον Πολύβιο Τείχος και πιο πάνω σημειώσαμε, ότι δεν μπορεί να σχετισθεί με την παραδιδόμενη από τον Θεόπομπο μέσω του Στράβωνα Λάρισα. Ο Πολύβιος γράφει (IV 59. 4-5), ότι ο απεσταλμένος από τους Αιτωλούς στους Ηλείους στρατηγός Ευριπίδας ...έξελθών κατέλαβε παρά τὸν Ἀράξον φρούριον τῶν Δυμαίων εὔκαιρον, τὸ καλούμενον Τείχος, ὃ φασιν οἱ μύθοι τὸ παλαιὸν Ἡρακλέα πολεμοῦντα τοῖς Ἡλείοις ἐποικοδομῆσαι βουλόμενον δρμητηρίῳ χρῆσθαι τούτῳ κατ' αὐτῶν. Υστερώτερα επανέρχεται και γράφει (IV 83. 1-5), ότι ο Φίλιππος ο Ε' ἦκε πρὸς τὸ φρούριον ὃ καλεῖται Τείχος, πρόκειται δὲ τῆς Δυμαίων χώρας ... σπεύδων δὴ τοῦτο κατὰ πάντα τρόπον ἀνακομίσασθαι τοῖς Δυμαίοις και οὶ φυλάπτοντες παρέδωσαν τῷ Φίλιππῳ, χωρίον οὐ μέγα μὲν, ἡσφαλισμένον δὲ διαφερόντως, τὴν μὲν γάρ περίμετρον οὐκ ἔχει πλείω τριῶν ἡμισταδίων, τὸ δ' ὑψος τοῦ τείχους οὐδαμῇ τριάκοντα πήχεων ἔλαττον. Όχι μόνο η θέση, αλλά και η περιγραφή κάνουν απολύτως βέβαιη την ταύτιση με το σωζόμενο μυκηναϊκό οχύρωμα. Ο Στέφανος φαίνεται να αρύεται από τον Πολύβιο όταν σημειώνει, Τείχος, φρούριον Ἀχαίας. Ο οἰκήτωρ Τειχίτης, ώς τοῦ Γορδίου Τείχους Γορδιοτειχίτης.

Τα περί της ονομασίας του οικήτορος μπορεί να είναι παραγωγή κατ' αναλογίαν από τον ίδιο το Στέφανο, αλλά το ακρωτήριο έχει οικονομικό ενδιαφέρον, κυρίως αλιευτικό, και είναι πιθανό να είχε κατοίκους. Η ονομασία όμως αυτής της κοινότητας δεν πρέπει να σχετίζεται με το Τείχος, που ρητά λέγει ο Πολύβιος πως ήταν φρούριο. Θα μπορούσε να συμπίπτει με την υποτεθείσα πιο πάνω κοινότητα που το κέντρο της λεγόταν Άραξος. Όμως σε άλλο λήμμα πάλι ο Στέφανος σημειώνει: Θριούς, πόλις πάλαι τῆς Ἀχαίας, νῦν δὲ τῆς Ἡλείας, δημορς Πάτραις, ἀπὸ Θριούντος Αθηναίου, ὃν Θησεὺς ἐπεμψε μετὰ στρατιᾶς συμμαχήσειν Ἡρακλῆ. Τὸ ἔθνικὸν Θριούντιος καὶ Θριάσιος. Θριασίους γνωρίζουμε από την αναθηματική επιγραφή των Αχαιών που εξεστράτευσαν υπό ρωμαϊκή διοίκηση εναντίον των Γαλατών και αφιέρωσαν στην Ολυμπία ἔφιππο ἄγαλμα του Πατρέα «ηγεμόνα» τους (Ριζάκης I, 340). Αναφέρονται μετά τους Πατρείς, Δυμαίους, Φαρείς και πριν από τους Ηραιείς, Θελφουσίους, Ψωφιδίους και άλλους Αρκάδες και πραγματικούς Αχαιούς. Η πόλη της οποίας οι Θριάσιοι αυτοί είναι πολίτες, πρέπει να είναι αρκαδική και να βρισκόταν νοτιότερα από την Ηραία, στα όρια Αρκαδίας και Ηλείας. Θα είχαν γίνει πολιτικά Αχαιοί, όπως και οι άλλοι αναφερόμενοι Αρκάδες. Ισως συνέπιπτε με το ομηρικό Θρύον για το οποίο ο Στράβων γράφει (VIII 349), πως ο Ομηρος το λέγει και Θρύσσεσσα, εφόσον δεν θα αληθεύει το συμπέρασμά του, ότι συμπίπτει με το νῦν Ἐπιτάλειον τῆς Μακιστίας χώρας. Ο Στέφανος όμως, όταν μνημονεύει πόλεις αρκαδικές που υπήρχαν μέλη της αχαϊκής Συμπολιτείας, δεν τις χαρακτηρίζει αχαϊκές, ενώ για τον Θριούντα λέει, ότι ήταν παλιά αχαϊκός και τώρα, νυν, ηλειακός και τον συνδέει με τον ίδιο μυθικό πόλεμο του Ηρακλή εναντίον των Ηλείων με τον οποίο ο Πολύβιος συσχετίζει το Τείχος. Με αυτόν τον πόλεμο δεν μπορεί να συσχετίζοταν η αρκαδική πόλη. Όσο για το ότι ο Στέφανος σημειώνει ότι ήταν γειτονικό με την Πάτρα, αφού καμιά πραγματικά όμορη με την Πάτρα περιοχή

δεν φαίνεται δυνατό να πέρασε ποτέ στην κυριότητα των Ηλείων, θα πρέπει να συμπεράνουμε, ότι η πηγή του ή αναφερόταν σε πλουν από την Πάτρα προς την Ηλεία, ή, πιο πιθανό, ότι αναφερόταν σε εποχή που η Δυμαία είχε παραχωρηθεί στους Πατρείς. Κάτι τέτοιο φαίνεται να συνέβη σε κάποια στιγμή στα αυτοκρατορικά χρόνια. Το γνωρίζει και ο Παυσανίας (VII 17. 6), μολονότι κάνει ίσως το λάθος να πιστεύει ότι η παραχώρηση έγινε από τον Αύγουστο. Αυτά κάνουν πιθανό, ότι η κοινότητα στην οποία ανήκε το Τείχος λεγόταν Θριούς ή Θρίον και υπήρχε και κάποια ομώνυμη κώμη, η οποία στον Στέφανο, όπως γίνεται συχνά, εμφανίζεται ως πόλις, που όσο καιρό το Τείχος ανήκε στους Δυμαίους υπαγόταν και αυτή στους ίδιους, κατόπιν όμως εντάχθηκε στην Ηλεία. Μαζί βέβαια και η χώρα της, η χερσόνησος των Μαύρων Βουνών με το ακρωτήριο Άραξος. Πιθανότερα μάλιστα λεγόταν Θρυούς, γιατί θριον σημαίνει φύλλο συκιάς ή γενικότερα φύλλο, ενώ θριον λέγεται το βούρλο και τα βούρλα κυριαρχούν στην περιοχή.

Έχουμε ακόμη ένα τοπωνύμιο σχετιζόμενο με τη χώρα της Δύμης, που θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι είναι όνομα κώμης. Το Εκατόμβαιον. Ο Πλούταρχος αναφερόμενος στα γεγονότα του 226 σημειώνει (Κλεομ. 14. 4): «Ἐξελθόντων δὲ πανδημεὶ τῶν Ἀχαιῶν καὶ στρατοπεδευσαμένων ἐν Δύμαις περὶ τὸ Ἑκατόμβαιον, ἐπελθὼν ὁ Κλεομένης ἔδοξεν μὲν οὐ καλῶς ἐν μέσῳ τῆς τε Δυμαίων πόλεως, πολεμίας οὖσης, καὶ τοῦ στρατεύματος τῶν Ἀχαιῶν αὐλίσασθαι...κλπ. Την μάχη που ακολούθησε περὶ τὸ Ἑκατόμβαιον μνημονεύει και αλλού (Ἄρατ. 39.1). Ο κατά αρκετούς αιώνες παλαιότερος Πολύβιος γράφει και αυτός (ΙΙ 51. 3): τὸ δὲ τρίτον ὀλοσχερῶς ἔπαισαν (οἱ Ἀχαιοί) ἐν τῇ Δυμαίᾳ περὶ τὸ καλούμενον Ἑκατόμβαιον πανδημεὶ διακινδυνεύσαντες. Και οι δύο λοιπόν συμφωνούν, ότι το Εκατόμβαιον ήταν μέσα στη χώρα των Δυμαίων, και ο Πλούταρχος μάλιστα ξεκαθαρίζει, ότι βρισκόταν έξω από την πόλη της Δύμης, αλλά ασφαλώς όχι πολύ μακριά από αυτήν. Δεν φαίνεται όμως να πρόκειται για όνομα κώμης, οικισμού, αφού ο πολύ πλησιέστερος στα γεγονότα, αλλά και πολύ καλός γνώστης των αχαιϊκών πραγμάτων και τόπων, Πολύβιος χρησιμοποιεί την παραπάνω έκφραση. Το «καλούμενον Εκατόμβαιον». Ισως πρόκειται για κάποια περιοχή ή πιθανώς ιερό.

Όλα τα πιο πάνω επιπρέπουν την ανασυγκρότηση μιας εικόνας για την εσωτερική οργάνωση της Δυμαίας. Η κεντρική κατά κάποιον τρόπο περιοχή που περιλαμβάνει και τον οικισμό της Δύμης είναι η κατεξοχήν, η κυρίως Δυμαία. Σε αυτήν περιλαμβάνεται πιθανότατα και το σταθερό έδαφος προς τα δυτικά, βόρεια από τα έλη. Εκεί υπήρχε και οικισμός, κατά πάσαν πιθανότητα και δήμος, που ονομαζόταν ίσως Άραξος και στο δυτικό άκρο η χερσόνησος των Μαύρων Βουνών που φαίνεται πιθανό να ονομαζόταν Θρυούς και είχε ως αμυντικό τουλάχιστον κέντρο το Τείχος. Το προς τη Μόβρη τμήμα της ίδιας χώρας περιλάμβανε τον οικισμό του Πετροχωριού, που θα μπορούσε να ονομαζόταν Πάλεια. Το όνομα όμως αυτό θα μπορούσε επίσης να το έχει το κέντρο στο Λιμανάκι, αν δεν λεγόταν Άραξος. Η νοτιοδυτικά περιοχή, ανάμεσα στη Μόβρη και τα έλη είναι το πιο πιθανό να ήταν η Στρατίς. Κάπου στα βορειοδυτικά του βουνού πρέπει να βρισκόταν και περιφερειακό κέντρο Στράτος. Σε αυτή θα πρέπει να υπαγόταν και μεθοριακή κώμη Λάρισα, στη λεκάνη του ομώνυμου ποταμού. Δεν αποκλείεται βέβαια Στρατίς να ήταν η βόρεια από τα έλη χώρα και η νότια να συνιστούσε τμήμα της κυρίως Δυμαίας, αλλά φαίνεται λιγότερο πιθανό. Η ανατολική περιοχή ήταν η Θεσμιαία που εντάχθηκε στο πολιτικό μόρφωμα μάλλον σε υστερότερη κάπως εποχή και συγκροτείται από τις χώρες δύο κωμών που έχουν τον πυρήνα τους στη λεκάνη της Σερδινής. Στα νότια θα ήταν η χώρα της Τρίτειας, εφαπτόμενη στο νότιο φυσικό όριο. Ο άνω ρους της Σερδινής που διασχίζει τη χώρα αυτή φαίνεται πως ονομαζόταν Καύκων. Η κάτω λεκάνη συνιστούσε τη χώρα της Τευθέας και το ίδιο όνομα είχε (σε αρσενικό, Τευθέας) και το ποτάμι. Οι οχτώ «δήμοι» από τους οποίους «συνεπολίσθη» κατά τον Στράβωνα η Δύμη θα πρέπει να ήταν: εκείνη με το επικρατήσαν όνομα, η ίδια η Δύμη, η Στράτος, η Πάλεια, η Τευθέα, ο Θρυούς, η Τρίτεια, πιθανότατα η Λάρισα και τέλος ίσως ο Άραξος. Μπορεί όμως όγδοος να ήταν η Σκόλλις, στο υψίπεδο της Κάπελης, αμέσως νότια, από το φυσικό όριο, που ο

Ριανός την ονόμαζε «πόλιν Αχαΐας» (Στέφανος Βυζ. λ.Σκόλλις), και κώμη Άραξος να μην υπήρχε. Είναι ακόμη πιθανό να μην υπολογιζόταν και η Σκόλλις στις οκτώ και να μην υπήρχε και Άραξος. Σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι μας διαφεύγει το όνομα μιας κώμης και πιθανότερα ή εκείνης στο Λιμανάκι ή της άλλης στο Πετροχώρι.

Πιο πιθανή όμως φαίνεται άλλη ερμηνεία των δεδομένων. Μπορεί όπως θα δούμε, να συναχθεί με επαρκή πιθανότητα, ότι στη διαδικασία ανασυγκρότησης του αχαϊκού Κοινού στον 3ο αιώνα εξαφανίζεται πολιτικά η Ωλενος. Τις χώρες και τους δήμους της ενσωματώνουν οι Φαραί και η Δύμη. Φαίνεται λοιπόν πιθανό, ότι οι δυο κώμες της Θεσμιαίας, η Τρίπεια και η Τευθέα, ήταν προηγουμένως κώμες της Ωλένου. Άλλα μαζί με αυτές η Δύμη πρέπει να ενσωμάτωσε και το μεγαλύτερο μέρος της άμεσης περιοχής του πολιτικού κέντρου συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου. Ο οικισμός της Ωλένου είναι τελείως απίθανο πως θα έπαψε να υπάρχει, και όσες ενδείξεις έχουμε συνηγορούν υπέρ του αντιθέτου. Η ερήμωση που αναφέρουν ο Στράβων και ο Παυσανίας πρέπει να είναι υστερώτερο φαινόμενο και μάλιστα να αφορά στον ίδιο τον οικισμό και όχι και στην άμεση περιοχή του (Βλ. πιο κάτω). Μπορούμε λοιπόν να συναγάγουμε με μεγάλη πιθανότητα, ότι η Θεσμιαία, το τρίτο μέρος της ευρύτερης Δυμαίας χώρας, εντάχθηκε θεσμικά σε αυτήν γύρω στα 270 και συνεκροτείτο από τρεις «δήμους» και αντίστοιχες κώμες. Την Τρίπεια, την Τευθέα και την Ωλενο (με το ίδιο ή αλλαγμένο όνομα). Πέραν αυτού με βεβαιότητα πρέπει να καταλεχθούν στους δήμους της Δυμαίας, η ίδια η Δύμη, η Πάλεια, η Στράτος. Αν η Πάλεια συμπίπτει με τον οικισμό στο Λιμανάκι, μας διαφεύγει το όνομα μιας κώμης, εκείνης στο Πετροχώρι. Αν αντίθετα συμπίπτει με την τελευταία, τότε ο πρώτος οικισμός πιθανώς ονομαζόταν Άραξος. Όγδοος δήμος πρέπει να ήταν ο Θρυούς, ενώ οι μεθοριακές κοινότητες Λάρισα και Σκόλλις πιθανώς υπάγονταν σε διαφορετικό καθεστώς και δεν λογίζονταν ισότιμοι δήμοι που συναπτοτελούν το πολιτικό μόρφωμα Δύμη.

Ανατολικά από τη χώρα των Δυμαίων απλώνεται ο ενιαίος κατ' ουσίαν κάμπος. Το μεγαλύτερο ανατολικό τμήμα του είναι το συγκρότημα των λεκανών απορροής του Πείρου και του Παράπειρου, ενώ συνεχής με αυτό στα δυτικά είναι ο χώρος που αποστραγγίζεται από τα ανατολικά προς τη Σερδινή. Φτάνει στα ανατολικά ως τις μαλακές αρχικά κλίσεις και στη συνέχεια τα απότομα πρανή των βουνών. Οι προς τα εδώ, σε μεγάλο ύψος στα περισσότερα τμήματα, υδροκριτικές σχηματίζουν το φυσικό ανατολικό όριο. Στο νότιο όμως τμήμα της ανατολικής αυτής οριακής χώρας υψώνεται ο απότομος όγκος Γρανίτης (2.221μ.) και η προς τα βόρεια προβολή του με χωριστή απότομη κορυφή, ο προς βορράν δηλαδή κλάδος του εντυπωσιακού Ερύμανθου. Έτσι η υψηλή περιοχή γένεσης του Πείρου που βόρειά του εισχωρεί ανατολικότερα, αντιληπτικά διακρίνεται από τη λοιπή προς δυτικά περιοχή. Η υψηλή αυτή λεκάνη με καθαρά ορεινό χαρακτήρα σε διάκριση από όλη την υπόλοιπη χώρα και σε μεγάλη απόσταση από τον κάμπο θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον μέρος της ορεινής ανατολικότερης χώρας. Πρόκειται για τη λεκάνη με τα χωριά Καλανίστρα και Χρυσοπηγή και ψηλότερα τα δυο Κομπηγάδια και το Μίχα. Ο κάμπος αποκόβεται και προς τα βόρεια από την παραλία και το νότιο κάμπο της Πάτρας από μακριά χθαμαλή ράχη που έρχεται από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Ο κύριος όγκος της λέγεται Βόλα (υψομ. σημείο 408). Συνεχίζεται προς τα δυτικά με το Τρίκορφο (υψομ. σημείο 340), το Σταυρό (υψομ. σημείο 305) και τους λόφους του Θεριανού, για να σβύσει στην περιοχή της Αλισού. Στα δυτικά η υδροκριτική ανεβαίνει στα Καρακαϊδόνι (υψομ. σημείο 936), στρέφει στο Βουνόκαστρο (υψομ. σημείο 1.121) ανατολικά από την Πλατανόβρυση, πάλι μετά προς τα ανατολικά ως τον Άγιο Γεώργιο (υψομ. σημείο 1.170) και από κει νοτιοανατολικά στο Πατερό (υψομ. σημείο 1.115). Μετά έρχεται προς τα νότια ως τα υψώματα πάνω από την Καλανίστρα.

Όπως ήδη σημειώσαμε, η σχετικά μεγάλη έκταση της ενιαίας χώρας οδήγησε στην ανάδυση δύο πολιτικών κέντρων και στην διαμόρφωση δύο «μερών»

των εδώ Αχαιών. Οι κάτοικοι δηλαδή των χωριών, των κωμών, τα μέλη των «δήμων», αναφέρονταν είτε στο κοντά στη θάλασσα κέντρο, την Ωλενο, είτε στο μεσόγειο, τις Φαρές. Το κρίσιμο στοιχείο που ωθούσε κάποιον να συμμετέχει και να συναλλάσσεται ως προς τις παντοίες δραστηριότητές του, οικονομικές, λατρευτικές, διοικητικές, στο ένα ή στο άλλο, φαίνεται να ήταν η απόσταση. Η Ωλενος πρέπει να ήταν από τα προϊστορικά χρόνια λατρευτικό κέντρο και ίσως σε αυτά είχε υπάρξει και διοικητικό. Ήταν δηλαδή από πολύ πρώιμα ένα σημείο αναφοράς που οδηγούσε και στη διαμόρφωση ταυτότητας σε εκείνους που αναφέρονταν σε αυτήν. Τέτοια υπόθεση μας επιτρέπει να κάνουμε η διατήρηση πολλών μύθων, λατρευτικών και άλλων, που σχετίζονται με την πόλη. Ίσως πιστεύουταν τόπος γέννησης κυρίαρχης θεϊκής προσωπικότητας που ταυτίζοταν, ή ταυτίσθηκε πρώιμα ήδη, με τον Δία. Η ωλένια αίγα είχε στην τοπική παράδοση τη θέση της Αμάλθειας ως τροφός του Δία βρέφους (Στράβ. VIII 7. 5 Άρατ. Φαιν. V 166-167 Ευστάθ. Σχολ. Ομ. Ιλ. B 569). Την «πόλη» γνωρίζει ο Όμηρος (B 616-617) και ο Ήσιοδος (Στράβ. VIII 3. 11), από αυτήν ονομάστηκε η Ωλενίη Πέτρη, ο βράχος της Ωλένου. Ο μυθικός βασιλιάς της Δεξαμενός συνδέεται με πολύ σημαντικές για την περιοχή αφηγήσεις. Ήταν το στήριγμα του Ήρακλή στη διαμάχη του με τους Ηλείους. Ο ήρωας τον απάλλαξε από τον κένταυρο Ευρυτίωνα που διεκδικούσε με απειλή ή βία την κόρη του για γυναίκα του (ή προσέβαλε και αυτόν και την ίδια και το νόμιμο σύζυγό της με τη συμπεριφορά του. Διόδ. IV 33. 1 Απολλόδ. II 5. 5 Παυσ. VII 18. 1)). Από εδώ ήταν η Περίβοια, η μητέρα του Τυδέα (Διόδ. IV 35. 1-2 Απολλόδ. I 8. 4-5). Σύμφωνα με μερικούς από εδώ ήταν και ο Ευρύπυλος, ηρωική προσωπικότητα πολύ σημαντική για τη γειτονική Πάτρα (Παυσ. VII 19. 9). Η θέση όμως του κατά κύριο λόγο λατρευτικού αυτού κέντρου στο άκρο της ευρύτερης περιοχής και μάλιστα κατά κάποιο τρόπο στα όριά του, αφού ο άμεσος περιβάλλον χώρος του περιλάμβανε ασφαλώς και τμήμα της παραλίας, σε συνδυασμό με τη μεγάλη απόσταση από τα νοτιοανατολικά εδάφη, επέτρεψε, ή μάλλον οδήγησε, στην ανάπτυξη εκεί άλλου κέντρου. Των Φαρών. Υστερώτερα μάλιστα φαίνεται, πως το γεγονός ότι δεν κατείχε θέση πρόσφορη για την ανάπτυξη και οικιστικού κέντρου και συσχετισμένη με διακριτή παραγωγικά και αντιληπτικά περιοχή, όταν η εξέλιξη αυτή εμφανίζεται ισχυρή και στην Αχαΐα, οδήγησε στην παρακμή της. Την εποχή που οι άλλες αχαιϊκές πόλεις γίνονται και οικιστικά κέντρα η Ωλενος προχωρεί στο μαρασμό και τελικά στην εγκατάλειψη. Φαίνεται πως τμήματα της πρώην χώρας της ενσωματώνονται στη Δύμη. Άλλα πιθανώς γίνονται τμήματα της Φαραιικής και κάποια πιθανώς της χώρας των Πατρών με κριτήρια και πάλι την παραγωγική και αντιληπτική ενότητα και την απόσταση.

Θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η αρχική χώρα της Ωλένου, δηλαδή η χώρα της οποίας οι κάτοικοι αναφέρονταν στην Ωλενο και σε αυτή μετέβαιναν για εκπλήρωση των οικονομικών, λατρευτικών και διοικητικών αναγκών τους, απλωνόταν οπωσδήποτε και στην παραλιακή περιοχή, στα δυτικά αν όχι ως τον Πείρο, πάντως ως τα στενά αμέσως ανατολικά από την Παραλία Αλισού και στα ανατολικά ως περίπου στη μέση της απόστασης από την Πάτρα, ως κάπου στα Ρογύτικα. Περιλάμβανε όμως και εκτάσεις προς τα νότια, προς το εσωτερικό. Τουλάχιστον τη μέση λεκάνη του Πείρου μαζί με μέρος του νοτιότερου χώρου που αποστραγγίζεται προς τη Σερδινή και ίσως ακόμη και την άνω λεκάνη της τελευταίας, τη χώρα της Τριττείας. Ακόμα και η Τευθέα μπορεί να ήταν κώμη της Ωλένου. Ως προς την ιστορική διαδρομή της θα πρέπει να θυμηθούμε, ότι ο Ηρόδοτος (I 145) αναφέρει το «μέρος» των Αχαιών που πολιτικά συγκροτείται γύρω από την Ωλενο και φέρει το όνομά της, μετά από τους Φαρείς και πριν από τη Δύμη και υποδηλώνει το γεγονός, ότι η επικράτεια απλωνόταν και στα βόρεια, αφού μαζί με όλα τα άλλα, πλην των Τριταιέων, μέρη θεωρεί παράλιους και τους Ωλενίους, αλλά και προς τα νότια, αφού έν τῷ Πείρος ποταμὸς μέγας ἔστι. Ο Στράβων επίσης την μνημονεύει μεταξύ των «αρχικών» μερών των Αχαιών μετά τους Πατρείς και τους Φαρείς και πριν από τη Δύμη και επαναλαμβάνει τα περί Πείρου (VIII 7. 4). Προσθέτει όμως, ότι υστερώτερα την συνάψκισαν στη Δύμη. Ο Παυσανίας

επαναλαμβάνει τα λεγόμενα εκείνου, πως δεν υπάρχει πια η πόλη, και την τοποθετεί όπως είπαμε στην ίδια θέση που την τοποθέτησε και εκείνος. Είναι όμως ο μόνος που αναφέρεται στους λόγους της εξαφάνισης. Γράφει (VII 18. 1) ότι, όπως λένε, λόγω αδυναμίας, ἀσθενείας, οι κάτοικοι την εγκατέλειψαν και αποχώρησαν ες Πειράς καὶ Εύρυτιάς.

Ο Πολύβιος, αναφερόμενος στις πόλεις που πήραν την πρωτοβουλία ανασυγκρότησης του Κοινού γύρω στα 280 π.Χ. σημειώνει (II 41. 12) πως ήταν οι Πάτραι, η Δύμη, η Τριταία και οι Φαραί και για αυτό δεν υπάρχει και στήλη που να αναφέρει την προσχώρησή τους στο Κοινό. Οι σχετικές στήλες βρίσκονταν στο κοινό ιερό του Δία στο Αίγιο και το Αίγιο προσήλθε στην πολιτική ένωσης λίγα χρόνια υστερότερα (Πολύβ. II 41. 13). Δεν θα βρήκε όμως τέτοιες στήλες ούτε για δύο άλλες πόλεις. Την Ελίκη και την Ωλένο. Σημειώνει ότι το παλιότερο Κοινόν, το κοινόν πολίτευμα, δηλαδή η πολιτική ένωση, ἦν ἐκ δώδεκα πόλεων, ἃς ἔπι καὶ νῦν συμβαίνει διαμένειν, πλὴν Ὀλένου καὶ Ἐλίκης τῆς πρὸ τῶν λευκτρικῶν ὑπὸ τῆς θαλάσσης καταποθείσης (II 41. 7). Δεν λέει τίποτα για το λόγο εξαίρεσης της Ωλένου. Γίνεται γενικά δεκτό, ότι αυτός ήταν η πηγή του Στράβωνα όταν σε σχέση με την ανασυγκρότηση του Κοινού σημειώνει εἴτε προσελάμβανόν τινας τῶν δώδεκα πλὴν Ωλένου καὶ Ἐλίκης, τῆς μὲν οὐ συνελθούσης, τῆς δ' ἀφανισθείσης ὑπὸ κύματος (VIII 7. 1). Μπορεί να συναχθεί πως το ου συνελθούσης είναι δική του υπόθεση που επιχειρεί να αιτιολογήσει την εξαίρεση για την οποία σιωπούσε η πηγή του. Πρέπει όμως να είναι κανείς προσεκτικός. Μήπως είχε και άλλες πληροφορίες για γεγονότα που ο Πολύβιος προτίμησε να αποσιωπήσει;

Ένας Ωλένιος πιθανώς αναφέρεται σε αθηναϊκή επιγραφή πριν από το 378/7 (IG II , 62), πιθανώς παλιότερα ένας άλλος Ωλένιος συνεισέφερε χρήματα στους Λακεδαιμονίους στη διάρκεια του πολέμου με την Αθήνα (Syll. 84). Τη σχετική επιγραφή χρονολογούν στα 425-416. Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι σε συνθήκη του αχαιϊκού Κοινού του τέλους του 4ου αιώνα από το Αίγιο (SEG XIV 375) μνημονεύονται Ωλένιοι μαζί με Ρύπες, Πατρείς και Δυμαίους και μάλιστα σε «κανονική» τάξη, μετά από τους πρώτους και τους δεύτερους και πριν από τους τρίτους. Είχε ακόμα συναχθεί ότι μαρτυρούνται επιγραφικά και μετά το 229/8. Σε επιγραφή από την Επίδαυρο (IG IV 1, 73 SEG I, 74 Ριζάκης I, 339) που καταγράφει νομογράφους των Αχαιών και περιλαμβάνει μεταξύ τους Ερμιονέα, Αργείους και Φλειάσιο, που έγιναν αυτή τη χρονιά μέλη του Κοινού, οι τελευταίοι φθαρμένοι στίχοι είχαν αναγνωσθεί τῇ Χου, γραμματεὺςJ // [Ε]λευσι[νίου] Ω[λένιος] (Wilhelm, Arch. Anz. 15-17, 1922, 7κ.π.). Αν γινόταν δεκτή αυτή η ανάγνωση θα σήμαινε ότι ο Πολύβιος έκανε λάθος και οι Ωλένιοι έγιναν επίσης μέλη του ανασυγκροτημένου Κοινού. Δυστυχώς όμως παρατηρείται, ότι και το αναγιγνωσκόμενο Ω είναι αμφίβολο (Hiller v. Gaertringen, IG o.π.). Οι επιγραφικές λοιπόν μαρτυρίες δείχνουν, ότι οι Ωλένιοι είναι μέλη του αχαιϊκού Κοινού ως τα τελευταία χρόνια του 4ου αιώνα, ο Πολύβιος βεβαιώνει ότι δεν έγιναν και πάλι μέλη του ανασυγκροτημένου στις αρχές του 3ου αιώνα, αποφεύγει όμως να εξηγήσει το λόγο. Και όμως η χώρα των Ωλενίων περιβάλλεται από εκείνες των Πατρέων, των Δυμαίων και των Φαραίων. Των τριών από τις τέσσερις πόλεις που πήραν την πρωτοβουλία για την ανασύσταση. Διερωτάται κανείς, μήπως η σιωπή του ιστορικού είναι εύγλωττη και η διατύπωση του Στράβωνα πληροφορία από άλλη πηγή και όχι αμήχανο συμπέρασμα. Θα μπορούσαν άραγε να αρνηθούν οι Ωλένιοι σε όλους τους γείτονές τους να τους ακολουθήσουν στην πρωτοβουλία; Ο Πολύβιος είναι φανερό πως επιχειρεί να δώσει την πιο ωραιοποιημένη δυνατή εικόνα των Αχαιών. Αν η άρνηση των Ωλενίων να προσέλθουν στη νέα πολιτική πρωτοβουλία ήταν ακριβώς συνδεδεμένη με το λόγο έκλειψης της πόλης τους, δηλαδή με τον πολιτικό αφανισμό και διαμελισμό της, ο ιστορικός θα είχε πιθανότατα λόγο να το αποσιωπήσει.

Με μια τέτοια ερμηνεία εξηγούνται και άλλα πράγματα. Όπως θα δούμε, έχουμε ενδείξεις ότι υστερότερα τουλάχιστον οι Πατρείς φτάνουν ως τα φυσικά όρια της χώρας τους, ενσωματώνουν δηλαδή και χώρο που παλαιότερα θα ανήκε στους Ωλενίους. Άλλα και οι Δυμαίοι φαίνεται πως ενσωματώνουν αρκετό μέρος. Μάλλον

όλη τη λεκάνη της Σερδινής με τις αντιστοιχούσες κώμες. Και πιθανότατα και την ίδια την άμεση περιοχή του διοικητικού κέντρου της Ωλένου. Από στοιχεία για αυτό το γεγονός πιθανώς ξεκινούν οι πληροφορίες του Στράβωνα (VIII 7. 4) πως συνώκισαν ... Όλενον ἐς Δύμην (και η Τευθέα ήταν μια «πολίχνη» τῶν εἰς τὴν Δύμην συνώκισμένων, VIII 7. 11) και ότι η Ωλενός δεν «συνήλθε» μαζί με τις γειτονικές της. Δεν φαίνεται πιθανό να κατασκάφηκε ο οικισμός της Ωλένου. Πρέπει να υπήχθη στη Δύμη ως ακόμη μια κώμη της. Δεν είναι καθόλου πιθανό να ενσωματώθηκε όλη η χώρα Ωλενος στη Δυμαία. Η πληροφορία πρέπει να αναφερόταν στον οικισμό. Η ερήμωση πρέπει να είναι υστερώτερο φαινόμενο, κάτι που συνέβη και με πολλές από τις άλλες κώμες, όπως την Πάλεια, τη Στράτο, τη Λάρισα και άλλες. Έτσι ερμηνεύεται και το λεγόμενο του Παυσανία (VII 18. 1), ότι εγκαταλείφθηκε λόγω αδυναμίας, ἀσθενείας. Για τον ίδιο λόγο εγκαταλείφθηκαν και άλλοι οικισμοί στα μεταγενέστερα χρόνια. Όσο για την πληροφορία, ότι οι κάτοικοι έφυγαν στις Πειρές και τις Ευρυτίες, μάλλον θα πρέπει να οφείλεται στο γεγονός, ότι υπήρχαν ακόμα στα χρόνια του περιηγητή δυο κώμες με αυτά τα ονόματα και διασωζόταν η ανάμνηση, ότι οι κάτοικοι τους ήταν κάποτε Ωλένιοι. Άλλωστε και τα δυο ονόματα προς αυτήν οδηγούν. Το πρώτο έχει προφανώς σχέση με το ποτάμι, τον Πείρο (ή ακόμα και το λόγο που το από άλλους ονομαζόμενο Αχελώος ποτάμι πήρε το τοπικό του όνομα. Πείρος αρχικά φαίνεται να σήμαινε ακριβώς το πέρασμα του ποταμού, που εξασφάλιζε την επικοινωνία με την πέρα από αυτόν χώρα, την «πτεραία» της Ωλένου). Το δεύτερο παραπέμπει στον Ευρυτίωνα, σημαντικό, αν και αρνητικό, πρόσωπο στους μύθους της Ωλένου. Το γεγονός ότι δεν παρουσιάζεται η πόλη στον Ψευδοσκύλακα πρέπει να είναι τυχαίο. Η επιγραφική μαρτυρία βεβαιώνει, ότι στον όψιμο 4ο αιώνα υπήρχε. Στον 2ο μ.Χ. αιώνα ο Πτολεμαίος (III 16. 5) δίνει τις γεωγραφικές συντεταγμένες της Ωλένου. Στα ίδια περίπου χρόνια οι Στράβων και Παυσανίας βεβαιώνουν πως υπάρχουν μόνο ερείπια. Το τοπωνύμιο όμως ήταν γνωστό και, όπως φαίνεται, όχι μόνο στους αρχαιοδίφες. Πρέπει να υπήρχε κάποιος οικισμός, μάλλον όχι στην ίδια ακριβώς θέση, αλλά πιθανότερα κοντά στη Θάλασσα, που διατηρούσε το όνομά της. Ο Στράβων και ο Παυσανίας όμως δεν ενδιαφέρονταν για τέτοια πράγματα. Τους αφορούσε όχι απλώς κάτι που μπορεί να ονομαζόταν Ωλενος, αλλά η ίδια η αρχαία πόλη με αυτό το όνομα και σε συγκεκριμένη θέση. Η παρουσία του ορριδού Ωλενος στον Πλίνιο (NH IV 5. 13) θα μπορούσε να ενισχύσει αυτή την υπόθεση, αν το κείμενό του δεν αντανακλούσε εξαιρετική αμέλεια στη χρήση των πηγών του. Αυτό όμως που ίσως την ενισχύει πραγματικά είναι, ότι στα χριστιανικά χρόνια ιδρύθηκε Επισκοπή Ωλένου (και μάλιστα στα νεώτερα τουλάχιστον χρόνια έδρευε στην Καμενίτσα. Βλ. Α. Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου, Πρακτ. 1ου Συν. Ηλειακών Σπουδών, Αθήνα 1980, 250 κ.π.). Δεν φαίνεται καθόλου πιθανό να ιδρύθηκε οποτεδήποτε μια Επισκοπή με αυτό το όνομα, αν δεν υπήρχε κοινότητα που έστω και «φιλολογικά» το διεκδικούσε.

Είναι λοιπόν πιθανό, ότι τουλάχιστον δύο «δήμοι» από εκείνους που συγκροτούσαν το «μέρος» Ωλενος, ή καλύτερα Ωλένιοι, ενσωματώθηκαν στη Φαραία. Είναι επίσης πιθανό ότι ο ένας από αυτούς, οι Πειραί, θα εξελίχθηκε σε αρκετά σημαντικό οικιστικό κέντρο στα υστερώτερα χρόνια, καθώς πρέπει να είχε αρκετούς κατοίκους λόγω του εύφορου εδάφους του στη λεκάνη του Πείρου. Τείνω αυτήν την κώμη, με το όνομα Πειραί, να αναγνωρίσω στα εκτεταμένα σχετικώς ερείπια κοντά στον Πρέβεδο, αυτά που συνδέουν με το πολιτικό κέντρο Φαραί, στην άλλη από το παλιό διοικητικό κέντρο πλευρά του ποταμού. Το ελαφρό έξαρμα στο οποίο βρίσκονται, δεν φαίνεται να σχηματίζει τυπική τουλάχιστον θέση για ανάπτυξη πόλης (αν και βέβαια υπάρχουν μερικά σπάνια παραδείγματα πόλεων σε μάλλον επίπεδο έδαφος και χωρίς π.χ. τη δυνατότητα να έχουν ακρόπολη), χρονολογούνται στα ρωμαϊκά χρόνια και ίσως και στα ελληνιστικά, βρίσκονται σχεδόν δίπλα στον Πείρο. Σε αυτή όμως την περίπτωση δεν θα πρέπει να ισχύει η υποψία, ότι η περιοχή της ήταν παλιότερα μέρος της χώρας της Ωλένου. Η περιοχή του Πρέβεδου πρέπει πάντα να περιλαμβανόταν στη χώρα των Φαρών, όπως μαρτυρούν οι αποστάσεις, που όπως είπαμε φαίνεται να συνιστούν το αποφασιστικό κριτήριο

διάκρισης των «δήμων» που συγκρότησαν τις δύο πόλεις, τις Φαρές και την Ωλενο. Είναι όμως δυνατή και η διατύπωση άλλης υπόθεσης. Αν το όνομα δεν προέρχεται από τον Πείρο απλώς, αλλά δηλώνει το χώρο πέρα από αυτόν, την κατ' εξοχήν δηλαδή παραγωγική γεωργικά περιοχή από την παλιά χώρα των Ωλενίων, την «πέραν» χώρα τους, θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί νότια από το πέρασμα, από τον πόρο του ποταμού. Σε τέτοια περίπτωση τα κατάλοιπα στον Πρέβεδο θα δηλώνουν τη θέση άλλης κώμης, των Φαραίων, της οποίας δεν σώθηκε η ονομασία. Οι Ευρυταίι πιθανώς θα βρίσκονταν σε περιοχή με πολλά νερά, όπως δείχνει το όνομα. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η άμεση περιοχή τους εθεωρείτο πατρίδα του κενταύρου Ευρυτίωνα, αλλά τα δύο ονόματα δεν παράγονται το ένα από το άλλο. Έχουν κοινή προέλευση. Επειδή ακριβώς ο Ευρυτίων πιστεύοταν κένταυρος, μάλλον η περιοχή, και η κώμη, θα είχε ορεινή ενδοχώρα, αφού «φυσικό» περιβάλλον των κενταύρων θεωρούνταν τα βουνά. Αυτά είναι αντενδείξεις για την τυχόν απόπειρα να ταυτισθεί με τα ερείπια στον Πρέβεδο. Μεγαλύτερη πιθανότητα έχει η αναζήτηση των Ευρυτίων κάπου κοντά στον Καταράχτη, και ακόμα μεγαλύτερη, επειδή φαίνεται επί πλέον να υπαγόταν στην Ωλενο, κάπου κοντά στην Πλατανόβρυση.

Εκτός από αυτά, το ανάγλυφο και οι αποστάσεις δείχνουν, ότι στις Φαρές ανήκαν, αντιστοιχώντας σε δήμους, η λεκάνη σχηματισμού του Παράπειρου στα νοτιοανατολικά, ίσως μαζί με εκείνη του μέσου ρου του, στην οποία πρέπει να βρισκόταν και το διοικητικό κέντρο, η «πόλις» Φαραί που μετεξελίχθηκε και σε οικιστικό, ανατολικά του Κομποβουνιού, η δυτικότερη λεκάνη σχηματισμού του Τοποροβίτη και πολλών ρεμάτων που χύνονται στη Σερδινή, δηλαδή εκείνη στην οποία βρίσκεται σήμερα το Κάτω Μαζαράκι, βορειοανατολικά από τη πρώτη η λεκάνη που εισχωρεί προς τα ανατολικά στα βουνά νότια από τη Χαϊκάλι, ενώ μετά τον διαμελισμό της Ωλένου πρέπει να προσαρτήθηκε και η προς τα βορειοανατολικά χώρα που αποστραγγίζεται προς τον Πείρο και φτάνει ως το διάσελο ανάμεσα στη Βόλα και το Καρακαϊδόνι, μέσα στην οποία βρίσκεται η Πλατανόβρυση. Η περιοχή όπου κατά την τελευταία υπόθεση μπορούμε να αναζητήσουμε τις Πειρές, δυτικά από τη Χαϊκάλι, θα ήταν δυνατό να ενσωματώθηκε και αυτή στις Φαρές. Μπορεί όμως και στη Δύμη.

Ο Παυσανίας τελειώνοντας το λόγο για τις Φαρές και την Τριταία καταλήγει (VII 22. 9): *Αἰδε μὲν οὖν θαλάσσης τέ εἰσιν ἀπωτέρω πόλεις καὶ ἡπειρώτιδες βεβαίως. Καὶ εκείνος μὲν μιλᾷ ασφαλῶς για τα οικιστικά κέντρα, για αυτό που σημαίνει στα χρόνια του «πόλις» (και φαίνεται να θεωρούσε ότι πάντα το ίδιο σήμαινε), αλλά όλες οι γεωγραφικές και όχι μόνο ενδείξεις βεβαιώνουν, ότι και η χώρα που αντιστοιχούσε στο «μέρος» των Φαραίων ήταν «ηπειρώτις βεβαίως», σαφώς μεσόγεια. Δεν διέθετε θαλάσσιο μέτωπο, έξοδο στην ακτή. Ο Ηρόδοτος όμως γράφει (I 145) ότι μόνοι μεσόγειοι από τους Αχαιούς είναι οι Τριταιείς. Το γεγονός επιδέχεται δύο ερμηνείες. Ή ότι ο ιστορικός θεώρησε τους Φαραίες μη μεσόγειους επειδή γνώριζε ότι είχαν εύκολη πρόσβαση στη θάλασσα, έστω και μέσω της περιοχής άλλων Αχαιών, σε αντίθεση με τους Τριταιείς που δεν είχαν, ή ότι, και αυτό δεν είναι τελείως διαφορετικό, οι Φαραίες ήταν στενώτερα συνδεδεμένοι με τους Ωλενίους, όπως δείχνει, και προς το οποίο αθεί, η φύση των χωρών τους. Σε ενός είδους στενώτερη ομοσπονδία, «συμπολιτεία», στα πλαίσια του ευρύτερου αχαικού Κοινού. Ο υπογράφων γνωρίζει ένα τουλάχιστον αντίστοιχο παράδειγμα από τη Φωκίδα. Εκεί η μεσόγεια Στείρις ενώνεται με την παράλια Μεδεώνα. Συνεπολίτευσαν Στείριοι καὶ Μεδεώνιοι σύμφωνα με επιγραφή που χρονολογείται πριν από τα μέσα του 2ου αιώνα (IG IX 1. 32). Η επιγραφή καθορίζει όλες τις λεπτομέρειες αυτής της ένωσης. Παράλληλα οι δύο πόλεις συνέχιζαν να είναι, προφανώς ως διακριτές, μέλη του Κοινού των Φωκέων, όπως δείχνει η χρονολογική ένδειξη: Στραταγέοντος τῶν Φωκέων Ζευξίου. Μηνὸς Ἐβδόμου.*

Γ. Η ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΑΡΑΚΤΙΑ ΑΧΑΪΑ. ΠΑΤΡΑΙ, ΡΥΠΕΣ, ΑΙΓΙΟΝ, ΕΛΙΚΗ, (ΚΑΡΥΝΕΙΑ, ΑΣΧΕΙΟΝ)

Γ 1. ΠΑΤΡΑΙ

Για τη θέση του πολιτικού και οικιστικού κέντρου των Πατρών δεν έχουμε καμιά αμφιβολία. Η πόλη συνεχίζει να υπάρχει μέχρι σήμερα και να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο από τα Ρωμαϊκά κι όλας χρόνια μετά την ίδρυση της ρωμαϊκής *colonia* στην επικράτεια της οποίας υπήχθησαν και οι χώρες των Φαραίων και των Τριταιέων (Παυσ. VII 22. 1, 6). Ακόμα και εκείνη των Δυμαίων σε κάποια εποχή, τουλάχιστον κατά τον Παυσανία (VII 17. 5). Τα κατάλοιπα βεβαιώνουν πως η αρχαία ήταν στην ίδια θέση με τη σημερινή (Ριζάκης I, 165 κ.π.). Άλλωστε και τα κείμενα με τη σειρά που την κατατάσσουν ανάμεσα στις αχαϊκές και με τις αποστάσεις που δίνουν το επιβεβαιώνουν. Τα φυσικά όρια της χώρας της στα νότια συμπίπτουν με τα βόρεια της περιοχής Ωλένου-Φαρών, ενώ στα ανατολικά το όριο σχηματίζει το όρος Παναχαϊκόν. Το όνομα του βουνού το μάθαμε από τον Πολύβιο (V 30. 4) που λέει, ότι ο Πυρρίας που είχαν στείλει οι Αιτωλοί στρατηγό στους Ηλείους, με τρεις χιλιάδες Αιτωλούς και Ηλείους ού μόνον τὴν Δυμαίων καὶ Φαραίων συνεχῶς ἐπόρθη χώραν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν Πατρέων (προφανώς μέσω των προηγουμένων). Τὸ δὲ τελευταῖον ἐπὶ τὸ Παναχαϊκὸν δρος καλούμενον ἐπιστρατοπεδεύσας, τὸ κείμενον ὑπὲρ τῆς τῶν Πατρέων πόλεως, ἐδῆσον πᾶσαν τὴν ἐπὶ τὸ Ρίον καὶ ἐπὶ Αἴγιον κεκλιμένην χώραν. Βορειότερα από το Παναχαϊκό συνάπτεται με αυτό το μικρότερο βουνό του Προφήτη Ηλία που χαμηλώνει προς τα ανατολικά και τα δυτικά. Στά βόρεια κατεβαίνει ως την ακτή μην αφήνοντας παραλιακό κάμπο. Βορειότερα από την κορυφή του (730 μ.) θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε φυσικό όριο των εκατέρωθεν περιοχών τον απότομο πρόβολο προς τα βόρεια που φτάνει στην ακτή στη θέση Παναγοπούλα. Προς τα νότια η υδροκριτική έρχεται στα νοτιοδυτικά στη θέση Σούκολες, από εκεί προς νοτιο-νοτιοδυτικά ως τον Τρανό Στάλο (541 μ.) περνώντας από τα δύο διάσελα βόρεια και νότιά του, ανεβαίνει στη ράχη αμέσως πάνω από το χωριούδακι Πιτίτσα και συνεχίζεται ως το Βρωμονέρι του Παναχαϊκού (πάνω από 1.600 μ.). Παρακολουθείται κατόπιν στην Τρανή Ρίζα και νότια στο Βουνό Γιώργη (1.806 μ.), στα Σκατζοχέρια, στην κορυφή 1.924 πάνω από γκρεμούς, κινείται μετά προς νοτιοανατολικά ως το Πλακουτσόβουνο και από εκεί προς τα νοτιοδυτικά περνώντας από το χωριό Βεταίκα για να ανέβει στην κορυφή με υψομετρικό σημείο 1.113, στις Κορφάδες (υψομ. σημείο 1.131) και να συναντήσει το νότιο όριο στον Πατερό. Χωρίζει έτσι τη λεκάνη γένεσης του ποταμού που όπως θα δούμε πρέπει να συμπίπτει με τον αρχαίο Γλαύκο από εκείνη του ενός κλάδου

του Σελινούντα. Αυτή όμως η άνω λεκάνη του Γλαύκου αποκόβεται από τη μέση με τη χαράδρα ανάμεσα στις κορυφές Τούφες (1.506 μ.) στα βορειοανατολικά και Μπλίρι και Τσούγκα (1.016 μ.) στα νοτιοδυτικά. Μάλλον αυτή τη γραμμή θα πρέπει να θεωρήσουμε φυσικό όριο της χώρας των Πατρέων προς τα ανατολικά. Συνεχίζεται στα νότια ως τον Άγιο Γεώργιο (1.170 μ.).

Η ευρύτερη αυτή περιοχή χωρίζεται σε βόρειο και νότιο τμήμα με ένα πλατύ πρόβολο που κινείται προς τα δυτικά και στο άκρο του βρίσκεται η ακρόπολη της αρχαίας πόλης. Το κάθε τμήμα θα μπορούσε να διαιρεθεί σε μικρότερα. Στο νότιο η νοτιότατη περιοχή των Βραχναίικων, όπως είπαμε, είναι πιθανό να προσαρτήθηκε στην Πάτρα μετά τον διαμελισμό της χώρας των Ωλενίων και της επέτρεψε έτσι να φτάσει την επικράτειά της ως τα φυσικά της όρια. Ανατολικά και βορειοανατολικά από αυτήν διακρίνεται η περιοχή των χωριών Καλλιθέα ψηλά και Μιντιλόγλι χαμηλά, βορειότερα η λεκάνη του Γλαύκου με σχετικά διακριτή εκείνη του μέσου ρου του με το χωριό Σούλι. Στο βόρειο τμήμα μπορεί να διακριθεί η λεκάνη Σιχαινών και Βούντενης, εκείνη του Βελιτσιάνικου που, όπως θα δούμε, πρέπει να είναι ο αρχαίος Χάραδρος, πιο βόρεια και ανατολικά η κυρίως περιοχή του Ρίου, που περιλαμβάνει και τον ορεινό χώρο με το χωριό Άνω Καστρίτσι, καθώς και εκείνη με το χωριό Πλατάνι, και τέλος η σαφέστερα διακρινόμενη του παραλιακού κάμπου των Αραχωβίτικων με τη συναρτημένη ψηλότερη λεκάνη του ποταμού που τον ταυτίζουν με τον αρχαίο Βολιναίο. Αν θεωρήσουμε πραγματικά διακριτή τη λεκάνη του Σουλιού οι φυσικά διακρινόμενες επί μέρους περιοχές φτάνουν στις επτά, δύοι και οι «δήμοι» από τους οποίους κατά τον Στράβωνα (VIII 3. 2) συγκροτήθηκε η «πόλις» των Πατρέων.

Από τις παραδόσεις που διέσωσε ο Παυσανίας γνωρίζουμε και κάποια ονόματα, μερικά από τα οποία ή ίσως όλα αντιστοιχούν σε τέτοιους «δήμους» ή/και τα οικιστικά τους κέντρα, τις κύριες ή μόνες κώμες τους. Οι σχετικές πληροφορίες του Παυσανία είναι οι πιο κάτω (VII 18. 2-7): *Εῦμηλον αὐτόχθονα οἰκήσαι πρῶτον ἐν τῇ χώρᾳ* (το όνομα όπως επιβεβαιώνεται από τα επόμενα παραπέμπει στον βοσκό, αυτόν που κατοίκησε στη χώρα πριν από την εισαγωγή της καλλιέργειας) ... *Τριππολέμου δὲ ... ἀφικομένου* (του «εκπροσώπου» της Δήμητρας που διέδιδε τον «ήμερο καρπό», το στάρι, και την τεχνική της καλλιέργειάς του) *τὸν τε καρπὸν λαμβάνει τὸν ἥμερον καὶ ἀρόσαι* (τα χειρόγραφα δίνουν οικίσαι) διδαχθεὶς πόλιν Ἀρόην ὡνδρασεν ἐπὶ τῇ ἐργασίᾳ τῆς γῆς. Μετά ο γυιος του Ευμήλου Ἀνθίς επιχείρησε να χειριστεί μόνος το άρμα του Τριππολέμου και σκοτώθηκε (εξέτισε δηλαδή τον αναγκαίο φόρο του αίματος που επιτρέπει τη μετάβαση από την αγριότητα/άγνοια στον πολιτισμό/γνώση). Κατόπιν αυτού *Τριππόλεμος καὶ Εῦμηλος Ἀνθειαν πόλιν οἰκίζουσιν ἐν κοινῷ ... Ὥκισθη καὶ τρίτη μεταξὺ Ἀνθείας καὶ Ἀρόης Μεσάτις πόλις*. Οι Πατρείς φαίνεται ότι απέδιδαν το τρίτο τούτο όνομα σε κάπι άλλο, και όχι στο ότι ήταν ανάμεσα στις άλλες δύο. Γ' αυτό ο Παυσανίας σημειώνει: ... *περὶ Διόνυσον ... τραφῆναι τε αὐτὸν ἐν τῇ Μασάτει καὶ ἐνταῦθα ἐπιβουλευθέντα ὑπὸ Τιτάνων ἐς παντοῖον ἀφικέσθαι κίνδυνον, οὐκ ἐναντιούμενος τοῖς Πατρεῦσι τῆς Μεσάτεως τὸ δόνομα αὐτοῖς σφισιν ἔξηγεισθαι παρίημι. Προχωρώντας σημειώνει: Ἀχαιῶν δὲ ὑστερὸν ἐκβαλόντων Ίωνας, Πατρεὺς ὁ Πρευγένους τοῦ Ἀγήνορος ἐς μὲν Ἀνθειαν καὶ ἐς Μεσάτιν μὴ ἐνοικίζεσθαι τοῖς Ἀχαιοῖς ἀπείπε, περίβολον δὲ τείχους πρὸς τὴν Ἀρόη βαλόμενος μείζονα, ἵνα ἐντὸς οἱ τού περιβόλου καὶ ἡ Ἀρόη γένηται, δόνομα ἔθετο ἀφ' ἑαυτοῦ Πάτρας τῇ πόλει. Σημειώνει ότι υστερώτερα, εξαιτίας των Βαριών απωλειών του πολέμου κατά των Γαλατών, αλλά και μαζί της πενίας ... οἱ πολλοί ... Πάτρας μὲν πλήν ὄλιγων πνῶν ἐκλείπουσιν. Οἱ δὲ ἄλλοι κατὰ χώραν ὑπὸ φιλεργίας ἐσκεδάσθησαν καὶ πολίσματα πάρεξ αὐτὰς Πάτρας τοσάδε ἄλλα ὄψησαν, Μεσάτιν καὶ Ἀνθειαν καὶ Βολίνην καὶ Ἀργυράν καὶ Ἀρβαν. Αδγουστος δὲ ... ἐπανήγαγεν αὖθις ἐκ τῶν πολισμάτων τῶν ἄλλων τούς ἀνδρας ἐς τὰς Πάτρας, προσῳκισεν δέ σφισι καὶ Ἀχαιούς τούς ἐκ Ρυπῶν καταβαλὼν ἐς ἔδαφος Ρύπας.*

Έχουμε λοιπόν εδώ εκδοχή κάπως διαφορετική από εκείνη που προκύπτει από τις άλλες πηγές. Κατ' αυτόν οι Πάτραι δεν είναι ένα από τα δώδεκα μέρη στα οποία ήταν διαιρεμένη η χώρα από τους Ίωνες και τα οποία πέρασαν ως τέτοια

στους Αχαιούς οδηγώντας στην αντίστοιχη διαίρεσή τους. Αρχικά από τους προγενέστερους κατοίκους, τους γηγενείς, ιδρύθηκαν τρία πολίσματα. Η πρώτη πόλις, που όπως και οι άλλες κατά την άποψή του ήταν εξαρχής και οικιστικό κέντρο, ιδρύθηκε ευθύς μετά την αχαική κατάληψη. Πολύ υστερώτερα, μετά την εισβολή των Γαλατών, εγκαταλείφθηκε και οι κάτοικοι έφυγαν σε διάφορα «πολίσματα». Μικρός αριθμός έμεινε εκεί, οι άλλοι όμως σκόρπισαν στα δυο παλιότερα, την Άνθεια και τη Μεσάτη, αλλά και στην Αργυρά, την Άρβα και τη Βολίνα. Ο πρώτος ιδρυτής της πόλης, ο Πατρεύς, είχε μετασχηματίσει ένα από αυτά τα πολίσματα σε πραγματική πόλη. Είχε χτίσει μεγάλο τείχος που περιέλαβε και την Άρόη και άλλη έκταση και υποχρεώσει τους Αχαιούς να εγκατασταθούν όλοι σε αυτήν. Ο ίδιος την ονόμασε Πάτρας. Δεύτερος δημιουργός της πραγματικής πόλης ήταν ο Αύγουστος που επανέφερε σε αυτήν από τα υπόλοιπα πέντε πολίσματα τους κατοίκους και επί πλέον μετεγκατέστησε το άλλο μέρος, τους πολίτες της άλλης «πόλεως» κατά την αντίληψή του, των Αχαιών, τους Ρύπες κατεδαφίζοντας τη δική τους. Ο Στράβων λίγο παλιότερα από τον Παυσανία γράφει (VIII 3. 2), ότι η πόλις Πάτραι «συνεπολίσθη» από επτά «δήμους». Συμφωνεί λοιπόν ως προς τα εππά τμήματα, αλλά δεν φαίνεται να συμφωνεί και ως προς το ότι ένα από αυτά ήταν οι Ρύπες, τους οποίους θεωρεί μαζί με τον Ηρόδοτο, και με τον ίδιο τον Παυσανία, διακριτό μέρος των Αχαιών, ισότιμο με το σύνολο των Πατρέων (VIII 7. 4). Φαίνεται να αγνοεί πλήρως άποψη που έλεγε πως είχαν μετεγκατασταθεί στην Πάτρα και διαφωνεί ρητά με την συνεπαγόμενη άποψη, ότι η χώρα τους θα αποτέλεσε μέρος της χώρας των Πατρών. Τη χώρα αυτή τη γνωρίζει στα χρόνια του υπαγόμενη στο Αίγιον (VIII 7.5). Επι πλέον πολύ δύσκολα θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε, ότι τη δημιουργία των πόλεων ως οικιστικών κέντρων την ανάγει σε τόσο όψιμα χρόνια, όσο εκείνα του Αυγούστου. Λέει ότι «πόλεις» έκτισαν οι Αχαιοί, ενώ οι Ίωνες κατοικούσαν κωμηδόν (VIII 7. 4. Βέβαια εδώ πρέπει να παρατηρήσουμε, ότι και ο Παυσανίας ανάγει την πρώτη συγκρότηση του οικιστικού κέντρου στους Αχαιούς, έστω και αμέσως μετά την αχαική κατάκτηση).

Πέρα όμως από αυτές τις διαφωνίες που μάλλον έχουν να κάνουν με το «μυθικό» παρελθόν, αυτό που μένει για εμάς είναι πως οι πηγές συμφωνούν, ότι επί κάποιο μακρό ή συντομώτερο διάστημα η Πατραϊκή κατοικείται κωμηδόν, προφανώς με διοικητικό κέντρο το θεωρούμενο πρωτογενές, την πρώην Άρόη. Και επίσης ότι οι κώμες από τις οποίες συγκροτήθηκε ήταν επτά. Έχουμε ακόμα και ένδειξη ότι κάθε μια από αυτές διέθετε και δική της παραγωγική χώρα, αφού οι κάτοικοι κατά τον Παυσανία (VII 18. 6) έπος φιλεργίας έσκεδάσθησαν. Προφανώς εννοεί πως εγκαταστάθηκαν σε κώμες κοντά στη γη του καθενός. Δεν θα μπορούσε να συναγάγει κάτι τέτοιο, αν είχε στοιχεία ή πίστευε, ότι κάποιες τους δεν είχαν διακριτό παραγωγικό χώρο. Ως προς τους Ρύπες, όπως θα δούμε και πιο κάτω, ο Παυσανίας πρέπει να κάνει κάποια σύγχυση, αλλά είναι ενδιαφέρον, ότι αυτή μάλλον οφείλεται και στην προσπάθειά του να βρει, ποια ήταν η έβδομη από τις κώμες. Ότι γνωρίζει δηλαδή πως οι κώμες που δεν υπήρχαν πια στα χρόνια του ήταν επτά. Όπως θα δούμε επίσης, ένα τμήμα, ένας «δήμος» της Ρυπίδας, πράγματι φαίνεται πως κάποτε υπήρχη στην Πάτρα.

Θα πρέπει λοιπόν να συναχθεί, ότι από τα ονόματα των επτά μερών και κωμών της Πατραϊκής γνωρίζουμε από τον Παυσανία τα έξη. Το κεντρικό γύρω από το οποίο συγκροτήθηκε και το οικιστικό κέντρο λεγόταν κάποτε Άρόη. Ή ίσως μόνο έτσι πιστεύοταν. Άλλα δεν είναι απίθανο. Το διοικητικό, πολιτικό και οικονομικό κέντρο ενός αρχαιοελληνικού «λαού» μπορεί να έχει διακριτό όνομα. Παραδείγματα υπάρχουν από τα πιο μικρά, όπως η Πτόλις των Λοκρών Υαίων, ως τα πιο μεγάλα, όπως η Σπάρτη των Λακεδαιμονίων. Το όνομα αυτού του πολίσματος μνημονεύει εκτός από τον Παυσανία ο Στέφανος, που δηλώνει όμως ρητά ως πηγή του εκείνον (πόλις Αχαΐας. Παυσανίας έβδόμως έκληθη άπό της έργασίας τῆς γῆς, λέγεται καὶ Πάτραι). Το γνωρίζει και το Μέγα Ετυμολογικόν, λ. Άρόη, το οποίο την ταυτίζει όμοια με την Πάτρα, αναφέρει σιβυλλικό χρησμό Άρόη τρίπυργος ἔσσετ' εύδαιμων πόλις, και σημειώνει ως πηγή του ούτως εύρον ἐν ἐπιγράμμασι τῶν πρώτων. Την Άνθεια

γνωρίζουμε και από τον Αθήναιο (Δειπνοσοφ. XI 460d) που γράφει *τιμᾶται δὲ ἐν τῇ Αχαΐᾳ Δημήτηρ ποτηριοφόρος κατά τὴν Ἀνθέων χώραν, ὡς Αὔτοκράτης ἴστορεὶ ἐν Β’ Αχαϊκῶν*. Ο Στέφανος σημειώνει πόλη Πελοποννήσου με αυτό το όνομα αναφέροντας ως πηγή τον Φίλωνα, την τοποθετεί όμως πλησίον Ἀργους. Για τη Μεσάτη ο Παυσανίας είναι η μόνη μας πηγή, αλλά μας πληροφορεί επίσης ότι προς αυτήν πήγαινε και δρόμος από την Πάτρα, δηλώνοντας έτσι ότι βρισκόταν σε κάποια απόσταση. Γράφει (VII 21. 13) ότι το ιερό του Ασκληπιού στην Πάτρα ήταν ὑπὲρ τὴν ἄκροπολιν, τῶν πυλῶν ... ἐγγύς, αἱ ἐπὶ Μεσάτιν ἄγουσι. Θεωρείται ότι πρόκειται για την ίδια που σε άλλο σημείο την αναφέρει ως Μεσόα, όμοια με τη σπαρτιατική. Λέει ότι σε αυτήν βρισκόταν το αρχαίο άγαλμα της Ἀρτεμῆς που είχε φέρει και εγκαταστήσει εδώ ο Πρευγένης, ο πατέρας του πρώτου «οικιστή» της Πάτρας Πατρέα, από τη Λακεδαίμονα. Και πως από τη Μεσόα το ἔφερναν στην εορτή της στο ιερό της το ἐν τῇ πόλει (VII 20. 8). Δεν αποκλείεται βέβαια να πρόκειται για άλλο οικισμό ή για θέση έξω από την πόλη των Πατρών, διακριτή από την Μεσάτη. Η ύπαρξη όμως Μεσόας στη Σπάρτη και ο συσχετισμός με την από εκεί μεταφορά του αγάλματος δείχνει, ότι μάλλον έχουν δίκιο όσοι θεωρούν ότι πρόκειται για σφάλμα του συγγραφέα (Παπαχατζής 1967, 123, σημ. 1). Εξ άλλου πίστευε ότι η Μεσάτις υπήρχε, όταν έφτασε ο Πρευγένης, αφού ήταν ο γιος του που συγκέντρωσε τους κατοίκους στην διευρυμένη Αρόη/Πάτρα απαγορεύοντας στους Αχαιούς να εγκατασταθούν στα προϋπάρχοντα «πολίσματα». Τη Βολίνα μνημονεύει ο Παυσανίας και στο περιηγητικό μέρος της συγγραφής του, στη χερσαία διαδρομή Πάτρας-Αιγίου. Σημειώνει (VII 23. 4) ότι μετά την Αργυρά είναι ο ποταμός Βολιναίος και παλιότερα υπήρχε εκεί και «πόλις» Βολίνα (Ασφαλώς το γεγονός πως προηγουμένως την είχε ονομάσει Βολίνην δεν δηλώνει ότι τις θεωρούσε διακριτές). Την γνωρίζει όμως και ο Στέφανος και μάλιστα από άλλη πηγή: Βολίνη, πόλις Αχαΐας, ὡς Πριανός ἐν ἀχαιϊκῶν δευτέρω, και το Μέγα Ετυμολογικόν ως Βόλινον, κώμη τῆς Ἀχαΐας πλησίον Πατρών καὶ τοῦ καλουμένου Δρεπάνου. Πηγή του όμως πρέπει να είναι το κείμενο του Παυσανία. Για την Αργυρά αυτός είναι η μόνη πηγή μας που και στο περιηγητικό μέρος, σε συνάρτηση με την ίδια πιο πάνω διαδρομή, σημειώνει (VII 23. 1-3) πως μετά τον ποταμό Χάραδρο υπάρχουν όχι επιφανή ερείπια της πόλεως Αργυράς, ομώνυμη πηγή και ο ποταμός Σέλεμνος και εκθέτει σχετικό μύθο που συσχέτιζε στενά τους επώνυμούς τους νύμφη Αργυρά και βοσκό Σέλεμνο. Τη μνημονεύει όμως και ως οινοπαραγωγό περιοχή ποιητικό αρχαίζον κείμενο όψιμης επιγραφής, του 4ου ή 5ου μ.Χ. αιώνα (SEG XIII, 277). Τέλος την Άρβα μνημονεύει μόνο ο Παυσανίας στο πιο πάνω σημείο. Μερικοί το διορθώνουν σε Αρόην (Παπαχατζής 1967, 106, σημ. 1), αλλά δεν μπορεί να γίνει τούτο δεκτό, αφού ο περιηγητής γράφει, ότι λίγοι κάτοικοι έμειναν στην Πάτρα και οι λοιποί σκορπίστηκαν και πάρεξ αὐτὰς Πάτρας τοσάδε ἄλλα ώκησαν ... καὶ Ἀρβαν, ενώ έχει ξεκαθαρίσει λίγο πιο πάνω ότι η Αρόη είχε μετωνομασθεί σε Πάτραι.

Στον Παυσανία δηλαδή απηχούνται μνήμες πως η Πάτρα, η χώρα, η επικράτεια, η «πόλις» με τη νομική, διοικητική σημασία, συγκροτήθηκε από επτά δήμους που αντίστοιχα είχαν ομώνυμα κέντρα, κώμες. Την Αρόη (στο ίδιο το διοικητικό κέντρο όλης της επικράτειας), την Ἀνθεια, τη Μεσάτιν, την Αργυρά, τη Βολίνα και την Άρβα. Το έβδομο όνομα του διέφευγε. Συνήγαγε πως δεν υπήρχε παλιότερα έβδομο μέρος, αλλά επίσης ότι ως την εποχή του Αυγούστου οι έξη συνέχιζαν να υπάρχουν ως οικισμοί και διοικητικές διαιρέσεις. Και αυτές ένωσε εκείνος σε ένα μεγάλο οικιστικό κέντρο ενσωματώνοντας επί πλέον το πρώην μέρος των Αχαιών Ρύπες, των οποίων το οικιστικό κέντρο κατεδάφισε. Έτσι οι οικισμοί από τους κατοίκους των οποίων συγκροτήθηκε η πόλη της εποχής του συμπλήρων τον αριθμό επτά. Σε αυτό το συμπέρασμα των οδήγησαν ίσως κάποιες πληροφορίες, πως ένα τουλάχιστον μέρος των κατοίκων είχε προέλευση από τους Ρύπες, ήταν πρώην Ρύπες. Γιατί ο Στράβων γράφει (VIII 3. 2) πως η Πάτρα «συνεπολίσθη» από επτά δήμους, δεν φαίνεται όμως να θεωρεί, ότι ένας από αυτούς μπορεί να ήταν οι Ρύπες. Δίνει την πληροφορία ότι η χώρα τους υπήρχη στο Αίγιο και τις Φαρές (VIII 7. 5): «Ρύπες μὲν οὐκ οἰκοῦνται, τὴν δὲ χώραν

Ρυπίδα καλουμένην ξσχον Αιγιεῖς καὶ Φαριεῖς. Επειδή όμως είναι τελείως απίθανο οι Φαραιείς να πήραν μέρος της Ρυπίδας, μάλλον το όνομα θα πρέπει να διορθωθεί στο κείμενο του Στράβωνα σε Πατρεῖς. Προκύπτει έτσι, ότι ένα μέρος της Ρυπικής θα πήραν κάποτε οι Πατρεῖς. Ο Παυσανίας κάτι εγνώριζε για αυτό, αλλά φαίνεται πως δεν ήταν πολύ καλά ενημερωμένος. Διαβλέπει κανείς, ότι κάπου έκανε σύγχυση των πληροφοριών του για τις επεμβάσεις του Αυγούστου στην ευρύτερη περιοχή, ίσως συγχέοντας πηγές που τον ανέφεραν, με άλλες που μνημόνευαν άλλον αύγουστο και εξέλαβε τον τίτλο ως δηλούντα το συγκεκριμένο πρόσωπο. Σε προηγούμενο σημείο είχε γράψει, πως στην Πάτρα έδωσε ο Αύγουστος και τη Δυμαία. Ο Οκταβιανός φαίνεται πως πράγματι ήταν, όχι βέβαια ο οικιστής των Πατρών, αλλά ο ιδρυτής της ρωμαϊκής *colonia* με το ίδιο όνομα (Βλ. και Στράβ. VIII 7. 5, Plin. NH IV 4. 11), όπως όμως γνωρίζουμε από τον Στράβωνα (στο ίδιο), ήδη πριν από αυτόν ο Πομπήιος είχε εγκαταστήσει στη Δύμη τούς ἀπὸ τοῦ πειρατικοῦ πλήθους περιλιππεῖς, είχε δηλαδή εγκαταστήσει την αντίστοιχη *colonia*. Η ρωμαϊκή παί αυτή πόλη συνεχίζει να υπάρχει και στα χρόνια του Στράβωνα, πολύ μετά τον Οκταβιανό και μάλιστα ελέγχει και τη χώρα της Ωλένου. Τα λεγόμενά του επιβεβαιώνουν άλλοι συγγραφείς, οι επιγραφές, τα νομίσματα (Πλούτ. Πομπ. 28. 7 Αππιανός, Μιθριδ. 96. 444 Cicero, ad Att. XVI 1. 3. Για τα νομίσματα βλ. Ριζάκης I, 157). Πρέπει όμως και πάλι να είμαστε προσεκτικοί διαβάζοντας τα κείμενα. Όταν ο Παυσανίας γράφει για τη Δύμη Αύγουστος δὲ ὑστερον καὶ προσένειμεν αὐτὴν Πατρεῦσιν πιθανώς δηλώνει μόνο, ότι κάποια στιγμή η Δύμη υπήχθη στην Πάτρα με αυτοκρατορική απόφαση.

Ίσως ο «ελλείπων» στον Παυσανία από τους επτά κατά Στράβωνα δήμους της Πατραικής πρέπει να συνδεθεί με το Ρίον και πιθανόν να ονομαζόταν και έτσι. Ο Παυσανίας το γνωρίζει ως «άκρα» (VII 22. 10), το ίδιο όπως φαίνεται και ο Στράβων (VIII 2. 3) που το ταυτίζει (μάλλον το συγχέει) με το Δρέπανον. Την ίδια ταύτιση κάνει και ο Πτολεμαίος (III 14. 29) και το χαρακτηρίζει ως «άκρον». Είναι γνωστό ως ακρωτήριο και στον Πλίνιο (NH IV 5. 13). Και ο Διόδωρος που το αναφέρει φαίνεται πάλι τον ίδιο χαρακτήρα να του αποδίδει (XII 48. 2). Ο Παυσανίας όμως γνωρίζει και λιμάνι Πάνορμο δεκαπέντε στάδια ανατολικότερα, δηλαδή λιγότερο από 3.000 μ. Το όνομα Πάνορμος βέβαια ταιριάζει σε λιμάνι, αλλά λιμάνι κανονικά σημαίνει και δραστηριότητες και κατοίκους του ίδιου και της περιοχής του, εκτός αν υπάρχουν απαγορευτικοί για κάτι τέτοιο λόγοι, που στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν φαίνεται να συντρέχουν. Αν πράγματι ο ευρύτερος χώρος ανήκε σε διακριτή κοινότητα, αυτή θα μπορούσε να ονομάζεται, όπως και το ακρωτήριο, Ρίον. Πόλιν αποκαλεί ο Στέφανος (λ.) το Ρίον και ίσως αυτό οφείλεται στο ότι χαμένη για μας πηγή του το μνημόνευε ως οικισμό, κώμη. Στην υπόθεση αυτή θα επανέλθουμε πιο κάτω.

Αναφερθήκαμε επανειλημμένως στο περιηγητικό μέρος του κειμένου του Παυσανία. Θα πρέπει τώρα να εξετάσουμε αναλυτικότερα τα σχετικά χωρία. Ο περιηγητής δίνει πληροφορίες για τη χώρα ανάμεσα στην Πάτρα και το Αίγιο, τη δεύτερη θα μπορούσαμε να πούμε αχαϊκή πόλη που για τη θέση της δεν είναι δυνατό να υπάρξει καμια αμφιβολία. Δίνει δηλαδή πληροφορίες για θέσεις και άλλα πράγματα ανάμεσα σε δύο σταθερά για μας σημεία. Και μάλιστα σε δύο διαδρομές. Και θαλάσσια και χερσαία (VII 22. 10-23. 4): Πλέοντι δὲ ἐξ Αἴγιον ἐκ Πατρῶν, ἄκρα πρῶτον ἐστιν ὄνομαζομένη Ρίον, σταδίους δὲ Πατρῶν πεντήκοντα ἀπέχουσα, λιμὴν δὲ ὁ Πάνορμος σταδίοις πέντε καὶ δέκα ἀπωτέρω τῆς ἄκρας. Τοσούτους δὲ ἀφέστηκεν ἔτερους ἀπὸ Πανόρμου τὸ Ἀθηνᾶς καλούμενον Τείχος. Ἐς δὲ τὸν λιμένα Ἐρινεὸν ἐξ Ἀθηνᾶς Τείχους παράπλους ἐνενήκοντά είσι στάδιοι, ἐξήκοντα δὲ ἐξ Αἴγιον ἀπὸ τοῦ Ἐρινεοῦ· δόδος δὲ ἡ πεζῇ σταδίους τεσσαράκοντα μάλιστα ἐξ τὸν ἀριθμὸν ἀποδεῖ τὸν εἰρημένον. Οὐ πόρρω δὲ τοῦ Πατρέων ἀστεως ποταμός τε ὁ Μείλιχος καὶ τὸ ιερὸν τῆς Τρικλαρίας ἐστίν. ... τούτο μὲν δή ἐστιν ἐν δεξιᾷ, προελθόντι δὲ ἀπὸ τοῦ Μείλιχου ποταμός ἐστιν ἄλλος· ὄνομα μὲν τῷ ποταμῷ Χάραδρος ... Μετὰ δὲ τὸν Χάραδρον ἔρείπια οὐκ ἐπιφανη πόλεως ἐστιν Ἀργυρᾶς, καὶ πηγή τε Ἀργυρᾶ ἐν δεξιᾷ τῆς λεωφόρου καὶ Σέλεμνος ποταμὸς κατιών ἐς θάλασσαν. Ο Σέλεμνος ήταν ὄμορφος βοσκός, η Αργυρά νύμφη τῶν ἐν θαλάσσῃ

που τον ερωτεύτηκε και την συναντούσε έκ θαλάσσης άνιούσαν. Σε λίγο όμως αυτή τον βαρέθηκε και εκείνος πέθανε από έρωτα. Η Αφροδίτη τον μεταμόρφωσε σε ποτάμι και επειδή και έτσι συνέχιζε να είναι ερωτευμένος με τη νύμφη δωρεῖται καὶ τόδε Ἀφροδίτη Σέλεμνον· ἐξ λήθην ἄγει τὸν ποταμὸν Ἀργυρᾶς. Έκτοτε το νερό του είναι φάρμακο για τους ερωτικούς πόνους. Ἀπωτέρω δὲ Ἀργυρᾶς ποταμός ἔστιν ὀνομαζόμενος Βολιναῖος, καὶ πόλις ποτὲ ὥκειτο πρὸς αὐτῷ Βολίνα. Αυτή ἦταν μια παρθένος που την επιθύμησε ο Απόλλων και καθώς προσπαθούσε να τον αποφύγη έπεισε στη θάλασσα και πνίγηκε. Εκείνος τότε την έκανε αθάνατη. Έφεξῆς δὲ ἄκρα τε ἐξ τὴν θάλασσαν ἔχει, καὶ ἐπ' αὐτῇ λέγεται λόγος ὡς Κρόνος τῆς θαλάσσης ἐνταῦθα ἔρριψε τὸ δρέπανον ... ἐπὶ τούτῳ δὲ καὶ τὴν ἄκραν Δρέπανον ὄνομάζουσιν· δλίγον δὲ ὑπὲρ τὴν λεωφόρον Ῥυπῶν ἔστι τὰ ἔρείπια· σταδίους δὲ Αἴγιον περὶ τοὺς τριάκοντα ἀπέχει Ῥυπῶν.

Λέει λοιπόν ότι από την Πάτρα απέχει το ακρωτήριο Ρίον πενήντα στάδια, δηλαδή 9.200-9.300 μ., από αυτό το λιμάνι Πάνορμος δέκα πέντε, 2.800 μ., το λεγόμενο Τείχος Αθηνάς, μάλλον λοιπόν κάποιο οχυρό συναρτημένο με iερό της Αθηνάς, από τον Πάνορμο ακόμα δέκα πέντε, δηλαδή άλλα 2.800 μ. Από το τελευταίο το λιμάνι Ερινεός απέχει ενενήντα στάδια, κάπου 16.600 με 16.700 μ., και το τελευταίο από το Αίγιο εξήντα στάδια, 11.100 μ. Είναι φανερό ότι οι θαλάσσιες διαδρομές δεν μπορεί παρά να είναι κατά προσέγγιση και γι' αυτό δεν αισθάνεται το λόγο να το δηλώσει ο συγγραφέας. Αθροίζονται πάντως έτσι διακόσια τριάντα στάδια, περίπου 42.200 μ. Η δια ξηράς απόσταση επί κάποιας «λεωφόρου», δηλαδή κανονικού δρόμου, είναι το πολύ κατά σαράντα στάδια, 7.400 μ., μικρότερη. Με άλλα λόγια το μήκος της «λεωφόρου» Πατρών-Αιγίου το εκτιμά σε εκατόν ενενήντα στάδια το πολύ, δηλαδή σε 35.000 με 35.200 μ. Προφανώς η οδός αυτή σε όλο ἡ σε μεγάλο μέρος του μήκους της δεν ἦταν παραλιακή. Συναντούσε τα ποτάμια Μείλιχο, Χάραδρο, Σέλεμνο, κοντά στον οποίο ήταν η πηγή και τα ερείπια της Αργυράς, Βολιναῖο, σχετιζόμενο με προϋπάρχασα κώμη ή/και οικισμό Βολίνη, και πιο πέρα περνούσε χαμηλότερα από τα ερείπια της πόλης Ρύπες. Αξίζει να παρατηρηθεί ότι το ακρωτήριο Δρέπανο βρίσκεται «πιο πέρα» από τη Βολίνη. Έφεξης, δηλαδή πιθανότατα μετά από τη θέση του αφανισμένου οικισμού και δεν φαίνεται να ταυτίζεται με το Ρίον, μολονότι δεν μνημονεύεται στην δια θαλάσσης διαδρομή.

Μία μόνο χερσαία διαδρομή Πάτρας-Αιγίου μπορεί να ανταποκρίνεται στο μήκος που δίνει ο Παυσανίας. Βγαίνει από τη Πάτρα προς τα βόρεια, ακολουθώντας σημερινό δρόμο στρέφει ανατολικά, περνάει από τα Άνω Σιχαινά και τη Σκιόεσσα, φτάνει στο χωριούδακι Χάραδρος, περνάει στην απέναντι πλαγιά ως ημιονική οδός που πηγαίνει στα Καψάλωνα, περνάει νότια και ανατολικά από το Άνω Καστρίτσι, από εκεί κατεβαίνει ως τη σημερινή Αργυρά, συμπίπτει με το δρόμο ως τα Σελλά και την Πιτίτσα, μετά 500-600 μ. από το τελευταίο χωριό ακολουθεί ημιονική οδό προς βόρειο-βορειοανατολικά επί 1.300 μ., συνεχίζεται στο δεξή κλάδο της ίδιας και τον κατεβαίνει ως πάνω από τον Κάτω Σαλμενίκο, τον ακολουθεί δια του οικισμού, τον εγκαταλείπει για να διασχίσει το ποτάμι και ανεβαίνει ως ημιονική ως το διάσελο των Δουκαναίκων, κατεβαίνει από εκεί πάλι ως ημιονική ως τη Γέφυρα και το Μερτίδι, από το οποίο και πέρα συμπίπτει με το δρόμο προς τη Ροδοδάφνη, και πριν από το χωριό στρέφει δεξιά και φτάνει στο Αίγιο. Το συνολικό μήκος της είναι 35.000-36.000 μ., σχεδόν δηλαδή συμπίπτει με το διδόμενο από τον Παυσανία μήκος της «λεωφόρου».

Στη θαλάσσια διαδρομή ο Παυσανίας ούτε οδοδείκτες μπορούσε να συμβουλευτεί ούτε και κάπως ακριβέστερη εκτίμηση να κάνει. Ως προς την απόσταση από την Πάτρα στο Ρίο, διαδρομή που γινόταν ασφαλώς συχνότερα, θα ήταν εύκολο να διασταυρώσει την εκτίμησή του με άλλους. Τις λοιπές τις συγκρότησε με πολλαπλάσια και υποπολλαπλάσια. Λογάριασε, ή και άκουσε, ότι από το Ρίο στο Τείχος Αθηνάς είναι τριάντα στάδια. Κάπου στο μέσο της διαδρομής αυτής, στα δέκα πέντε επομένως, ήταν ο Πάνορμος. Σε τριπλάσια απόσταση, ενενήντα δηλαδή στάδια, ήταν ο Ερινεός, ενώ από αυτόν ως το Αίγιο ήταν κάπου η

διπλάσια από την πρώτη, εξήντα στάδια. Η απόσταση Πάτρας-Ρίου που δίνει είναι αρκετά ακριβής. Πράγματι το Ρίο απέχει δια θαλάσσης από την Πάτρα περίπου 9.100 με 9.200 μ. Η απόκλιση ή δεν υπάρχει ή είναι ασήμαντη. Από το Ρίο στο Αίγιο είναι περίπου 32.500 μ. Ο Παυσανίας δίνει εκατόν ογδόντα στάδια (15 + 15 + 90 + 30). Δηλαδή 33.000 με 33.500 μ. Και πάλι η απόκλιση δεν μπορεί να θεωρηθεί σημαντική. Επομένως μπορούμε να έχουμε αρκετή εμπιστοσύνη και στις επί μέρους εκτιμήσεις του. Το Τείχος Αθηνάς θα πρέπει να αναζητηθεί στην παραλία δυτικά από τα Αραχωβίτικα. Στη μέση περίπου αυτής της απόστασης θα ήταν ο Πάνορμος, άρα κάπου κοντά στο ακρωτήριο Μύτικας. Σε απόσταση 15.500-16.000 μ. από την κατά προσέγγυση θέση του Τείχους βρίσκεται το Λαμπίρι, το οποίο πάλι απέχει από το Αίγιο δια θαλάσσης κάπου 12.500 μ. Αν δηλαδή το Λαμπίρι βρίσκεται περίπου στη θέση του Ερινεού (είναι φανερό ότι εδώ γύρω οι προσχώσεις έχουν προωθήσει την στεριά εις βάρος της θάλασσας) η πρώτη απόσταση θα ήταν όχι ενενήντα, αλλά ογδόντα τέσσερα με ογδόντα πέντε στάδια. Και πάλι ούμως η εκτίμηση δεν είναι ιδιαίτερα λανθασμένη λαμβανομένων υπόψη των όρων κάτω από τους οποίους έγινε (τριπλάσια των τριάντα). Η απόσταση Λαμπίρι-Αίγιο είναι πράγματι εξήντα με εξήντα ένα στάδια, και αν λογαριάσουμε ότι ο παραθαλάσσιος κάμπος έχει προωθηθεί αρκετά από τις προσχώσεις, ίσως ήταν τότε ακόμη πλησιέστερη στα εξήντα. Μπορούμε να συμπεράνουμε, πως ο Ερινεός θα βρισκόταν κάπου ανάμεσα στο Λαμπίρι και το ακρωτήριο Σαλμενίκος, κατά πάσαν πιθανότητα νοτιότερα από τη σημερινή ακτογραμμή.

Όπως βεβαιώνεται από τον Θουκυδίδη (VII 34. 1) ο Ερινεός ανήκει στη χώρα των Ρυπών και γι' αυτό θα μας απασχολήσει πιο κάτω. Ο Παυσανίας (VII 22. 11) περιγράφοντας τη χερσαία διαδρομή σημειώνει, ότι βγαίνοντας από την πόλη της Πάτρας, κοντά, οὐ πόρρω, είναι ο ποταμός Μείλιχος και κοντά το ιερό της Τρικλαρίας. Δηλαδή το ιερό βρισκόταν κοντά στο ποτάμι ψηλότερα από το σημείο που το περνούσε ο δρόμος, εν δεξιᾳ. Σε αυτόν τον Μείλιχο, συνδεδεμένο με τις αφηγήσεις για την παλιά θυσία παιδιών, κατέβαιναν τα παιδιά στεφανωμένα με στάχια, άφηναν τα στεφάνια παρα τη θεω, δηλαδή στο ιερό της Τρικλαρίας, λούζονταν στο ποτάμι, στεφανώνονταν με κισσό και ακολούθως πήγαιναν στο ιερό του Αισυμνήτου (αφού είχαν δηλαδή περάσει πίσω στη «φυσική» κατάσταση VII 20. 1-2). Το τελευταίο βρισκόταν στο παραθαλάσσιο τμήμα της πόλης, δεξιά, άρα μάλλον βόρεια από το δρόμο που κατέβαινε από την αγορά. Χαμηλότερά του βρισκόταν το ιερό της Σωτηρίας και μετά από αυτό το λιμάνι με το ιερό του Ποσειδώνα (VII 21. 6-7). Φαίνεται λοιπόν το πιο πιθανό ότι ο Μείλιχος παρέρει την πόλη από τα βόρεια. Πολύ κοντά ούμως στα όριά της, αφού τα παιδιά «κατέβαιναν» προς αυτόν, αλλά πριν φτάσουν, άφηναν τα στεφάνια στο ιερό της Τρικλαρίας, στη συνέχεια κατέβαιναν και λούζονταν στο ποτάμι και επανέκαμπταν στην πόλη σε θέση χαμηλότερα από την αγορά και ψηλότερα από την παραλία. Θα πρέπει επομένως να δεχτούμε ως πιθανότερο ότι Μείλιχος ονομαζόταν κάποιο μικρό ρεύμα, όπως το ευρισκόμενο περίπου 600 μ. βόρεια από την ακρόπολη, το σημερινό κάστρο, ή, το πολύ, το αμέσως βορειότερό του, νότια από το συνοικισμό Ζαβλάνη. Το ρέμα των Σιχαινών, που συχνά το ταυτίζουν με τον Μείλιχο (Ριζάκης I, 171 π.), εκτός που δεν είναι, όπως και εκείνα, αληθινό ποτάμι σήμερα, απέχει δύο και περισσότερα χιλιόμετρα από εκεί που κατά πάσαν πιθανότητα βρισκόταν το βόρειο όριο της πόλης.

Τον Μείλιχο τον αναφέρει ο Παυσανίας όχι ως σημαντικό γεωγραφικό χαρακτηριστικό, αλλά λόγω των μυθικών και λατρευτικών συσχετισμών του. Το πρώτο πραγματικό ποτάμι που συναντάει η χερσαία διαδρομή είναι ο Βελιτσάνος. Επειδή σήμερα τα νερά του τα δεσμεύουν, δεν έχει όλο το χρόνο συνεχή ροή στον κάτω ρου του. Δύο χιλιόμετρα ούμως ψηλότερα από το σημείο που τον διατέμνει η διαδρομή, ανατολικά από το χωριό Χάραδρο έρχεται ως αέναο ποτάμι περνώντας μέσα από χαράδρα μήκους περισσότερο από χίλια μέτρα. Από όλα τα ποτάμια της περιοχής σε τούτο πιο πολύ θα ταίριαζε το όνομα Χάραδρος. Πιο πέρα η διαδρομή, μετά το Άνω Καστρίτσι, διασταυρώνεται πηγαίνοντας για το χωριό Αργυρά με τον

άνω ρου του επίσης αέναου ποταμού Ξυλοκέρα. Μια πηγή βρίσκεται σε απόσταση 300 μ. ανατολικά της ημιονικής οδού που ακολουθεί. Είναι λοιπόν πιθανότατο, ότι τα ερείπια της κώμης («πόλεως») Αργυράς τα είδε ο Παυσανίας δίπλα σε τούτο το ποτάμι και πως αυτό θα ήταν ο αρχαίος Σέλεμνος. Είναι μεγάλος ο πειρασμός, να αναγνωρίσουμε στην πηγή την αρχαία επώνυμη της κώμης. Στη συνέχεια η διαδρομή διατρέχει το δρόμο ανάμεσα στα χωριά Αργυρά και Σελλά. Λίγο πριν από το δεύτερο διασταυρώνει άλλο αέναο ποτάμι. Αυτό, αφού ενωθεί σε απόσταση 1.500 μ. πιο κάτω με άλλο ανατολικότερο, κατεβαίνει προς τα Αραχωβίτικα. Επομένως πρέπει να πρόκειται για τον αρχαίο Βολιναίο. Η κώμη («πόλις») που του έδινε το όνομα δεν υπήρχε πια στα χρόνια του Παυσανία, ο οποίος δεν αναφέρεται καν στη θέση της. Το μόνο που σημειώνει είναι, πως είχε χτιστεί κοντά στο ποτάμι. Αναφέρεται όμως στο Δρέπανο. Αυτό πρέπει να συμπίπτει με το σημερινό, όπως δείχνουν και το όνομα και το σχήμα του. Το δείχνει όμως και το γεγονός, ότι είναι ορατό από όλο το τμήμα της διαδρομής ανάμεσα στα χωριά Αργυρά και το ποτάμι, αν και απέχει από εκεί 6.500 μ. σε ευθεία γραμμή. Ταιριάζει λοιπόν στην περίπτωση η έκφραση του Παυσανία εφεξής δε ἄκρα τε ες την θάλασσαν ἔχει...

Επιβεβαιώνεται επομένως η αρχική υπόνοια, πως ο Παυσανίας διακρίνει το Ρίον από το Δρέπανον (και μαζί ο υψηλός βαθμός εμπιστοσύνης που πρέπει να έχουμε σε όσες πληροφορίες του στηρίζονται σε παρατήρηση). Οι λοιπές πηγές δεν είναι το ίδιο σαφείς. Ο Στράβων σημειώνει (VIII 2. 3) ότι οι εκατέρωθεν ακτές, της Στερεάς και της Πελοποννήσου ...προϊοῦσαι δὲ πλέον τελείως συμπίπουσι κατὰ τὸ Ρίον καὶ τὸ Ἀντίρριον, ὃσον δὲ πέντε σταδίων ἀπολίπουσαι πορθμὸν καὶ ευθύς προσθέτει, ἔστι δὲ τὸ μὲν Ῥίον τῶν Ἑχαιῶν ἀλιτενῆς ἄκρα, δρεπενοειδῆ τινα ἐπιστροφὴν ἔχουσα (καὶ δὴ καὶ καλεῖται Δρέπανον), κεῖται δὲ μεταξὺ Πατρῶν καὶ Αἰγίου, Ποσειδῶνος ἱερὸν ἔχουσα. Σε άλλο σημείο (VIII 7. 5) τοποθετεί το Ρίον ανάμεσα στους Ρύπες και την Πάτρα και σημειώνει πως απέχει από την τελευταία σαράντα στάδια (δηλαδή 7.500 μ. περίπου). Η απόσταση αυτή είναι αληθής, μόνο αν υπολογισθεί σε ευθεία γραμμή. Το εύρος του διαύλου Ρίου-Αντίρριου είναι εσφαλμένο και δεν μπορεί να θεραπευθεί το σφάλμα, ακόμα και αν υπέθετε κανείς, πως στα αρχαία χρόνια το Ρίο εισχωρούσε περισσότερο στη θάλασσα. Εσφαλμένο είναι και το εύρος που δίνει ο Θουκυδίδης (II 86. 3), που το εξετίμησε σε επτά στάδια (1.300 μ.). Το εύρος είναι σχεδόν 1.900 μ. Ο Πτολεμαίος (III 14. 29) δίνοντας τις συντεταγμένες των παραλιών θέσεων σημειώνει εκείνες για το 'Ρίον ἄκρον τὸ καὶ Δρέπανον, το Ποσειδῶνος ἱερὸν και την Πάτρα. Ταυτίζει δηλαδή, όπως και ο Στράβων, το Ρίον και το Δρέπανον. Ο Διόδωρος αφηγούμενος τα της ναυμαχίας Αθηναίων-Πελοποννησίων του 428/7 γράφει (XII 48. 1-2)ότι αὐτῇ μὲν οὖν ἡ ναυμαχία συνέστη περὶ τὸ Ρίον καλούμενον. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τρόπαιον στήσαντες καὶ τῷ Ποσειδῶνι περὶ τὸν πορθμὸν ναῦν ἀφιερώσαντες ἀπέπλευσαν εἰς πόλιν συμμαχίδα Ναύπακτον. Αφού λοιπόν απέπλευσαν στη Ναύπακτο, το νόημα του κειμένου θα μπορούσε να είναι, ότι θα αφιέρωσαν το πλοίο σε iερό του Ποσειδώνα στην Πελοπόννησο και όχι στο Μολυκρικό Ρίο, δηλαδή στο Αντίρριο, όπου υπήρχε επίσης τέτοιο iερό όπως φαίνεται, μια και αυτό είναι πολύ κοντά στη Ναύπακτο. Όμως ο Διόδωρος αρύεται εδώ από τον Θουκυδίδη (II 84. 4) που είναι πολύ σαφέστερος: Οἱ Ἀθηναῖοι ... εἰς Μολύκρειον ἀπέπλευσαν καὶ τρόπαιον στήσαντες ἐπὶ τῷ Ῥίῳ καὶ ναῦν ἀναθέντες τῷ Ποσειδῶνι ἀνεχώρησαν εἰς Ναύπακτον. Πρόκειται λοιπόν για το Μολυκρικό Ρίο, το Αντίρριο. Το Ποσειδῶνος ιερὸν που ο Πτολεμαίος θέτει δυτικότερα από το Ρίον/Δρέπανον, είναι ίσως το πραγματικό Ρίον, όπου θα υπήρχε και iερό του Ποσειδώνος, όπως και στο Αντίρριον, ενώ εκλαμβάνει μαζί με τον Στράβωνα ως Ρίον το Δρέπανον. Ότι ο τελευταίος μάλλον παθαίνει αυτό, φαίνεται και από την περιγραφή του (VIII 2. 3): Ἐστι δὲ τὸ μὲν Ῥίον τῶν Ἑχαιῶν ἀλιτενῆς ἄκρα, δρεπανοειδῆ τινα ἐπιστροφὴν εἰς τὸ ἐντὸς ἔχουσα (καὶ δὴ καὶ καλεῖται Δρέπανον). Η συνέχεια όμως της φράσης Ποσειδῶνος ιερὸν ἔχουσα μάλλον αναφέρεται στο πραγματικό Ρίον. Προκύπτει επομένως ότι πιθανότατα πρόκειται για το iερό του Ποσειδώνα του οποίου δίνει συντεταγμένες ο Πτολεμαίος και ότι αυτός

διακρίνει τοπογραφικά το ιερό από το Δρέπανον και λανθασμένα ταυτίζει το τελευταίο με το Ρίον, όπως και ο Στράβων.

Η λεκάνη του Βολιναίου είναι φανερό πως συγκροτεί κατά κύριο λόγο τη χώρα της επώνυμης κώμης, η οποία συμπεριλαμβάνει και τον παράλιο κάμπο των Αραχωβίτικων και του Ψαθόπυργου. Φαίνεται πως πιθανώς ένα αγκυροβόλιο βρισκόταν σε αυτή τη χώρα, το Τείχος Αθηνάς, συναρτημένο με κάποιο οχύρωμα ή οχυρωμένο ιερό. Δεν αποκλείεται βέβαια η χώρα να διέθετε και άλλο αγκυροβόλιο (και επίσης αλιευτικό κέντρο) στα ανατολικά, κάπου κοντά στον Ψαθόπυργο. Η λεκάνη της Ξυλοκέρας, του Σέλεμνου δηλαδή, και το τμήμα του παραλίου κάμπου προς την πλευρά του Αγίου Βασιλείου ήταν η χώρα της Αργυράς. Που περιλάμβανε και το λιμάνι Πάνορμο, το οποίο γνωρίζει και ο Θουκυδίδης (ΙΙ 86. 1). Τρίτη στη συνέχεια κοινότητα φαίνεται πως μπορούσε να διαθέτει ως ιδιαίτερη χώρα την συγκροτούμενη από τον κάμπο του Αγίου Γεωργίου Ρίου μαζί με τις συναρτημένες λεκάνες των χωριών Άνω και Κάτω Καστρίτσι, αλλά πιθανώς και με τη λεκάνη του Βελιτσάνου, δηλαδή του Χάραδρου. Είναι πιθανό να ονομαζόταν επίσης Ρίον, όπως και το ακρωτήριο. Ανάμεσα σε αυτήν και την πόλη των Πατρών μένει ακόμη μια επί μέρους περιοχή, εκείνη των Σιχαινών και της Βούντενης.

Νότια από την πόλη, ερχόμενος από τη Δύμη και την Ωλενο, ο Παυσανίας συνάντησε ένα ποτάμι, τον Γλαύκο (VIII 18. 2): οὐ πόρρω δὲ αὔτῆς ποταμὸς Γλαῦκος ἐκδίδωσι ἐξ θάλασσαν. Δεν γράφει κάτεισι, αλλά ἐκδίδωσι, πράγμα που φαίνεται να δηλώνει τις εκβολές του ποταμού. Και επισημαίνει ότι είναι πολύ κοντά στην πόλη, οὐ πόρρω. Δεν μπορεί λοιπόν να πρόκειται για άλλον, παρά για τον ονομασθέντα και πάλι Γλαύκο, αλλά φαίνεται πως στον κάτω ρου του δεν ακολουθούσε τη διευθετημένη σήμερα κοίτη, αλλά μιαν άλλη, της οποίας τη διαδρομή επιτρέπει να εικάσουμε χονδρικά το ανάγλυφο. Πρέπει να περνούσε από τη χθαμαλή λεκάνη στα νότια του συνοικισμού Ψαροφάγι και η εκβολή του να βρισκόταν κάπου 2.000 μ. βορειότερα από τη σημερινή. Η λεκάνη που διατρέχει, κυρίως μετά την έξοδό του στον κάμπο, θα μπορούσε να θεωρηθεί η πιο πλούσια επί μέρους περιοχή και συνάπτεται άμεσα με την πόλη. Αυτή λοιπόν θα πρέπει να είναι η άμεση χώρα του πολιτικού κέντρου, δηλαδή της σημαντικότερης από τις κοινότητες, εκείνης που πιστεύουταν ότι παλιότερα ονομαζόταν Αρόη. Αντίστοιχα χώρα της άλλης από τις τρείς «αρχικές» κώμες, της Άνθειας, θα πρέπει να ήταν η προς βορράν περιοχή της Βούντενης και των Σιχαινών. Όχι της τρίτης από αυτές, της Μεσάτιος, γιατί έχουμε ένδειξη, ότι αυτή βρισκόταν στα νότια. Ο Παυσανίας, αφού ολοκληρώσει την έκθεση των αξιοθέατων και αξιομνημόνευτων της πόλης των Πατρέων και πριν αρχίσει την έκθεση όσων θα άξιζε να δεί κανείς πηγαίνοντας προς τα βόρεια, προς το Αίγιο, σημειώνει (VII 21. 14): Ἐσπι δὲ καὶ ἱερὸν Πατρεὺσιν Ἀσκληπιοῦ· τοῦτο τὸ ἱερὸν ὑπὲρ τὴν ἀκρόπολιν τῶν πυλῶν ἐστιν ἐγγύς αἱ ἐπὶ Μεσάτιν ἄγουσι. Βρίσκονταν λοιπόν αυτές οι πύλες από την άλλη μεριά της ακρόπολης, τη νότια επομένως ή μάλλον την νοτιοανατολική. Από αυτές έφευγε ο δρόμος που πήγαινε εκεί. Μάλλον λοιπόν προς την κατεύθυνση της Εγλυκάδας και της Περιβόλας. Φαίνεται ότι η περιοχή της τελευταίας από τις τρεις «αρχικές» κώμες μάλλον συμπίπτει με τη λεκάνη του μέσου ρου του Γλαύκου με το χωριό Σούλι που προσεγγίζεται από την Περιβόλα. Πρόκειται για χώρα πολύ φτωχότερη από τις άλλες δυο, αλλά σαφώς διακριτή. Νοτιοδυτικά από την κάτω λεκάνη του Γλαύκου βρίσκεται η περιοχή των χωριών Οβριά και Μιντιλόγλι με τα ρέματα Νερομάνα, Μανωλιάς και Μιντιλογλιού και με αυτή συνέχεται η περιοχή των Βραχναίκων. Το τελευταίο τούτο τμήμα της, όπως είπαμε, είναι πιθανό να ανήκε ως κάποια εποχή, ως τις αρχές του 3ου αιώνα, στην Ωλενο. Το βορειανατολικό τμήμα της όμως θα πρέπει να ανήκε και πιο πριν στην Πάτρα. Είναι πολύ πιθανό, ότι αυτή η χώρα θα αντιστοιχούσε στην κώμη, τον «δήμο» Άρβα. Το προσαρτηθέν τμήμα φαίνεται πως ήταν μέρος της άμεσης χώρας του διοικητικού κέντρου Ωλενος και δεν είχε διακριτό όνομα ως «δήμος» της.

Γ 2. ΡΥΠΕΣ

Τό «μέρος» των Αχαιών που ο Ηρόδοτος αναφέρει ανάμεσα στο Αίγιον προς τα ανατολικά και τους Πατρείς προς τα δυτικά είναι οι Ρύπες. Ρύψ φαίνεται πως είναι το όνομα του κατοίκου και από αυτό προέρχεται και εκείνο του «μέρους» και της χώρας ή/και του διοικητικού κέντρου. Η χώρα ονομαζόταν Ρυπίς ή Ρυπική ή και Ρυπαίη (Στέφανος Βυζ. λ. Ρύπαι). Ο Θουκυδίδης (VII 34. 1) σημειώνει, ὄρμιζονται κατὰ τὸν Ἑρινεον τῆς Ἀχαΐας ἐν τῇ Ῥυπικῇ. Ο Ψευδοσκύλαξ, μάλλον στον προχωρημένο 4ο αιώνα, γνωρίζει τους Ρύπες ως πόλη των Αχαιών με πρόσβαση στη θάλασσα, ανάμεσα στο Αίγιο και την Πάτρα. Ο Παυσανίας αναφέρει τους Ρύπες πριν από το Αίγιο. Λέει, όπως σημειώσαμε (VII 18. 7), πως την πόλη κατεδάφισε ο Αύγουστος και μετέφερε τους κατοίκους στην Πάτρα και πως τα ερείπια της βρίσκονται στην χερσαία διαδρομή Πατρών-Αιγίου όλιγον ύπερ τὴν λεωφόρον μετά τη Βολίνα και πριν από το Αίγιο και πως απέχουν από το τελευταίο περὶ τοὺς τριάκοντα σταδίους, δηλαδή περίπου 5.500 μ. Ο Στράβων σημειώνοντας την τάξιν τῶν τόπων γράφει (VIII 7.4) μετά δ' Ἐλίκην Αἴγιον καὶ Ῥύπες καὶ Πατρεῖς καὶ Φαρεῖς... καὶ προσθέτει (VIII 7.5) Ῥύπες μὲν οὐκ οἰκοῦνται, τὴν δὲ χώραν Ρυπίδα καλούμενην ἔσχον Αἴγιεις καὶ Φαρεῖς. Όπως όμως σημειώσαμε, μάλλον το Φαρεῖς θα πρέπει να διορθωθεί σε Πατρεῖς. Προσθέτει ακόμα, ἐκ δὲ Ῥυπῶν ἦν Μύσκελλος, ὁ Κρότωνος οἰκιστής. Τῆς δὲ Ῥυπίδος καὶ τὸ Λεῦκτρον ἦν, δῆμος τῶν Ρυπῶν. Μετά δὲ τούτους Πάτραι... Ο Πολύβιος όμως (II 41. 7-8) δεν περιλαμβάνει τους Ρύπες στις πόλεις που ανήκαν στο παλαιό Κοινό των Αχαιών και περιλήφθηκαν στο αναδιοργανωμένο. Αντίθετα, από τα συμφραζόμενα στον Στράβωνα (VIII 7.1) θα μπορούσε να συναχθεί, ότι υπάρχουν τουλάχιστον στα πρώτα χρόνια μετά την ανασυγκρότηση. Εκθέτοντας τα γεγονότα λέει, ότι μετά την πρωτοβουλία των τεσσάρων δυτικών πόλεων είτα προσελάμβανόν τινας τῶν δώδεκα πλὴν Ωλένου καὶ Ἐλίκης και όταν πιο κάτω αναφέρει τις δώδεκα περιλαμβάνει και τους Ρύπες. Επί πλέον, ενώ γνωρίζει την ύπαρξη της Καρύνειας και του Λεοντίου, των δύο πόλεων που ο Πολύβιος φαίνεται να βάζει στη θέση των αντίστοιχων δύο που παραλείπει, δηλαδή των Αιγών και των Ρυπών, δεν τις περιλαμβάνει στον κατάλογο των δέκα εναπομενουσών μετά την αφαίρεση της κατεστραμμένης Ελίκης και της οὐ συνελθούσης Ωλένου. Επιγραφική μαρτυρία πάντως βεβαιώνει, ότι οι Ρύπες υπάρχουν ως πόλις, μέλος του Κοινού, τουλάχιστον ως τα ἔσχατα χρόνια του 4ου αιώνα. Πρόκειται για επιγραφή (SEG XIV, 375) που βρέθηκε στο Αίγιο και κατά

πάσαν πιθανότητα περιλάμβανε ομοσπονδιακή συνθήκη. Εκεί στον στ. 8 διαβάζεται 'Ρύπες, στον 9 Πατρείς, στον 10 Ωλένιοι, στον 11 Δυμαῖοι.

Ο Διόδωρος (VIII 17. 1) γνωρίζει τον Μύσκελλο ως Αχαιό το γένος ἐκ Ρύπης (όπως διορθώνεται. Τα χργρ. δίνουν Κρήτης). Ο Ησύχιος γράφει Ρύπας τους επι την Αρκαδία Αχαιούς, σημείωση που επέτρεψε την υπόθεση, ότι θα συνόρευαν με την Αρκαδία (Bölte, AM 50, 1925, 75 Meyer, RE Suppl. IX, 1962, 390), ενώ μπορεί να σημαίνει απλώς, ότι πρόκειται για Αχαιούς της Πελοποννήσου σε διάκριση με πολλούς άλλους ομώνυμους. Όμοια δεν θα έπρεπε να υποτεθεί π.χ. ότι η πόλη υπαγόταν κάποτε στην Ωλενο, επειδή ο Φώτιος γράφει Ρύπες πόλις τῶν Ωλενίων Άχαιων, αφού προσθέτει οὕτως Αἰσχύλος και κατά πάσαν πιθανότητα πρόκειται για το απόσπασμα του Αισχύλου που διασώζει ο Στράβων και εκεί δεν νοείται τέτοιου είδους εξάρτηση. Όμοια ακόμα δεν είναι φρόνιμο να πάρει κανείς κατά γράμμα τη διατύπωση στο Μέγα Ετυμολογικόν Άρυπες· Φερεκύδης ἀντί τοῦ Ρύπες... Ρύπες γάρ λέγονται οἱ Άχαιοι και να υποθέσει ότι το όνομα δήλωνε όλους τους Άχαιούς. Ο Στέφανος σημειώνει Ρῦπαι· πόλις ἄχαική. Λέγεται καὶ Ρυπαίη, ἐξ οὗ τὸ Ρυπαῖος. Ο πολίτης Ρύψ.

Τα δυτικά φυσικά όρια της χώρας που το ανάγλυφο δείχνει πως ανήκαν στους Ρύπες, συμπίπτουν με τα ανατολικά των Πατρέων. Στα ανατολικά προς τη χώρα των Αιγιέων θα πρέπει να θεωρήσουμε όριο τη ράχη πάνω από τα Σελιανίτικα ή, με πολύ μεγαλύτερη πιθανότητα, τη λίγο χαμηλότερη ράχη Γαλατάς, αμέσως ανατολικά από τις Νερατζίες, στη μέση της απόστασης από τις Καμάρες στο Αίγιο. Από εδώ η υδροκριτική ανεβαίνει προς τα νοτιοδυτικά ως την περιοχή του χωριού Λάκα, στρέφει δυτικά στο βουνό Αγιαννιώτικο, μετά στο διάσελο με το χωριουδάκι Λυκοχωριό και κατόπιν νότια στο βουνό Τσαμπά και συνεχίζεται στον Κοκκινόβραχο (υψομ. σημείο 1518) και φτάνει ως το Πλακουτσόβουνο, όπου συναντάει το βόρειο όριο της άνω λεκάνης του Σελινούντα. Στρέφει μετά προς τα δυτικά για να συναντήσει τα όρια της Πατραϊκής στον κεντρικό όγκο του Παναχαϊκού, με υψόμετρο 1924 μ. Στην ουσία η χώρα συγκροτείται από την ορεινή λεκάνη του Άνω Σαλμενίκου, τη χαμηλότερη του Κάτω, τη συνεχόμενη ανοιχτή προς τη θάλασσα λεκάνη των Καμαρών και την προς τα ανατολικά παράπλευρή της λεκάνη των Νερατζίων. Έχει υποστηριχθεί από μελετητές στηριζόμενους στην πιο πάνω σημείωση του Φωτίου, ότι και όλη η ορεινή περιοχή σχηματισμού των άνω κλάδων του Σελινούντα, ως νότια στο Καλλιφώνι, τη Λάμπτεια, θα υπαγόταν στους Ρύπες. Πρόκειται όμως για πολύ εκτεταμένη περιοχή και επί πλέον με πολύ δύσκολη επικοινωνία με την πιο πάνω περιγραφείσα, για να μπορεί κανείς να δεχτεί πως οι κάτοικοι της θα αναφέρονταν αντιληπτικά και πρακτικά στο πολιτικό κέντρο των Ρυπών και έτσι θα ανέπτυξαν συνείδηση κοινής ταυτότητας με τους κατοίκους και χρήστες εκείνου. Φαίνεται τελείως απίθανο να ήταν και να αισθάνονταν Ρύπες.

Για τη θέση του διοικητικού και ίσως και οικιστικού κέντρου των Ρυπών έχουμε τη μαρτυρία του Παυσανία. Είδε τα ερείπια στη διαδρομή από την Πάτρα στο Αίγιο (VII 22. 4): 'Ολίγον δὲ ὑπὲρ τὴν λεωφόρον Ρυπῶν ἔστιν ἐρείπια· σταδίους δὲ Αἴγιον περὶ τοὺς τριάκοντα ἀπέχει' Ρυπῶν. Προφανώς η ορθότερη ανάγνωση είναι πως τόσο, 5.500 μ., απέχουν από το Αίγιο τα ερείπια και όχι γενικώς η χώρα. Εκείνα τα ερείπια που ο ίδιος ταυτίζει με τη θέση της πόλης. Αφού μάλιστα αναφέρεται σε κίνηση επί της «λεωφόρου», του κατασκευασμένου δρόμου, το ολίγον πρέπει να είναι κυριολεκτικό. Τα ερείπια πρέπει να ήταν λίγο πάνω από το δρόμο, ώστε η απόστασή τους από το Αίγιο να μπορεί να υπολογισθεί επί της λεωφόρου. Ήδη από αυτά τα στοιχεία φαίνεται, ότι δεν μπορεί να ισχύει με κανένα τρόπο η άποψη του Meyer που γίνεται από πολλούς αποδεκτή, ότι τα ερείπια αυτά συμπίπτουν με τα λιγοστά λείψανα νότια από το χωριό Κούμαρι (E. Meyer, Peloponnesische Wanderungen, 1939, 126-127, του λοιπού Pel.Wand. Λοιπή βιβλιογραφία και άλλες απόψεις στο Ριζάκης I, 193 π. και σημ. 1). Αυτά απέχουν περίπου 7.000 μ. από το Αίγιο και θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι ο Παυσανίας έκανε λανθασμένο υπολογισμό, αλλά επί πλέον βρίσκονται σαφώς μέσα στην ενδοχώρα του Αιγίου και κοντά τους ποτέ δεν θα μπορούσε να περνάει «λεωφόρος» που θα εξασφάλιζε την

επικοινωνία με την Πάτρα. Βρίσκονται στη λεκάνη του Μειγανίτα και δυτικά της, προς την κατεύθυνση της Πάτρας, υψώνεται ο κύριος όγκος του Παναχαϊκού. Ακόμα και αν ο Παυσανίας έκανε λάθος ως προς την αναγνώριση των ερειπίων των Ρυπών, ποτέ δεν θα μπορούσε να περάσει κοντά στην εν λόγω θέση κινούμενος από την Πάτρα προς το Αίγιο και να διαβεί μάλιστα, όπως θα δούμε, μετά από αυτή τον Μειγανίτα. Τα κατάλοιπα μπορεί να ανήκουν σε οχυρωμένη κώμη του Αιγίου ή σε οχυρωμένο ιερό, στοιχείο πάντως του αμυντικού δικτύου αυτής της πόλης.

Πρέπει να σημειώσουμε πως δεν είναι αδύνατο δύο διοικητικά/οικιστικά κέντρα διακριτά να βρίσκονται σε τόσο μικρή απόσταση μεταξύ τους, όση τα τριάντα στάδια, τα 5.500 μ.. Άλλα για να συμβεί κάτι τέτοιο θα πρέπει το κάθε ένα να σχετίζεται με διαφορετική περιοχή, με διακριτή χώρα. Γιατί αλλοιώς οι κάτοικοι/κύριοι της περιοχής δεν θα μπορούσαν να αναπτύξουν συνείδηση διακριτής ταυτότητας, και μάλιστα στα πλαίσια του ίδιου «έθνους». Αν δηλαδή οι κάτοικοι της - ερειπωμένης κατόπιν- θέσης μοιράζονταν την ίδια φυσική χώρα με τους Αιγιείς, θα ανέπτυσσαν συνείδηση κοινής ταυτότητας με εκείνους. Θα αισθάνονταν, και θα ήταν, «δήμος» των Αιγιαίων. Σε απόσταση 5.500 μ. από το Αίγιο πάνω στη διαδρομή που σημειώσαμε, και φαίνεται να είναι η μόνη δυνατή ανάμεσα σε τούτο και την Πάτρα με τα στοιχεία που μας δίνει ο Παυσανίας, βρισκόμαστε σε σημείο ανατολικότερα και από τα πιο πρωθημένα προς τα ανατολικά φυσικά όρια της χώρας των Ρυπών, κάτω από τον όγκο του Γαλατά. Θα έπρεπε έτσι να συναγάγουμε το άτοπο, ότι σε αυτόν τον όγκο θα βρισκόταν το διοικητικό κέντρο των Ρυπών, το σημείο αντιληπτικής και πραγματικής αναφοράς του αντίστοιχου «μέρους», απομονωμένο από την κυρίως λεκάνη του ποταμού του Σαλμενίκου, την κυρίως χώρα τους, στα ίδια τα όρια με τη χώρα του Αιγίου. Φαίνεται λοιπόν αναγκαίο το συμπέρασμα, ότι ο αριθμός των σταδίων για την απόσταση ερειπίων Ρυπών – Αιγίου έχει παραγραφεί στην αντιγραφική παράδοση. Άλλωστε κάτι τέτοιο φαίνεται να δηλώνεται και από τα λεγόμενα του κειμένου για τα δυο ποτάμια που συναντάει κανείς μετά τα ερείπια προσεγγίζοντας το Αίγιο, λεγόμενα που θα συζητήσουμε αμέσως πιο κάτω. Η παραγραφή θα πρέπει να έγινε σε φάση της αντιγραφικής παράδοσης που οι αριθμοί δίνονταν όχι ολογράφως, αλλά με ψηφία αλφαριθμητικά. Μου φαίνεται το πιο πιθανό, ότι το ψηφίο που θα παραγράφηκε σε Λ (30) ήταν το Π (80) και έτσι το αρχικό κείμενο έδινε την πληροφορία, πως από τα ερείπια η πόλη του Αιγίου απέχει όχι 5.500 μ., αλλά 15.000 μ. περίπου. Δηλαδή, με μέτρηση της απόστασης πάνω στην ίδια διαδρομή που σημειώσαμε πιο πάνω, η θέση που ο περιηγητής είδε και πληροφορήθηκε ότι πρόκειται για τα ερείπια της κατεδαφισμένης με αυτοκρατορική διαταγή πόλης, θα βρισκόταν λίγο δυτικότερα του Κάτω Σαλμενίκου, είτε προς τα βόρεια είτε προς τα νότια. Θέση που έχει άμεση επικοινωνία και με την κάτω κοιλάδα του ποταμού και τον παράλιο κάμπτο των Καμαρών, και με την ορεινή λεκάνη του Άνω Σαλμενίκου.

Στην πρώτη, την παραλιακή από τις δύο αυτές περιοχές, όπως είπαμε, πρέπει να αναζητηθεί ο Ερινεός, το επίνειο των Ρυπών. Εκτός από τον Παυσανία τον μνημονεύει και ο Πτολεμαίος (III 14.29) που δίνει συντεταγμένες του ανάμεσα στο Αίγιο προς τα ανατολικά και το Ρίο προς τα δυτικά. Ο Στέφανος Βυζαντίος τον αναφέρει ως «πόλιν», αν και ο Παυσανίας μιλάει για «λιμένα», αλλά ένα λιμάνι σε σχετικά μεγάλη απόσταση από το διοικητικό κέντρο αναμένεται φυσικά να συνοδεύεται και από οικισμό, να έχει μόνιμους κατοίκους. Μετά το Αίγιο τον μνημονεύει και ο Πλίνιος (NH IV 5. 12-13), επομένως προς τα δυτικά, αν και γενικά είναι πολύ επισφαλές να βγάζουμε συμπεράσματα για την «τάξη των τόπων» από το κείμενό του. Στα χρόνια του Θουκυδίδη ήταν κόλπος μηνοειδής με υπερυψωμένο εκατέρωθεν έδαφος (VII 34.1): *Πελοποννήσοι ... δρμίζονται κατὰ Ἑρινεὸν τῆς Ἀχαΐας ἐν τῇ Ῥυπικῇ. Καὶ αὐτοῖς τοῦ χωρίου μηνοειδοῦς ὄντος ἐφ' ὁ ὄρμουν, ὁ μὲν πεζὸς ἔκατέρωθεν προσβεβοηθηκότες τῶν τε Κορινθίων καὶ τῶν αὐτόθεν συμμάχων ἐπὶ ταῖς ἀνεχούσαις ἄκραις παρετέτακτο, αἱ δὲ νῆσος τὸ μεταξὺ εἶχον ἐμφάρξασαι...* Οπως σημειώσαμε και πιο πάνω, το μέτωπο του παραλιακού κάμπου θα πρέπει να άλλαξε από τα αρχαία χρόνια, καθώς προσχώνεται από το ποτάμι. Ίσως η ακριβής

θέση του λιμανιού και του συναρτημένου οικισμού θα βρισκόταν κάπου ανάμεσα στο Λαμπίρι και τις Καμάρες. Συνάγεται έτσι, πως ο Ερινεός ήταν το επίνειο των Ρυπών και συγχρόνως ένας από τους «δήμους» τους. Άλλος «δήμος» θα ήταν η χώρα και οι κάτοικοι της ορεινής λεκάνης του Άνω Σαλμενίκου και ακόμα ένας η ανατολική παράλια λεκάνη των Νερατζιών. Ένας από τους δύο θα ονομαζόταν Λεύκτρον σύμφωνα με τον Στράβωνα (VIII 7. 5). Στις πηγές του είναι πιο πιθανό να συνάντησε αναφορά της πλούσιας παράλιας λεκάνης, παρά της ορεινής και κατά κύριο λόγο κτηνοτροφικής, αλλά αυτό δεν είναι καθόλου απαραίτητο. Από την άλλη όμως, είναι πολύ αμφίβολο ότι η άνω λεκάνη θα ήταν και θα λογιζόταν ιδιαίτερη χώρα διακριτού «δήμου», έτσι που βρισκόταν αρκετά κοντά στο πολιτικό κέντρο.

Αν πράγματι το διοικητικό κέντρο βρισκόταν δυτικά του Κάτω Σαλμενίκου, παρατηρούμε ότι θα ήταν σχεδόν στο διάσελο με το οποίο επικοινωνεί η λεκάνη του με εκείνη του Βολιναίου. Επειδή αυτή διακρίνεται σαφώς από τη λοιπή χώρα των Πατρών και απέχει αρκετά περισσότερο από εκείνο το διοικητικό κέντρο, δημιουργείται η υποψία, ότι αρχικά η Βολίνα ήταν «δήμος» όχι των Πατρών, αλλά των Ρυπών. Μια τέτοια υπόθεση μας επιτρέπει τη σκέψη, ότι σε κάποια στιγμή, την ίδια που ένα μέρος, το μεγαλύτερο, της Ρυπικής εντάχθηκε στο Αίγιο, ή κάποια υστερώτερη, η Βολίνα υπήχθη στην Πάτρα. Αυτής το οικιστικό κέντρο είναι δυνατό να κατεδαφίστηκε με αυτοκρατορική διαταγή και οι κάτοικοι να μεταφέρθηκαν στην ρωμαϊκή αποικία των Πατρών. Ίσως σε τέτοια εξέλιξη οφείλεται σύγχυση του Παυσανία, που θεωρώντας ότι η Ρυπική εντάχθηκε όλη στους Πατρείς, συνεπέρανε ότι τα ερείπια που είδε, τα ερείπια του κέντρου των Ρυπών, ήταν αποτέλεσμα της προγραμματισμένης κατεδάφισης. Με αυτή τη σκέψη επιτυγχάνουμε και κάποιο συμβιβασμό των αντιφατικών εκ πρώτης όψεως πληροφοριών του Παυσανία, ότι η Ρυπική υπήχθη στους Πατρείς, και του Στράβωνα, ότι τη μοιράστηκαν οι Αιγιείς και οι Πατρείς (όπως προτείνουμε να διορθωθεί το Φαριεις του παραδεδομένου κειμένου). Οι Αιγιείς φαίνεται έτσι το πιθανότερο, πως ενσωμάτωσαν την κυρίως χώρα, τη λεκάνη του ποταμού του Σαλμενίκου και τη συναρτημένη με τούτη προς τα ανατολικά, ενώ οι Πατρείς τη σαφώς διακριτή και κοντινή σε αυτούς λεκάνη του Βολιναίου.

Γ 3. ΑΙΓΙΟΝ

Ανάμεσα στο χώρο όπου πρέπει να αναζητηθεί το διοικητικό κέντρο των Ρυπών και το Αίγιο η διαδρομή του Παυσανία συναντάει δύο ποτάμια. Ο περιηγητής ευθύς μετά την αναφορά της απόστασης Ρυπών – Αιγίου σημειώνει (VII 2^ο. 5): *Αἰγίου δὲ τὴν χώραν διέξεισι μὲν ποταμὸς Φοῖνιξ, διέξεισι δὲ καὶ ἄλλος Μειγανίτας ἐς θάλασσαν ῥέοντες.* Ο Μειγανίτας πρέπει να είναι ο Γαιδουροπνίχτης, αμέσως πριν από το Αίγιο στα δυτικά του, εφόσον, όπως είναι το κατά πολὺ πιθανότερο, ο περιηγητής ακολουθεί στην αναφορά γεωγραφική τάξη και σημειώνει πρώτα τον δυτικότερο και ακολούθως τον άλλο. Στη διαδρομή που συμπεράναμε ότι αναφέρεται, συναντάει κανείς πριν από τον Γαιδουροπνίχτη το ρέμα της Ροδοδάφνης, το οποίο μολονότι συγκλίνει προς εκείνον, έχει διακριτή εκβολή. Αν και ο τρόπος έκφρασης του Παυσανία θα επέτρεπε την ερμηνεία, ότι οι δύο ποταμοί χύνονται μαζί στη θάλασσα, αφού δηλαδή ενωθούν μεταξύ τους, παραμένει πιο πιθανό, ότι ο συγγραφέας ήθελε να πει πως εκβάλλουν ως διακριτοί, χωριστά. Ακόμα και αν υπέθετε κανείς, πως η αναφορά είναι σε άλλη διαδρομή, παραλιακή, βρίσκεται εδώ ακόμα μια ένδειξη, ότι το μήκος της απόστασης ανάμεσα στα ερείπια των Ρυπών και το Αίγιο έχει παραγραφεί. Γιατί 5.500 μ. από το Αίγιο απέχει το επόμενο προς τα δυτικά ρέμα, των Νερατζιών-Σελιανίτικων και ο Παυσανίας δεν θα μπορούσε να θεωρήσει τη λεκάνη του μέρος της χώρας του Αιγίου, αφού άλλωστε ο ίδιος πίστευε πως η χώρα των Ρυπών, και στα χρόνια του ακόμα, ανήκε στους Πατρείς και όχι στους Αιγιείς.

Ταυτίζουν συχνά τον Φοίνικα με το ποτάμι του Σαλμενίκου-Καμαρών (Ριζάκης I, 197) και πράγματι αυτό βρίσκεται μετά από το χώρο όπου πρέπει ο Παυσανίας να είδε τα ερείπια των Ρυπών στην κίνηση προς τα ανατολικά. Άλλα πως θα μπορούσε να γράφει, ότι αυτό το ποτάμι διαρρέει τη χώρα των Αιγιέων, ακόμα και αν εννοούσε με αυτό τη χώρα που ανήκε στους τελευταίους στα χρόνια του, αφού πίστευε πως η Ρυπική είχε περιέλθει στους Πατρείς; Η μόνη πιθανότητα είναι να πίστευε και ο ίδιος εκείνο που προκύπτει από την προταθείσα διόρθωση του κειμένου του Στράβωνα, ότι ένα τμήμα της χώρας θα είχε υπαχθεί στο Αίγιο και αυτό θα έφτανε ως τούτο το ποτάμι. Όταν δηλαδή αναφέρθηκε στην τύχη της χώρας έγραψε πως ανήκει στους Πατρείς, επειδή σε αυτούς έκρινε πως πράγματι ανήκε όχι κατ' ανάγκην όλη, αλλά πάντως το σημαντικότερο τμήμα της, μαζί με τη θέση της «πόλεως», του διοικητικού κέντρου. Μια τέτοια διαίρεση, που θα ήταν αποτέλεσμα

διοικητικής απόφασης -και όχι πραγματικής ισορροπίας αναταγωνιστικών σε επαρκή βαθμό πολιτικο-οικονομικών μονάδων, πραγματικών πόλεων με την ελληνική σημασία του όρου- θα μπορούσε να έχει θέσει ως όριο το ίδιο το ποτάμι. Ακόμα όμως και σε τέτοια περίπτωση, θα ήταν δύσκολο να δεχτούμε, ότι ο Παυσανίας θα μπορούσε να γράψει, πως αυτό το ποτάμι διασχίζει (διέξεισι λέει το κείμενο) τη χώρα των Αιγιέων. Φαίνεται λοιπόν αναγκαίο να δεχτούμε, πως ο σημερινός Φοίνιξ, το ποτάμι του Σαλμενίκου, δεν συμπίπτει με τον αρχαίο ομώνυμο.

Γιατί όμως ο Παυσανίας δεν μνημονεύει το ποτάμι του Σαλμενίκου; Στο κείμενό του υπάρχουν και άλλες παρόμοιες «παραλείψεις». Φαίνεται όμως πως το λάθος είναι δικό μας, όταν τις αντιλαμβανόμαστε ως τέτοιες. Ο Παυσανίας δεν συντάσσει γεωγραφία. Μνημονεύει ποταμούς ή άλλα γεωγραφικά στοιχεία, όταν έχει να πει κάτι κατά τη γνώμη του ενδιαφέρον για αυτά ή τουλάχιστον δια αυτών να υποδείξει τη θέση κάποιου άλλου ενδιαφέροντος σημείου. Γράφει που βρίσκεται το πέρασμα του Πείρου, για να δείξει που βρισκόταν η Ωλενος. Μνημονεύει τον Πίερο, επειδή οι ντόπιοι του έδιναν αυτό το όνομα, ένώ ο ίδιος -και επομένως και κάθε επισκέπτης κατά τη γνώμη του- συνεπέραινε πως ταυτίζεται με τον Πείρο. Τον Γλαύκο και τον Μείλιχο τους αναφέρει σε σχέση με τη θέση της Πάτρας, τον δεύτερο και επειδή συνδέεται με τις ενδιαφέρουσες αφηγήσεις που συν τοις άλλοις εξηγούσαν και το λόγο που οναμάστηκε έτσι, καθώς και για να υποδείξει τη θέση του ιερού της Τρικλαρίας. Γράφει για τον Χάραδρο, επειδή συνδέεται με την ενδιαφέρουσα πίστη, ότι τα ζώα που έπιναν από τα νερά του γεννούσαν μόνο αρσενικά. Για τον Σέλεμνο, με σκοπό να εκθέσει την ενδιαφέρουσα κατά τη γνώμη του αφήγηση για τον επώνυμο βοσκό, τη νύμφη Αργυρά και το θαυμαστό αποτέλεσμα της χρήσης του νερού του που θεράπευε από τους ερωτικούς καῦμούς. Μιλάει για τον Βολιναίο, επειδή σχετίζεται με μυθολογική αφήγηση για την επώνυμη Βολίνια και τον Απόλλωνα. Έτσι πλησιάζοντας στο Αίγιο λέει περίπου: Όταν μπεις στη χώρα του Αιγίου, για να φτάσεις στην πόλη πρέπει να περάσεις δύο ποτάμια. Για το ποτάμι του Σαλμενίκου δεν έβρισκε να πει τίποτα ενδιαφέρον και επομένως δεν είχε λόγο να το μνημονεύσει.

Από τις πληροφορίες των πηγών, την εύρεση επιγραφών και την παρουσία καταλοίπων με βεβαιότητα προκύπτει, ότι το διοικητικό αλλά και οικιστικό στη συνέχεια κέντρο του αμέσως ανατολικότερου «μέρους» των Αχαιών, η πόλις Αίγιον, βρισκόταν στην ίδια τη θέση που κατέχει η σύγχρονη ομώνυμή της, η Βοστίτσα της Τουρκοκρατίας (Ριζάκης I, 195 κ.π.). Ο Ηρόδοτος το μνημονεύει (τό «μέρος», δηλαδή τη χώρα, την επικράτεια) με τάξη από ανατολικά προς δυτικά μετά την Ελίκη και πριν από τους Ρύπες. Ο Ψευδοσκύλαξ, που δεν αναφέρει τη Βούρα και την Ελίκη, το σημειώνει στον παράπλουν προς τα δυτικά μετά τις Αιγές και πριν από τους Ρύπες ομοίως. Ο Πτολεμαίος δίνει γεωγραφικές συντεταγμένες του δυτικά από την Αίγειρα και ανατολικά από τον λιμένα Ερινεό. Για τη θαλάσσια καθώς και για τη χερσαία διαδρομή που δίνει ο Παυσανίας από την Πάτρα ως εδώ, μαζί με τα διάφορα αξιομνημόνευτα, τους σταθμούς και τις αποστάσεις, μιλήσαμε ήδη. Ο ίδιος πιο κάτω σημειώνει (VII 24. 5), λόντι δὲ ἐξ τὸ πρόσω (από το Αίγιο γενικώς προς τα ανατολικά) Σελινούς τε ποταμὸς καὶ ἀποτέρω τεσσαράκοντα Αἰγίου σταδίοις ἐπὶ θαλάσσῃ χωρίον ἔστιν Ἐλίκη... Προσθέτει πως στα χρόνια του οι Αιγιείς έχουν και των Αιγών την «ππόλιν», καθώς και την Κερύνεια και την Ελίκη καὶ τὸ τοῦ Διός ἄλσος τὸ Ἀμάριον (όπως ορθώς διορθώνεται το Άρνάριον του κειμένου), αλλά και τη χώρα των Ρυπών, όπως πιο πάνω σημειώσαμε. Και ο Πλίνιος (NH IV 5. 12-13) σημειώνει το Αίγιον ανάμεσα στην Αίγειρα και τον Ερινεό.

Εξαιτίας της πιο πάνω φράσης του Παυσανία, θα μπορούσε να πιστευθεί ότι όριο ανάμεσα στις χώρες των Αιγιέων και των Ελικέων ανατολικότερα ήταν ο ποταμός Σελινούς. Πρέπει να επισημάνουμε, ότι ο περιηγητής δεν γράφει τίποτα τέτοιο, αλλά και ότι δεν γνωρίζουμε ποια ήταν εκάστοτε η διαδρομή του ποταμού

από το σημείο που έβγαινε στον παραλιακό κάμπο, και πάντως είναι βέβαιο ότι η αρχαία του κοίτη δεν συνέπιπτε με τη σημερινή που έχει κατεύθυνση προς τα ανατολικά. Να προσθέσουμε όμως, ότι ως προς το παράλιο τμήμα δεν αποκλείεται να ήταν πράγματι όριο ανάμεσα στις δύο επικράτειες το ποτάμι, αν δεν υπήρχε άλλο φυσικό εμπόδιο, αλλά φαίνεται πως αυτό χυνόταν σε έλη που σχηματίζονται εκεί και στα νεώτερα χρόνια και ίσως είναι χαρακτηριστική η εν προκειμένω «παράλειψη» του Παυσανία να δηλώσει, όπως κάνει πάρα πολύ συχνά, ότι ο Σελινούς κατεβαίνει ή χύνεται στη θάλασσα. Μάλλον αυτά τα έλη θα πρέπει να ήταν το φυσικό και πολιτικό όριο ανάμεσα στις δύο επικράτειες και ίσως και μικρό σχετικά τμήμα του ποταμού από το σημείο εξόδου του στον παραλιακό κάμπο ως την εκβολή του στα έλη. Κατά τα άλλα, η επικράτεια του Αιγίου φαίνεται να αντιστοιχεί στις λεκάνες του Μειγανίτα, του Γαιδουροπνίχη δηλαδή, και του Σελινούντα, μέχρι το σημείο που ο τελευταίος βγαίνει στον παραλιακό κάμπο και ψηλά τουλάχιστον ως το στενό πέρασμά του κοντά στο χωριό Άνω Μαυρίκι, ανάμεσα στους όγκους του Κλωκού (υψομ. σημείο 1.777) στα ανατολικά και του Μαρμπά (υψομ. σημείο 1.613) στα δυτικά και τους μικρότερους όγκους Μαγγανό (υψομ. σημείο 1.396) και Πολύρριζο-Πλάκες (υψομ. σημείο 1.273). Το νότιο όριο συνεχίζεται δυτικά από τον Μαρμπά στην Παπαρίτσα (υψομ. σημείο 1.490) και το Πλακούτσοβουνο (1.513 μ.). Ο Στράβων λέει (VIII 7. 5), ότι ο Σελινούς ρέει διὰ τῆς Αἰγιέων. Αυτό βέβαια δεν είναι λόγος για να αποκλείσουμε, ότι μπορεί στην παράλια περιοχή να αποτελούσε όριο, αφού «η Αἰγιέων» στην εποχή του ήταν πολύ ευρύτερη από πριν, κυρίως όμως επειδή ο Σελινούς δεν ρέει μόνο εδώ. Προφανώς η κοιλάδα του ποταμού ψηλότερα ήταν μέρος και της αρχικής χώρας των Αἰγιέων. Σε αυτή την πλευρά το φυσικό όριό της, νοτιότερα από την παραλία, περιβάλλει τη λεκάνη με τα χωριά Κάτω Μαυρίκι και Αχλαδιά και την ευρύτερη νοτιότερη με το χωριό Μελίσσια. Διαμορφώνεται από τους όγκους Πήλιουρας, Κολοκοτρώνης και Αρραβωνίτσα και τη ράχη ανάμεσα στον τελευταίο και τον Κλωκό. Τα δυτικά όρια συμπίπτουν με τα ανατολικά της Ρυπικής.

Η χώρα αυτή συγκροτείται από τη λεκάνη της Ροδοδάφνης, εκείνη του μέσου ρου του Μειγανίτα, την κυρίως περιοχή του Αιγίου που φτάνει στους λόφους αμέσως ανατολικά από το πλατύ μέρος της κοίτης τούτου του ποταμού, την άνω λεκάνη σχηματισμού του με τα χωριά Δάφνες και Κρήνη, την παράπλευρή της στα ανατολικά λεκάνη του ρέματος Μιλιαγκού με το χωριό Κούνινα στο όριό της, το διακριτό τμήμα της λεκάνης του Σελινούντα με το Κάτω Μαυρίκι και την Αχλαδιά και το ψηλότερο τμήμα της με τα Μελίσσια. Ο Στράβων (VIII 3. 2) μεταφέρει την πληροφορία ότι το Αἴγιον συνεπολίσθη από επτά ή οκτώ «δήμους», πληθυσμιακά και εδαφικά μέρη. Στους επτά μπορεί να αντιστοιχούν τα πιο πάνω διακριτά τμήματα της χώρας. Είναι πιθανό, ότι κάποιοι θεωρούσαν, ή οι ίδιοι οι Αἰγιείς υποστήριζαν, πως στους αρχικούς δήμους που συγκρότησαν την πόλιν περιλαμβανόταν και εκείνος που αντιστοιχεί στη λεκάνη των Νερατζών, ανάμεσα στην Αιγιίδα και τη Ρυπική, που όπως σημειώσαμε μπορεί να ήταν το από άλλη πηγή γνωστό στον Στράβωνα ως Λεύκτρον δῆμος τῶν Ρυπῶν. Παρατηρούμε όμως, ότι οι πιο πάνω περιοχές φαίνονται πολύ μικρές και είναι πιθανό ότι θα εθεωρούντο πως σχηματίζουν λιγότερες περιοχές δήμων. Εκτός από την κυρίως περιοχή του Αιγίου, εκείνη της Ροδοδάφνης μαζί με το παράλιο τμήμα της λεκάνης του Μειγανίτα, την ψηλότερη του Μειγανίτα ενιαία με των Κούνινων, και εκείνη του Σελινούντα με την Αχλαδιά και τα Μελίσσια. Σε αυτές τις τέσσερις θα μπορούσαν να προσθέτουν και άλλες τρεις ή τέσσερις που συγκροτούσαν την αρχική χώρα των Ρυπών εκτός από τη Βολίνα, χώρα που ενσωμάτωσαν οι Αἰγιείς αρκετά πρώιμα. Όπως θα δούμε σε άλλο σημείο, είναι πολύ πιθανό πως αυτή η ενσωμάτωση πρέπει να έγινε στον πρώιμο 3ο αιώνα, εποχή που η «αστικοποίηση», ο μετασχηματισμός των διοικητικών κέντρων και σε οικιστικά, δεν είχε πάντως ολοκληρωθεί, όπως φαίνεται, στην Αχαΐα.

Ο Πολύβιος και ο Στράβων γνωρίζουν ένα iερό του Δία, το Ομάριον ἡ Αμάριον, στο Αίγιο, τόπο της συνέλευσης του Κοινού των Αχαιών. Ο πρώτος πληροφορεί επί πλέον (II 39. 6), ότι στον 5ο αιώνα οι αχαϊκής καταγωγής

Κροτωνιάτες, Συβαρίτες και Καυλωνιάτες της Κάτω Ιταλίας πρώτον μὲν ἀπέδειξαν Διὸς Ἀμαρίου κοινὸν ἱερὸν καὶ τόπον, ἐν ᾧ τάς τε συνόδους καὶ τὰ διαβούλια συνετέλουν, δεύτερον τοὺς ἔθισμούς καὶ νόμους ἐκλαβόντες τοὺς τῶν Ἀχαιῶν ἐπεβάλοντο χρῆσθαι καὶ διοικεῖν κατὰ τούτους τὴν πολιτείαν. Ο Στράβων παραπέμπει στο ίδιο γεγονός (VIII 7. 1) και αναφερόμενος στο ελληνιστικό Κοινό των Αχαιῶν σημειώνει (VIII 7. 3), ότι καὶ κοινοβούλιον εἰς ἓν τόπον συνήγετο αὐτοῖς, ἐκαλεῖτο δὲ Ἀμάριον, ἐν ᾧ τὰ κοινὰ ἔχρηματίζον καὶ αὗτοὶ καὶ Ἰωνες πρότερον. Ο Παυσανίας ανέφερε (VII 24. 2), ότι στο Αἴγιο, στην παραλία, βρισκόταν ἱερόν... Ὁμαγυρίψ Διί.. και πληροφορεί ότι ... Ὁμαγύριος δὲ ἐγένετο Διὶ ἐπίκλησις, ότι Ἀγαμέμνων ἥθροισεν ἐξ τοῦτο τὸ χωρίον τοὺς λόγου μάλιστα ἐν τῇ Ἑλλάδι ἀξίους, μεθέξοντας ἐν κοινῷ βουλῆς καθ' ὅντινα χρῆ τρόπον ἐπὶ ἀρχὴν τὴν Πριάμου στρατεύεσθαι. Πρόσθεσε ότι (VII 24. 3) ...ἔφεξῆς δὲ τῷ Ὁμαγυρίψ Διὶ Παναχαιᾶς ἐστι Δήμητρος (ιερό). Δεν λέει ότι στο ιερό του Δία συνέρχονταν τα ὄργανα του Κοινού, ενώ λίγο πιο κάτω σημειώνει (VII 24. 4) ἐς δὲ Αἴγιον καὶ ἐφ' ἡμῶν ἐπὶ συνέδριον τὸ Ἀχαιῶν ἀθροῖζεται. Πρόκειται λοιπόν για τη συνέλευση του ανασυγκροτηθέντος μετά το 146, με άδεια των Ρωμαίων, Κοινού. Τα αναφερόμενα για τη συγκέντρωση από τον Αγαμέμνονα των σημαντικών Ελλήνων, για να συζητήσουν τα σχετικά με την εκστρατεία της Τροίας, σε συνδυασμό με το λεγόμενο από τον Στράβωνα, ότι στο Αμάριον συγκεντρώνονταν πριν από τους Αχαιούς και οι Ίωνες, μοιάζουν με μυθική «προϊστορία» που καθαγιάζει την ιστορική πρακτική της συνόδου σε τούτο το ιερό της συνέλευσης του Κοινού. Και οδηγεί κατανάγκην στη σκέψη, ότι ο Ομαγύριος, μάλιστα γείτονας της Παναχαιάς Δήμητρας, ταυτίζεται με τον Αμάριον (ή Ομάριον). Πρόβλημα όμως δημιουργείται με τη θέση του ιερού.

Ο Στράβων σε άλλο σημείο, αφού κάνει λόγο για την Καρύνεια, προσθέτει (VIII 7. 5): Αἴγιέων δέ ἐστι καὶ ταῦτα καὶ Ἐλίκη καὶ τὸ τοῦ Διὸς ἄλσος τὸ Ἀμάριον, ὃπου συνήσεαν οἱ Ἀχαιοὶ βουλευσόμενοι. Το ότι μιλάει για ἄλσος δεν φαίνεται να δημιουργεί πρόβλημα. Αφού στο ιερό συνέρχοταν η συνέλευση των Αχαιῶν, αυτό αναμένεται να είχε κάποια ἔκταση. Θα μπορούσε να ἔχει και δέντρα, αν και στα χρόνια του συγγραφέα ἄλσος είναι πολύ πιθανό, πως ήταν δυνατό να ονομάζεται κάθε -κάπως εκτεταμένο- ιερό. Το σημαντικό είναι, ότι αυτό περιήλθε στην κυριότητα των Αιγιέων από κάποια στιγμή και μετά και πως φαίνεται να βρισκόταν ανατολικά από το Αἴγιο, ὅπως και η Ελίκη και η Καρύνεια. Τούτο ταιριάζει με το γεγονός ότι, ὅπως θα δούμε, παλιότερα, πριν από την καταστροφή της, ως πρωτεύουσα των Πελοποννησίων Αχαιών προβαλλόταν η ανατολικότερη Ελίκη. Λεγόταν πως εκεί ἔγινε η τελική και αποφασιστική σύγκρουση με τους Ίωνες που οδήγησε στον εκτοπισμό τους (Παυσ. VII 1. 7-8), ἀρά ήταν «πρωτεύουσα», κέντρο, και στην εποχή εκείνων. Άλλωστε κατά την παράδοση που μεταφέρει ο Παυσανίας (VII 1.2) ο Ίων ἔγινε βασιλιάς του τόπου δια του γάμου του με την Ελίκη, μοναχοκόρη του παλιότερου βασιλιά Σελινούντα, και ίδρυσε την επώνυμη της συζύγου του πόλη. Και αυτού, στην Ελίκη, ήταν θαμένος ο ιδρυτής, ο οικιστής κατά κάποιον τρόπο της πελοποννησιακής Αχαΐας Τισαμενός (Παυσ. VII 1. 8). Δημιουργείται έτσι η πειστική υπόθεση, ότι αρχικά το Αμάριον, το κοινό πολιτικό ιερό, θα βρισκόταν στη δική της επτικράτεια. Επειδή όμως την πρωτοκαθεδρία στο Κοινό θα πρέπει να διεκδικούσε και το Αἴγιο βασιζόμενο στο γεγονός, ότι μόνο αυτό μαζί με την Ελίκη αναφέρεται ρητά στην Ιλιάδα, ενώ η υπόλοιπη χώρα ονομάζεται περιληπτικά Αιγιαλός (Ιλ. B 574-575). Η αναφερόμενη επίσης Πελλήνη, καθώς και η Υπερησία και η Δονούσσα ή Γονούσσα, δεν φαίνονται να λογίζονται «πόλεις» του Αιγιαλού), πράγμα που καταφίνεται και από το γεγονός, ότι μετά τον αφανισμό της ανταγωνίστριας, και στον 4ο αιώνα και στα ελληνιστικά χρόνια, ακόμα και στα ρωμαϊκά, αυτό είναι η ἔδρα της διοίκησης και η πόλη στην οποία συνέρχεται η συνέλευση, πιο πιθανό ακόμη φαίνεται ότι τότε, πριν από την καταστροφή, το Αμάριον θα βρισκόταν ανάμεσα στις δύο επτικράτειες, ίσως με ειδικό καθεστώς. Πρέπει να περιήλθε στον αποκλειστικό ἔλεγχο των Αιγιέων μετά τον αφανισμό των αναταγωνιστών τους, όταν κατά τον Ηρακλείδη η υπολειφθείσα χώρα εκείνων διανεμήθηκε ανάμεσα στους «οιμόρους». Το ίδιο το ιερό δεν πρέπει λοιπόν να καταποντίσθηκε και πάντως στα

χρόνια του Στράβωνα -ή της πηγής του- ήταν διακριτό ως τόπος, «χωρίον», περιοχή, ανάμεσα στην καθαυτήν χώρα των Αιγιέων και την περιελθούσα σε εκείνους χώρα των Ελικέων.

Ο Παυσανίας όμως γράφει (VII 24. 2-3), ότι πρὸς θαλάσσῃ δὲ Ἀφροδίτης ἵερὸν ἐν Αἴγιῳ καὶ μετ' αὐτὸν Ποσειδῶνος, Κόρης τε πεποίηται τῆς Δήμητρος καὶ τέταρτον Ὄμαγυρίῳ Διί. ... ἐφεξῆς δὲ ... Παναχαιᾶς ἔστι Δήμητρος. Παρέχεται δὲ ὁ αἰγιαλός, ἐν ώ καὶ τὰ ἱερὰ Αἴγιευσίν ἔστι τὰ ειρημένα, ὕδωρ ἄφθονον θεάσασθαι τε καὶ πιεῖν ἐκ πηγῆς ἡδύ. Η εντύπωση που δημιουργείται επομένως είναι, ότι το ιερό τούτο, μαζί με τα άλλα, βρισκόταν στο παράλιο μέρος της ίδιας της πόλης του Αιγίου, κοντά στην πολύ γνωστή και σήμερα πηγή. Και ο υπογράφων είχα καταλήξει παλιότερα σε τέτοια άποψη και πίστεψα, ότι το ιερό των χρόνων του Παυσανία ήταν «μεταφύτευση» του παλιότερου (και ίσως με αυτή να σχετίζεται και η μικρή αλλαγή του ονόματος) μέσα στο ίδιο το οικιστικό συγκρότημα του Αιγίου (Φαράκλας, στο Helike II, 1998, 232). Κάτι τέτοιο δεν αποκλείεται βέβαια και ίσως ενισχύεται από το γεγονός, ότι κάποιες επιγραφές με περιεχόμενο δημόσιο, που αφορά στο Κοινό, βρέθηκαν στα βορειοδυτικά του σημερινού οικισμού κοντά στην παραλία (Ριζάκης I, 201). Η μεταφύτευση μπορεί να έγινε και σε χρόνια μεταγενέστερα από την εποχή χρονολόγησης μερικών από αυτές, αφού σε επέμβαση, ρύθμιση τέτοιου είδους είναι λογικό να μεταφέρονται και τα δημόσια «ντοκουμέντα». Τώρα όμως παρατηρώ, ότι μια τέτοια παραδοχή δεν προκύπτει αναγκαία από το κείμενο του Παυσανία. Είναι πιθανό πως ο συγγραφέας επέλεξε να αναφερθεί στα αξιομνημόνευτα της πόλης κατά ομάδες: πρώτα εκείνα που βρίσκονται κοντά στην αγορά, μετά τα άλλα κατά μήκος της παραλίας και από αυτά πρώτα τα ιερά και κατόπιν το φυσικό αξιομνημόνευτο, την πηγή. Τέλος πρόσθεσε τα λοιπά αξιόλογα χωρίς τοπογραφική αναφορά ή μεταξύ τους συσχετισμό, δηλαδή το ιερό της Σωτηρίας και τα αγάλματα του Δία και του Ηρακλή, έργα του Αγελάδα (VII 25. 4). Έτσι το τέταρτο από τα εν σειρά ιερά, ή μάλλον το ζεύγος των ιερών του Ομαγυρίου και της Παναχαιᾶς, θα μπορούσε να βρίσκεται πράγματι στην παραλία, αλλά αρκετά μακριά από τον οικισμό, κοντά στα πάλαι ποτέ σύνορα των Αιγιέων και των Ελικέων. Και τον έλεγχο άλλωστε της πιο πέρα χώρας από τους Αιγιείς τον συνδέει ο Παυσανίας με το γεγονός της καταστροφής της Ελίκης. Αφού περιγράψει τα σχετικά με αυτή την καταστροφή καταλήγει (VII 25. 4), Έλικαέων δέ οὐκέτι ὄντων νέμονται τὴν χώραν οἱ Αἴγιεῖς.

Γ 4. ΕΛΙΚΗ

Συνεχίζοντας την περιήγηση μετά το Αίγιο ο Παυσανίας γράφει (VII 24. 5): Ίόντι δὲ ἐς τὰ πρόσω Σελινούς τε ποταμὸς καὶ ἀπωτέρω τεσσαράκοντα Ἀιγίου σταδίοις ἐπὶ θαλάσσῃ χωρίον ἐστὶν Ἐλίκη. Ἐνταῦθα ὡκεῖτο Ἐλίκη πόλις καὶ Ἱωσιν ἱερὸν ἀγιώτατον Ποσειδῶνος ἦν Ἐλικώνιον. Λέει κατόπιν ότι ἔμεινε στους Ἱωνες σέβεσθαι Ποσειδῶνα Ἐλικώνιον, καὶ όταν διώχτηκαν στην Αττικὴ καὶ όταν αργότερα μετοίκησαν στη Μικρά Ασία, καὶ συνεχίζει (VII 24. 6): χρόνῳ δὲ ὑστερον Ἀχαιοῖς τοῖς ἐνταῦθα ἵκεταις ἄνδρας ἀποστήσασιν ἐκ τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀποκτείνασιν, οὐκ ἐμέλλησε τὸ μῆνιμα ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος, ἀλλὰ σεισμός τε ἐς τὴν χώραν σφίσιν αὐτίκα κατασκήψας τῶν τε οἰκοδομημάτων τὴν κατασκευὴν καὶ ὁμοῦ τῇ κατασκευῇ καὶ αὐτὸ τῆς πόλεως τὸ ἔδαφος ἀφανὲς ἐς τοὺς ἔπειτα ἐποίησε. Ακολουθεὶ στο κείμενο μακρά πραγμάτευση για τα είδη των σεισμών, θέμα από εκείνα στα οποία ασμενίζει ο Παυσανίας, που καταλήγει σε ένα είδος τους, σχετικά με το οποίο σημειώνει (VII 24. 11-13) μόνη τε ἡ τοιαύτη κίνησις οὐδὲ τοῦ οἰκισθῆναι ποτε ὑπολείπει σημεῖα ἐν τῇ γῇ. Τότε μὲν δὴ ίδεαν μὲν ταύτην ἐπὶ τῇ Ἐλίκη τοῦ σεισμοῦ τὴν ἐς τὸ ἔδαφος ἀνακινοῦσαν, σὺν δὲ αὐτῇ καὶ ἄλλο πῆμα τοιόνδε οἱ ἐπιγενέσθαι φασὶν ὡρα χειμῶνος. Ἐπῆλθε γάρ σφισιν ἐπὶ πολὺ τῆς χώρας ἡ θάλασσα καὶ τὴν Ἐλίκην περιέλαβε κύκλω πᾶσαν καὶ δὴ καὶ τὸ ἄλσος τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τοσοῦτον ἐπέσχεν δὲ κλύδων ὡς τὰ ἄκρα τῶν δένδρων σύνοπτα εἶναι μόνον. Σείσαντος δὲ ἔξαιφνης τοῦ θεοῦ καὶ ὁμοῦ τῷ σεισμῷ τῆς θαλάσσης ἀναδραμούσης, καθείλκυσεν αὕτανδρον τὸ κῦμα τὴν Ἐλίκην ... Σύνοπτα δὲ καὶ Ἐλίκης ἐστὶ τὰ ἐρείπια, οὐ μὴν ἔτι γε δμοίως, ἀτε ύπο τῆς ἄλμης λελυμασμένα. Προσθέτει (VII 25. 1): Τό δὲ τοῦ ἴκεσίου μῆνιμα πάρεισι ... διδαχθῆναι ... ως ἐστὶν ἀπαραίτητον. Αφού στη συνέχεια υποστηρίξει την τελευταία αυτή θέση καταλήγει (VII 25. 4): Ἐγένετο δὲ τῆς Ἐλίκης ἀπώλεια Ἀστείου μὲν Ἀθήνησιν ἔτι ἄρχοντος, τετάρτῳ δὲ ἔτει τῆς πρώτης ὄλυμπιάδος ἐπὶ ταῖς ἐκατόν, ἦν Δάμων Θούριος ἐνίκα τὸ πρῶτον. Ἐλικαέων δὲ οὐκέτι διηγείται τὴν χώραν οἱ Αἰγιεῖς.

Το πρώτο στοιχείο που μας δίνει τουτο το κείμενο είναι, πως ανατολικά του Αιγίου βρισκόταν η Ελίκη, αφού η ἐκθεση ακολουθεί γενικά πορεία από τα δυτικά προς τα ανατολικά. Και πως η πόλη βρισκόταν στην παραλία, αφού καταβυθίστηκε και ἔμεινε μάλιστα βυθισμένη. Και φυσικά πως η Ελικαία χώρα βρισκόταν ανατολικά επίσης από την Αιγιΐδα. Αυτό δεν είχε γίνει σαφές πιο πάνω στο κείμενό του όταν εκθέτοντας τον κατάλογο των πόλεων ἔγραφε (VII 6. 1) .. καὶ Αἴγιον καὶ Κερύνεια καὶ

Βούρα, ἐπὶ ταύταις δὲ Ἐλίκη καὶ Αἴγαι καὶ Αἴγειρα. Ήταν όμως σαφές από τα λεγόμενα του Ηροδότου ο οποίος, αναφέροντας τα τμήματα, τα «μέρεα» των Ιώνων και κατόπιν των Αχαιών από ανατολικά προς δυτικά, σημείωσε (I 145)... μετὰ δὲ Αἴγειρα καὶ Αἴγαι... καὶ Βούρα καὶ Ἐλίκη, εἰς ἣν κατέφυγον Ίωνες ὑπὸ Αχαιῶν μάχη ἐσσωθέντες, καὶ Αἴγιον, καὶ Ῥύπες... Όπως ήταν επίσης σαφές από εκείνον, ότι η χώρα των Ελικέων διέθετε θαλάσσιο μέτωπο, αφού από όλους τους Αχαιούς μοῦνοι μεσόγαιοι οίκεουσι οι Τριταιείς. Αυτόν ακολουθώντας ἀλλωστε ο Στράβων στην «τάξιν των τόπων» σημειώνει VIII 7. 4), ... τετάρτη Βούρα· μετ' αὐτὴν Ἐλίκη, εἰς ἣν καταπεφεύγεσαν Ίωνες μάχη κρατηθέντες ὑπὸ Αχαιῶν καὶ τὸ τελευταῖον ἔξεπεσαν ἐνθένδε· μετὰ δὲ τὴν Ἐλίκην Αἴγιον... Ο Πολύβιος (II 41. 7) μνημονεύει την πόλη ως μια από τις δώδεκα αρχικές και σημειώνει ότι δεν απετέλεσε μέλος του αναγεννηθέντος στον πρώιμο 3ο αιώνα Κοινού, γιατί είχε καταποθεί από τη θάλασσα ένα αιώνα παλιότερα. Ότι βέβαια το διοικητικό κέντρο θα βρισκόταν στον παραλιακό κάμπο προκύπτει και από όσες άλλες αρχαίες πηγές μνημονεύουν τον καταποντισμό της.

Ο Παυσανίας όμως δίνει στοιχεία και για την ακριβή θέση στην οποία πιστεύουταν ότι βρισκόταν το καταποντισμένο πολιτικό κέντρο, το οποίο ο ίδιος αντιλαμβάνεται ως και οικιστικό, και μάλιστα το μόνο, όπως δείχνουν τα λεγόμενά του, ότι καταποντίστηκε «αύτανδρος» και έτσι δεν υπάρχουν πια Ελικαείς. Σημειώνει (VII 24. 5) ότι το «χωρίον», η τοποθεσία δηλαδή, είναι μετά τον Σελινούντα και απέχει όχι από αυτόν, αλλά από το Αίγιον σαράντα στάδια, κάπου 7.400 μ. Την απόσταση αυτή θα πρέπει να μετρήσουμε σε κάποια διαδρομή, της οποίας το πρώτο τμήμα θα διασχίζει κατ' ανάγκην επίπεδο έδαφος, αλλά αφού περάσει τον Σελινούντα, όποια και να ήταν η προηγούμενη πορεία της, θα προσεγγίζει σύντομα τα πόδια των υψωμάτων σε έδαφος καλλίτερα αποστραγγιζόμενο. Τέτοιες διαδρομές προτιμούσαν οι αρχαίοι (και όχι μόνο εκείνοι) προκειμένου να αποφεύγονται, όσο το δυνατό, χώροι στους οποίους εύκολα θα λάσπωνται το κατάστρωμα δυσκολεύοντας την κίνηση ανθρώπων, ζώων και τροχοφόρων. Σε όποια τέτοια πιθανή χάραξη και αν μετρήσουμε τα σαράντα στάδια προσεγγίζοντας μετά το ποτάμι τα πόδια των υψωμάτων, φτάνουμε σε χώρο δυτικά από το σημερινό χωριό Ριζόμυλο, μεταξύ αυτού και του συνοικισμού Νικολαίκα. Η πόλη πρέπει να ήταν κοντά στα υψώματα, ώστε κάποιο από αυτά να χρησιμεύει ως ακρόπολη. Κάθε ελληνική πόλη κανονικά διαθέτει ακρόπολη. Για να εξαιρεθεί κάποια από τον κανόνα, θα πρέπει να συντρέχουν ειδικοί λόγοι και τέτοιοι δεν μπορούν να εντοπισθούν σε σχέση με την Ελίκη και τη γύρω στο πιο πάνω σημείο ευρύτερη περιοχή. Η δυνατότητα να είχε ως ακρόπολη άλλο χωριστό ύψωμα, ανεξάρτητο από τους λόφους που ορίζουν τον παραλιακό κάμπο, και το οποίο θα καταποντίσθηκε μαζί με την πόλη, δεν φαίνεται καθόλου πιθανή. Το ύψωμα αυτό θα πρέπει να απείχε κάπως από τα άλλα και τουτο δεν συμβιβάζεται ούτε με τα φυσικά δεδομένα, ούτε και με εκείνα των πηγών. Από τον Στράβωνα (VIII 7. 2) έχουμε την πληροφορία του περίπου σύγχρονου της καταστροφής Ηρακλείδη κατά τον οποίο η πόλη απείχε από τη θάλασσα δώδεκα στάδια. Ακόμα και άν υπολογίζονταν αυτά τα δώδεκα στάδια, τα 2.200 μ., από το κέντρο του οικισμού και όχι από το προς τη θάλασσα άκρο του, όπως είναι το φυσικό, η ακτογραμμή θα βρισκόταν πλησιέστερα από τη σημερινή ισοβαθή των 50 μ., στην οποία δεν είναι φυσικά δυνατό να έφτανε ποτέ, μόνο αν ο οικισμός βρισκόταν ακριβώς στα πόδια των λόφων που ορίζουν τον κάμπο. Η μόνη αντίρρηση που θα μπορούσε να εγερθεί σε τούτο το συμπέρασμα, θα στηριζόταν σε βεβιασμένη ανάγνωση του κειμένου του Παυσανία που λέει (VII 24. 12) ότι ἐπῆλθε ... ἐπὶ πολὺ τῆς χώρας ἡ θάλασσα καὶ τὴν Ἐλίκην περιέλαβε ἐν κύκλῳ πᾶσαν. Αρα η πόλη δεν θα «ακουμπούσε» στους λόφους και η θάλασσα την έκλεισε και από εκείνη την πλευρά μαζί με την ακρόπολη. Η έκφραση όμως φαίνεται πολύ πιθανότερο να δηλώνει, ότι ο κατοικημένος χώρος μαζί με πολλή άλλη έκταση καλύφθηκε από τη θάλασσα. Η ακρόπολη δεν θα κατοικείτο, όπως κανονικά δεν κατοικούνται οι ακροπόλεις στα ιστορικά χρόνια. Άλλωστε το ίδιο το κείμενο διευκρινίζει, πως η φράση δεν έχει τέτοιο νόημα, δεν θέλει να πει πως υπήρξε

πρώτη φάση κατά την οποία περικυκλώθηκε η πόλη από τη θάλασσα και δεύτερη κατά την οποία καταποντίσθηκε, αλλά ότι καλύφθηκε από το νερό ολόκληρος ο οικισμός. Δεν υπήρχαν δύο φάσεις: σείσαντος δὲ ἔξαίφνης τοῦ θεοῦ (χωρίς προειδοποίηση, αλλά η ἀνοδος των νερών θα ἤταν προειδοποίηση) καὶ ὅμοῦ τῷ σεισμῷ τῆς θαλάσσης ἀναδραμούσης, καθείλκυσεν αὐτανδρον τὸ κύμα τὴν Ἐλίκην. Αν είχε ανέβει η θάλασσα ολόγυρα πιο πριν, φυσικά οι κάτοικοι, τουλάχιστον όχι όλοι, δεν θα παρέμεναν αδρανείς στη μόνη ακάλυπτη πόλη, ώστε στη συνέχεια το κύμα να την καταπιεί «αύτανδρον». Είναι φανερό το νόημα του κειμένου: καλύφθηκε από τη θάλασσα όχι μόνο η πόλη, αλλά και όλη η περιοχή γύρω. Ακριβώς αυτό που έλεγε και ο Ηρακλείδης (Στράβ. VIII 7. 5): δώδεκα σταδίους διεχούσης τῆς πόλεως ἀπὸ θαλάσσης καὶ τούτου τοῦ χωρίου παντὸς σὺν τῇ πόλει καλυφθέντος.

Για το είδος της καταστροφής και για τη θεϊκή οργή ως αιτία της μιλάει και ο Στράβων (VIII 7. 5): Ἐλίκης, ... ἀφανισθείσης ὑπὸ κύματος. Ἐξαρθέν γάρ ὑπὸ σεισμοῦ τὸ πέλαγος κατέκλυσεν καὶ αὐτὴν καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἐλικωνίου Ποσειδῶνος, δὲ καὶ νῦν ἔπι τιμῶσιν Ἰωνες καὶ θύουσιν ἐκεῖ τὰ Πανιώνια. Κατεκλύσθη δ' ἡ Ἐλίκη δυσὶν ἔτεσι πρὸ τῶν Λευκτρικῶν. Ἔρατοσθένης δὲ καὶ αὐτὸς ἰδεῖν φησι τὸν τόπον, καὶ τοὺς πορθμέας λέγειν, ὡς ἐν τῷ πόρῳ ὁρθὸς ἐστήκει Ποσειδῶν χάλκεος, ἔχων ἵπποκαμπον ἐν τῇ χειρὶ, κίνδυνον φέροντα τοῖς δικτυεῦσιν. Ἡρακλείδης δὲ φησι κατ' αὐτὸν γενέσθαι τὸ πάθος νύκτωρ, δώδεκα γάρ σταδίους ... κλπ, δισχιλίους δὲ παρὰ τῶν Ἀχαιῶν πεμφθέντας ἀνελέσθαι μὲν τοὺς νεκρούς μὴ δύνασθαι, τοῖς δὲ ὄμοροις νεῖμαι τὴν χώραν· συμβῆναι δὲ τὸ πάθος κατὰ μῆνιν Ποσειδῶνος· τοὺς γάρ ἐκ τῆς Ἐλίκης ἐκπεσόντας Ἰωνας ἀπεῖν πέμψαντας παρὰ τῶν Ἐλικέων μάλιστα μὲν τὸ βρέτας τοῦ Ποσειδῶνος, εἰ δὲ μή, τοῦ γε ἱεροῦ τὴν ἀφίδρυσιν· οὐ δόντων δὲ πέμψαι πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν· τῶν δὲ ψηφισαμένων, οὐδ' ὡς ὑπακοῦσαι τῷ δὲ ἔξῆς χειμῶνι συμβῆναι τὸ πάθος, τοὺς δ' Ἀχαιοὺς ὕστερον δοῦναι τὴν ἀφίδρυσιν τοῖς Ἰωσιν. Συμφωνεί λοιπόν με τον Παυσανία για το χρόνο της καταστροφής, δυο έτη πριν από τα Λευκτρικά, δηλαδή το 373 -ενώ ο Πολύβιος (II 41. 7) λέει μόνο αόριστα Ἐλίκης τῆς πρὸ τῶν Λευκτρικῶν ὑπὸ τῆς θαλάσσης καταποθείσης- και ότι τα κατάλοιπά της βρίσκονταν μέσα στη θάλασσα στα χρόνια τουλάχιστον του Ερατοσθένη, στον οποίο επί πλέον οι βαρκάρηδες είπαν, πως στο βυθό στέκεται όρθιο το άγαλμα του Ποσειδώνα που κρατάει ιππόκαμπο και ἐτσι συνιστά κίνδυνο για τους ψαράδες και τα δίχτυα τους, ότι η καταστροφή υπήρξε ολική και η πόλη βυθίστηκε αύτανδρη, προσθέτοντας με το κύρος του Ηρακλείδη «που το πάθημα ἔγινε στα χρόνια του», πως οι Αχαιοί ἐστειλαν δυο χιλιάδες ανθρώπους να περισυλλέξουν τους νεκρούς, αλλά δεν το κατόρθωσαν, και διευκρινίζει ότι τουλάχιστον το κοντινό τους μέρος της χώρας, όσο δεν βυθίστηκε, περιήλθε στους Αιγιείς, μιας και αυτοί ἤταν οι «όμοροι» προς τα εδώ. Διευκρινίζει επίσης, ποιοι ἤταν οι ικέτες απέναντι στους οποίους ασέβησαν οι Ελικείς, συμφωνεί πως η καταστροφή επισυνέβηκε το χειμώνα, πληροφορεί επιπλέον, ότι οι Ἰωνες ζητούσαν το λατρευτικό άγαλμα του Ποσειδώνα ἡ τουλάχιστον την αφίδρυση του ιερού, που το θεωρούσαν δικό τους εθνικό ιερό, και ότι μετα την «τιμωρία» των ασεβών από το θεό οι Αχαιοί ικανοποίησαν το αίτημά τους. Δεν αποδίδει όμως την πληροφορία για σεισμό στον Ηρακλείδη, που ἐτσι φέρεται να μιλούσε μόνο για κατακλυσμό ἡ καταποντισμό. Από την ἀλλη πλευρά, είναι ενδιαφέρον ότι ἡδη στα χρόνια εκείνου, την εποχή της καταστροφής ἡ κάποια πολύ κοντινή, απέδιδαν ἡδη το γεγονός στην μήνιν του Ποσειδώνα.

Ως προς τη χρονική σύμπτωση σεισμού και καταποντισμού διαφωνεί ο Διόδωρος που αρέσκεται στη δραματική αφήγηση των γεγονότων. Κατ' αυτόν ο σεισμός ἔγινε τη νύχτα και ο κατακλυσμός ακολούθησε το πρωί πνιγόντας όσους κατοίκους δεν είχαν κιόλας σκοτωθεί (XV 48.1-49.4): Κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἐγένοντο σεισμοὶ μεγάλοι καὶ κατακλυσμοὶ χώρας καὶ πόλεων ἀπιστοῖς οὐδέποτε γάρ ἐν τοῖς ἐπάνω χρόνοις ἐγένοντο πάθη τοιαῦτα περὶ πόλεις Ἑλληνίδας, οὕτε τῶν πόλεων αύτανδρων ἀφανισμός, θείας τινὸς ἐνεργείας τὴν ἀπώλειαν καὶ φθορὰν τῶν ἀνθρώπων μηχανησμένης. Ἐπέτεινε δὲ τὸ μέγεθος τῆς συνφορᾶς ὃ καιρὸς οὐ γάρ ἥμέρας συνέβη τὸν σεισμόν, ἐν ἦ δυνατὸν ἦν τοὺς κινδυνεύοντας βοηθεῖν ἔαυτοῖς,

άλλὰ νυκτὸς τοῦ πάθους συμβάντος αἱ μὲν οἰκίαι διὰ τὸ μέγεθος τοῦ σεισμοῦ καταρριπτούμεναι συνεχέοντο, οἱ δὲ ἀνθρωποι διά τε τὸ σκότος καὶ τὸ τῆς περιστάσεως ἀπροσδόκητον καὶ παράδοξον ἀδυνάτως εἶχον ἀντιλαμβάνεσθαι τῆς σωτηρίας· οἱ μὲν οὖν πλείους ἐναποληφθέντες τοῖς πτώμασι τῶν οἰκιῶν ἡφανίσθησαν, ἐπιλαβούσης δὲ ἡμέρας τινὲς ἔξεπήδων ἐκ τῶν οἰκιῶν (έμεναν λοιπόν μέσα μολονότι κουνιόταν η γη καὶ ἐπεφταν τα σπίτια, επειδὴ δεν ἐβλεπαν να βγουν ἔξω!) καὶ δόξαντες ἐκπεφευγέναι τὸν κίνδυνον μείζονι καὶ παραδοξωτέρᾳ συμφορᾷ περιέπεσον· τῆς γὰρ θαλάσσης μετεωρισθείσης ἐπὶ πολὺ καὶ κύματος ὑψηλοῦ ἔξαιρομένου κατεκλύσθησαν ἄπαντες σὺν τοῖς πατρίσιοι ἀφανισθέντες. Ἐγένετο δὲ τοῦτο τὸ πάθος τῆς Ἀχαΐας περὶ δύο πόλεις, Ἐλίκην τε καὶ Βούραν, ὃν τὴν Ἐλίκην συνέβαινε μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀχαίαν πόλεων ἔχειν ἀξίωμα πρὸ τοῦ σεισμοῦ. Περὶ δὲ τῶν συμπτωμάτων μεγάλης οὖσης ζητήσεως, οἱ μὲν φυσικοὶ πειρῶνται τὰς αἰτίας τῶν τοιούτων παθῶν οὐκ εἰς τὸ θεῖον ἀναφέρειν, ἀλλ’ εἰς φυσικάς τινας καὶ κατηναγκασμένας περιστάσεις, οἱ δὲ εὔσεβῶς διακείμενοι πρὸς τὸ θεῖον πιθανάς τινας αἰτίας ἀποδιδουσι τοῦ συμβάντος, ὡς διὰ θεῶν μῆνιν γεγενημένης τῆς συμφορᾶς τοῖς εἰς τὸ θεῖον ἀσεβήσασι· περὶ ὧν καὶ ἡμεῖς ἀκριβῶς ἀναγράψαι πειρασόμεθα τῇ κατὰ μέρος ἴστορίᾳ. Κατὰ τὴν Ἱώνων ἐννέα πόλεις εἰώθησαν κοινὴν ποιεῖσθαι σύνοδον τὴν τῶν Πανιωνίων καὶ θυσίας συνθύειν ἀρχαίας καὶ μεγάλας Ποσειδῶνι περὶ τὴν ὄνομαζομένην Μυκάλην ἐν ἐρημῷ τόπῳ. Ὅστερον μετέθεσαν τὴν πανήγυριν εἰς ἀσφαλῆ τόπον, ὃς ἦν πλησίον τῆς Ἐφέσου. Πέμψαντες δὲ θεωρούς Πυθώδε, χρησμούς ἔλαβον ἀφιδρύματα λαβεῖν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ προγονικῶν αὐτοῖς βωμῶν ἐξ Ἐλίκης τῆς ἐν τῷ τότε μὲν Ἱωνίᾳς, νῦν δὲ Ἀχαΐας καλουμένης. Οἱ μὲν οὖν Ἱωνες κατὰ τὸν χρησμὸν ἐπεμψαν εἰς Ἀχαίαν τοὺς ληψομένους τὰ ἀφιδρύματα· οὗτοι δὲ πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν διαλεχθέντες ἐπεισαν διδόναι τὰ ἀξιούμενα· οἱ δὲ τὴν Ἐλίκην οἰκοῦντες, ἔχοντες παλαιὸν λόγιον ὅτι τότε κινδυνεύσουσι, ὅταν Ἱωνες ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος θύσωσιν, ἀναλογιζόμενοι τὸν χρησμὸν ἀντέλεγον τοῖς Ἱωσι περὶ τῶν ἀφιδρυμάτων λέγοντες μὴ κοινὸν τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ’ ἕδιον αὐτῶν εἶναι τὸ τέμενος· συνέπραττον δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ τὴν Βούραν οἰκοῦντες τῶν δε Ἀχαιῶν κοινῷ δόγματι συγχωρησάντων, οἱ μὲν Ἱωνες ἔθυσαν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τὸν χρησμόν, οἱ δὲ Ἐλίκης τὰ χρήματα διαρρίψαντες τῶν Ἱωνῶν τοὺς θεωρούς συνήρπασαν. Ήσέβησάν τε εἰς τὸ θεῖον· ἀνθ’ ὧν φασι μηνίσαντα Ποσειδῶνα διὰ τοῦ σεισμοῦ καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τὰς ἀσεβήσασας πόλεις λυμήνασθαι· Τοῦ δὲ ἐκ Ποσειδῶνος γεγονέναι τὴν μῆνιν ταῖς πόλεσι φασιν ἐμφανεῖς ἀποδείξεις ὑπάρχειν διὰ τὸ τῶν σεισμῶν καὶ τῶν κατακλυσμῶν τοῦτον τὸν θεὸν ἔχειν διειλῆφθαι τὴν ἔξουσίαν ... πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις λέγουσιν, ὅτι πλὴν τῶν ασεβησάντων οὐδεὶς ἀλλος περιέπεσεν τῇ συμφορᾷ.

Ο Αιλιανός (π. Z. XI 19) σε γενικές γραμμές συμφωνεί με τους ἄλλους, χωρίς όμως να λέει ρητά πως ο σεισμός και ο καταποντισμός ήταν απόλυτα συγχρονισμένοι. Δίνει και πιο συγκεκριμένη εκδοχή για το «αμάρτημα» των Ελικέων: Ἐπειδὴ γὰρ ἡσέβησαν εἰς τοὺς Ἱωνας τοὺς ἀφικομένους οἱ Ἐλικήσιοι καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ἀπέσφαξαν αυτους ... Προσθέτει ακόμα ότι πρὸ πέντε γὰρ ἡμερῶν τοῦ ἀφανίσθηναι τὴν Ἐλίκην, ὅσοι μύεσ ἐν αὐτῇ ἤσαν καὶ γαλαί ... κλπ., ἀθρόα ὑπεξήει τῇ δόῳ τῇ ἐς Κερύνειαν ἐκφερουση ... ἐπεὶ δὲ ἀνεχώρησε τὰ προειρημένα ζῶα, νύκτωρ γίνεται σεισμός, καὶ συνιζάνει ἡ πόλις, καὶ επικλύσαντος πολλοῦ κύματος ἡ Ἐλίκη ἡφανίσθη. Ο Σενέκας (Nat. Quaest.) δηλώνει πως αρύεται από τον Ἐφόρο όταν σε ἔνα σημείο συνδέει τον εν λόγῳ κατακλυσμό με την εμφάνιση κομήτη (VII 16. 2). Τον συσχετισμό σεισμού, κατακλυσμού ἡ καταποντισμού και κομήτη σημείωσε και ο Αριστοτέλης (Μετεωρ. I 6. 343a 36): ὅτε γὰρ μέγας κομήτης ὁ γινόμενος περὶ τὸν Ἀχαΐα σεισμὸν και τὴν τοῦ κύματος ἔφοδον... Όμοια και ο Καλλισθένης, ὅπως ρητά βεβαιώνει ο Σενέκας (VII 5. 3): *Talem effigiem ... Callisthenes tradit, antequam Burim et Helicem mare absconderet* και (VII 5. 4) *ut ille fulsit in coelo, statim supra Burim et Helicem mare fuit* και (VI 23. 4) *hic Callisthenes in libris quibus describit quemadmodum Helice Burisque mersae sint -quis illas casus in mare vel in illas mare immiserit- dicit id quod in priore parte dictum est* (Ακολουθεί θεωρία για τον υπόγειο αέρα που προκαλεί τους σεισμούς) και (VI 23. 6) *Callisthenes et allio*

tempore ait hoc accidisse "inter multa" inquit "prodigia quibus denuntiata est duarum urbium, Helice et Buris, eversio, fuere maxime notabilia columna ignis immensi et Delos agitata. Αληθεύουν λοιπόν τα λεγόμενα του Διόδωρου για τις δύο τάσεις ερμηνείας του φαινομένου, εκείνη των "φυσικών" και τούτη των "ευσεβών".

Ως προς το αν πράγματι φαίνονταν ερείπια της πόλης μέσα στη θάλασσα, παλιότερη μαρτυρία θα μπορούσε να θεωρηθεί η πάντως αρκετά μεταγενέστερη του Ερατοσθένη, αλλά και αυτός έλεγε, τι του είπαν οι βαρκάρηδες και όχι τι διαπίστωσε ο ίδιος. Η μαρτυρία του δηλαδή σημαίνει, πως οι ντόπιοι πίστευαν ότι έβλεπαν τα βυθισμένα κατάλοιπα, και αφήνει ανοιχτή την πιθανότητα, να επρόκειτο για μυθεύματα. Όλοι γνωρίζουμε πόσο εύκολα "βλέπουν" όσοι έχουν λόγο για κάτι τέτοιο, ανύπαρκτα πράγματα στο βυθό της θάλασσας. Και οι βαρκάρηδες, ασφαλώς οι ίδιοι οι ψαράδες, είχαν λόγο. Η απλοϊκή θρησκευτικότητα εντυπωσιαζόταν πάντα από τις αφηγήσεις για δαιμονική απειλή και θεϊκή τιμωρία. Έτσι πίστευε πως ο χώρος της βυθισμένης, όπως έλεγαν οι ιστορίες, πόλης συνέχιζε να είναι καταραμένος. Και να ψαρεύει ακόμα κανείς εκεί προκαλούσε την ενόχληση του Ποσειδώνα. Το άγαλμά του, όρθιο στο βυθό, ήταν επικίνδυνο για τα δίχτυα που τα έμπλεκε ο ιππόκαμπος που κρατούσε στα χέρια. Άλλες σχετικές μαρτυρίες είναι η πτοιητική του Οβιδίου (Met. XV 293-295) που το μόνο που βεβαιώνει είναι πως υπήρχε τέτοια πίστη: *Si queras Helicem et Burim, Achaie urbes, / inuenies sub aquis; et adhuc ostendere nautae / inclinata solent cum moenibus oppida mersis.* Και εκείνη του Πλινίου (NH II 206), *abstulit Helicem et Burim sinus Corinthius, quarum in alto vestigia apparent, από τον οποίο αιτιολογημένα περιμένουμε να μεταφέρει αρκετά άκριτα πληροφορίες, και μάλιστα όταν αυτές μιλούν για εντυπωσιακά πράγματα. Η πίστη λοιπόν υπήρχε, αλλά δεν μπορούμε να ξέρουμε, αν ανταποκρινόταν στην αντικειμενική αλήθεια. Τα ίχνη μέσα στη θάλασσα τα έδειξαν και στον Παυσανία, αλλά και αυτός ακόμη ο τόσο επιρρεπής στην αποδοχή εντυπωσιακών αφηγήσεων δυσκολεύτηκε να τα αναγνωρίσει ο ίδιος. Κάπι είδε, αλλά δεν ήταν βέβαιος, και έτσι σημείωσε πως υπάρχουν μεν, αλλά δύσκολα τα αναγνωρίζει κανείς, γιατί δεν φαίνονται πλέον τόσο καλά (όσο θα φαίνονταν παλαιότερα), επειδή τα έχει φθείρει η άλμη: ού μήν ἔτι γε ὁμοίως, ἀτε ὑπὸ τῆς ἄλμης λελυμασμένα (VII 24. 13). Παραμένει έτσι η πιθανότητα ήδη από τα χρόνια εκείνα ο χώρος της πόλης να είχε και πάλι προσχωθεί, αλλά η λαϊκή πίστη να «έβλεπε» ακόμη τα βυθισμένα της ερείπια μέσα στη θάλασσα, πράγμα που άλλωστε συχνά σημειώνεται και στα χρόνια μας.*

Η πιθανότητα ενισχύεται και από το γεγονός, πως ακόμα και οι υστερώτερες αφηγήσεις, που ασφαλώς θα επηρεάζονταν από την τάση μυθοποίησης και υπερβολής, δεν μιλούν για καταποντισμό σε μεγάλο βάθος. Ο Παυσανίας μας διασώζει πάλι την σχετική αφήγηση (VII 24. 12): *καὶ δὴ καὶ τὸ ἄλσος τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τοσούτον ἐπέσχεν ὁ κλύδων, ὡς τὰ ἄκρα τῶν δένδρων σύνοπτα εἴναι μόνον.* Το ίδιο απόσπασμα δημιουργεί την υπόνοια πως το ιερό του Ποσειδώνα δεν βρισκόταν μέσα στην πόλη. Αυτή ενισχύεται από τον τρόπο διατύπωσης του Στράβωνα (VIII 7.2) τὸ πέλαγος κατέκλισε καὶ αὐτὴν καὶ τὸ ἰερόν τοῦ Ἐλίκωνος Ποσειδῶνος. Σαν να πρόκειται για δύο διακριτά πράγματα. Την πόλη και το ιερό. Το πιο λογικό είναι να αναμένουμε, πως το ιερό θα ήταν κοντά στη θάλασσα σε αντίθεση με την πόλη, σε κάποιο αγκυροβόλιο ή λιμάνι. Την ύπαρξη τέτοιας εγκατάστασης υποστηρίζει άλλη πληροφορία του Αιλιανού (π.Ζ. XI 19): *κατὰ τύχην Λακεδαιμωνίων ὑφορμῶσαι δέκα νῆσος συναπώλοντο τῇ προειρημένῃ* (δηλ. τῇ Ἐλίκῃ). Ενισχύεται όμως έτσι και η πιο πάνω παραδοχή, πως η πόλη θα βρισκόταν στα πόδια των λόφων που ορίζουν τον κάμπο, αφού διακρινόταν τοπογραφικά από το λιμάνι. Και ως ακρόπολη θα χρησίμευε κάποιος από αυτούς τους λόφους. Υπάρχει και άλλη ένδειξη ενισχυτική αυτής της παραδοχής. Η ακρόπολη κανονικά θα ήταν η θέση που αρχικά θα έφερε το όνομα, θα ονομαζόταν Ελίκη. Και ενώ το ομηρικό επίθετο που τη συνοδεύει είναι «ευρεία», που ταιριάζει είτε σε οικισμό ανεπτυγμένο σε κάμπο, είτε στη φύση του άμεσα περιβάλλοντος χώρου, και οι υστερώτεροι συγγραφείς πρέπει να είχαν την εικόνα μιας πόλης απλωμένης σε

επίπεδο έδαφος, η οποία ήταν έτσι ευνόητο να είχε καταποντισθεί, ο Φίλων (Αρχ. 140), ακριβώς αναφερόμενος στον καταποντισμό, δανείζεται από ποιητική πηγή άγνωστη κατά τα άλλα, έκφραση που δεν ταιριάζει ούτε με την εικόνα που ο ίδιος πρέπει να είχε. Την έκφραση ύψηλήν Ἐλίκειαν. Το Ἐλίκειαν προφανώς μπορεί να κείται αντί του Ελίκη, το ύψηλήν όμως, καθώς δεν ταιριάζει ούτε με τα λεγόμενα του ίδιου, πρέπει να δηλώνει πηγή που γνώριζε πόλη η οποία τουλάχιστον θα διέθετε υψηλή ακρόπολη. Η ακρόπολη αυτή επομένως μπορεί με ασφάλεια να αναγνωρισθεί στον πράγματι ψηλό λόφο του Αγίου Γεωργίου, ακριβώς πίσω από το Ριζόμυλο, όπου υπάρχουν αρκετά ίχνη αρχαϊκά χρήσης (Κυρίως E. Meyer, Neue peloponnesische Wanderungen, 1957, 80 κ.π. Βλ. και Φαράκλας στο Helice II, 220). Στα κλασικά χρόνια δεν πρέπει να χρησίμευε για κατοίκηση, υπάρχουν όμως αρχαιολογικές ενδείξεις για χρήση της σε μεταγενέστερες της καταστροφής εποχές. Μάλλον επομένως εδώ βρισκόταν τότε μικρός οικισμός, πιθανότατα εξαρτημένος από τους Αιγιείς, που δεν ονομαζόταν όμως Ελίκη.

Σχετικά με τα περί της καταστροφής, των αιτίων και των αποτελεσμάτων της αξίζει να διατυπώσουμε μερικές παρατηρήσεις ή πειστικές υποθέσεις που έχουν σχέση με τοπογραφικά προβλήματα. Δεν είναι εν πρώτοις καθόλου πιθανό να σκοτώθηκαν πραγματικά όλοι οι Ελικέοι. Όπως άλλωστε βεβαιώνεται από τις πηγές και θα δούμε αναλυτικότερα πιο κάτω, η Βούρα υπέστη όμοια καταστροφή, και όμως δεν έπαψε να υπάρχει, ως πολιτικός οργανισμός τουλάχιστον. Ακόμα και αν δεχόμαστε το τελείως απίθανο, ότι θα σκοτώθηκαν ή πνίγηκαν όλοι οι κάτοικοι που βρίσκοταν στην πόλη τη στιγμή της καταστροφής (κάτι τελείως μοναδικό σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών), τι θα σκεφτούμε ότι έγινε με όσους απουσίαζαν; Στους αντίστοιχους απουσιάζοντες Βουρίους αποδίδει ο Παυσανίας (VII 25. 9) μέσα στην αμηχανία του την επανίδρυση της Βούρας. Άλλα επί πλέον η Ελίκη, όπως και όλες οι άλλες πόλεις της Αχαΐας (και όχι μόνο), διέθετε ενδοχώρα, και μάλιστα, όπως ακριβέστερα θα δούμε, εκτεταμένη. Και οι κάτοικοι της ενδοχώρας αυτής ήταν επίσης Ελικέοι. Τι έγιναν αυτοί; Μήπως ο Ποσειδώνας τους εξαίρεσε από την τιμωρία ή τους επέβαλε θάνατο και αφάνεια με άλλο τρόπο; Γιατί πάντως οι τόποι κατοικίας τους δεν προσφέρονταν για καταποντισμό. Κι όμως μετά την καταστροφή δεν συναντώνται πουθενά. Δεν υπάρχει πια όχι απλώς ο κεντρικός οικισμός, η πόλη, αλλά ούτε ο πολιτικός οργανισμός, το πολιτικό μόρφωμα Ελίκη. Επομένως ή πέθαναν όλοι ή, ασφαλώς πιθανότερα, έπαψαν να είναι Ελικέοι. Εκτός αυτού δεν είναι καθόλου πιθανό τότε, σε εποχή αδιαμφισβήτητης περσικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία, να επιδίωξαν οι εκεί ίωνες ανασυγκρότηση του Πανιώνιου. Άλλα και η σχετική αφήγηση, πως ζήτησαν το λατρευτικό άγαλμα ή την αφίδρυση του ιερού, έρχεται σε κραυγαλέα αντίθεση με την υπάρχουσα πεποίθηση, ότι ήδη από την εποχή της ίδρυσης των μικρασιατικών πόλεών τους, κύρια λατρεία τους ήταν εκείνη του Ποσειδώνα και ειδικότερα του Ελικώνιου, τον οποίο ταύτιζαν με τον Ποσειδώνα της Ελίκης. Πιστευόταν μάλιστα ότι τη λατρεία του την είχαν μεταφέρει ήδη στην Αττική φεύγοντας από την Αιγαίλεια διωγμένοι από τους Αχαιούς, και ότι πολύ υστερώτερα τη μετέφεραν στη νέα ασιατική πατρίδα τους (Παυσ. VII 24. 5 Στράβ. VIII 7. 2 Σχολ. Ιλ. Υ 404). Για ποιο λόγο άραγε θα ήθελαν λοιπόν να αφιδρύσουν μετά από τόσους αιώνες το ιερό; Και γιατί να ζητούσαν το άγαλμα; Αν η λατρεία συνδεόταν με συγκεκριμένο παλαιό άγαλμα, αυτό θα πρέπει να πιστευόταν πως θα το είχαν πάρει μαζί τους, φεύγοντας στην Αττική (Πάντως ένα τέτοιο άγαλμα δεν θα μπορούσε να ταυτίζεται με εκείνο που οι ψαράδες έλεγαν πως βρισκόταν στο βυθό της θάλασσας στη θέση της βουλιαγμένης πόλης κρατώντας στα χέρια ιππόκαμπο). Λέγεται πως οι Αχαιοί έδωσαν κατόπιν την αφίδρυση στους ίωνες, προφανώς αφού το άγαλμα, μαζί με το ιερό και την πόλη, είχε χαθεί. Αφίδρυση όμως πρέπει να ήταν η μεταφορά του αγάλματος ή άλλων πραγμάτων, αλλά αυτά θα πρέπει επίσης να χάθηκαν. Μάλιστα μετά την απώλεια των λατρευτικών αντικειμένων το μόνο νόημα της αφίδρυσης είναι η απόφαση που δέχεται, ότι το ιερό λειτουργεί πια αλλού, σε άλλο τόπο, όπως σημαίνει και ο όρος. Λογίζεται δηλαδή ως μεταφερμένο και παύει πια να λειτουργεί στην Ελίκη. Μια

τέτοια απόφαση εκ μέρους των Αχαιών έχει μόνο περιεχόμενο τη διακήρυξη, ότι το μοναδικό αρχαίο ιερό του Ελικώνιου βρίσκεται πλέον στην Ασία. Ότι δεν πρόκειται να ανακύψει και πάλι στην Αχαϊα.

Επειδή μας είναι πολύ δύσκολο να δεχτούμε, ότι η καταστροφή και εξαφάνιση της Ελίκης οφείλεται πραγματικά στην ασέβεια των Ελικέων και την οργή του Ποσειδώνα, είμαστε αναγκασμένοι να συναγάγουμε άλλους λόγους για αυτήν και να ανασυνθέσουμε με άλλο τρόπο τα γεγονότα. Ανάμεσα στο Αίγιο και την Ελίκη σιβούσε ανταγωνισμός για την πρωτοκαθεδρία στο Κοινό των Αχαιών (που ασφαλώς δεν είχε μόνο ιδεολογικά αίτια), τόπος συνόδου του οποίου ήταν το ιερό του Αμαρίου ανάμεσα στις δύο επικράτειες. Το γεγονός ότι μόνο αυτές οι δύο αναφέρονται στον Νηών Κατάλογο της Ιλιάδας χρησίμευε και στις δύο για να προβάλλουν και επιβάλλουν την θηική υπεροχή τους την καθαγιασμένη από το Βάθος της ιστορίας. Η θέση του ιερού επέτρεπε και στις δύο αυξημένη επιρροή στα όργανα του πολιτικού μορφώματος. Οι Ελικείς όμως προέβαλλαν επί πλέον, ότι η δική τους πόλη ήταν πρωτεύουσα στην περιοχή και επί Ιώνων, αλλά και στους «αρχαίους» χρόνους των ίδιων των Αχαιών, αφού σε αυτή βρισκόταν ο τάφος του ιδρυτή, του οικιστή της πελοποννησιακής Αχαΐας, της αχαϊκής επικράτειας, του Τισαμενού. Οι Αιγιείς αντέτασσαν πως οι ανταγωνιστές τους στήριζαν τις αξιώσεις τους στην κατοχή του ιερού του Ποσειδώνα, το οποίο όμως δεν τους ανήκε, αφού ήταν ιωνικό και κανονικά θα έπρεπε να αφιδρυθεί στην Ιωνία, ή ακριβέστερα είχε ήδη αφιδρυθεί, και οι Ελικέοι προσπαθούσαν να εκβιάσουν τον ίδιο το θεό συνεχίζοντας τη λατρεία του κοντά στην πόλη τους. Επιχειρούσαν ανόσια να τον οικειοποιηθούν.

Στα 373 συνέβη κάποια σοβαρή καταστροφή στην Ελίκη. Κατά πάσαν πιθανότητα καταποντίσθηκε μέρος του παράλιου κάμπου με το λιμάνι και το ιερό του Ποσειδώνα. Ισως, αλλά όχι απαραίτητα, καταποντίσθηκε και η πόλη. Μπορεί μόνο και να έπαθε σοβαρές ζημιές, σχεδόν να καταστράφηκε από σεισμό και μια γερή νεροποντή. Πολύ σοβαρές πρόσφατες έρευνες φυσικών επιστημόνων φαίνεται να αποκλείουν τον πραγματικό καταποντισμό (Στ. Στείρος, «Ελίκη και Βούρα: Ο μύθος και οι διαστάσεις της φυσικής καταστροφής», ΑΑΑ 1999, υπό εκτύπωση), αλλά οι μαρτυρίες περίπου σύγχρονων με τα γεγονότα, όπως του Ηρακλείδη, φαίνεται να μη συμφωνούν μαζί τους. Πάντως η πόλη υπέστη αρκετά σοβαρή ζημιά, καταστροφή. Οι Αιγιείς άδραξαν την ευκαιρία. Διακήρυξαν πως ο ίδιος ο Ποσειδώνας είχε τιμωρήσει τους ανταγωνιστές τους για την ασέβεια, με τα μέσα ακριβώς που του προσιδιάζουν, το σεισμό και τη θάλασσα. Και ακόμα τους είχε επιβάλει την κανονική τιμωρία για τους ιερόσυλους. Αφάνεια. Και στους ίδιους και στην πόλη τους και σε μέρος τουλάχιστον της χώρας τους. Δυο χιλιάδες Αχαιοί που έσπευσαν δεν μπόρεσαν να περισυλλέξουν κανένα από τους νεκρούς. Μόνο που φυσικά, αν έσπευσαν πράγματι κάποιοι Αχαιοί την αμέσως επόμενη μέρα, αυτοί δεν μπορούσαν παρά να είναι Αιγιείς. Και δικαιούται κανείς να αμφιβάλλει για τον πραγματικό σκοπό της άφιξης τους. Πάντως ενσώματωσαν τα κοντινά τους τμήματα της Ελικέας. Και διακήρυξαν πως οι ίδιοι οι Ελικείς είναι εναγείς (όσοι διέφυγαν). Το ίδιο και η πόλη τους και ακόμα και ο τόπος της θάλασσας μέσα στην οποία βρίσκεται βυθισμένη. Αποχτώντας έτσι θηικό και πραγματικό έλεγχο της κατάστασης πέτυχαν ή επέβαλαν απόφαση του Κοινού, πως το μόνο πραγματικό ιερό του Ελικώνιου Ποσειδώνα είναι εκείνο που βρίσκεται στην Ασία. Οι προερχόμενοι από την Ελίκη Ιωνες, κατά την παράδοση οι κάτοικοι της Πριήνης (Στράβ. VIII 7. 2, XIV 1. 3 Διόδ. XV 49), είναι οι μόνοι μη εναγείς Ελικέοι. Είναι πιθανό να έστειλαν σε αυτούς και κάποια πράγματα θεωρούμενα ως απόλυτα συνδεδεμένα με τη σχετική λατρεία, θέλοντας έτσι να αποκλείσουν και το ενδεχόμενο να ανακύψει αργότερα και πάλι η λατρεία στην Ελίκη. Οι Πριηνείς επωφελήθηκαν από αυτή την εξέλιξη και κατόπιν επιγράφουν στα νομίσματά τους μαζί με το νέο τους όνομα και το «αρχαίο», εκείνο των Ελικέων (Schilardi στο Helike II, 305). Πως ρύθμισαν οι Αιγιείς τα πράγματα και με τους λοιπούς Ελικέους, τους κατοίκους των δήμων της ενδοχώρας, θα το δούμε πιο κάτω.

Το «μέρος» των Αχαιών Ελίκη του οποίου εντοπίζουμε έτσι το πολιτικό κέντρο αντιστοιχούσε σε γεωγραφικό χώρο, σε χώρα, που συνόρευε προς τα δυτικά με εκείνη του Αιγίου και προς τα ανατολικά με της Βούρας. Φυσικό όριο στην ανατολική πλευρά πρέπει να θεωρηθεί το ποτάμι των Καλαβρύτων που, καθώς ρέει σε βαθειά χαράδρα, συνιστά πραγματικό εμπόδιο. Μόνο για ένα μικρό τμήμα, μήκους μικρότερου από 2.000 μ., η χαράδρα αυτή διευρύνεται σε στενή κοιλάδα, για να μετασχηματισθεί πάλι σε χαράδρα ως την έξοδο στον παραλιακό κάμπο του Διακοφτού. Εδώ φυσικό όριο είναι μάλλον ανατολικότερα οι πλαγιές που προσεγγίζουν την ακτή στην περιοχή Φαγιά. Κανένα από τα λοιπά αρχικά δώδεκα μέρη των Αχαιών δεν μπορεί να κατείχε χώρα στα νότια της χώρας της Ελίκης και επομένως αυτή θα πρέπει να συνόρευε με εκείνη της πιο βόρειας εδώ πόλης των Αρκάδων. Αυτή ήταν η Κύναιθα που αναγνωρίζεται στα Καλάβρυτα (Pelop.Wand. 107κ.π. Δεν είναι όμως απόλυτα βέβαιο ότι το πολιτικό κέντρο κατείχε τη θέση των σημερινών Καλαβρύτων). Τα φυσικά όρια ανάμεσα στις δυο χώρες πρέπει έτσι να συμπίπτουν με τα όρια Αχαΐας – Αρκαδίας και βρίσκονται στο βουνό Προφήτης Ηλίας (1.525 μ.), ανατολικό άκρο του σήμερα ονομαζόμενου επίσημα όρους Κερύνεια. Η υδροκριτική μετά από αυτό έρχεται στην Καμπανόραχη και κατόπιν στρέφει νότια στο Αετοβούνι και τον Καλατζή (1.331 μ.), από εκεί προς βορειοδυτικά στο Σκεπαστό (πάνω από 1.580 μ.), βόρεια στο Μπάρδο (πάνω από 1.520 μ.), κατεβαίνει κατόπιν προς βορειοδυτικά και ανεβαίνει πάλι στο Αγριοσαύλι και στην κορυφή 1.367 του Παλιόπυργου, από όπου κινείται προς την κορυφή του Κλωκού (1.777 μ.). Η έκταση που περιβάλλεται από τα όρια αυτά υποδιαιρείται στον παραλιακό κάμπο, τη λεκάνη του ποταμού Μπουφούσια ως ψηλά στη Φτέρη και το βουνό Ρούσκιο (1.457μ.), τη μικρή λεκάνη ανάμεσα στο χωριό Μαμουσιά και το ποτάμι των Καλαβρύτων, ενώ νοτιότερα από το Ρούσκιο και την ανατολικά από αυτό Στρογγυλή Ράχη βρίσκεται η λεκάνη των Δουμενών, που έχει στα ανατολικά το ποτάμι των Καλαβρύτων, στα νότια τον Προφήτη Ηλία και στα δυτικά το ύψωμα Τρούλλος (1.228 μ.). Δυτικά του βρίσκεται η λεκάνη της Βιλιβίνας και της Πλατανιώτισσας συνεχόμενη με τη δυτικότερη και μικρότερη της Βάλτας. Οι φυσικές αυτές υποδιαιρέσεις θα μπορούσαν να αντιστοιχούν σε μικρότερους ή λίγο μεγαλύτερους «δήμους», που συγκροτούσαν τη χώρα και το «μέρος» της Ελίκης. Είναι όμως πιο πιθανό να ομαδοποιούντουσαν σε δύο εκτός από την παραλιακή κάπως μεγαλύτερες περιοχές, εκείνες βόρεια και νότια από το Ρούσκιο. Πάντως όπως θα δούμε, θα συγκροτήσουν δύο τέτοιες ενότητες που θα ανέλθουν στο επίπεδο των πόλεων μετά την «εξαφάνιση» της ίδιας της Ελίκης.

Γ 5. ΚΑΡΥΝΕΙΑ ΚΑΙ ΑΣΧΕΙΟΝ

Το γεγονός ότι ο Παυσανίας γράφει (VII 24. 5) ἀπωτέρω τεσσαράκοντα Αἰγίου σταδίοις ἐπὶ θαλάσση χωρίον ἔστιν Ἐλίκη, δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι ο δρόμος περνούσε ακριβώς στην παραλία. Μπορεί πολύ καλά να σημαίνει, ότι στην απόσταση αυτή στην προς τη θάλασσα, ή μάλλον προς την παραλία, πλευρά βρίσκεται ο τόπος Ελίκη και μέσα στο νερό έδειχναν τα λείψανα που (πίστευαν ότι) έβλεπταν. Ο δρόμος ξεδιπλωνόταν στον παραλιακό κάμπο και, όπως είπαμε, μάλλον στα πόδια των λόφων. Μετά από εκείνο το σημείο από το οποίο θα έπρεπε να κατέβει κανείς προς τα αριστερά για να πάει στην παραλία, υπήρχε πάροδος, άλλος κλάδος προς τα δεξιά, προς το εσωτερικό. Γράφει συγκεκριμένα (VII 25. 5): *Μετὰ δὲ Έλίκην ἀποτραπήσῃ τε ἀπὸ θαλάσσης ἐξ δεξιῶν καὶ ἡξεις ἐξ πόλισμα Κερύνειαν ἄκισται δε ὑπὲρ τὴν λεωφόρον ἐν δρει καὶ οἱ τὸ ὄνομα ἡ δυνάστης ἐπιχώριος ἡ δικαιούσης ποταμὸς πεποίηκεν, δις ἐξ Ἀρκαδίας καὶ δρους Κερυνείας ῥέων Αχαιούς τούς ταύτη παρέξει. Δεν μας δίνει ούτε την απόσταση επί της λεωφόρου, από όπου μπορεί κανείς να στρίψει δεξιά, ούτε το μήκος της παρόδου, του παρακλαδιού ως τη Κερύνεια. Απλώς η συμβολή βρίσκεται μετά από το σημείο από το οποίο μπορείς να επισκεφθείς το χώρο με τα βυθισμένα ίχνη κατεβαίνοντας στην παραλία, αυτή τη φορά όμως στα δεξιά, δηλαδή στα νότια. Είναι το πρώτο παρακλάδι του δρόμου που συναντάς. Και αν το ακολουθήσεις θα συναντήσεις σε βουνό πάνω από το δρόμο την Κερύνεια. Ο πρώτος δρόμος που μετά το Ριζόμυλο φεύγει προς τα δεξιά θα ήταν κάποιος που εισχωρούσε στη λεκάνη της Μπουφούσιας από τη θέση Άγιος Βασίλειος. Σε τέσσερα περίπου χιλιόμετρα ο οδοιπόρος βλέπει αριστερά την κορυφή Βουνί, όπου έχουν επισημανθεί ερείπια τα οποία μπορεί να αποδωθούν σε οικισμό με κάποια σημασία. Στα κατάλοιπα εκτός από τμήματα τείχους και αναλήμματα περιλαμβάνονται και λείψανα θεάτρου. Είναι πειστική λοιπόν η αναγνώριση της Κερύνειας σε αυτά. Πρόσφατα σχετικά επιβεβαιώθηκε από την επιγραφή σε κεραμίδα δημόσιου κτηρίου που βρέθηκε εκεί (Ριζάκης I, 206 κ.π.).*

Την Κερύνεια είχε μνημονεύσει ο Παυσανίας και προηγουμένως, όταν ανέφερε τις αχαϊκές πόλεις (VII 6. 1): ... ῥύπες καὶ Αἴγιον καὶ Κερύνεια καὶ Βούρα, ἐπὶ ταύταις δὲ Ἐλίκη καὶ Αἴγαι τε... Στους καταλόγους όμως των δώδεκα αρχικών αχαϊκών πόλεων από τον Ηρόδοτο και τον Στράβωνα δεν περιλαμβάνεται. Ο Στράβων την αναφέρει ανεξάρτητα σε κάποια σχέση με το Αίγιο (VIII 7. 5): αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ Κεραυνία ἐπὶ πέτρας ὑψηλῆς ἴδρυμένη ἵσον ἀπέχουσα τῆς τε θαλάσσης καὶ τῆς Βούρας. Αἴγιέων δέ ἐστι καὶ ταῦτα καὶ Ἐλίκη καὶ τὸ τοῦ Διός ἄλσος τὸ Ἄμαριον. Στα

χρόνια του Στράβωνα ἡ της πηγής του η Κερύνεια (προφανώς πρόκειται για αυτήν), η Βούρα, όπως και η Ελίκη και το Αμάριον ανήκουν στους Αιγιείς (καθώς και οι Αιγαίι και μέρος τουλάχιστον της Ρυπίδος). Είναι πολύ πιθανό, όπως σημειώσαμε και πολύ πιο πριν, ότι τον οικισμό γνωρίζει ήδη από τον 5ο αιώνα και ο Αισχύλος. Στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε πιο κάτω. Την πόλη, ή τουλάχιστον το «πόλισμα», γνωρίζει και ο Αιλιανός (Ποικ. Ιστ. XIII 6. 14) που αναφέρεται στο κρασί της στο οποίο απέδιδαν ειδικά γνωρίσματα, αλλά και στο δρόμο που οδηγεί σε αυτήν από την Ελίκη (π.Ζ. XI 19), τον ίδιο στον οποίο αναφέρεται και ο Παυσανίας: *Πρὸ πέντε γὰρ ἡμερῶν τοῦ ἀφανισθῆναι τὴν Ἐλίκην ὅσοι μύες ἐν αὐτῇ ἥσαν... καὶ τὰ λοιπὰ ὅσα ἦν τοιαῦτα, ἀθρόα ὑπεξῆρε τῇ ὁδῷ τῇ ἐξ Κερύνειαν ἔκφερούσῃ.* Και οι Ελικείς έθαύμαζαν, ούκ είχον δὲ τὴν αἰτίαν συμβαλεῖν, ἐπεὶ δὲ ἀνεχώρησε τὰ προειρημένα ζῶα, νύκτωρ γίγνεται σεισμός... Δεν είχαν δηλαδή κατανοήσει ότι τα ζῶα προέλεγαν τη συμφορά και υποδείκνυαν την οδό της σωτηρίας.

Από τον Πολύβιο γνωρίζουμε πως στα χρόνια επανίδρυσης του Κοινού η Κερύνεια, ή ακριβέστερα Καρύνεια, όπως την ονομάζει και μαζί του συμφωνούν οι επιγραφές, λογίζεται ήδη ως πόλις, θεσμικά ιστότιμη με τις λοιπές. Για τους παλιότερους χρόνους σημειώνει (ΙΙ 41. 6-8), ότι μέχρι την εποχή του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου για τους Αχαιούς τα πράγματα πήγαιναν πότε καλά και πότε όχι και τὸ κοινὸν πολίτευμα ...ἐν δημοκρατίᾳ συνέχειν ἐπειρῶντο. Προσπαθούσαν δηλαδή να διατηρούν το πολιτικό μόρφωμα του Κοινού, τὸ κοινὸν πολίτευμα, με δημοκρατικές μεθόδους διοίκησης. Αυτές αναφέρονται στο ίδιο το Κοινό, αλλά όπως και από τα πιο κάτω λεγόμενα προκύπτει, προϋποθέτουν και δημοκρατική διοίκηση των καθέκαστα πόλεων μελών του, δημοκρατικά πολιτεύματα ή ό,τι σχετικό εννοεί ο ίδιος ο συγγραφέας με τον όρο, πάντως όχι πολιτεύματα ηγεμονικά, τυραννίδες. Συνεχίζοντας γράφει ότι το πολίτευμα, δηλαδή το Κοινό, συνεκροτείτο από δώδεκα πόλεις, ἦν ἐκ δώδεκα πόλεων, οι οποίες συνεχίζουν να υπάρχουν και στα χρόνια του, ἀς ἔτι καὶ νῦν συμβαίνει διαμένειν, εκτός από την Ωλενο και την Ελίκη. Ακολουθεί ο κατάλογος των δέκα υπολοίπων, δεν περιλαμβάνει όμως τις Αιγές και τους Ρύπες, ενώ αντίθετα περιλαμβάνει την Καρύνεια και το Λεόντιον, δύο πόλεις δηλαδή που γνωρίζουμε πως υπάρχουν κατόπιν, αλλά ο Ηρόδοτος δεν τις συμπεριέλαβε στο δικό του κατάλογο των δώδεκα «μερών».

Υστερώτερα ο Στράβων (VIII 7. 4) συμφωνεί με τον τελευταίο και διαφωνεί με τον Πολύβιο όσον αφορά στον κατάλογο. Μας δίνει και κάποιες πληροφορίες για το χρονικό διάστημα ανάμεσα στην Θηβαϊκή ηγεμονία και την ίδρυση του νέου αχαϊκού Κοινού (VIII 7. 1): μετά τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην ἐπέτρεψαν οἱ Θηβαῖοι τούτοις (στους Αχαιούς) τὴν δίαιταν περὶ τῶν ἀντιλεγομένων τοῖς πόλεσι πρὸς ἀλλήλας. Είτε πρόκειται για διαιτησία επί των διαφορών των αχαϊκών πόλεων μεταξύ τους, είτε ακόμα και εκείνων άλλων πόλεων, πάντως αναγνώρισαν ή ανέχθηκαν ένα ελάχιστο αρμοδιότητας του Κοινού. Άρα και την ύπαρξή του. Προχωρώντας γράφει: *ὕστερον ὑπὸ Μακεδόνων λυθείσης τῆς κοινωνίας.* Οι Μακεδόνες λοιπόν κατ' αυτόν διέλυσαν το Κοινό, το κατήργησαν. Ποιοι Μακεδόνες όμως, οι Φίλιππος και Αλέξανδρος ή οι διάδοχοί τους; Ο Πολύβιος πάλι δεν είναι σαφής ως προς αυτό. Ενώ λέει (II 41. 6), ότι διετηρείτο ἐν δημοκρατίᾳ ως τους χρόνους των πρώτων, έρχεται αμέσως μετά στα χρόνια των δεύτερων (II 41. 9-10): *εἰς τοιαύτην διαφοράν καὶ καχεξίαν ἐνέπεσον καὶ μάλιστα διὰ τῶν ἐκ Μακεδονίας βασιλέων, ἐν ᾧ συνέβη πάσας τὰς πόλεις χωρισθείσας ἀφ' ἑαυτῶν, ἐναντίως τὸ συμφέρον ἀγειν ἀλλήλαις.* Έξ οὐ συνέπεσε τὰς μὲν ἐμφρούρους αὐτῶν γενέσθαι διά τε Δημητρίου καὶ Κασσάνδρου καὶ μετὰ ταῦτα δι' Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ, τὰς δὲ καὶ τυραννεῖσθαι. Πρέπει να επισημάνουμε και ακόμα μια διευκρίνιση επί των λεγομένων του Πολυβίου που κάνει ο Στράβων. Ενώ ο πρώτος έχει εικόνα του Κοινού αποτελούμενον πριν από τα χρόνια του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου από έντεκα πόλεις μετά την καταστροφή της Ελίκης και γράφει ότι από αυτές συμμετείχαν στο ανασυγκροτηθέν μόνο δέκα, δηλαδή εκτός από την ανύπαρκτη Ελίκη δεν περιλήφθηκε και η Ωλενος, ο δεύτερος διευκρινίζει περαιτέρω (VIII 7.1), ότι πάντως η Ωλενος συνέχιζε να υπάρχει και απλώς δεν προσήλθε στο νέο

μόρφωμα. Αφήνει τους αναγνώστες του να συναγάγουν, πως αυτή η άρνηση μπορεί να ήταν και η αιτία της πολιτικής της εξαφάνισης. Επί πλέον η διαφορά τους έγκειται στο ότι, ενώ ο Στράβων (και οι πηγές του;) αναφέρεται στον κατάλογο του Ηροδότου και θεωρεί ότι στο ανασυγκροτηθέν Κοινό πήραν μέρος οι υπόλοιπες πόλεις πλην Ελίκης και Ωλένου, ο Πολύβιος αφαιρεί δύο από αυτές και προσθέτει στη θέση τους δύο άλλες. Δημιουργείται λοιπόν η υπόνοια, ότι η μία από τις τελευταίες μπορεί στον πρώιμο 4ο αιώνα ήδη να αντικατέστησε την Ελίκη (και αυτή σε τέτοια περίπτωση θα πρέπει να ήταν η Καρύνεια, όπως θα φανεί αμέσως πιο κάτω), ενώ η άλλη (το Λεόντιον δηλαδή) θα προστέθηκε στο σύστημα των δώδεκα, θα έγινε θεσμικά ισότιμη πόλις, σε κάποια παρόμοια ευκαιρία ή ανάγκη, όταν κάποια άλλη θα έπαψε να είναι μέλος. Πάντως αυτή η άλλη δεν μπορεί να ήταν μια από τις αφαιρούμενες από τον Πολύβιο, γιατί επιγραφική μαρτυρία βεβαιώνει, πως οι Ρύπες ήταν μέλη του Κοινού στα έσχατα χρόνια του 4ου αιώνα (SEG XIV 375), ασφαλώς μετά τον Αλέξανδρο (καθώς και η Ωλενος), ενώ άλλη (IG II 3. 2843), όπως και η νομισματική μαρτυρία, βεβαιώνουν ότι και οι Αιγαίι ουπάρχουν ως πόλις και στον πρώιμο 3ο αιώνα και μάλιστα κόβουν νομίσματα ως την εποχή περίπου της ίδρυσης του νέου Κοινού (Ριζάκης I, 304). Και δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα είχε αποχωρήσει από το Κοινό, όσο αυτό υπήρχε, ως εκ της γεωγραφικής της θέσης. Στο θέμα αυτό θα πρέπει να επανέλθουμε πιο κάτω με περισσότερες της μιας ευκαιρίες. Έτσι πάντως φαίνεται να μπορούμε να συμπεράνουμε, ότι οι δύο αυτές πόλεις αφαιρέθηκαν από τον κατάλογο του Πολυβίου από λάθος οφειλόμενο στο γεγονός, ότι δεν συμμετείχαν στο νέο Κοινό και ασφαλώς όχι επειδή αντικαταστήθηκαν από την Καρύνεια και το Λεόντιον. Μπορεί όμως και να μην πρόκειται απλά για λάθος. Γνωρίζουμε πως από τον 4ο αιώνα, πριν πάλι από τον Αλέξανδρο και τον Φίλιππο, υπάρχει ακόμα μια αχαϊκή πόλη που οπωσδήποτε πρέπει να συμμετείχε στο Κοινό, το Άσχειον. Ο ιστορικός ίσως έκρινε ότι η ενασχόλησή του με τις εσωτερικές αλλαγές στην Αχαΐα, που θα έπρεπε να εξηγηθούν, θα τον οδηγούσε μακριά από το στόχο του, που ήταν η έκθεση της ιστορίας του ανασυγκροτηθέντος Κοινού και ακόμα ίσως επέλεξε να αποσιωπήσει γεγονότα που σχετίζονταν με την ανασυγκρότηση και οδήγησαν στο να μην εμφανίζονται ως μέλη του οι Ρύπες και οι Αιγαίι, να μην εμφανίζονται πια καν ως πόλεις, ως πολιτικές υποστάσεις. Εκθέτει τα μέχρι την ανασυγκρότηση ως γενική εικόνα, περιληπτικά και εν είδει εισαγωγής και επιλέγει να δώσει αυτή την εικόνα με χαρακτήρα όσο γίνεται πιο ειδυλλιακό. Έχει λοιπόν λόγους και να μη μηκύνει τον λόγο για τα προγενέστερα και να μην αμαυρώσει τη γενική εικόνα.

Ο Πολύβιος όμως παρέχει και περισσότερες πληροφορίες που μπορούν να δώσουν και τοπογραφικές ενδείξεις, για τον τρόπο και το χρόνο που η Καρύνεια προσήλθε στο νέο Κοινό (II 41. 11-15). Αφού πληροφορήσει για το ότι την πρωτοβουλία είχαν τέσσερις δυτικές πόλεις, η Δύμη, η Πάτρα, η Τριταία και οι Φαραί, και αποφεύγοντας να εξηγήσει τους λόγους που η περιβαλλόμενη από τις επικράτειες των τριών τουλάχιστον από αυτές Ωλενος δεν πήρε μέρος, γράφει ότι τον πέμπτο χρόνο προσήλθαν οι Αιγιείς και στη συνέχεια οι Βούριοι, αφού σκότωσαν τον τύραννο, ἅμα δὲ τούτοις Καρυνεῖς ἀποκατέστησαν. Γιατί ο Ισέας που ήταν τότε τύραννος σε αυτούς συνιδῶν ... ἐκπεπτωκύιαν μὲν ἔξι Αιγίου τὴν φρουράν, ἀπολωλότα δὲ τὸν ἐν τῇ Βούρᾳ μόναρχον ... ἐαυτὸν δὲ πανταχόθεν ὅρῶν δσον οὐκ ἥδη πολεμηθησόμενον κατέθεσε την εξουσία και προσέθηκε τὴν πόλιν πρὸς τὸ τῶν Ἀχαιῶν σύστημα. Επιβεβαιώνει λοιπόν και ο Πολύβιος το συναγόμενο από τον Παυσανία, ότι η Καρύνεια βρισκόταν μεταξύ του Αιγίου και της Βούρας. Έτσι ο Ισέας έβλεπε τον εαυτό του πανταχόθεν πολεμηθησόμενον. Αφού όμως πριν από την καταστροφή της ανάμεσα στο Αίγιο και τη Βούρα βρισκόταν η Ελίκη, η Καρύνεια δεν μπορεί παρά να είναι μερικά τουλάχιστον κληρονόμος της. Να είχε επικράτεια που προγενέστερα ανήκε σε εκείνη. Και αφού ήταν ήδη πόλις πριν από την προσέλευσή της στο νέο Κοινό, φαίνεται το πιο πιθανό πως ιδρύθηκε ή απέκτησε αυτό το πολιτικό επίπεδο αμέσως ή λίγο μετά τον αφανισμό εκείνης.

Την υστερώτερη ύπαρξη της Καρύνειας με τον θεσμικό χαρακτήρα της πόλης γνωρίζουμε και από επιγραφικές μαρτυρίες. Ενδιαφέρον εμφανίζει εκείνη της Μαγνησίας που δίνει τον κατάλογο πόλεων οι οποίες, μετά το 207/6 συνυπογράφουν τη συνθήκη ασυλίας της Λευκοφρυηνής (Syll. 559). Τους ονομάζει όλους Αρκάδες και πράγματι μνημονεύει τους Τεγεάτες, Μεθυδριείς, Στυμφαλίους, Κλειτορίους, Ορχομενίους, Καφυείς, Φενεάτες, Ψωφιδίους, Θελφουσίους, Λουσιάτες, Φι(γ)αλείς, Αλεάτες, Κυναιθείς, αλλά μεταξύ Καφυέων και Φενεατών καταγράφει και τους Φλειασίους, που δεν φαίνεται να είχαν ποτέ θεωρηθεί Αρκάδες, μεταξύ Φενεατών και Ψωφιδίων τους Πελλανείς, γνωστούς από πλήθος άλλων πηγών ως κυρίως Αχαιούς, και μετά τους Κυναιθείς προσθέτει τους Καρυνείς και Τριταιείς με τους οποίους συμβαίνει ό,τι και με τους Πελλανείς. Η ανάμειξη μή Αρκάδων με εθνικώς Αρκάδες θα πρέπει μάλλον να οφείλεται σε λάθος των Μαγνήτων. Εξ άλλου οι περισσότεροι, και μάλλον όλοι, από τους περιλαμβανόμενους Αρκάδες την εποχή αυτή είναι πολιτικώς Αχαιοί, μέλη του Κοινού των Αχαιών. Αρκετά νεώτερη είναι η επιγραφή στην οποία αναφερθήκαμε και πιο πάνω και συνόδευε ανάθημα στην Ολυμπία αγάλματος του «αγεμόνος» των Αχαιών που πολέμησαν με τον Ρωμαίο ύπατο Δομήτιο τους Γαλάτες. Εδώ αντίστροφα καταγράφονται οι πραγματικοί Αχαιοί Πατρείς, Δυμαίοι, Φαρείς καθώς και οι Καλλιστάται που όπως θα δούμε πιο κάτω είναι λίγο πιθανό να είναι και εθνικώς Αχαιοί, οι Ασχείς, που μνημονεύσαμε και πιο πάνω και είναι βέβαιο ότι πρόκειται για τέτοιους, οι Λεοντήσιοι, οι Τριταιείς, οι Αιγιείς, οι Αιγειράται, οι Πελλανείς, οι Βούριοι και τελευταίοι οι Καρυνείς. Ανάμεσα όμως στους πρώτους τρεις και τους επόμενους παρεμβάλλονται οι εθνικώς Αρκάδες, αλλά πολιτικώς Αχαιοί Θριάσιοι, Ηραιείς, Θελφούσιοι, Ψωφίδιοι, Κλειτόριοι και Κυναιθείς. Και ανάμεσα στους δύο τελευταίους οι Φενεάται. Όπως σημειώσαμε, όλοι αυτοί οι Αρκάδες πρέπει και τότε να ήταν πολιτικά Αχαιοί.

Το αρχαίο όνομα της κοινότητας που ο Παυσανίας ονομάζει Κερύνεια πρέπει να είναι Καρύν(v)εια – Καρυν(v)είς, όπως μαρτυρούν το κείμενο του Πολυβίου και οι επιγραφές. Και ο ίδιος ο Παυσανίας όμως είναι περίεργο που επιχειρεί να το παραγάγει από εκείνο του ποταμού Κερυνίτη, που διαρρέει τούτη τη χώρα, ή από εκείνο κάπποιου άγνωστου και σε αυτόν τον ίδιο επώνυμου ηγεμόνα (VII 25, 5). Δεν μπορεί όμως να του διέφευγε, ότι το Κερυνίτης μπορεί να παραχθεί από το Κερύνεια και όχι το αντίστροφο. Μνημονεύει λοιπόν και το αρκαδικό βουνό Κερύνεια από το οποίο προφανώς παράγει το όνομα του ποταμού. Το βουνό αυτό δεν το μνημονεύει καμιά άλλη πηγή (με την εξαίρεση του ποιητικού Κερύνειος πάγος, Καλλιμ. Ύμν. 3, 109), ούτε και ο ίδιος ο Παυσανίας στα Αρκαδικά. Είναι αυτό που κάνει πολύ πιθανή την παλιά διατυπωθείσα άποψη (Bölte, RE XI, 1921, 347), ότι πραγματικό τέτοιο βουνό δεν υπήρχε και δημιουργήθηκε φιλολογικά, για να αποδοθεί «φυσιοκρατική» παραγωγή στο επίθετο της «κερυνίτιδος ελάφου», που αρχικά σήμαινε ό,τι και το «κεραστίς». Δήλωνε δηλαδή το μυθικό ελάφι που, μολονότι θηλυκό, είχε κέρατα. Ο μύθος όμως τοποθετούσε την έλαφο στην Αρκαδία. Στην Αχαΐα υπήρχε ποταμός που πιθανότατα λεγόταν Καρυνίτης, ήταν δηλαδή το ποτάμι της Καρύνειας. Στα πλαίσια της προσπάθειας να δοθεί «φυσιοκρατική» ερμηνεία στο μύθο αναζητήθηκε τοπωνύμιο Κερύνεια στην Αρκαδία. Προσφερόταν μόνο το βουνό από το οποίο πήγαζε ο Καρυνίτης που «στα παλιά χρόνια» θα ονομαζόταν όχι Καρυνίτης αλλά Κερυνίτης και θα οφειλε το όνομά του στο αρκαδικό όρος Κερύνεια, όπου θα ζούσε η ελαφίνα. Το ποτάμι Καρυνίτης ήταν προφανώς εκείνο που διέσχιζε, και συγκροτούσε σε μεγάλο τουλάχιστον βαθμό, τη χώρα της Καρύνειας, δηλαδή το ποτάμι της Μπουφούσιας. Ο ένας από τους δύο κλάδους που το σχηματίζουν κινάει από περιοχή που δεν έχει σχέση με την Αρκαδία, ο άλλος όμως από το βουνό που σχηματίζει το όριο προς την αρκαδική χώρα της Κύναιθας, τον όγκο Σκεπαστού-Προφήτη Ηλία. Αυτό θα μπορούσε με κάπποιο τρόπο να θεωρηθεί «αρκαδικόν όρος». Πραγματικά η λεκάνη του Καρυνίτη, της Μπουφούσιας συγκροτεί το κύριο μέρος της χώρας που πρέπει να υπαγόταν στον οικισμό στο Βουνί, δηλαδή στην Καρύνεια, τουλάχιστον από το στενό πέρασμα του ποταμού ανάμεσα στον Κλωκό

και το Ρούσκιο και κάτω. Στην ίδια πρέπει να περιλαμβάνεται και η μικρή λεκάνη της Μαμουσιάς που φτάνει ανατολικά ως το ποτάμι των Καλαβρύτων. Τούτη πρέπει να ήταν η χώρα της πόλης Καρύνεια, η οποία έτσι αποδεικνύεται κληρονόμος ενός μέρους της χώρας της Ελίκης. Πιο κάτω θα εξετάσουμε το ερώτημα αν στην ίδια περιήλθαν και οι πιο νότιες λεκάνες Δουμενών, Βιλιβίνας-Πλατανιώτισσας και Βάλτας.

Από τον Παυσανία μαθαίνουμε ακόμη μερικά πράγματα για την Καρύνεια (VII 25. 6-7): *παρὰ τούτοις (τους Καρυνείς) σύνοικοι Μυκηναῖοι κατὰ συμφορὰν ἀφίκοντο ἐκ τῆς Ἀργολίδος*. Οι Αργείοι επιτέθηκαν κατά των Μυκηναίων, αλλά δεν μπορούσαν να αλώσουν το τείχος της πόλης, χτισμένο όπως και εκείνο της Τίρυνθας από τους Κύκλωπες και πολύ ισχυρό. Τους πολιόρκησαν και κατά άναγκην ἐκλείπουσι *Μυκηναῖοι τὴν πόλιν ἐπιλειπόντων σφᾶς τῶν σιτίων*. Και άλλοι από αυτούς πήγαν στις Κλεωνές, τοῦ δήμου δὲ πλέον μὲν ἦμισυ ἐξ Μακεδονίαν καταφεύγουσι *παρ’ Ἀλέξανδρον, ὡς Μαρδόνιος ὁ Γωβρύου τὴν ἀγγελίαν ἐπίστευσεν ἐξ Ἀθήνας ἀπαγγελλαι*. Δίνει έτσι και τη χρονολόγηση του γεγονότος. Λίγο μετά τα Περσικά, όσο ακόμα ήταν βασιλεύς της Μακεδονίας ο Αλέξανδρος. Συνάγεται εύλογα πως η επίθεση των Αργείων είχε να κάνει και με το γεγονός ότι, ενώ αυτοί δεν συμμετείχαν στον αγώνα κατά των Περσών, οι άμεσοι γείτονές τους και μάλλον περίοικοί τους Μυκηναίοι, όπως και οι Τιρύνθιοι, συμμετείχαν στη σύγκρουση των Πλαταιών ακολουθώντας σαφώς φιλολακωνική πολιτική. Τα ονόματά τους βρίσκονται χαραγμένα στους χάλκινους όφεις που στήριζαν τον τρίποδα τον οποίο ανέθεσαν οι νικητές των Πλαταιών στους Δελφούς, σήμερα στον ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης. Προσθέτει όμως επίσης ο Παυσανίας, ότι δὲ ἄλλος δῆμος ἀφίκοντο ἐξ τὴν Κερύνειαν, καὶ δυνατωτέρα τε ἡ Κερύνεια οἰκητόρων πλήθει καὶ ἐξ τὸ ἔπειτα ἐγένετο ἐπιφανεστέρα διὰ τὴν συνοίκησιν τῶν Μυκηναίων. Και προσθέτει: *ἐν Κερυνείᾳ δὲ ἱερόν ἐστιν Εὔμενίδων· ἰδρύσασθαι δὲ αὐτὸς Ὁρέστην λέγουσιν*. Τα γεγονότα αυτά χρονολογούνται ανάμεσα στα 468 και τα 463. Τα αναφέρει και ο Διόδωρος (XI 65) που λέει όμως ότι οι Αργείοι εξανδραπόδισαν τους Μυκηναίους. Ο Παυσανίας λοιπόν ακολουθεί άλλη ἀποψη που πρέπει να σχετίζεται με πίστη των Αχαιών, ότι μεγάλο πάντως μέρος του δήμου κατέφυγε στην Καρύνεια. Ισως ακριβέστερα είναι τα δικά του γραφόμενα. Όπως στην αρχή της εργασίας σημειώσαμε, ο Στράβων (VIII 7. 5) διασώζει στίχο του Αισχύλου που μνημονεύει αχαϊκές πόλεις, τις γνωστές από τον Ηρόδοτο, αλλά, αν έχουν δίκιο οι εκδότες, περιλαμβάνει και την Καρύνεια που δεν είναι μια από αυτές σε εκείνα τα χρόνια. Σε αυτή την περίπτωση η παρουσία μεταξύ πόλεων ενός οικισμού, ενός δήμου που πρέπει να υπαγόταν τότε στην Ελίκη, αιτιολογείται από την παρατήρηση, ότι το αθηναϊκό κοινό του τραγικού θα γνώριζε το όνομα του οικισμού και της κοινότητας, εξαιτίας ακριβώς των περίπου σύγχρονων γεγονότων και της καταφυγής σε αυτόν μέρους των Μυκηναίων.

Η σχετική παράγραφος του Παυσανία φαίνεται συγχρόνως ως επεξήγηση της διαφοροποίησής του από τον Ηρόδοτο, όταν δίνοντας τον κατάλογο των αρχικών δώδεκα πόλεων (VII 6. 1) περιλαμβάνει σε αυτές την Κερύνεια την οποία δεν μνημονεύει εκείνος, και αφαιρεί την Πάτρα. Είναι χρήσιμο να δούμε το θέμα αναλυτικότερα. Ο Ηρόδοτος, τον οποίο είναι βέβαιο ότι γνώριζε ο Παυσανίας, λέει ότι οι Ίωνες στην Πελοπόννησο ήταν διαιρεμένοι σε δώδεκα μέρη, στα ίδια που ήταν και οι διαδεχθέντες Αχαιοί, και στην Ασία ίδρυσαν πόλεις. Για τον Παυσανία δεν υπάρχει διαφορά. Λαμβάνει το «μέρεα» ως συνώνυμο του «πόλεις» και για αυτόν ο τελευταίος όρος σημαίνει και επικράτεια και πληθυσμό και συγχρόνως και οικιστικό συγκρότημα. Έτσι γράφει (VII 6. 1): *τότε δὲ ἀπεληλυθότων Ίωνων τὴν τε <γῆν> οἱ Ἀχαιοὶ τῶν Ίωνων διελάγχανον καὶ ἐσψκίζοντο ἐξ τὰς πόλεις. Αἱ δὲ δύο καὶ δέκα ἥσαν ἄριθμόν. Ἐχει εκθέσει προηγουμένως (VII 1. 5) την ιστορική εκδοχή του για τους Αχαιούς: τοῖς δὲ Ἀχαιοῖς τηνικαύτα ύπηρξε καὶ αὐτοῖς ἐκ Λακεδαιμονος καὶ Ἀργους ὑπὸ Δωριέων ἔξεληλάσθαι ... Εξηγεί επίσης (VII 1. 7-8), ότι πριν από την κάθιση των Δωριέων είχε επικρατήσει να ονομάζονται Αχαιοί μόνο εκείνοι της Λακεδαιμονος και του Αργους (ενώ μόνο οι τελευταίοι ονομάζονταν και Δαναοί).* Και

πως, όταν αυτοί διώχτηκαν από τούτες τις δύο περιοχές, ζήτησαν από τους Ιώνες οι ίδιοι και ο βασιλεύς τους Τισαμενός, ο γιος του Ορέστη, να γίνουν σύνοικοι τους δίχως πόλεμο, εκείνοι αρνήθηκαν, συνήφθη μάχη, ο Τισαμενός ἐπεσε, οι Αχαιοί νίκησαν, πολιόρκησαν τους Ιώνες στην Ελίκη και στη συνέχεια τους επέτρεψαν να αποχωρήσουν υπόσπονδοι. Τον νεκρό του Τισαμενού τον ἔθαψαν στην Ελίκη. Μετά από αυτά κάνει μακρά παρέκβαση περί Ιώνων και Ιωνίας και τέλος επανέρχεται στο θέμα της Αχαΐας και σημειώνει (VII 6. 1-2), ότι οι Αχαιοί διελάγχανον τη γη και ἐσωκίζοντο ἐξ τὰς πόλεις. Πιο κάτω διευκρινίζει: Ἐς ταύτας οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ βασιλεῖς αὐτῶν ἐσωκίζοντο πρότερον ἔπι ὑπὸ Ιώνων οἰκουμένας καὶ εξηγεῖ, ότι αυτοί οι βασιλείς ήταν οι γιοι του Τισαμενού Δαιμένης, Σπάρτων, Τέλλις και Λεοντομένης, καθώς και ο Δαμασίας, γιοίς του Πενθίλου και ἔτσι εγγονός του Ορέστη. Γνωρίζει όμως και παράδοση, και τη θεωρεί ακριβή, πως όμοια εξουσία είχαν επίσης ο Πρευγένης και ο γιος του Πατρεύς που ήταν ειδικώς από τους Αχαιούς της Λακεδαίμονος, και αυτοί δεν «εσωκίσθησαν» σε προϋπάρχουσα ιωνική πόλη, αλλά σφίσιν ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἔδόθη κτίσασθαι πόλιν ἐν τῇ χώρᾳ. Αυτή ήταν η πόλη Πάτραι που πήρε το όνομα από τον Πατρέα (VII 6. 2). Ἐπρεπε λοιπόν ο περιηγητής να ανεύρει το όνομα δωδέκατης πρώην ιωνικής πόλης, αφού με την αφαίρεση των Πατρών του έμεναν ἔντεκα. Γ' αυτό, στον κατάλογο που αμέσως πιο πάνω κατέγραψε, περιέλαβε την Κερύνεια (και αφαίρεσε την Πάτρα), αφού γνώριζε πως από αρκετά παλιά, από τα αμέσως μετά τα Περσικά χρόνια, η Κερύνεια υπήρχε. Και της απέδωσε και ιωνικό παρελθόν, αφού γνώριζε, και το σημειώνει, πως εκεί υπήρχε ιερό ιδρυμένο από τον Ορέστη, δηλαδή επί Ιώνων, πριν από την κάθοδο των Δωριέων. Μάλιστα φαίνεται να υπαινίσσεται και το λόγο που κατά τη γνώμη του έκανε λάθος ο Ηρόδοτος. Δεν γνώριζε αυτά που πιθανότατα ο ίδιος ἀκουσε επί τόπου για τον Πρευγένη και τον Πατρέα και ἔτσι περιέλαβε την Πάτρα στις δώδεκα παραλείποντας την Κερύνεια που ως εκείνα τα χρόνια ήταν μάλλον ασήμαντη, αφού ἔγινε δυνατωτέρα ... οἰκητόρων πλήθει καὶ ἐς τὸ ἔπειτα ... ἐπιφανεστέρα, ακριβώς διὰ τὴν συνοίκησιν τῶν Μυκηναίων (VII 25. 6).

Οι ίδιες όμως αυτές πληροφορίες που επέτρεψαν στον Παυσανία την αναμόρφωση του καταλόγου των «αρχικών» πόλεων διαφωτίζουν και εμάς περαιτέρω, για τα γεγονότα και τις πολιτικές πρωτοβουλίες των Αιγαίων αμέσως μετά, ή σε συνδυασμό με την καταστροφή της Ελίκης. Προβάλλοντας την ασέβεια των Ελικέων, ενισχύοντας την ἀποψη ότι ο ίδιος ο Ποσειδών απέδειξε με την τιμωρία, το είδος και τα χαρακτηριστικά της, ότι είναι εναγείς, και αξιοποιώντας τις τοπικές παραδόσεις και μνήμες, πως οι κάτοικοι της Καρύνειας είναι γνησιότεροι Αχαιοί, αφού μεγάλο μέρος τους ήρθε διωγμένο από τους Δωριείς Αργείους από την ίδια την κοιτίδα των Αχαιών, τις Μυκήνες, αλλά επί πλέον ήταν συνδεδεμένοι από παλιότερα όχι καν με τον Τισαμενό, αλλά με τον ίδιο τον ιδρυτή του ιερού των Ευμενίδων και πατέρα του τελευταίου Ορέστη, εμφανίστηκαν ως ελευθερωτές τους από την επονείδιστη κυριαρχία των Ελικέων και πέτυχαν να αναβιβαστεί η κοινότητά τους στο επίπεδο της ισότιμης στα πλαίσια του Κοινού αχαϊκής πόλης. Ισότιμης βέβαια τυπικά, αφού επρόκειτο για κοινότητα μικρή και επικράτεια φτωχή. Τον παραλιακό κάμπο τον είχαν ἡδη ενσωματώσει οι ίδιοι οι Αιγείες, οι «όμοροι», και επί πλέον, όπως θα δούμε, φαίνεται ότι στην Καρύνεια δεν περιήλθε καν ολόκληρο το υπόλοιπο της επικράτειας της Ελίκης. Επομένως κατ' ουσίαν οι Καρυνείς ήταν εξαρτημένοι, ελέγχονταν από τους ισχυρούς γείτονες, αλλά την εξάρτηση αυτή είχαν τη δυνατότητα να την εξισορροπούν με την ἔστω τυπική εν πολλοῖς αυτονομία και με την ευλογία να μη λογίζονται εχθροί του θεού, να μη θεωρούνται με θεϊκή απόδειξη εναγείς. Βέβαια, πριν από αυτές τις εξελίξεις οι κάτοικοι της Καρύνειας ήταν Ελικείς, αλλά ίσως και τότε ένα τμήμα του πληθυσμού, οι απόγονοι των προσφύγων, αισθάνονταν κοινωνικά και πιθανώς να ήταν και θεσμικά υποδεέστεροι. Παρά ταύτα φαίνεται, ότι ένα άλλο τμήμα συνέχισε να θεωρεί τον εαυτό του Ελικείς και το διοικητικό, και από τότε ή υστερώτερα και οικιστικό κέντρο τους, τη νέα Ελίκη, όπως θα δούμε πως συνέβη επισήμως με τη Βούρα, και να ονομάζει ανεπίσημα την πόλη Ελίκη. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός, ότι αιώνες μετά ο Πτολεμαίος αναφέρει

την Ελίκη ανάμεσα στις μεσόγειες πόλεις της Αχαΐας, και όχι τις παράλιες, οπότε θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι πρόκειται για επανεμφάνιση του οικισμού στη θέση του παλιότερου (III 16, 5): Πόλεις δέ είσι μεσόγειοι, τῆς μὲν Ἀχαΐας αῖδε: Φεραί – Ελίκη – Βούρα – Πελλήνη. Είναι πιθανό πως στους ίδιους λόγους οφείλεται το γεγονός, ότι στα ομοσπονδιακά νομίσματα της Καρύνειας εμφανίζεται ως σήμα η τρίαινα, διακηρύσσοντας την ειδική σχέση της μεσόγειας τούτης πόλης με τον Ποσειδώνα. Και ο Weill ήδη συνήγαγε ότι πρόκειται για τον Ελικώνιο, τον Ποσειδώνα της Ελίκης (Bölte, RE XI, 1921, 344).

Εκτός από την Καρύνεια είδαμε πως ο Πολύβιος θεωρεί ως μία από τις αρχικές αχαϊκές πόλεις, δηλαδή ως και εθνικώς αχαϊκή, και το Λεόντιον. Όπως θα δούμε, τα στοιχεία που έχουμε για τη θέση της επικράτειάς της βεβαιώνουν το γεγονός, μια και βρίσκεται σαφώς μέσα στα φυσικά και πολιτικά όρια της Αχαΐας. Δύο ακόμα πόλεις είναι γνωστές από επιγραφικές και νομισματικές πηγές, οι Καλλίσται και το Άσχε(ι)ον. Για την πρώτη υπάρχουν ενδείξεις, όχι όμως αποφασιστικού χαρακτήρα, πως μπορεί να ήταν επίσης εθνικώς αχαϊκή, για τη δεύτερη όμως αυτό είναι βέβαιο. Την πόλη Καλλίσται γνωρίζουμε από δελφική επιγραφή θεαροδόκων του 2ου π.Χ. αιώνα (Plassart, BCH 1921, 1 κ.π.), όταν και πολλές άλλες πελοποννησιακές πόλεις έχουν ενταχθεί στο Κοινό των Αχαιών, χωρίς να είναι και από εθνική άποψη αχαϊκές. Στην εν λόγω επιγραφή δεν σημειώνεται το που ανήκουν οι πόλεις. Κάτω από τον γενικό τίτλο *Ἐπι Βοιωτίαν καὶ Πελοπόννησον* σημειώνονται με τη σειρά το Αίγιον, οι Καλλίσται, το Άσχειον, η Κύναιθα, οι Λουσοί, η Κλείτωρ, η Ψωφίς, ο Λασιών, ο Οφιούς, η Τρίτεια, η Τανάγρα και άλλες βοιωτικές. Οι Καλλίσται, έτσι που σημειώνονται ανάμεσα στο Αίγιο και το Άσχειον, που όπως θα δούμε είναι και εθνικά αχαϊκό, θεωρήθηκε πως βρίσκονταν ανάμεσα στις δύο αυτές και επομένως θα ήταν επίσης αχαϊκές με την ίδια κυριολεκτική σημασία του όρου (Pelop. Wand. 141). Το ίδιο είχα θεωρήσει και εγώ, στο Heliike II, 224, μετά όμως διαπιστώνω ότι στην ευρύτερη Αχαΐα δεν υπάρχει χώρα που να μπορεί να αποδοθεί σε αυτή την πόλη και επιπλέον η γεωπολιτική οργάνωση της Αρκαδίας δεν είναι επακριβώς γνωστή). Παλιότερα αποδιδόταν αποδεικτική σημασία για τη γεωγραφική τάξη των πολεων στη σειρά αναφοράς τους στις επιγραφές των θεαροδόκων, αλλά τώρα γνωρίζουμε, ότι δεν ήταν πάντα τόσο αυστηρή. Πράγματι φαίνεται ότι οι Κύναιθα, Λουσοί, Κλείτωρ, Λασιών και ίσως και Οφιούς καταγράφονται με πραγματική γεωγραφική τάξη. Άλλα η Τριταία, αναφερόμενη ως Τρίτεια, μπορεί να προστέθηκε τελευταία μόνο για να συμπληρωθεί ο κατάλογος των πελοποννησιακών πριν αρχίσει η αναφορά των βοιωτικών (είχε και τούτο θεωρηθεί ένδειξη για την τοποθέτηση της Τριταίας στη Βουντούχλα, αλλά όπως είδαμε κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ευσταθεί). Έτσι είναι δυνατόν το Αίγιον να σημειώθηκε πρώτο, επειδή είναι η αυτονόητη πρώτη πόλη που μπορούσαν να επισκεφθούν θεαροί από τους Δελφούς, εκείνη στην οποία θα έπρεπε ή θα αναμενόταν να αποβιβασθεί κανείς, αλλά τούτο να μή σημαίνει γειτονία του με την πόλη των Καλλιστών. Αυτό που παραμένει είναι η πιθανή γειτονία της τελευταίας με το Άσχεον, χωρίς να αποκλείει επίσης γειτονία με την Κύναιθα. Των Καλλιστατών έχουμε και ομοσπονδιακά νομίσματα που τους ονομάζουν Αχαιούς (M.G. Clerk, Cat. Of the Coins of the Achaic League, 1895, 25, 57 Pelop. Wand., 142 και σημ. 2), όπως όμως και πολλούς άλλους που γίνονται Αχαιοί μόνο πολιτικά. Η αρχαιότερη επιγραφική μνεία τους είναι από τη Μαγνησία, όταν σημειώνεται ότι συνυπογράφουν τη συνθήκη ασύλίας της Λευκοφρυνής στα τελευταία χρόνια του 3ου αιώνα (O. Kern, Inschr. von Magn., 38. Bl. και Ριζάκης I, 374). Ακολουθεί επιγραφή των πρώτων χρόνων του 2ου αιώνα στους Δελφούς, όπου κάποιος Καλλισταίος εμφανίζεται βεβαιωτήρ σε απελευθερωτική πράξη (Ριζάκης I, 373). Οι λοιποί βεβαιωτήρες είναι Αμφισσείς και Υππαταίοι και οι μάρτυρες Δελφοί και Υππαταίος. Το πιο πιθανό λοιπόν είναι ότι πρόκειται για ομώνυμη με την πελοποννησιακή πόλη της Στερεάς. Οι πελοποννήσιοι Καλλιστάται εμφανίζονται και πάλι μεταξύ των Αχαιών που ανέθεσαν

στην Ολυμπία άγαλμα προς τιμήν του Πατρέα αρχηγού τους στον πόλεμο εναντίον των Γαλατών με το μέρος των Ρωμαίων, που είχαμε την ευκαιρία να μνημονεύσουμε επανειλημμένως πιο πάνω (Ριζάκης I, 340). Ήσως είναι σημαντικό πως καταγράφονται μετά τους Κυναιθείς και πριν από τους Ασχείς, αλλά και πάλι αυτό δεν αποκλείει να ήταν από εθνική άποψη Αρκάδες, λαμβανομένου υπόψη ότι, όπως θα φανεί, είναι πολύ δύσκολο να ανεύρουμε χώρα που θα τους αντιστοιχούσε μέσα στα όρια της κυρίως Αχαΐας, και από την άλλη πλευρά τα θέματα των επικρατειών των αρκαδικών πόλεων δεν είναι επαρκώς διαφωτισμένα. Εν προκειμένω γνωρίζουμε ασφαλώς ότι η Κύναιθα έχει επικράτεια στον άνω ρου του λεγόμενου Βουραϊκού ποταμού, αλλά δεν είναι βέβαιο ότι το κέντρο της πράγματι συνέπιπτε με τα Καλάβρυτα, όπως συνήθως θεωρείται, ίσως με μόνο λόγο ότι τα Καλάβρυτα είναι ο μόνος σχετικά μεγάλος σημερινός οικισμός στην αρκετά εκτεταμένη αυτή χώρα.

Αντίθετα πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο, ότι οι Ασχείς έχουν επικράτεια μέσα στα όρια της κυρίως Αχαΐας, ότι δηλαδή λογίζονταν και από εθνικής απόψεως Αχαιοί, γιατί στον 4ο ήδη αιώνα, στα 339/8 μνημονεύεται σε δελφική επιγραφή Ινωρ Ἀχαιός ἐξ Ἀσχέου (Ριζάκης I, 342 π.) και βάσει αυτής γίνεται σχεδόν βέβαιη και η συμπλήρωση άλλης, επίσης δελφικής, της επόμενης χρονιάς Δε[λφοί] ἔδωκαν Φ] / ανοκλ[έ]ι ... μά] / χωι Κάφ[ιος Ἀσχε] / ιεύσι ἐξ [Αχαΐας] / αύτοῖς καὶ ἐκγόνοις κλπ. (Ριζάκης I, 363). Στην εποχή υπάρχει το Κοινό των Αχαιών που ο καθένας τους δηλώνεται με το κοινό εθνικό και την ιδιαίτερη πόλη στην οποία εντάσσεται. Σε αυτή όμως την περίοδο φαίνεται τελείως απίθανο να περιλήφθηκε στο Κοινό πόλη που δεν ήταν και από εθνική άποψη αχαιϊκή. Αν και δεν αποκλείεται βέβαια, αν επρόκειτο για κοινότητα μεθοριακή με μεικτό πληθυσμό. Η πόλη είναι γνωστή ως αχαιϊκή και υστερώτερα, όταν όμως Αχαιοί μπορούν να είναι (και είναι) και πολλοί άλλοι, που δεν εθεωρούντο από εθνική άποψη τέτοιοι. Εκτός από τις επιγραφές που αναφέραμε μιλώντας για τους Καλλιστάτες που μνημονεύουν και τους Ασχείς, ένας νομογράφος Αχαιών Ασχεύς συναντάται σε σχετική επιγραφή της Επιδαύρου χρονολογούμενη στα 229/8 (Ριζάκης I, 339 π.), και ένας Ασχεύς αναφέρεται ως πρόξενος των Δελφών στα 188/7 (Ριζάκης I, 362). Τέλος το Άσχειον γνωρίζει ως πόλιν Άχαιας ο Στέφανος Βυζάντιος. Αν λοιπόν λάβουμε υπόψη όσα συναγάγαμε για την πολιτική των Αιγιέων απέναντι στην Ελίκη, το γεγονός ότι το Άσχειον υπάρχει από τον 4ο αιώνα, τις ενδείξεις ότι γενικά η χώρα του γειτονευε με εκείνη της Κύναιθας και το γεγονός ότι γεωγραφικά η ευρύτερη χώρα της Ελίκης χωρίζεται σε τρία τμήματα, το παράλιο, την εσωτερική χώρα που κέντρο της είναι ο οικισμός στο Βουνί, δηλαδή η Καρύνεια, και το μεθοριακό προς τα νότια συγκροτούμενο από τις λεκάνες Δουμενών, Βιλιβίνας-Πλατανιώτισσας και μάλλον και τη μικρή της Βάλτας, μπορούμε να καταλήξουμε στην πολύ πιθανή παραδοχή, ότι αυτό το τελευταίο τμήμα αποτέλεσε τη χώρα του Άσχειον που αναβιβάστηκε στο επίπεδο της πόλης μέλους του Κοινού την ίδια εποχή με την Καρύνεια, μετά τη φυσική, ηθική και πολιτική κυρίως καταδίκη της Ελίκης. Είναι πιθανό πως ο Πλίνιος είχε υπόψη του πηγή που συνέδεε την αναβάθμιση των δύο κοινοτήτων, Καρύνειας και Άσχειον, στο επίπεδο των ισότιμων πόλεων, ενώ προήλθαν από επιβιώσαντες Ελικείς. Γράφει (NH IV 5. 12-13): *Oppida Helice, Bura, in quae refugere haustis prioribus*, «εκείνες που κατέφυγαν οι κάτοικοι, όταν καταπόθηκαν οι προηγούμενες». Δεν δίνει τα ονόματά τους. Οι κάτοικοι της Βούρας θα δούμε πως πράγματι «κατέφυγαν» στην νέα ομώνυμη πόλη. Θα υπήρχε κατά πάσαν πιθανότητα εκεί οικισμός με άλλο όνομα. Οι άλλοι, της Ελίκης, φαίνεται πως «κατέφυγαν» (και προφανώς μερικοί πράγματι καταφύγαν, αφού δεν γίνεται να πέθαναν όλοι οι κάτοικοι του παλιού κέντρου) στην Καρύνεια και το Άσχειον. Ακόμα περισσότερο βέβαια από την Καρύνεια, το Άσχειον θα ήταν μόνο θεωρητικά ισότιμη πόλη με τις άλλες αχαιϊκές και στην πραγματικότητα θα εξαρτάτο από το ισχυρό Αίγιο. Ήσως εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Meyer (Pelop.Wand., 141) πρότεινε να διορθωθεί σε «Άσχειον» το αναφερόμενο από το κείμενο του Διοδώρου «Σκύρον». Γράφεται εκεί ότι ο Δημήτριος μετά την Κύναιθα παρελθών εἰς Άχαιάν Βούραν μὲν κατὰ κράτος εἶλε καὶ τοῖς πολίταις ἀπέδωσε τὴν αὐτονομίαν, Σκύρον δ' ἐν ὀλίγαις ἡμέραις παραλαβὼν

έξεβαλε τὴν φρουράν. Μια τέτοια διόρθωση δεν θα συνιστούσε αντένδειξη πράγματι για την πρόταση αναγνώρισης της χώρας του Ασχείου που διατυπώσαμε, αλλά είναι ίσως δύσκολο να παραγράφηκε το «Ασχειον» σε «Σκύρον» και επί πλέον το τελευταίο αυτό θα μπορούσε να ήταν κάποιο φρούριο και όχι πόλις.

Δ. Η ΜΕΣΟΓΕΙΑ ΑΧΑΪΑ. ΤΡΙΤΑΙΑ ΚΑΙ ΛΕΟΝΤΙΟΝ

Έχουμε σημειώσει ότι οι συνεχόμενοι από τον Ερύμανθο προς τα ανατολικά ορεινοί όγκοι που περιλαμβάνουν τις Ψηλές Κορφές (1.880 μ.) και το Καλλιφώνι (1.998 μ.) και φτάνουν ως πάνω από την Κέρτεζη, είναι σημαντικότατο φυσικό όριο ανάμεσα στην Αχαΐα προς τα βόρεια και την Αρκαδία προς τα νότια. Οι προς τα εδώ ακραίες αρκαδικές επικράτειες, κυρίως η Ψωφίς, αλλά και η Κλείτωρ, δεν επτικοινωνούν πρακτικώς με τη βορειότερη χώρα. Το Καλλιφώνι ή ίσως ο συνολικός όγκος μαζί με τις Ψηλές Κορφές ταυτίζεται από τα λεγόμενα του Παυσανία με την αρχαία Λάμπεια. Σημειώνει (VIII 24. 4) ότι είναι το βουνό από το οποίο πηγάζει ο πποταμός Ερύμανθος. Την αναφέρει και ο Στράβων (VIII 3. 10) ως αρκαδικό όρος, αυτό όμως δεν αποκλείει την πιθανότητα να ήταν κυριολεκτικά αρκαδικές μόνο οι νότιες πλαγιές της. Η ορεινή έκταση βόρεια από αυτό το όριο, ανατολικά από τη χώρα των Φαρών, νοτιοανατολικά από εκείνη των Πατρών, νότια από το Στρογγυλό Βουνό (1.683 μ.), την Παπαρίτσα (1.490 μ.), τον Μαρμπάτα (1.613 μ.) και δυτικά από το όριο της χώρας της Ελίκης από το Σκεπαστό (1.573 μ.) ως τον Κλωκό (1.777 μ.), είναι προφανώς μέρος της Αχαΐας. Κατ' ουσίαν πρόκειται για τις λεκάνες σχηματισμού του Σελινούντα. Εμφανίζει πλούσιο κατακόρυφο διαμελισμό και συγκροτείται από επί μέρους ορεινές λεκάνες. Η μεγαλύτερή τους βρίσκεται στα νοτιοανατολικά και είναι εκείνη του Μάνεσι που διαρρέεται από το Μανεσαϊκό πποτάμι, δηλαδή τον νότιο κλάδο του Σελινούντα. Απλώνεται από τα βουνά στα νοτιοδυτικά ως τη χαράδρα από την οποία το πποτάμι περνάει προς τα βόρεια ανάμεσα στη Ράχη Καραβά (901 μ.) και την Κορομπιλιά (1.356 μ.). Σε αυτή βρίσκονται τα χωριά Μάνεσι, Κρυονέρι, Τρεχλό, Φλάμπουρα, Ορθολίθι, Βρυσάρι, Δροσάτο κ.α. Στα ανατολικά επτικοινωνεί άνετα με τη μέση λεκάνη των Καλαβρύτων δια της παρεμβαλλόμενης μικρής λεκάνης της Κούτελης. Δυτικότερα, πίσω από το βουνό Κρανιά (1316 μ.) ο χώρος σχηματισμού του νοτιοδυτικού κλάδου του Σελινούντα είναι μακριά στενή λεκάνη με τα χωριά Άνω και Κάτω Βλασιά στο ψηλό άκρο της και άλλα μικρότερα χαμηλότερα. Από τον ψηλότερο χώρο της επτικοινωνεί εύκολα με τον αντίστοιχο χώρο της λεκάνης του Μάνεσι και λίγο δυσκολότερα με το χώρο σχηματισμού του Πείρου που, όπως σημειώθηκε, μάλλον τρήμα τούτης της ευρύτερης περιοχής πρέπει να θεωρηθεί. Βόρεια από την έξοδο του Μανεσαϊκου σχηματίζεται η μικρή και αρκετά στενή λεκάνη των Πετσάκων που περιλαμβάνει και ακόμη μερικά μικρά χωριά. Εδώ ο Σελινούς δέχεται και τα νερά των ενωμένων ανατολικών κλάδων σχηματισμού του και συνεχίζει ενιαίος προς τα βόρεια διασχίζοντας μακριά χαράδρα με μήκος μεγαλύτερο από 12.000 μ. πριν βγεί στη λεκάνη των Μελισσιών για να συνεχίσει προς το Αίγιο. Οι δυτικοί του κλάδοι έρχονται προς τους Πετσάκους από στενό σχετικά πέρασμα, σχηματιζόμενοι στις δυτικότερες μικρές και συναρτημένες μεταξύ τους λεκάνες της Γουργούμιζας

(Λεόντιου) βορειότερα και του Δεμέστιχα νοτιότερα. Με αυτές εξ άλλου εύκολα επικοινωνεί η περιοχή σχηματισμού του Γλαύκου με το χωριό Μοίρα, που όπως επίσης σημειώσαμε, πρέπει μάλλον να λογίζεται μέρος της ίδιας ορεινής χώρας και όχι εκείνης που συνάπτεται με την ευρύτερη περιοχή της Πατραϊκής. Συνολικά η περιοχή αυτή δείχνει να μπορεί να διαιρεθεί σε δύο υποπεριοχές, μιά νότια συγκροτούμενη από τις λεκάνες του Μάνεσι, της Βλασιάς και του σχηματισμού του Πείρου και μια βόρεια από τις λεκάνες των Πετσάκων, της Γουργούμιζας, του Δεμέστιχα και του σχηματισμού του Γλαύκου.

Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, έχει διατυπωθεί μέ βάση άκρως επισφαλείς τρόπους ανάγνωσης ελάχιστων φιλολογικών ενδείξεων η άποψη, ότι όλη αυτή η χώρα αποτελούσε μέρος της Ρυπίδος. Όμως το κέντρο των Ρυπών και η ίδια η κυρίως χώρα τους είναι πολύ δυσπρόσιτα και βρίσκονται πολύ μακριά, ώστε να μπορούμε να φαντασθούμε, ότι τα μέλη των κοινοτήτων που ζούσαν από το προϊόν αυτών των ορεινών μικρών λεκανών θα ήταν δυνατό να αναπτύξουν συνείδηση κοινής επί μέρους ταυτότητας με τους Ρύπες και ότι το πολιτικό κέντρο των Ρυπών θα μπορούσε να είναι το σημείο αναφοράς τους. Αυτό που υποδεικνύει ο χαρακτήρας και η φύση της χώρας, είναι ότι θα μπορούσαν να αναπτύξουν συνείδηση κοινής σε κάποιο βαθμό ταυτότητας, εξ αιτίας της γειτονίας και του μικρού μεγέθους τους, μεταξύ τους. Να συγκροτούσαν δηλαδή ένα από τα μέρη των Αχαιών. Η συνολική τους χώρα είναι ασφαλώς μέρος της Αχαΐας και επί πλέον είναι το μόνο σαφώς μεσόγειο τέτοιο μέρος. Δεν έχει δηλαδή ούτε μέτωπο ούτε καν εύκολη πρόσβαση στη θάλασσα. Και το μόνο μέρος των Αχαιών που η χώρα του είχε αυτά τα γνωρίσματα ήταν οι Τριταιείς, οἱ μοῦνοι τούτων μεσόγαιοι οἰκέουσι κατά τη διατύπωση του Ηροδότου (I 145). Τους λόγους για τους οποίους θα πρέπει να επανέλθουμε στην παλιότερη αυτή άποψη και να εγκαταλείψουμε την προσπάθεια εντοπισμού τους στη Βουντούχλα – Αγία Μαρίνα τους έχουμε ήδη εκθέσει. Όλες οι σε επαρκή βαθμό ασφαλείς ενδείξεις των φιλολογικών πηγών συμφωνούν με την τοποθέτηση των Τριταιέων εδώ και οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι μόνο αυτό το μέρος των Αχαιών μπορεί να διεκδικήσει τούτη τη χώρα. Κατανοούμε τώρα τη σειρά αναφοράς από τον Πολύβιο (II 4. 12) των τεσσάρων πόλεων που πήραν την πρωτοβουλία για την επανίδρυση του Κοινού. Μνημονεύει πρώτα τις παράλιες Δύμη και Πάτρα από δυτικά προς ανατολικά και κατόπιν τις μεσόγειες Τριταία και Φαρές αντίστροφα. Αντιλαμβανόμαστε, γιατί ο Παυσανίας στον κατάλογό του (VII 6. 1) μνημονεύει την Τρίτεια (Τριταία) ανάμεσα στις Φαρές και τους Ρύπες, αλλά και πως θα μπορούσε η Τριταιική να παραχωρηθεί από τον Αύγουστο στους Πατρείς (VII 22. 6). Κατανοούμε, πως οι Αιτωλοί που πρέπει να αποβιβάστηκαν στο Ρίο προκάλεσαν ζημιές στις χώρες των Πατρέων, των Φαραίων και των Τριταιέων και στη συνέχεια στην Κύναιθα, τους Λουσούς, την Κλείτορα (Πολύβ. IV 6. 7-10 25. 4). Άλλα και τον τρόπο που εκφράζεται ο Πολύβιος, όταν γράφει (IV 59. 1) ότι ο Ευριπίδας από την Ήλεία κατέδραμε την Δυμαίων καὶ Φαραίων, ἔτι δὲ καὶ τὴν Τριταιέων. Οι πρώτες ήταν άμεσα προσιτές από την Ήλεία, ενώ η τελευταία έμμεσα, δια της Φαραίας. Καθώς και όταν γράφει (V 95. 6-10) ότι ο ίδιος ο Ευριπίδας ἔξόδευσε βουλόμενος κατασύραι τὴν τῶν Τριταιέων χώραν (εκείνες των Δυμαίων και των Φαραίων τις είχε ήδη την ίδια χρονιά «κατασύρει») και οι Λύκος και Δημόδοκος συνέντες τὴν ἐκ τῆς Ἡλιδος τῶν Αἰτωλῶν ἔξοδον, ἐπισυναγαγόντες τοὺς Δυμαίους καὶ τοὺς Πατρεῖς καὶ τοὺς Φαραίες... ἐνέβαλον εἰς τὴν Ἡλείαν. Οι Αιτωλοί είχαν διασχίσει τη χώρα των Φαραίων και έτσι έγιναν αντιληπτοί, αλλά είχαν απομακρυνθεί προς τη χώρα των Τριταιέων, πράγμα που επέτρεψε στους Αχαιούς να λεηλατήσουν τον Ήλεια και να αποσυρθούν με ασφάλεια.

Κατανοούμε επίσης, πως οι Τριταιείς έγιναν για κάποιο διάστημα Αρκάδες, όπως μαθαίνουμε από τον Παυσανία (VI 12. 8-9). Σε αυτό θα πρέπει να γίνουμε αναλυτικότεροι. Χρήσιμο όμως για την συγκρότηση των συλλογισμών μας είναι, όπως θα φανεί, να ασχοληθούμε πρώτα με τον εντοπισμό της θέσης του πολιτικού κέντρου των Τριταιέων. Ο Παυσανίας γράφει (VII 22. 6) ότι το κέντρο αυτό, η πόλη Τριταία, απέχει από το αντίστοιχο των Φαρών εκατόν είκοσι στάδια, δηλαδή 22.000

μ. περίπου. Τόσο απέχει από το χώρο όπου αναζητήσαμε με τη μεγαλύτερη πιθανότητα την πόλη των Φαρών, με τη συντομώτερη σημερινή διαδρομή, που ακολουθεί ημιονικές οδούς και εν μέρει δρόμο αυτοκινήτου, η θέση Καστρίτσι που βρίσκεται σε απόσταση 2.500 μ. περίπου σε ευθεία γραμμή στα βόρεια της Κάτω Βλασιάς, ανάμεσα στον ποταμό που κατεβαίνει από εκεί και ένα παραπόταμο από τα δυτικά, ακριβώς νότια από τη συμβολή. Στη θέση είναι γνωστά από παλιά και σώζονται και σήμερα ερείπια ισχυρού αρχαίου οχυρωμένου οικισμού (Ριζάκης I, 189, 308, εικ.10), στον οποίο επομένως πρέπει να αναγνωρισθεί το πολιτικό κέντρο των Τριταιέων, η πόλη Τριταία. Η οδός, αφού περάσει ανατολικά από το χωριό Τόσκες, πάει στο Ζώγα, περνάει τα Νιχαίικα, φτάνει βόρεια από τη Χρυσοπηγή, περνάει στη δεξιά όχθη του ποταμού ανατολικά από το τελευταίο αυτό χωριό, περνάει τα Δεντρά, συμπίπτει για λίγο με το δρόμο για αυτοκίνητο ως το Κομπηγάδι, βγαίνει προς τα νοτιοανατολικά του και προχωρεί για λίγο παράλληλα με το κλάδο του Σελινούντα ευρισκόμενη ήδη στην ανατολική πλευρά του λόφου Καστρίτσι.

Εδώ αναγνώριζαν και παλαιότερα την Τριταία, πριν επικρατήσει η άποψη ότι αυτή βρισκόταν στη Βουντούχλα και ταυτίζεται με τα κατάλοιπα της Αγίας Μαρίνας. Μετά από αυτό ταυτίζουν τα ερείπια του Καστρίτσι με το Λεόντιον, που προηγουμένως το αναγνώριζαν σε εκείνα μικρότερου αρχαίου οικισμού με οχυρωμένη ακρόπολη βορειότερα, στη Γουργούμιζα (Ριζάκης I, στο ίδιο και εικ. 9. Βλ. σχετικά και Bolte, AM 50, 1925, 71-76), πράγμα που είχε οδηγήσει να μετονομασθεί με το αρχαίο αυτό όνομα ο σημερινός οικισμός. Τα ερείπια βρίσκονται σε απόσταση 1.000 μ. περίπου από το χωριό στα νότια. Λίγες είναι οι ενδείξεις των πηγών για τη θέση του πολιτικού κέντρου του Λεοντίου. Στο παλίμψηστο του κειμένου του Στράβωνα (VIII 7. 5) σημειώνεται, ότι η Τριταιική συνορεύει με τη Λασιωνία, αρκαδική περιοχή που μάλλον πρέπει να αναζητηθεί νότια από τον Ερύμανθο (Meyer, RE VII A 1, 1939, 338), ή ακριβέστερα νοτιοανατολικά του και να της αποδωθεί και ο χώρος γένεσης του ομώνυμου ποταμού ανάμεσα στο βουνό αυτό και τη Λάμπτεια, τη Φαραία, επομένως στα δυτικά και τη Λεοντησία. Επειδή στα ανατολικά η χώρα που διαπιστώνουμε ότι είναι η Τριταιική συνορεύει με άλλους Αρκάδες, ενώ το Λεόντιον ήταν ασφαλώς αχαϊκή πόλη, θα πρέπει να συμπεράνουμε, ότι οι Λεοντήσιοι ήταν όμοροι των Τριταιέων προς τα βόρεια. Ο Πολύβιος από την άλλη μεριά γράφει (V 94. 2-6), ότι ο Αιτωλός στρατηγός των Ηλείων Ευριπίδας, κατά τη δεύτερη θητεία του στην Ηλεία, αφού περίμενε τη σύνοδο των Αχαιών, όταν προφανώς αυτοί θα συγκεντρώνονταν αλλού και θα χαλάρωνε η επιτήρηση των συνόρων, με 60 ιππείς και 2.000 πεζούς διείσδυσε και διελθών διά τῆς Φαραϊκῆς (από εκεί λοιπόν εισχώρησε) κατέδραμε τὴν χώραν ἔως Αιγιάδος. Αφού συγκέντρωσε αρκετή λεία ἐποιεῖτο τὴν ἀποχώρησιν ἐπὶ τὸ Λεόντιον. Οἱ δὲ περὶ τὸν Λύκον, το στρατηγό των Αχαιών, συνέντες τὸ γεγονός, ότι δηλαδή επιχειρούσε να επιστρέψει στην Ηλεία περνώντας από την περιοχή του Λεοντίου, ἐβοήθουν κατὰ σπουδήν, συνάψαντες δὲ τοῖς πολεμίοις καὶ συμμείζαντες ἐξ ἐφόδου, κατέβαλον μὲν αὐτῶν εἰς τετρακοσίους, ζωγρίᾳ δ' ἔλαβον εἰς διακοσίους, ἐν οἷς ἦσαν ἐπιφανεῖς ἄνδρες ... τῶν δ' ὅπλων καὶ τῆς ἀποσκευῆς ἐκυρίευσαν πάσης. Ο Ευριπίδας πρέπει να βρισκόταν στο Παναχαϊκό και έτσι λεηλατούσε τα ψηλότερα τμήματα της χώρας του Αιγίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι το σώμα του απετελείτο κυρίως από πεζούς, κατάλληλο για επιδρομές σε ορεινή χώρα. Επιχειρώντας να επιστρέψει είναι αδύνατο να επέλεξε να διασχίσει τη μακρότατη χαράδρα μέσα στην οποία ρέει ο Σελινούς προς το υψίπεδο των Πετσάκων. Πολύ πιο πιθανό είναι να επέλεξε το ευκολώτερο πέρασμα από το στενό ανάμεσα στον Μαρμπά και την Παπαρίτσα. Από εκεί είναι ευπρόσιτη η λεκάνη της Γουργούμιζας και του Δεμέστιχα και από εδώ ανοίγεται το κανονικό και άνετο πέρασμα προς τον Καταρράχτη που οδηγεί στο ανοιχτό πεδίο. Η σύγκρουση λοιπόν φαίνεται να έγινε σε αυτή τη διαδρομή και κατά πάσαν πιθανότητα στο ορεινό πλάτωμα νότια από την Παπαρίτσα και τον Μαρμπά και βόρεια από τους όγκους Ζουμπάτα (1.342 μ.) και Μπουκουμέρα (1.350 μ.). Το πλάτωμα πρέπει να ανήκε στο Λεόντιον, αλλά βρισκόταν βόρεια από την κυρίως λεκάνη. Ο οικισμός με την οχυρωμένη ακρόπολη

βρίσκεται ανάμεσα στα δύο μέρη της, τις επί μέρους λεκάνες της Γουργούμιζας (σημερινού Λεόντιου) και του Δεμέστιχα. Θα πρέπει λοιπόν να επανέλθουμε στην παλιότερη άποψη για την αναγνώριση της θέσης του πολιτικού κέντρου των Λεοντησίων, όπως κάναμε και με εκείνο των Τριταιέων.

Η χώρα των Λεοντησίων θα πρέπει σύμφωνα με αυτά να αντιστοιχεί γενικά στο βορειότερο τμήμα της ευρύτερης περιοχής, εκείνο που συγκροτείται από τις λεκάνες Δεμέστιχα, Γουργούμιζας, Πετσάκων και πιθανώς περιλαμβανε και το χώρο σχηματισμού του Γλαύκου με το χωριό Μοίρα. Η περιοχή πρέπει, μέχρι την ανάδειξη του Λεοντίου σε πόλη, να ήταν μέρος της χώρας των Τριταιέων, στην οποία απέμεινε μετά το γεγονός αυτό μόνο το, ασφαλώς σημαντικότερο, νότιο τμήμα. Τότε η βόρεια περιοχή θα ήταν «δήμος» ή ομάδα «δήμων» των Τριταιέων. Πότε όμως μπορεί να χρονολογηθεί τούτη η αλλαγή; Το Λεόντιον και οι Λεοντήσιοι συναντώνται σε πηγές που μαρτυρούν ότι ήταν αχαϊκή πόλη στη διάρκεια ζωής του νεώτερου, του ελληνιστικού Κοινού των Αχαιών. Από εκεί ήταν και μια σημαντική προσωπικότητα του πρώιμου 2ου αιώνα, ο Καλλικράτης Θεοξένου, στρατηγός των Αχαιών και ένας από τους πρέσβεις που έστειλαν στη Ρώμη (Syll. 634, Πολύβ. XXIV 8. 9 - 9. 7 και 10. 3-5). Φαίνεται ότι στρατηγός είχε διατελέσει και ο πατέρας του Θεόξενος (Ριζάκης I, 352). Άλλα και στην αναθηματική επιγραφή των Αχαιών στην Ολυμπία που επανειλημμένως αναφέραμε και μάλλον χρονολογείται στα χρόνια μετά την καταστροφή του 146, μνημονεύονται οι Λεοντήσιοι, και μάλιστα μεταξύ των γειτόνων τους Ασχέων και Τριταιέων. Από την ανάλυση των λεγομένων του Πολυβίου για τις πόλεις που αποτελούσαν μέλη του Κοινού και πριν από τη διάλυσή του από τους Μακεδόνες και αποτέλεσαν και πάλι μέλη του μετά την ανασυγκρότησή του, προκύπτει ότι ήδη το Λεόντιον θα πρέπει να είχε αναδειχθεί σε «ισότιμη» πόλη μέλος. Όπως είπαμε ο ιστορικός αφαιρεί μεν από τις γνωστές από τον Ηρόδοτο δώδεκα πόλεις τους Ρύπες και τις Αιγές, προσθέτει όμως δύο νέες, την Καρύνεια, η οποία όπως είδαμε πρέπει να αναβιβάστηκε σε επίπεδο πόλης από το δεύτερο τέταρτο του 4ου αιώνα, και το Λεόντιον. Πρέπει να αναζητήσουμε τους λόγους που οδήγησαν στη διάσπαση, τη διαίρεση της Τριταίας σε δύο διακριτές επικράτειες.

Είναι λογικό να σκεφτεί κανείς, ότι η διαίρεση πρέπει να συνδυάζεται με την προσχώρηση της Τριταίας στο Κοινό των Αρκάδων, ότι δηλαδή οι κάτοικοι της βόρειας χώρας δεν ακολούθησαν εκείνους του νότου και παρέμειναν Αχαιοί, και ο πρώην δήμος των Λεοντησίων έγινε έτσι πόλις και κληρονόμησε τη θέση των Τριταιέων στο αχαϊκό Κοινό. Ερχόμαστε λοιπόν πάλι στο ερώτημα, πότε έγινε τούτη η προσχώρηση. Έχουν συζητηθεί κατ' ουσίαν δύο διαφορετικές χρονικές περίοδοι κατά τις οποίες μπορεί να συνέβη αυτό. Πρώτη εκείνη που με τη δράση των Θηβαίων συγκροτείται το Κοινό των Αρκάδων και ιδρύεται η Μεγάλη Πόλις (Berg, Zeitschr. f. Altertumswiss. 1845, 788 -βλ. και Ριζάκης I, 149- Meyer, RE VII A 1, 1939, 240-241). Η άποψη αξιοποιεί και πληροφορία του Κικέρωνα (ad Att. VI 2. 2) που παραπέμπει στον Δικαίαρχο και αναφέρει την Τριταία ως, κάποτε, αρκαδική. Επειδή στην εποχή δεν εφαρμόζεται ακόμα η πρακτική να προσχωρούν σε εθνικά Κοινά πόλεις ανήκουσες σε άλλο έθνος, θα πρέπει να συναχθεί ότι, αν πράγματι έγινε τότε αυτή η προσχώρηση, θα κατέστη δυνατή στη βάση του ότι οι Τριταιείς όχι μόνο θα είχαν στενές σχέσεις με Αρκάδες, αλλά και θα περιλαμβαναν μέρος του πληθυσμού που θα ήταν ή θα αισθανόταν συγγενές με εκείνους, θα πίστευε σε αρκαδική καταγωγή. Ότι δηλαδή ο πληθυσμός των Τριταιέων, και επομένως και η διάλεκτός τους και άλλα πράγματα, θα ήταν σε κάποιο βαθμό μεικτοί, θα περιλαμβαναν αρκαδικά στοιχεία. Η δεύτερη πρόταση ωθεί το γεγονός στους μετά το 146 χρόνους (H. Brunn, Gesch. d. griech. Künstler I, 1889, 536 κ.π. Meyer, ö.π.) επικεντρώνοντας κυρίως τη συζήτηση στα στοιχεία που δίνει ο Παυσανίας. Γράφει ότι είδε στην Ολυμπία το άγαλμα του αθλητή Αγησάρχου του Τριταιέα και το συνοδεύον επίγραμμα αναφέρει τους Τριταιείς ως Αρκάδες. Σημειώνει ότι το άγαλμα έπλασαν οι πταίδες του Πολυκλέους. Άλλού μνημονεύει γλύπτη Πολυκλή μαθητή του Σταδιέως (VI 4. 5) και σε άλλα συμφραζόμενα τους γλύπτες Τίμοκλή και Τιμαρχίδη

(X 34. 6,8) που φαίνεται να τους ταυτίζει με τους «παίδες του Πολυκλέους». Ο Πλίνιος γνωρίζει δύο γλύπτες με αυτό το όνομα (βλ. Brunn, 536). Τον παλιότερο χρονολογεί στην 102η ολυμπιάδα, κάπου στη δεκαετία του 370-360 δηλαδή, και είναι αυτός στον οποίο αποδίδεται άγαλμα του Αλκιβιάδη, μάλλον λοιπόν μεταθανάτιο τον νεώτερο στην 156η, γύρω στα 150. Του δεύτερου τα παιδιά έτσι φαίνεται πιθανό να εργάζονταν μετά το 146 και του πρώτου στα χρόνια αμκέσως μετά τη θηβαϊκή ηγεμονία. Ο εισηγητής της πρώτης άποψης είχε θεωρήσει ότι το άγαλμα του Αγησάρχου θα το είχαν πλάσει τα παιδιά του παλιότερου Πολυκλή, ακριβώς επειδή αυτή την εποχή θα μπορούσαν να έχουν γίνει Αρκάδες οι Τριταιείς. Ο Brunn αντιπαρατήρησε πως αυτό θα μπορούσε να έχει γίνει και μετά το 146 και υποστήριξε πειστικά ότι οι γλύπτες Πολυκλέους, οι Τιμοκλής και Τιμαρχίδης χρονολογούνται στον 2ο αιώνα. Η άποψή του επικράτησε, αλλά υστερώτερα βρέθηκε η αναθηματική επιγραφή των Αχαιών στην Ολυμπία που κατά πάσαν πιθανότητα χρονολογείται γύρω στα 120 και δείχνει πως, αντίθετα, και μετά το 146, όχι μόνο οι Τριταιείς, αλλά και οι πλησιόχωροι σε αυτούς Αρκάδες, είναι πολιτικά Αχαιοί. Θα μπορούσε ίσως κανείς να αντιπαρατηρήσει, ότι κατά τον Παυσανία (VII 16. 9-10) μετά το 146 οι Ρωμαίοι διέλυσαν το Κοινό των Αχαιών και αργότερα μόνο επέτρεψαν την ανασύστασή του και επομένως οι Τριταιείς θα ήταν δυνατό να είχαν προσχωρήσει στους Αρκάδες για μικρό διάστημα σε εκείνη την περίοδο. Από τα ίδια όμως λεγόμενα του περιηγητή προκύπτει, ότι διαλύθηκαν τότε εν γένει όλα τα Κοινά, άρα με κανένα τρόπο δεν μπορεί να δημιουργήθηκε το ανύπαρκτο προηγουμένως Κοινό των Αρκάδων και να προσχώρησαν σε αυτό και οι Τριταιείς, ώστε να ονομάζονται Αρκάδες στο μνημονεύόμενο από τον Παυσανία επίγραμμα. Επρόκειτο για ευρύτερη πολιτική απόφαση που ήταν αντίθετη σε κάθε επί μέρους ένωση των πόλεων και απαγόρευε και τις προϋποθέσεις που θα μπορούσε να οδηγούν σε κάτι τέτοιο, όπως την έγκτηση. Τα λόγια του συγγραφέα είναι: ... καὶ οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες ἐκωλύοντο ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτᾶσθαι· συνέδριά τε κατὰ ἔθνος τὰ ἔκαστων, Αχαιῶν καὶ τὸ ἐν Φωκεῦσιν ἢ Βοιωτοῖς ἢ ἐπέρωθί που τῆς Ἑλλάδος, κατελέλυτο ὄμοιώς πάντα. Θα πρέπει επομένως να επανέλθουμε στην παλιότερη άποψη και να δεχτούμε ότι οι Τριταιείς προσχώρησαν στο Κοινό των Αρκάδων, έγιναν πολιτικά Αρκάδες, στα χρόνια του Επαμεινώνδα και ότι οι πλάστες του αγάλματος του Αγησάρχου ήταν τα παιδιά του παλιότερου Πολυκλή. Ο Παυσανίας ή δεν γνώριζε ή δεν θεώρησε αναγκαίο να επισημάνει πως υπήρχαν δύο γλύπτες με αυτό το όνομα και ότι και των δύο τα παιδιά ήταν επίσης γλύπτες, πράγμα άλλωστε καθόλου παράδοξο. Τιμοκλής και Τιμαρχίδης πρέπει να ανομαζόντουσαν τα παιδιά του δεύτερου.

Θα ήταν όμως επαρκές το δεδομένο της ύπαρξης αρκαδικού πληθυσμιακού στοιχείου στην Τριταία για να εγκαταλείψουν οι Τριταιείς το Κοινό των Αχαιών και να προσχωρήσουν σε εκείνο των Αρκάδων, ακόμη και αν τούτο φαινόταν στη δεδομένη συγκυρία να έχει το καλύτερο μέλλον με την υποστήριξη των Βοιωτών; Αυτοί δεν είχαν επιδείξει ιδιαίτερη εχθρότητα και απέναντι στους Αχαιούς, του Κοινού των οποίων την επιβίωση, όπως είδαμε, τουλάχιστον ανέχθηκαν. Πρέπει να συναγάγουμε, ότι στην απόφασή τους συνέβαλλε και η αντίθεση προς τους Αιγιείς που στα αμέσως προηγούμενα χρόνια είχαν εκδηλώσει ιδιαίτερη επιθετικότητα με την εξαφάνιση της Ελίκης και την ανάδειξη σε πόλεις, ασφαλώς εξαρτώμενες πρακτικά από τους ίδιους, των πρώην δήμων της, Καρύνειας και (πιθανότατα και) Ασχείου. Στη δική τους αντίδραση προς την απόφαση των Τριταιέων πρέπει να οφείλεται και η ανάδειξη της βόρειας τριταιικής περιοχής σε διακριτή πόλη, το Λεόντιον, που έμεινε αχαϊκή και επομένως ως μικρή, γειτονεύουσα, και σε αντίθεση με τη νότια περιοχή βρισκόταν στη σφαίρα άμεσης επιρροής τους. Πιθανότατα οι Αιγιείς πέτυχαν αυτό το αποτέλεσμα εκμεταλλευόμενοι την αντίθεση των Τριταιέων της βόρειας περιοχής, των Λεοντησίων, στην απόφαση των συμπολιτών τους μα προσχωρήσουν στους Αρκάδες. Εκεί, στα βόρεια, οι σχέσεις με Αρκάδες ήταν πολύ λιγότερες έως ίσως και ανύπαρκτες και ο πληθυσμός ασφαλώς περισσότερο

ομοιογενής εθνικά, αχαϊκός, και οι Αιγιείς μπορούσαν να αξιοποιήσουν τα πατριωτικά του αισθήματα.

Πως συνέβη όμως και τα πράγματα δεν αποκαταστάθηκαν, όταν οι Τριταιείς, οι κυρίως φορείς του ονόματος και κύριοι της έστω και απομειωμένης επικράτειας, έπαψαν να είναι πολιτικά Αρκάδες; Θα πρέπει εν πρώτοις να επισημάνουμε, ότι δεν γνωρίζουμε πότε συνέβη αυτό. Τους Τριταιείς ως Αχαιούς συναντούμε πάλι μεταξύ των πρωταγωνιστών για την ανασυγκρότηση του Κοινού. Αυτοί και οι άλλες τρεις πόλεις, Δύμη, Πάτραι και Φαραί, που πήραν την πρωτοβουλία, φαίνεται να ενεργούν στα πλαίσια πολιτικής στρεφόμενης κατά του Αντιγόνου Γονατά. Είχαν συμπράξει στην εξέγερση εναντίον του των Σπαρτιατών και γνωρίζουμε πως εκείνος συνέχιζε και τότε να ελέγχει, και τουλάχιστον ως το 275, το Αίγιο, τη Βούρα και την Καρύνεια (Ριζάκης I, 261). Φαίνεται όμως πολύ πιθανό να ελέγχει και το Λεόντιον. Ο Στράβων (VIII 7. 5) σημειώνοντας με ποιούς γειτονεύουν οι Φαραιείς γράφει ... καὶ Λεοντησίᾳ, ἥν Αντίγονος ἐν τοῖς Ἀχαιοῖς ὥκισεν. Πρόκειται πιθανώς, όπως έχει λεχθεί, για κάποια «επίκτησιν» (Ριζάκης I, 308, σημ. 3). Όπως και να έχει το πράγμα, φαίνεται ότι ο Αντίγονος εθεωρείτο οικιστής, και σε αυτά πια τα χρόνια ο όρος συνδέεται απόλυτα με οικιστικό συγκρότημα. Ο Αντίγονος δηλαδή θα είχε ιδρύσει ἥ ανασυγκρότησει και πιθανότατα οχυρώσει το οικιστικό και πολιτικό κέντρο των Λεοντησίων. Ισως θα είχε εγκαταστήσει και κάποιους επί πλέον κατοίκους. Η πραγματικότητα της διακριτής υπόστασης του Λεοντίου, εκτός που είχε ήδη πίσω της περισσότερες από δύο γενεές είχε και περαιτέρω ενισχυθεί. Σε αυτό φαίνεται να συνέβαλλε και το γεγονός, ότι από την εποχή της διαίρεσης οι κυρίως Τριταιείς πρέπει να δημιούργησαν διακριτό πολιτικό κέντρο που θα είχε ασφαλώς γίνει και οικιστικό. Το Καστρίτσι κατέχει κεντρική θέση μόνο ως προς τη νότια χώρα, την απομειωμένη Τριταία, αλλά φαίνεται πολύ δύσκολο να υπήρξε σημείο αναφοράς για όλη τη χώρα, περιλαμβανομένης και της βόρειας, γιατί βρίσκεται πολύ μακριά και είναι σχετικά δυσπρόσιτο από εκεί. Αντίστοιχα κεντρική θέση μόνο για τη βόρεια χώρα κατέχει και η θέση του Λεοντίου. Την εποχή της διάσπασης δεν φαίνεται καθόλου πιθανό να είχε προχωρήσει σημαντικά ο μετασχηματισμός των πολιτικών κέντρων σε οικιστικά και θα πρέπει να συναγάγουμε, ότι πιθανότατα το παλιότερο ενιαίο πολιτικό κέντρο θα βρισκόταν σε άλλο σημείο. Η θέση στο Καστρίτσι βεβαιώνεται αρχαιολογικά ότι υπάρχει ήδη από τα κλασικά χρόνια και πιθανώς και από τα αρχαϊκά (Ριζάκης I, 308. Μόνο όστρακα από τα κλασικά και αρχαϊκά χρόνια), αλλά αυτό βέβαια δεν δηλώνει ότι ήταν και το πολιτικό κέντρο της ενιαίας χώρας. Οι οχυρώσεις, το θέατρο και οι λοιπές εγκαταστάσεις είναι ελληνιστικά. Η ανάδυση ήδη από το δεύτερο τέταρτο του 4ου αιώνα δύο διακριτών πολιτικών και στη συνέχεια και οικιστικών κέντρων, που κανένα τους δεν συνέπιπτε με το αρχαιότερο κοινό κέντρο, επέτεινε την τάση ανάπτυξης και παγίωσης διακριτών ταυτοτήτων ανάμεσα στους φορείς του ονόματος των Τριταιέων και τους Λεοντησίους. Το Λεόντιον έτσι πρέπει να προσήλθε στο νέο Κοινό περίπου πέντε χρόνια μετά την πρωτοβουλία των τεσσάρων, όταν το ίδιο έγινε με το Αίγιο, όπου οι εξεγερμένοι πολίτες εξεδίωξαν την ξένη φρουρά, τη Βούρα, όπου σκότωσαν τον εγκάθετο τύραννο και την Καρύνεια, της οποίας ο τύραννος βλέποντας ότι οσονούπω θα πολεμηθεί «πανταχόθεν», παραιτήθηκε. Πολύ σαφέστερα συνέβαινε αυτό με το Λεόντιον, που περιβαλλόταν από μέλη του Κοινού από κάθε πλευρά. Από το Αίγιο, την Καρύνεια, την Τριταία, τις Φαρές, την Πάτρα. Στα πλαίσια αυτής της προσχώρησης πρέπει να θεωρήθηκε αναγκαία η αναγνώριση της παγιωμένης ήδη πραγματικότητας, ότι ήταν διακριτή πόλις και όχι πια αποσπασμένο -πριν από τρεις γενιές- μέρος, τμήμα της Τριταικής.

Ε. Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΧΑΪΑ. ΒΟΥΡΑ, ΑΙΓΑΙ, ΑΙΓΕΙΡΑ, ΠΕΛΛΗΝΗ

Ε 1. ΒΟΥΡΑ

Αφού ολοκληρώσει το λόγο για την Καρύνεια ο Παυσανίας γράφει (VII 25. 10-11): Ἐκ Κερυνείας δὲ ἐπανελθόντι ἐς τὴν λεωφόρον καὶ ὀδεύσαντι οὐκ ἐπὶ πολὺ δεύτερα ἔστιν ἐς Βούραν ἀποτραπέσθαι· θαλάσσης δὲ ἐν δεξιῇ [καὶ] ἡ Βούρα ἐν ὅρει κεῖται ... δτε δὲ Ἑλίκην ἐποίησεν ἄδηλον ἐξ ἀνθρώπων ὁ θεός, τότε καὶ τὴν Βούραν σεισμὸς ἐπέλαβεν ισχυρός, ὃς μηδὲ τὰ ἀγάλματα ἐν τοῖς ἱεροῖς ὑπολειφθῆναι τὰ ἀρχαῖα. Ὁπόσοι δὲ τηνικαῦτα ἀποδημοῦντες ἢ στρατείας ἔνεκα ἔτυχον ἢ κατὰ πρόφασιν ἄλλοιαν, μόνοι τε οὗτοι Βουραίων ἐλείφθησαν καὶ αὐτοὶ τῆς Βούρας ἔγενοντο οἰκισταί Καταβάντων δὲ ἐκ Βούρας ὡς ἐπὶ θάλασσαν ποταμός τε Βουραϊκὸς ὀνομαζόμενος καὶ Ἡρακλῆς οὐ μέγας ἔστιν ἐν σπηλαίῳ ἐπίκλησις μὲν καὶ τούτου βουραϊκός Σταδίων δὲ ἐπὶ τὸν Ἡρακλέα ὡς τριάκοντα ἐξ Ἑλίκης ὀδὸς ἡ εύθετά ἔστι. Προελθόντι δὲ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους ποταμὸς ἐς θάλασσαν ἐκδίδωσι ἀέναος ἐξ ὅρους ἀρκαδικού κατερχόμενος, ὄνομα δὲ αὐτῷ <τε> [καὶ] τῷ ποταμῷ Κράθις καὶ ἔνθα αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ τῷ ὅρει ... Πιο κάτω σημειώνει VII 26. 1): ἐς οὖν τὸ ἐπίνειον αἰγειρατῶν δύο καὶ ἐβδομήκοντα ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν ὄδον τὴν βουραϊκήν εἰσιν Ἡρακλέους στάδιοι. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τη μετάβαση από τη θέση Ελίκη στην Καρύνεια είχε χρησιμοποιήσει την έκφραση ἀποτραπήσῃ τε ἀπὸ θαλάσσης ... καὶ ἥξεις ἐς πόλισμα Κερύνειαν. Θα αποτραπείς από την παραλία και θα φτάσεις. Ενώ εδώ γράφει ἐκ Κερυνείας δὲ ἐπανελθόντι ἐς τὴν λεωφόρον καὶ ὀδεύσαντι ... δεύτερα ἔστιν ἐς Βούραν ἀποτρεπέσθαι. Αν επιστρέψεις από την Κερύνεια στη λεωφόρο και συνεχίσεις τον κύριο τούτο δρόμο, υπάρχει και δεύτερη δυνατότητα να αποτραπείς προς τη Βούρα, υπάρχει δηλαδή και άλλη διακλάδωση, πιο πέρα που δεν οδηγεί εκεί μέσω της Κερύνειας, αλλά κατευθείαν. Η διαφορετική έκφραση θα μπορούσε να οφείλεται μόνο στη «φιλολογίζουσα» τάση του συγγραφέα και τις αντιλήψεις του για το τι είναι κομψή γραφή, εδώ όμως συνοδεύεται και από άλλα. Για την απόσταση ανάμεσα στην Ελίκη και τον Ηρακλέα επί της «ευθείας», δηλαδή της κατευθείαν οδού (αφού βέβαια δεν μπορεί να νοείται ότι ήταν και κυριολεκτικά ευθεία, ευθύγραμμη) δίνει στρογγυλό αριθμό και χρησιμοποιεί την έκφραση ὡς τριάκοντα στάδια. Σημειώσαμε ότι τέτοιες εκφράσεις κανονικά δηλώνουν τις εκτιμήσεις του και όχι τις πληροφορίες που έχει. Περισσότερο και από άλλες περιπτώσεις φαίνεται η επιλογή της έκφρασης να έχει

εδώ τέτοιο περιεχόμενο. Αντίθετα προηγουμένως, για την απόσταση ανάμεσα στο Αίγιο και την Ελίκη, και μολονότι και εκεί ο αριθμός είναι στρογγυλός, χρησιμοποίησε θετική έκφραση (VII 24. 5). Άπωτέρω τεσσαράκοντα Αίγιου σταδίοις ἐπὶ θαλάσση χωρίον ἔστιν Ἐλίκη. Και πιο κάτω για την απόσταση ανάμεσα στον Ηρακλέα και το επίνειο των Αιγειρατών χρησιμοποιεί όμοια θετική έκφραση που μάλιστα συνοδεύεται από μη στρογγυλό αριθμό (VII 26. 1). Ἐς τὸ ἐπίνειον ... δύο καὶ ἐβδομήκοντα ἀπὸ τοῦ ... Ἡρακλέους στάδιοι. Φαίνεται λοιπόν πως ο περιηγητής γνώριζε από προσωπική επίσκεψη το δρόμο από το Αίγιο ως την Ελίκη, εκείνον που μετά από λίγο έφευγε δεξιά και οδηγούσε στην Καρύνεια, άλλον που από την Καρύνεια οδηγούσε στη Βούρα, στη συνέχεια εκείνον που από τη Βούρα κατέβαινε στην παραλία, όπου βρισκόταν το σπήλαιο του Ηρακλή, και από εκεί και πέρα πάλι την κύρια οδό, τη «λεωφόρο», ως το επίνειο των Αιγειρατών. Η «λεωφόρος» πρέπει να είχε οδοδείκτες και έτσι αυτός γνώριζε με βεβαιότητα τις δύο ακραίες αποστάσεις, τις μόνες που διέσχισε πάνω σε αυτήν. Η τοπικού χαρακτήρα οδός που πήγαινε στην Καρύνεια δεν είχε, και γι' αυτό αποφεύγει να δώσει το μήκος της, που εξ άλλου δεν έβρισκε πως είχε σημασία. Ούτε είχε οδοδείκτες εκείνη που από την Καρύνεια οδηγούσε στη Βούρα. Έτσι και πάλι δεν δίνει εκτίμηση απόστασης. Ότι υπήρχε και άλλος δρόμος που από τη λεωφόρο πήγαινε κατευθείαν στη Βούρα, το είχε πληροφορηθεί. Είχε επίσης πληροφορηθεί, ότι η απόσταση ανάμεσα στο σημείο που εγκαταλείπει κανείς την παραλιακή οδό ως εκείνο που την ξανασυναντάει κοντά στο σπήλαιο, ήταν περίπου τριάντα στάδια. Τον αριθμό αυτόν τον δίνει με επιφύλαξη. Εδώ όμως υπάρχει και άλλη πιθανότητα λάθους. Δεν γνώριζε πόσο απέχει η διασταύρωση με την κατευθείαν οδό για τη Βούρα από την άλλη πάλι για τη Βούρα, αλλά μέσω Καρύνειας. Και φαίνεται πως πράγματι το λάθος έγινε. Μήκος τριάντα σταδίων είχε το τμήμα της «λεωφόρου» ανάμεσα στη διασταύρωση από την οποία μπορούσε να πάει κανείς κατευθείαν στη Βούρα και τη συμβολή του δρόμου που κατέβαινε ανατολικότερα από τη Βούρα προς την παραλία, κοντά στο σπήλαιο. Η απόσταση του τελευταίου αυτού σημείου από την Ελίκη ήταν σαφώς μεγαλύτερη.

Τη θέση του επίνειου των Αιγειρατών τη γνωρίζουμε. Ήταν όπως θα δούμε στα Μαύρα Λιθάρια. Σε παραλιακή διαδρομή από εκεί προς τα δυτικά απέχει 13.500 μ. περίπου, δηλαδή εβδομήντα δύο με εβδομήντα τρία στάδια, ο χώρος Κακιά Σκάλα ανάμεσα στην Τράπεζα και τον Πλάτανο, όπου τα βουνά πέφτουν απότομα στην παραλία κάνοντας δύσκολο το πέρασμα. Θέση λοιπόν από φυσική διαμόρφωση κατάλληλη για να μετρώνται από αυτήν οι αποστάσεις. Εδώ επομένως πρέπει να βρισκόταν το σπήλαιο του βουραϊκού Ηρακλή. Ο χώρος όμως απέχει από τη θέση της Ελίκης 11.500 μ. ή λίγο λιγότερο, κάτι παραπάνω από εξήντα στάδια, απόσταση πολύ διαφορετική από τα τριάντα στάδια που υπολογίζει ο Παυσανίας. Εκείνος από αυτοψία δεν φαίνεται να γνώριζε τούτη τη διαδρομή. Αφού είχε επισκεφθεί την Καρύνεια δεν είχε λόγο να επιστρέψει στη «λεωφόρο», για να πάει στη συνέχεια στη Βούρα. Και ο ίδιος και οι γεωγράφοι του καιρού του, όπως ο Στράβων, πρέπει να πίστευαν, ότι μια τέτοια επιλογή θα πρόσθετε αρκετά στάδια στο ταξείδι. Ο Στράβων συγκεκριμένα σημειώνει (VIII 7. 5) πως η Καρύνεια απέχει το ίδιο από την Θάλασσα και από τη Βούρα, ἡ Κερύνεια ἐπὶ πέτρας ὑψηλῆς ἰδρυμένη, διέχουσα δὲ ἵσον τῆς τε θαλάσσης καὶ Βούρας. Και επίσης ότι η Βούρα ὑπέρκειται τῆς θαλάσσης ἐν τεσσαράκοντά πως σταδίοις. Πρέπει λοιπόν ο Παυσανίας να χρησιμοποίησε την απευθείας από την Καρύνεια στη Βούρα οδό, που υπάρχει και σήμερα και οδηγεί από το Bouví στο Κάστρο Διακοφτού. Τα λίγα αρχαία κατάλοιπα εκεί θεωρείται με πάσαν πιθανότητα ότι δηλώνουν τη θέση του πολιτικού κέντρου των Βουρίων, της πόλης Βούρα (Ριζάκης I, 209 κ.π., εικ. 7). Πρόκειται για ημιονική οδό που από τη νότια πύλη της οχύρωσης στο Bouví κινείται προς τα ανατολικά, φτάνει στο ποτάμι των Καλαβρύτων σε σημείο από το οποίο ευκολώτερα μπορεί κανείς να το διαβεί και ακολούθως, ως δύσβατη ημιονική, παρακολουθεί τα νότια πόδια του υψώματος Κουνίτσες και από τη θέση Μάντηλες ανεβαίνει στο Κάστρο. Αυτός ο δρόμος έχει μήκος τριάντα περίπου σταδίων, 5.500 μ. ή λίγο μόλις περισσότερων. Ο Παυσανίας μάλλον θα θεώρησε, ότι το τμήμα της διαδρομής επί

της «λεωφόρου» που δεν διέσχισε θα είχε περίπου το ίδιο μήκος. Ας προσθέσουμε ότι πράγματι σε ευθείες γραμμές το Βουνί, η Καρύνεια, απέχει το ίδιο από το Κάστρο, τη Βούρα, και από τη Θάλασσα, αν υποθέσουμε, που είναι και το πιο πιθανό, ότι η ακτογραμμή κοντά στο χωριό Ροδιά βρισκόταν περίπου στην ίδια θέση με σήμερα ή λίγο μόνο εσωτερικότερα.

Η οδός στην οποία δεύτερα έστιν ἀποτραπέσθαι από την παραλιακή προς τη Βούρα υπάρχει επίσης. Ξεκινάει ως ημιονική από τη Θέση Φαγιά, κινείται προς νοτιοανατολικά, αφήνει στα βορειοανατολικά την Τράπεζα, παρακολουθεί από δυτικά και ψηλότερα το δρόμο για αυτοκίνητο Άνω Διακοφτού – Τράπεζας προς τα νότια και στη συνέχεια συμπίπτει με αυτόν από τη Θέση Άγιος Γεώργιος με κατεύθυνση γενικά δυτική ως το χωριό Κάστρο. Το ψηλότερο τμήμα του δρόμου πρέπει να συμπίπτει με εκείνον που ακολούθησε ο Παυσανίας κατεβαίνοντας από τη Βούρα. Νότια από την Τράπεζα πρέπει αυτός να χωριζόταν και να εκινείτο προς τα βορειοανατολικά, προς τον Λαδοπόταμο. Μετά από αυτόν συναντάται και πάλι και οδηγεί στο στενό πέρασμα της Κακιάς Σκάλας. Ανατολικότερα από τούτο το σημείο το πρώτο σημαντικό ρεύμα είναι το αέναο ποτάμι της Ακράτας, που η σύμπτωσή του με την «αέναο» Κράθιν σωστά θεωρείται βέβαιη. Το μήκος της διαδρομής Κάστρου – Κακής Σκάλας είναι λίγο μικρότερο από 6.500 μ., δηλαδή κάπου τριάντα τέσσερα στάδια. Είναι πιθανό ότι σε αυτή τη διαδρομή αναφέρεται η πληροφορία του Στράβωνα ότι η Βούρα ύπερκειται τῆς θαλάττης ἐν τεσσαράκοντά πως σταδίοις.

Το σπήλαιο του Βουραϊκού Ηρακλή προφανώς πρέπει να βρισκόταν μέσα στην επικράτεια της Βούρας, αλλά όπως φαίνεται ήταν κοντά στα ανατολικά της όρια, γιατί το ποτάμι της Ακράτας, η Κράθις, σχετίζεται στενά με την ανατολικότερη αχαϊκή πόλη, τις Αιγές και επομένως η λεκάνη του ποταμού ήταν μέρος ή συγκροτούσε τη χώρα εκείνων. Τα φυσικά και κατά πάσαν πιθανότητα και τα πολιτικά όρια ανάμεσα στις δυο επικράτειες συμπίπτουν με την κορυφογραμμή ανάμεσα στη λεκάνη αυτή στα ανατολικά και εκείνη του Λαδοπόταμου στα δυτικά. Η χώρα της Βούρας που δυτικά έφτανε στο ποτάμι των Καλαβρύτων, στα ανατολικά έφτανε ως εδώ. Πρόκειται στην ουσία για μακρό πρόβολο των Αροανίων ο οποίος ξεκινώντας από τον Ξηρόκαμπο και τη Γαϊδουρόραχη (1930 μ.) κατεβαίνει στον Κολοκυθόλακο, τον Μαραθά, το Πετρούχι (1398 μ.), την κορυφή Κουμουδιού (1165 μ.), τον Μονάχο Έλατο (1022 μ.), τον Άγιο Νικόλαο (πάνω από 1040 μ.), την κορυφή 703, τα Κεντρώματα, τις κορυφές 727 και Κορφή και από εκεί πέφτει στην Κακιά Σκάλα. Το σπήλαιο, όπως δείχνουν και οι αποστάσεις, πρέπει να βρισκόταν στο δυτικό άκρο του στενού περάσματος. Κατ' ουσίαν δηλαδή η χώρα της Βούρας συμπίπτει με τη λεκάνη του Λαδοπόταμου, ενώ περιλαμβάνει και τη μικρή, προς τα δυτικά στραμμένη, λεκάνη ως το ποτάμι των Καλαβρύτων με το χωριό Λόφος ψηλά στα νότια και μερικούς μικρούς συνοικισμούς.

Είναι λοιπόν αναμφίβολο, ότι Βουραϊκός ποταμός είναι ο Λαδοπόταμος, που ο Παυσανίας στη διαδρομή που επιλέγει τον διαβαίνει πριν να φτάσει στο σπήλαιο του Ηρακλή. Ο περιηγητής δεν σημειώνει την ύπαρξη του ποταμού των Καλαβρύτων, ίσως επειδή δεν είχε να συσχετίσει με αυτόν κάτι κατά τη γνώμη του αξιομνημόνευτο. Το αρχαίο του όνομα πρέπει να ήταν Ερασίνος. Ο Στράβων, γράφοντας για άλλον ομώνυμο, προσθέτει (VIII 6. 7) ...φέ δὲ καὶ ἄλλος ὄμώνυμος (Ερασίνος) ἐκ τῆς Ἀρκαδίας εἰς τὸν κατὰ Βούραν αἴγιαλόν. Το Καλαβρυτινό ποτάμι ρέει πράγματι από την Αρκαδία και η μεγάλη λεκάνη του άνω ρου του είναι χώρα αρκαδική, μάλλον της Κύναιθας. Σήμερα λανθασμένα επομένως ονομάζεται Βουραϊκός. Εκβάλλει στο ακρωτήριο Τρυππιά. Στα αρχαία χρόνια η διαδρομή του στον παραλιακό κάμπο μπορεί να ήταν διαφορετική, πάντως όμως θα βρισκόταν δυτικότερα από το φυσικό όριο της Βουραϊκής στην περιοχή Φαγιά. Άλλα η έκφραση που χρησιμοποιεί ο Στράβων, δεν είναι απαραίτητο να σημαίνει, ότι ο εκεί αιγιαλός ανήκε στη Βούρα. Πρόκειται κατά λέξη για τον αιγιαλό στην πλευρά της Βούρας. Εκτός αυτού, είναι πιθανό ότι στα χρόνια του, ή εκείνα της πηγής του, μάλλον μετά τον αφανισμό της Ελίκης, μπορούσε να έχει περιέλθει στην εξουσία των Βουρίων το

κοντινό προς τη χώρα τους τμήμα του παραλιακού κάμπου. Ήταν αρκετά μακριά από το Αίγιο που κληρονόμησε το μεγαλύτερο τμήμα του. Με την εδώ αναγνώριση της Βουραϊκής συμφωνούν και τα λοιπά δεδομένα των πηγών μας. Ο Ηρόδοτος που την τοποθετεί μεταξύ Αιγών και Ελίκης, ο Στράβων που τον ακολουθεί, ο Παυσανίας που επισκέπτεται την πόλη μετά από την Καρύνεια κινούμενος προς τα ανατολικά. Ο Πολύβιος λέει (II 41, 13-15), ότι μετά τους Αιγιείς προσχώρησαν στο Κοινό οι Βούριοι και κατόπιν αυτού ο τύραννος της Καρύνειας έσυτὸν πανταχόθεν ὄρῶν ὅσον οὐκ ἥδη πολεμηθησόμενον παραιτήθηκε και οδήγησε την πόλη στο Κοινό.

Η μορφή του παραλιακού κάμπου πρέπει να έχει αλλάξει από τα αρχαία χρόνια. Σύγχρονες παρατηρήσεις βεβαιώνουν ότι κάποια τουλάχιστον τμήματά του βυθίστηκαν (Φαράκλας στο *Helike* II, 229). Ισως άλλα ανακτήθηκαν, καθώς ο τόπος προσχώνεται και από το ποτάμι των Καλαβρύτων. Πάντως και οι πηγές βεβαιώνουν, ότι αρχικά η Βούρα, το πολιτικό κέντρο των Βουρίων, βρισκόταν στην παραλιακή περιοχή. Ο Παυσανίας που είχε δει τη μεσόγεια πόλη, γνώριζε όμως ότι η Βούρα καταστράφηκε συγχρόνως με την Ελίκη, γράφει (VIII 25, 8): Ὄτε δὲ Ἐλίκην ἐποίησεν ἄδηλον ἔξ ἀνθρώπων ὁ θεός, τότε καὶ τὴν Βούραν σεισμὸς ἐπέλαβεν ἰσχυρός, τόσο που δεν σώθηκαν ούτε τα αρχαία αγάλματα των θεών στα ιερά. Φαίνεται να θεωρεί, ότι και αυτήν ἐποίησεν ἄδηλον ἔξ ἀνθρώπων ὁ θεός, αλλά μόνο με σεισμό που την εξαφάνισε. Η επόμενη φράση (VII 25, 9), ότι όσοι Βούριοι έτυχε να λείπουν εκείνη την ώρα για λόγους πολεμικούς ή άλλους αύτοὶ τῆς Βούρας ἐγένοντο οικισταί, επειδή μόνοι οὗτοι Βουραίων ἐλείφθησαν επιβεβαιώνει, ότι κατά τις πληροφορίες του όλοι οι παρόντες τουλάχιστον Βούριοι σκοτώθηκαν, και μάλιστα ούτε και αυτοί, όπως αντίστοιχα και οι Ελικέοι, δεν πρέπει να θάφτηκαν κανονικά. Στερήθηκαν και αυτοί τον τάφο. Αποφεύγει όμως να εξηγήσει το λόγο. Οι Ελικέοι τιμωρήθηκαν με αφάνεια και στέρηση τάφου από τον ίδιο το θεό, επειδή ασέβησαν βαριά. Ο περιηγητής φαίνεται να βρίσκεται σε αμηχανία να εξηγήσει, γιατί η ίδια ποινή επιβλήθηκε από τον ίδιο θεό την ίδια στιγμή και στους Βουρίους. Και αποφεύγει να θίξει το θέμα. Το υπαινίσσεται μόνο λέγοντας πως την πόλη ίδρυσαν από την αρχή, ότι τη νέα δηλαδή Βούρα ίδρυσαν, έγιναν οικιστές της, όσοι από τους Βουρίους έτυχε να απουσιάζουν, και αφήνει μετέωρη την απορία, τι να έκαναν άραγε οι απουσιάζοντες Ελικέοι. Γιατί δεν έκαναν το ίδιο; Δηλαδή γιατί δεν επανίδρυσαν, δεν έγιναν οικιστές και αυτοί, της -νέας- πόλης τους, έστω και σε διαφορετικό σημείο; Αφού προφανώς κάθε αναγνώστης του θα μπορούσε ασφαλώς να θέσει το ειρωνικό ερώτημα, μήπως σε αντίθεση με τους Βουρίους οι Ελικέοι ήταν καταδικασμένοι να βρίσκονται όλοι ανεξαιρέτως μέσα στην πόλη τους. Για ποιό λόγο, ενώ ο θεός με την τιμωρία που τους επέβαλε διακήρυξε πως και οι δύο, και οι Ελικέοι και οι Βούριοι, ήταν το ίδιο ανόσιοι και εναγείς, η μεν Ελίκη δεν επανεμφανίστηκε, ενώ έγινε το αντίθετο με τη Βούρα;

Παρόμοιες δυσκολίες φαίνεται να έχει με τις πληροφορίες του και ο Στράβων. Γνωρίζει ότι η Βούρα ὑπέρκειται τῆς θαλάσσης ἐν τεσσαράκοντά πως σταδίοις, γνωρίζει όμως και πως καταβυθίστηκε, καταπόθηκε μαζί με την Ελίκη, πράγμα που δεν μπορούσε να συμβεί με τη μεσόγεια αυτή πόλη. Συνάγει επομένως ότι «κατεπόθη» από τη γη και γράφει (VIII 7, 3) ἦν ὑπὸ σεισμοῦ καταποθῆναι συνέβη. Την ίδια άποψη διατυπώνει και σε άλλα σημεία: ὅμοιως δὲ καὶ συνιζήσεις καὶ μικραὶ καὶ μεγάλαι γένοιτ' ἄν, εἴπερ καὶ χάσματα καὶ καταπόσεις χωρίων καὶ κατοικιῶν, ὡς ἐπὶ Βούρας τε καὶ Βιζώνης καὶ ἄλλων πλειόνων ὑπὸ σεισμοῦ γενέσθαι (I 3, 10). Επίσης, και σε συσχετισμό μάλιστα με την Ελίκη (I 3, 18): Βούρα δὲ καὶ Ἐλίκη, ἡ μὲν ὑπὸ χάσματος, ἡ δ' ὑπὸ κύματος ἡφανίσθη. Ο Διόδωρος όμως, ίσως αριστούμενος από τον Έφορο, αφού περιγράφει γλαφυρά τα περί σεισμού και εισόρμησης της θάλασσας, σημειώνει (XV 48.1-49.4): τῆς γὰρ θαλάσσης μετεωρισθείσης ἐπὶ πολὺ καὶ κύματος ὑψηλοῦ ἔξαιρομένου κατεκλύσθησαν ἄπαντες σύν τοῖς πατρίσιοι ἀφανισθέντες. Και διευκρινίζει: ἐγένετο δὲ τούτο τὸ πάθος τῆς Ἀχαΐας περὶ δύο πόλεις, Ἐλίκην τε καὶ Βούραν. Επιχειρεί επί πλέον, αφού δέχεται τη θεϊκή ερμηνεία της καταστροφής, να εξηγήσει το λόγο που η μήνις του Ποσειδώνα χτύπησε και τη Βούρα εκτός από την Ελίκη και λέει ότι οἱ τὴν Ἐλίκην οἰκοῦντες ... ἀντέλεγον τοῖς

Ίωσι (που ζητούσαν τη μεταφορά του αγάλματος ή τουλάχιστον του ιερού)...λέγοντες μή κοινόν τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' ἴδιον αὐτῶν εἶναι τὸ τέμενος καὶ επομένως το Κοινό δεν είχε το δικαίωμα να παραχωρήσει την αφίδρυση, δεν είχε σχετική δικαιοδοσία, και συνέπραττον δὲ τούτοις καὶ οἱ τὴν Βούραν οἰκοῦντες. Φαίνεται όμως να μη συμφωνεί ούτε με τον εαυτό του, αφού λέει ότι οἱ μὲν Ίωνες ἔθυσαν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ... οἱ δ' Ἐλικῆς τὰ χρήματα διαρρίψαντες τῶν Ίωνων τούς τε θεωρούς συνήρπασαν, ἡσέβησάν τε εἰς τὸ θεῖον. Άνθ' ὧν φασὶ Ποσειδῶνα διὰ τού σεισμοῦ καὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τὰς ἀσεβούσας πόλεις λυμήνασθαι. Κατά τον ίδιο δηλαδή η οργή του θεού οφειλόταν στην συγκεκριμένη πράξη ασέβειας, στην οποία όμως οι Βούριοι δεν πήραν, και δεν μπορούσαν να πάρουν, μέρος. Εκείνοι απλώς είχαν συνταχθεί με την ἀποψη των Ελικέων ότι δεν ἔπρεπε να παραχωρηθεί η αφίδρυση του ιερού. Αυτό όμως με κανένα τρόπο δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ασέβεια, ούτε και ο ίδιος, που δέχεται τη θεία επέμβαση ως τιμωρία της ασέβειας, επιχειρεί να υποστηρίξει κάτι τέτοιο. Προσθέτει βέβαια αμέσως πιο κάτω κάτι που μάλλον ο ίδιος εμπνεύστηκε, για να κάνει πειστικότερη την ἀποψή του ότι η καταστροφή οφείλεται στη θεϊκή οργή και όχι σε φυσικά αίτια, ότι πλὴν τῶν ἀσεβησάντων οὐδεὶς ἄλλος περιέπεσεν τῇ συμφορᾷ.

Θα μπορούσε βέβαια να υποθέσει κανείς, ότι ο γνωστός για την ακρισία του Διόδωρος απέδωσε και στη Βούρα είδος καταστροφής που οι πηγές του θα απέδιδαν μόνο στην Ελίκη. Όμως και ο Παυσανίας συγχρονίζει την καταστροφή των δύο πόλεων και επομένως η απόδοση και εκείνης της Βούρας στην οργή του Ποσειδῶνα δεν φαίνεται να είναι μόνο δημιούργημα της ακρισίας του Διοδώρου. Ο συγχρονισμός ήταν δεδομένος και η διαφορετική εξέλιξη, όπου η Βούρα μόνο αναβιώνει, δημιουργούσε προβλήματα σε όσους ήταν διατεθειμένοι να συνταχθούν με την ἀποψη για θεϊκή αιτία. Τέτοια προβλήματα ασφαλώς δεν είχε ο πολύ κοντινότερος ἄλλωστε στο γεγονός Καλλισθένης, που θεωρούσε την καταστροφή και των δύο πόλεων κοινή, σύγχρονη και ίδιου χαρακτήρα και προτιμούσε να αναζητήσει τα φυσικά της αίτια. Μιλούσε για καταποντισμό ή παλιρροϊκό κύμα που ἔπληξε και τη Βούρα ὅπως και την Ελίκη, πράγμα που σημαίνει πως και αυτή βρισκόταν στην παράλια ζώνη και όχι σαράντα στάδια στο εσωτερικό και πάνω σε βουνό. Ο Σενέκας αναφερόμενος σε εμφάνιση κομήτη που προηγήθηκε της καταστροφής και για τον οποίο γράφει και ο Αριστοτέλης, σημειώνει (*Nat. Quaest. VII 5. 3-4*): *Talem effigiem ... Callisthenes tradit, antequam Burim et Helicem mare absconderet καὶ ut ille fulsit in coelo, statius supra Burim et Helicem mare fuit. Καὶ πιο κάτω (VI 23. 4), Callisthenes in libris quibus describit quemadmodum Helice Burisque mersae sint -quis illas casus in mare vel in illas mare immiserit- dicit id quod in priore parte dictum est... καὶ (VI 26. 3) Callisthenes et allio tempore ait hoc accidisse "Inter multa" inquit "prodigia quibus denuntiata est duarum urbium eversio, fuere maxime notabilia columna ignis immensi et Delos agitata".* Το τελευταίο παράθεμα δεν μιλάει για κατακλυσμό ή καταποντισμό, αλλά μεταφράζοντας τα ίδια τα λόγια του Καλλισθένη βεβαιώνει ότι πράγματι εκείνος ἔγραφε ό,τι σημειώνεται στα άλλα παραθέματα, ότι δηλαδή κατ' αυτόν η φύση της καταστροφής ήταν ταυτόσημη και για τις δύο πόλεις. Καταποντισμός ή εισόρμηση της θάλασσας. Άλλα πέρα από την έξοχως ἔγκυρη αυτή μαρτυρία, φαίνεται πως ήταν κοινή πεποίθηση των αρχαίων, ότι και η Βούρα καταποντίσθηκε, και μόνο ο Στράβων και ο Παυσανίας επιδίωκαν να συμβιβάσουν τα πράγματα με το δεδομένο πως γνώριζαν την ύπαρξη μεσόγειας Βούρας. Μια σειρά από πηγές βεβαιώνουν ότι οι αρχαίοι ἔβλεπαν, ή πίστευαν πως ἔβλεπαν, και της Ελίκης και της Βούρας τα ερείπια βυθισμένα στη θάλασσα. Ο Οβίδιος (*Met. XV 293-295*) γράφει *si queras Helicem et Burim, Achaidas urbes, / inuenies sub aquis, et adhuc ostende nautae / inclinata solent cum moenibus oppida mersis*, ο Πλίνιος (*NH II 206*) *abstulit Helicem et Burim sinus Corinthius, quarum in alto vestigia apparent*, ο Βιάνωρ (*Παλ. Ανθ. IX 423*) *νῦν δὴ ὅλαι δύστυνοι ἔς ἐν κακὸν ἀρπασθεῖσαι ἔς βυθὸν ἐξ ἀχανοῦς χάσματος ἥριπτε / Βούρα καθ' ἡ θ' Ελίκη κεκλυσμέναι*. Συμφωνεί και ο Φίλων (*Αρχ. 140*) προσθέτοντας

ως βυθισμένη και τρίτη πόλη, την Αίγειρα. Πιθανώς κάποια βυθισμένα ερείπια στο επίνειο των Αιγειρατών έδωσαν λαβή για την συμπερίληψή της.

Όλες οι πηγές συμφωνούν ότι η Βούρα υπήρξε εξ αρχής μέλος του αχαϊκού Κοινού. Και πριν από την καταστροφή και μετά. Επίσης συμφωνούν ότι είναι μέλος και του δεύτερου, του ελληνιστικού Κοινού, και ο Πολύβιος μάλιστα δίνει και ιστορικές λεπτομέρειες για τα γεγονότα και τον τρόπο με τον οποίο συμμετέσχε, εντάχθηκε. Ως μέλος του νεώτερου Κοινού τη γνωρίζουμε και από τις επιγραφές. Στην επιδαιρική του ζου αιώνα μεταξύ των Αχαιών νομογράφων περιλαμβάνεται και ένας Βούριος. Άλλα και μετά το 146 φαίνεται να είναι μέλος, αφού τους Βουρίους περιλαμβάνει και η αναθηματική επιγραφή των Αχαιών στην Ολυμπία, κατά πάσαν πιθανότητα χρονολογούμενη κάπου στο 120. Την επιβίωσή της ως πόλης επιβεβαιώνουν στα ρωμαϊκά χρόνια τα νομίσματα (Πρόχειρα Παπαχατζής 1967, 159 Ριζάκης I, 212). Πρέπει λοιπόν να συναγάγουμε ότι το πολιτικό κέντρο βρισκόταν πριν από το 373 στην παραλιακή ζώνη και καταστράφηκε, ίσως και να καταποντίσθηκε, από την ίδια θεομηνία που έπληξε και την Ελίκη. Όμως οι Αχαιοί, και εν προκειμένω οι έχοντες την πρωτοβουλία και ως προς την Ελίκη Αιγιείς, δεν καταδίκασαν τους Βούριους ως εναγείς. Ο πολιτικός σχηματισμός επετράπη να συνεχίσει την ύπαρξή του και τη συμμετοχή του στο Κοινό. Οι Βούριοι απλώς είχαν πάρει το μάθημα για τη φημολογούμενη συμπαράταξή τους με την Ελίκη. Είναι πολύ πιθανό ότι προηγουμένως η μικρή αυτή χώρα και πόλη ακολουθούσε γενικά τις επιλογές της πολύ ισχυρότερης γείτονος, της Ελίκης. Τη λειτουργία του πολιτικού κέντρου ανέλαβε τώρα κάποια υπάρχουσα κώμη, το κέντρο κάποιου άλλου «δήμου», του εσωτερικού, που δεν είχε καταστραφεί. Το ιδιαίτερο όνομά της ξεχάστηκε, ή πιθανότερα δεν σώθηκε ως εμάς. Άλλωστε οι κάτοικοί της ήταν πάντα Βούριοι. Η οικονομία της όμως πρέπει να υπέστη σοβαρό πλήγμα. Ποτέ δεν φαίνεται να ήταν οικονομικά και επομένως και πολιτικά ισχυρή πόλη, αλλά τώρα έγινε ακόμη ασθενέστερη. Απέφυγε βέβαια να καταδικασθεί σε πολιτική αφάνεια, όπως η Ελίκη, και αυτό πρέπει να το όφειλε στη «μεγαλοψυχία» των Αιγιέων. Τους τελευταίους βέβαια τους συνέφερε η επίδειξη τέτοιας μεγαλοψυχίας. Ακόμα μια αδύνατη πόλη στην περιφέρεια της επικράτειάς τους μπορούσε πλέον να λειτουργεί ως δορυφόρος τους και να ακολουθεί αναγκαστικά τις επιλογές τους, όπως συνέβη και με την Καρύνεια, πιθανώς και με το Άσχειον, και μετά από λίγα χρόνια και με το Λεόντιον.

Ε 2. ΑΙΓΑΙ

Όπως είδαμε, ο Παυσανίας εκθέτοντας τα περί της Αχαΐας από τα δυτικά προς τα ανατολικά συναντάει το σπήλαιο του βουραϊκού Ήρακλή μετά τον ομώνυμο ποταμό στο δυτικό άκρο του στενού Κακιά Σκάλα. Ακολούθως μας οδηγεί σε διαδρομή και πάλι επί της παραλιακής οδού και σημειώνει (VII 25. 11-12): προελθόντι δὲ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλέους ποταμὸς ἐς θάλασσαν ἐκδίδωσιν ἀέναος ἔξ
δρους ἀρκαδικοῦ κατερχόμενος, ὄνομα δὲ αὐτῷ <τε>τῷ ποταμῷ Κράθις καὶ ξνθαὶ
πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ τῷ δρει· ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς Κράθιδος καὶ ὁ πρὸς Κρότωνα τῇ ἐν
Ιταλίᾳ ποταμὸς τὸ ὄνομα ἔσχηκε. Πρὸς δὲ τῇ ἀχαικῇ Κράθιδι Αχαιῶν ποτε ὥκεῖτο
Αἴγαι πόλις ἐκλειφθῆναι δὲ αὐτὴν ἀνὰ χρόνον ύπὸ ἀσθενείας λέγουσιν. Σημειώνει
ακόμη (VII 25. 13), ότι λίγο μετά το ποτάμι, οὐ πολὺ δὲ ἀπωτέρω Κράθιδος, είναι ἔνα
αξιομνημόνευτο ταφικό μνημείο, σῆμα, στα δεξιά, δηλαδή στα νότια, του δρόμου και
προσθέτει: Ὅδος δὲ ἀπὸ τοῦ τάφου σταδίων δύον τριάκοντα ἐπὶ τὸν καλούμενον
Γαῖον· Γῆς δὲ ἱερόν ἐστιν ὁ Γαῖος ἐπίκλησιν εύρυστέρνου, ξόανον δὲ τοῖς μάλιστα
όμοιώς ἐστιν ἀρχαῖον. Άλλα στοιχεία αναφερόμενα σε τοπογραφικά θέματα δεν
δίνει. Αυτά όμως που δίνει είναι αρκετά για να κατανοηθεί, ότι η χώρα της
αφανισμένης πόλης περιλάμβανε ή συνεκροτείτο από τη λεκάνη της Κράθης και,
φυσικά, ότι σε αυτήν περιλαμβανόταν και το οικιστικό κέντρο, μάλλον λοιπόν κοντά
στο ποτάμι. Ο Ηρόδοτος άλλωστε (I 145) αναφέρει τις Αιγές μετά, δηλαδή δυτικά,
από την Αίγειρα και πριν, δηλαδή ανατολικά, από τη Βούρα και προσθέτει ἐν τῇ
Κράθις ποταμὸς ἀείναος ἐστι, ἀπ' ὅτεο ὁ ἐν Ιταλίᾳ ποταμὸς τὸ οὔνομα ἔσχε. Έχουμε
παρατηρήσει ότι το νόημα της πληροφορίας πρέπει να είναι, πως ο ποταμός
διασχίζει τη χώρα μάλλον και όχι τον οικισμό, το διοικητικό κέντρο. Το κείμενο του
Ψευδοσκύλακα μνημονεύει την πόλη ως παράλια μετά την Αίγειρα και πριν από το
Αίγιο. Κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο, αφού το κείμενο φαίνεται να αντιστοιχεί σε
πραγματικότητα του προχωρημένου 4ου αιώνα (Gisinger, RE V, 1927, 635-646) και
η Ελίκη δεν υπάρχει πια, ενώ και η Βούρα δεν φαίνεται να έχει και αυτή επίνειο, και
το ίδιο το κέντρο της είναι μεσόγειο. Ο Στράβων (VIII 7. 4) μνημονεύει τις Αιγές
ανάμεσα στην Αίγειρα και τη Βούρα ακολουθώντας τον Ηρόδοτο. Ο ίδιος διευκρινίζει
και κάποια από τα λεγόμενα του Παυσανία: πρὸς δὲ ταῖς ἀχαικαῖς Αἴγαῖς ὁ Κράθις
ῥεῖ ποταμός, ἐκ δυείν ποταμῶν αὐξόμενος, ἀπὸ τοῦ κίρνασθαι τὴν ὄνομασίαν ἔχων
ἀφ' οὐ καὶ ὁ ἐν Ιταλίᾳ Κράθις. Ακόμα γράφει (VIII 7. 5): Ἡ δέ Αἴγα (καὶ γὰρ οὕτω
λέγουσι τὰς Αἴγας) νῦν μὲν οὐκ οἰκεῖται, τὴν δὲ πόλιν ἔχουσιν Αἴγεις. Και επί πλέον
(VIII 7. 4): Αχαιοί ὑστερον συνώκισαν καὶ ἐκ τῶν ἄλλων μερίδων ἐνίας, καθάπερ
τὰς Αἴγας εἰς Αἴγειραν (Αἴγαῖοι δ' ἐλέγοντο οἱ ἐνοικοῦντες). Το πρώτο δίνει

περισσότερες πληροφορίες για το ποτάμι, το δεύτερο μας μαθαίνει ότι στα αυτοκρατορικά χρόνια η περιοχή υπάγεται στους Αιγιείς, που σημαίνει ότι σε αυτούς τότε θα πρέπει να είχε υπαχθεί και ολόκληρος ο παράλιος τουλάχιστον κάμπος από τον Σελινούντα ως τη λεκάνη της Κράθης, αν όχι και η Κερύνεια και η Βούρα, (το πόλιν εδώ μάλλον πρέπει να κείται αντί του χώραν). Το τρίτο όμως είναι το σημαντικότερο, γιατί λέει ότι επί Αχαιών -και αυτό δεν σημαίνει, όπως συνήθως λανθασμένα θεωρείται, αμέσως μετά την έλευσή τους στη χώρα, αλλά μόνο πριν από τους Ρωμαίους- οι Αιγαί συνοικίσθησαν στην Αίγειρα. Απορροφήθηκαν από τους Αιγειράτες πολιτικά, ως πολιτική υπόσταση, και όχι βέβαια ως κάτοικοι. Μπορεί να σημαίνει ότι εξέλιπτε και το οικιστικό φαινόμενο της πόλης, το οικιστικό κέντρο, πράγμα που φαίνεται να συμφωνεί με την πληροφορία του Παυσανία (VII 25. 11), ότι η πόλη Αιγαί εξαφανίστηκε με τον καιρό λόγω αδυναμίας, ἐκλειφθῆναι ... ἀνὰ χρόνον ὑπὸ ἀσθενείας. Αφού έπαψε δηλαδή να είναι πολιτικό κέντρο, βαθμιαία εξέλιπτε και ως οικιστικό.

Η τελευταία πληροφορία είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, επειδή μας επιτρέπει να ολοκληρώσουμε τους συλλογισμούς μας σχετικά με τις παρασιωπήσεις του Πολυβίου στην εισαγωγική του αναφορά για τις πόλεις μέλη του προγενέστρου Κοινού, που συγκρότησαν και το ελληνιστικό. Όπως επανειλημένως σημειώσαμε, ο ιστορικός δίνει μια μάλλον εξωραϊσμένη εικόνα των γεγονότων που σχετίζονται με την ανασυγκρότηση του Κοινού: Όλες οι αχαϊκές πόλεις, οι γνωστές από το παλιότερο Κοινό των δώδεκα, εκτός από την εξαφανισθείσα εν τω μεταξύ Ελίκη και την Ωλενο, ως προς την οποία αποφεύγει να εξηγήσει το λόγο της απουσίας, συγκρότησαν το νέο Κοινό. Οι πρώτες που ήταν απαλλαγμένες από ξένη φρουρά ή εγκάθετους τυράννους πήραν την πρωτοβουλία και γρήγορα οι άλλες είτε εξέβαλαν τις φρουρές είτε απαλλάχθηκαν από τους τυράννους με τον ένα ή τον άλλο τρόπο και ένν δημοκρατία προχώρησαν στην αποκατάσταση. Μετά προσχώρησαν και άλλες μή αχαϊκές από εθνική άποψη. Δεν μνημονεύει όμως ανάμεσα σε εκείνες τους Ρύπες και τις Αιγές και καταλέγει αντίθετα δύο που δεν ήταν μέλη του αρχικού πολιτικού μορφώματος, δηλαδή την Καρύνεια και το Λεόντιον. Συμβιβάζει έτσι τα πράγματα. Οι πόλεις είναι δέκα και με την πρόσθεση της Ελίκης και της Ωλένου συμπληρώνεται ο «κανονικός» και γνωστός αριθμός των δώδεκα. Όπως είπαμε, το πιο πιθανό είναι ότι εκτός από τις τελευταίες δύο είχαν στο μεταξύ συμμετάσχει στο παλιότερο Κοινό και οι Ασχείς, τους οποίους όμως ο ιστορικός προτιμά να παραλείψει. Από την άλλη μεριά, ούτε αυτοί ούτε και οι Καρυνείς και οι Λεοντήσιοι δεν ήταν από τα αρχικά μέλη, αφού δεν υπήρχαν ως πόλεις. Άλλα επί πλέον γνωρίζουμε, πως από τα αρχικά οι Ρύπες είναι μέλη του Κοινού τουλάχιστον ως τα τελευταία χρόνια του 4ου αιώνα και ακόμα γνωρίζουμε, ότι οι Αιγαί υπάρχουν ως πόλις και στα πρώιμα χρόνια, το πρώτο τρίτο, του 3ου αιώνα. Έχουμε επιγραφή (IG II 3. 2843) *Μικίλλος / Αχαιός / ἐξ Αἰγαῖς* και δεν μπορεί να πρόκειται γιά Αιγιέα, αφού από τον Στράβωνα (VIII 7. 5) γνωρίζουμε ότι οι Αιγαί λέγονταν και Αιγά. Και ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι η νομισματοκοπία των Αιγών, μια από τις πρωιμότερες αχαϊκές, ως ανεξάρτητης πόλης συνεχίζεται και στις πρώτες δεκαετίες του 3ου αιώνα, ως περίπου το 370, τότε που συνάγεται η προσχώρηση στο Κοινό της Αίγειρας, της πόλης στην οποία «συνοικίσθηκαν» οι Αιγαί (Ριζάκης I, 304 κ.π.). Πρέπει λοιπόν να συγκροτήσουμε την ερμηνευτική υπόθεση, ότι η αναβίωση του Κοινού δεν ήταν και τόσο ομόθυμη επιθυμία όλων των Αχαιών. Ακριβώς με την διαδικασία τούτης της ανασυγκρότησης συνδέονται και οι εξαφανίσεις τριών πόλεων. Της Ωλένου, που όπως φαίνεται διαμελίστηκε ανάμεσα στις τρείς περιβάλλουσες, τη Δύμη, τις Φαρές και την Πάτρα, των Ρυπών κατά πάσαν πιθανότητα, που επομένως φαίνεται πως από τότε εντάχθηκαν πολιτικά στο Αίγιο, εκτός από το ακραίο τμήμα της χώρας τους με την κώμη Βολίνη που υπάχθηκε στην κοντινή Πάτρα, και των Αιγών που έγιναν μέρος της Αίγειρας, που απορροφήθηκαν πολιτικά από αυτή. Εδώ πρέπει να ενταχθεί χρονολογικά η ιστορική πληροφορία του Στράβωνα.

Πως όμως συμβαίνει ο Μικίλλος να προσδιορίζεται ως «Αχαιός εξ Αιγάς», αν στον πρώιμο 3ο αιώνα δεν υπάρχει το Κοινό; Η επιγραφή βέβαια δεν έχει επίσημο χαρακτήρα και θα μπορούσε να δοθεί η ερμηνεία, πως επελέγη τούτη η διατύπωση, για να δηλώσει ότι πρόκειται για την Αχαϊκή και όχι άλλη Αιγά. Το πιθανότερο όμως φαίνεται πως το Κοινό δεν είχε πάψει ποτέ τυπικά να υπάρχει, είχε όμως χάσει το ουσιαστικό, πολιτικό του περιεχόμενο και δεν είχε τη δυνατότητα, και την αρμοδιότητα προς τούτο, να παρεμβαίνει στις διαφορές μεταξύ των μελών του (Ο Πολύβιος γράφει, II 41. 9, ότι οι Αχαιοί είς τοιαύτην διαφοράν καὶ καχεξίαν ἐνέπεσον... ἐν ᾧ συνέβη πάσας τάς πόλεις χωρισθείσας ἀφ' αὐτῶν ἐναντίως τὸ συμφέρον ἄγειν, ἀλλήλαις). Η κίνηση για συγκρότηση του ελληνιστικού Κοινού πρέπει να είχε ακριβώς τούτον τον χαρακτήρα. Αυτά τα δεινά να απέβλεπε να αντιμετωπίσει. Δημιουργούσε ένα πολιτικό μόρφωμα που προϋπέθετε «δημοκρατική» διακυβέρνηση των πόλεων μελών του (αφού στα παλιά -καλά- χρόνια ήταν ακριβώς αντιμετωπίζονταν. Τό γέ μην κοινὸν πολίτευμα ἐν δημοκρατίᾳ συνέχειν ἐπειρῶντο γράφει πάλι ο Πολύβιος, II 41. 6), κοινή πολιτική, και κυρίως στρατιωτική, διοίκηση και προ πάντων δεσμευτικό για τις πόλεις-μέλη χαρακτήρα των αποφάσεων και επιλογών του. Οι πόλεις γίνονται μέλη του όταν απαλλάσσονται από τις ξένες φρουρές ή/και από τους τυράννους, η επιβολή των οποίων ήταν ακριβώς αποτέλεσμα του γεγονότος ότι χωρίστηκαν μεταξύ τους (ἐξ οὗ σνέπεσε, εξηγεί ο Πολύβιος και πάλι, II 41. 10, τὰς μὲν ἐμφρούρους αὐτῶν γενέσθαι ..., τὰς δὲ καὶ τυραννεῖσθαι), το αποφασιστικό όργανο του οποίου οι αποφάσεις ήταν δεσμευτικές για τα μέλη ήταν το «Συνέδριον». Καθώς και ο αιρετός κοινός Γραμματεύς και οι δύο επίσης κοινοί και αιρετοί Στρατηγοί (και μετά τα πρώτα είκοσι πέντε χρόνια ο μοναδικός Στρατηγός). Ο χαρακτήρας της κίνησης ήταν σαφώς αντιμακεδονικός, γιατί ακριβώς τα δεινά άρχισαν στα χρόνια της Ἀλεξάνδρου καὶ Φιλίππου δυναστείας και επέδωσαν με την εγκατάσταση φρουρών και τυράννων με ενέργειες τῶν ἐκ Μακεδονίας βασιλέων... διά τε Δημητρίου καὶ Κασσάνδρου καὶ μετά ταῦτα δι' Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ... πλείστους γάρ δὴ μονάρχους οὗτος ἐμφυτεῦσαι δοκεῖ τοῖς "Ελλησι (Πολύβ. II 41. 10).

Κράθις προφανώς είναι το ποτάμι που και σήμερα ονομάζεται πάλι έτσι (και μάλιστα με τον θηλυκό τύπο και όχι με τον αρσενικό που χρησιμοποιεί ο Στράβων), δηλαδή το ποτάμι της Ακράτας. Έχει διατυπωθεί η όχι απίθανη σκέψη, πως και το όνομα Ακράτα οφείλεται στο «Κράθις» (Παπαχατζής 1967, 160 σημ. 2). Είναι πιθανό ακόμα πως αρχαία λείψανα που κατά καιρούς σημειώθηκαν στη σημερινή κωμόπολη δηλώνουν και τη θέση του αρχαίου οικισμού, του πολιτικού και οικιστικού κέντρου. Είναι πιθανότερο όμως πως συμπίπτει με τα εκτεταμένα ερείπια λίγο ανατολικότερα, βόρεια του χωριού Άμπελος, στη θέση Γρασιδοτόπια (Ριζάκης I, 214). Το ποτάμι πηγάζει ψηλά στα βουνά και δικαιώνοντας τον Στράβωνα σχηματίζεται από δύο αέναα ρεύματα που ενώνονται αμέσως βόρεια από τον ορεινό όγκο, παραφυάδα των Αροανίων, ο οποίος πρέπει να συμπίπτει με το ομώνυμο αρχαίο όρος. Η περιοχή σχηματισμού του ποταμού πρέπει να ήταν αρκαδική, μολονότι βρίσκεται βορειότερα από την κύρια υδροκριτική. Εκεί υπάρχουν μερικά χωριά, αλλά βορειότερα απλώνεται εκτεταμένη ορεινή περιοχή χωρίς πραγματικό παραγωγικό ενδιαφέρον και πολύ δύσβατη. Τα όρια της χώρας των Αιγών, και της Αχαΐας μαζί, προς τα εδώ θα πρέπει να τα αναζητήσουμε ανάμεσα στη δυτική Γαιδουρόραχη και την Τούρλα (1.754 μ.) στα ανατολικά. Μεταξύ τους περνάει το ποτάμι σε πολύ στενή λεκάνη, η οποία διευρύνεται λίγο κοντά στη λίμνη Τσιβλού και στενεύει πάλι κατόπιν, ώς το σημείο χαμηλότερα όπου δέχεται από αριστερά άλλο αέναο ρεύμα που λέγεται Παραπόταμος. Λίγο ομαλότερο ανάγλυφο εμφανίζεται βόρεια από το σημείο και στις δύο πλευρές του ποταμού, συναρτημένο με τη μικρή κοιλάδα του Παραπόταμου, όπου βρίσκονται τα χωριά Κάτω και Άνω Ποταμιές. Πιο βόρεια όμως η Κράθις εισχωρεί σε πραγματική χαράδρα μήκους 3-4 χιλιομέτρων, πριν βγεί στη μικρή λεκάνη του χωριού Καλαμιάς και προχωρήσει προς την Ακράτα και τον παραλιακό κάμπο. Το δυτικό όριο της χώρας συμπίπτει με το ανατολικό της Βουραϊκής. Το ανατολικό θα πρέπει να περιέβαλλε όχι μόνο τη

λεκάνη απορροής της Κράθης, αλλά και την αμέσως ανατολικότερη του Θολοπόταμου. Η ανατολική υδροκριτική της τελευταίας φτάνει ως την ακτή με μαλακό πρόβολο. Στην παραλία βρίσκεται το σημερινό χωριό Αίγειρα. Ο πρόβολος είναι περίπου στη μέση της απόστασης ανάμεσα στην Ακράτα και τα Μαύρα Λιθάρια, όπου, όπως ήδη σημειώσαμε, βρισκόταν το επίνειο των Αιγειρατών. Η υδροκριτική αυτή που θα πρέπει γενικά να αντιστοιχεί στο φυσικό, άρα και στο πολιτικό κατά προσέγγιση όριο των Αιγαίων, παρακολουθείται ανερχόμενη από τη θάλασσα στο Σαρακινοβούνι (650 μ.) και πιο πάνω το Πριόνι (1.240 μ.), τον πρόβολο Καθισό (υψωμ. σημ. 1.582 μ.) και ως την Τούρλα. Η έκταση και η παραγωγική δυνατότητα της χώρας είναι σαφώς περιορισμένη. Η πρώιμη οικονομική άνθιση της πόλης που μαρτυρείται από τη νομισματοκοπία, θα πρέπει μάλλον να οφειλόταν στον δευτερογενή και ακόμα πιθανότερα στον τριτογενή τομέα (εμπόριο π.χ.). Με την απώλεια της πολιτικής αυτονομίας ο τομέας αυτός είναι αναμενόμενο να παρήκμασε και έτσι επαληθεύεται αυτό που κατά τον Παυσανία (VII 25. 11) έλεγαν για την εξαφάνισή της. Έκλειφθηναι ἀνὰ χρόνον ὑπὸ ἀσθενείας.

Όπως σημειώσαμε, κατα τον περιηγητή, λίγο μετά το ποτάμι υπήρχε αξιοθέατος τάφος και από εκεί κινούσε δρόμος, εγκαταλείποντας λοιπόν την «λεωφόρο», προς τα δεξιά, που οδηγούσε σε σαράντα περίπου στάδια στον Γαίο. Δεν φαίνεται πιθανό ο δρόμος αυτός να ανέβαινε την κοιλάδα της Κράθης. Σε τέτοια περίπτωση θα ήταν πολύ ευκολότερο για τον συγγραφέα να τον υποδείξει σε αναφορά με το ποτάμι. Άρα μάλλον θα οδηγούσε ή στο βουνό ή μέσα στη λεκάνη του Θολοπόταμου. Ο μόνος σημερινός δρόμος, ημιονική οδός, ο οποίος μπορεί να συμπίπτει με αρχαίο που θα οδηγούσε σε οποιαδήποτε από τις δύο αυτές κατευθύνσεις ξεκινάει από σημείο ανάμεσα στα χωριά Σκλιβενιώτικα και Κράθιον σε απόσταση 1.300 μ. από το ποτάμι, την Κράθη, και ανέβαινε στα ψηλότερα μέρη του χωριού Άμπελος. Διχάζεται αμέσως μετά, και ο δεξής κλάδος του κινείται προς τα δυτικά και ανεβαίνει στο συνοικισμό Ποροβίτσα, που βρίσκεται σε απόσταση 4.800 μ. περίπου από το τρίστρατο, δίπλα στη μικρή κορυφή Τουρλή (715 μ.). Ο Γαίος θα μπορούσε να βρίσκεται σε απόσταση περίπου 2.500 μ. από εδώ. Επειδή όμως το ιερό της Γαίας Ευρυστέρου το αναμένουμε πιθανότερα σε βύθισμα, αφού γενικώς τα «γαία» ήταν συνήθως χάσματα (Παπαχατζής 1967, 162 σημ. 2), θα πρέπει μάλλον να τον αναζητήσουμε στην κατεύθυνση του άλλου κλάδου. Αυτός, παρακολουθώντας περίπου την ισούψη, φτάνει σε σημείο που απέχει 2.600 με 2.700 μ. από την Άμπελο και 5.600 με 5.700 μ. από το τρίστρατο, εισχωρώντας ήδη στον ορεινό χώρο σχηματισμού του Θολοπόταμου. Στο μυχό τούτου του χώρου, με ρεματιές που κατεβαίνουν από όλες τις κατευθύνσεις, σε 1.000 με 1.500 μ. από το τέλος του δρόμου, θα μπορούσε να βρίσκεται το ιερό, σε απόσταση σχεδόν 7.500 μ., δηλαδή σαράντα σταδίων από τον παραλιακό δρόμο (Για την αναζήτηση του Γαίου και τον απίθανο εντοπισμό του από τον Μουτσόπουλο βλ. Ριζάκης I, 215).

Ο Παυσανίας προσθέτει (VII 25. 13), ότι η εκεί ιέρεια δεν έπρεπε να έχει γνωρίσει πάνω από έναν άντρα πριν να αναλάβει το λειτούργημα και άγιστεύει άπό τούτου. Προσθέτει ότι (οι υποψήφιες) πίνουσαι δὲ αἷμα ταύρου δοκιμάζονται· ή δ' ἂν αὐτῶν τύχῃ μὴ ἀληθεύουσα, αὐτίκα ἐκ τούτου τὴν δίκην ἔσχεν. Το στοιχείο αυτό επιτρέπει το συμπέρασμα, πως στο ίδιο ιερό αναφέρεται ο Πλίνιος (NH XXVIII 147) που γράφει: *Taurinus quidem recens inter venera est, excepta Aegira: ibi enim sacerdos Terrae vaticinatura sanguinem tauri bibt priusquam in specus descendat.* Βέβαια λέει πως η δοκιμασία γινόταν κάθε φορά που η ιέρεια κατέβαινε στο σπήλαιο, αλλά αυτό δεν πρέπει ασφαλώς να μας κάνει να αμφιβάλλουμε πως πρόκειται για τον ίδιο θεσμό. Ούτε πως πρόκειται για το ίδιο ιερό, και ας το αποδίδει στην Αίγειρα. Στα χρόνια του σε αυτήν υπάγεται όλη η χώρα των Αιγών, πράγμα που από την άλλη πλευρά δεν ενισχύει την αναζήτηση του ιερού στη λεκάνη του Θολοπόταμου, δεν έρχεται όμως και σε αντίθεση με τούτο. Περαιτέρω όμως είναι ενδιαφέρον πως διευκρινίζει ότι επρόκειτο για σπηλιά (*specus*), ή μάλλον για χάσμα, αφού εκεί κατέβαινε (*descendat*) η ιέρεια.

Ε 3. ΑΙΓΕΙΡΑ

Μετά τα περί του Γαίου ο Παυσανίας αναφέρεται στην Αίγειρα ακολουθώντας την ίδια μέθοδο έκθεσης. Αρχίζει από τα αξιομνημόνευτα κοντά στην παραλιακή «λεωφόρο», για να αναφερθεί σε εκείνα του εσωτερικού σε συσχετισμό με το κάθε ένα από τα πρώτα (VII 26. 1-2): ‘Ες δὲ τὸ ἐπίνειον τὸ Αἰγειρατῶν (ὄνομα τὸ αὐτὸ δὲ τε πόλις καὶ τὸ ἐπίνειον ξχεῖ), ἐς οὖν τὸ ἐπίνειον τὸ Αἰγειρατῶν δύο καὶ ἔβδομήκοντα ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν δόδον τὴν βουραικήν είσιν Ἡρακλέους στάδιοι. Ἐπὶ θαλάσσῃ μὲν δὴ Αἰγειράταις οὐδέν ἐστιν ἐς μνῆμην, ὁδὸς δὲ ἐκ τοῦ ἐπινείου δύο σταδίων καὶ δέκα ἐς τὴν ἄνω πόλιν. Ομήρου δὲ ἐν τοῖς ἔπεσιν ‘Υπερησίᾳ ώνόμασται. Τὸ δὲ ὄνομα τὸ νῦν ἐγένετο λίγων επὶ οἰκούντων. Ακολουθεί αφήγηση για στρατήγημα συνδεόμενο με αίγες δια του οποίου αντιμετώπισαν με επιτυχία οι Υπερισιείς κάποια επίθεση των Σικουωνίων. Την προφανώς παρετυμολογική αυτή αφήγηση την εκθέτει ως ιστορικό γεγονός, που το χρονολογεί πριν από την έλευση των Αχαιών στη χώρα, άρα και πριν από την έλευση των Δωριέων στη Σικουώνα, αισθάνεται όμως την ανάγκη να προσθέσει (VII 26. 4), οὐ μὴν καὶ αὐτίκα <γε> ἔξενίκησεν Αἰγειραν ἀντὶ ‘Υπερησίας καλεῖσθαι. Αναφέρεται κατόπιν στα αξιομνημόνευτα της πόλης. Σε προηγούμενο σημείο είχε σημειώσει την Αίγειρα μετά τις Αιγές και πριν από την Πελλήνη διευκρινίζοντας για την τελευταία πρὸς τῆς Σικουωνίας ἐσχάτη (VII 5. 6). Συμφωνεί έτσι με τον Ηρόδοτο (I 145) που τη σημειώνει ως δεύτερο «μέρος» των Αχαιών από τα ανατολικά μετά την Πελλήνη, τον Στράβωνα (μετά Σικουώνα Πελλήνη κεῖται, εἴτα Αἰγειρα δευτέρα, τρίτη Αἰγαί... VIII 7. 4). Ο Πολύβιος (IV 57. 2) σημειώνει, πως η Αίγειρα βρίσκεται απέναντι από την Οιάνθεια (τη Βιτρινίτσα και όχι το Γαλαξίδι). Συμφωνεί επίσης ο Παυσανίας με τον Σκύλακα (42), που την περιλαμβάνει στις παράκτιες πόλεις της Αχαΐας, επίσης μεταξύ Πελλήνης και Αιγών.

Η θέση του επινείου στα Μαύρα Λιθάρια βεβαιώνεται από κατάλοιπα λιμενικών εγκαταστάσεων σήμερα κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας (Ριζάκης I, 216 Παπαχατζής, 1967, 162 σημ. 3). Ισως κάποια από αυτά ήταν ήδη κάτω από την επιφάνεια από τα ύστερα αρχαία χρόνια, γεγονός που επέτρεψε σε όψιμους συγγραφείς, όπως ο Φίλων, να αυξήσουν τον κατάλογο των βυθισμένων πόλεων της Αχαΐας προσθέτοντας στις Ελίκη και Βούρα και την Αίγειρα. Και του διοικητικού και στη συνέχεια και οικιστικού κέντρου, της πόλης Αίγειρα, είναι γνωστή η θέση και σε επαρκή βαθμό ανεσκαμμένη (Ριζάκης I, 215 π., εικ. 8). Μια ημιονική οδός που από το χώρο της πόλης οδηγεί προς τη θέση του αρχαίου λιμανιού και στο τέλος στρέφοντας φτάνει στη σιδηροδρομική γραμμή, έχει πράγματι μήκος περίπου 2.200 μ., δηλαδή δώδεκα σταδίων. Έχει υπάρξει συζήτηση για τη διαφωνία ανάμεσα στον

Παυσανία και τον Πολύβιο ως προς την απόσταση της πόλης της Αίγειρας από τη θάλασσα (O. Walter, Öjh. 19-20, 1919, Beil. 8-12· Παπαχατζής, 1967, 162 σημ. 4). Ο τελευταίος αφηγούμενος την ξαφνική επίθεση Αιτωλών σημειώνει (IV 57. 5), ότι η πόλη απέχει από τη θάλασσα επτά στάδια, κάπου 1.300 μ. Η ασυμφωνία όμως δεν είναι πραγματική. Ο Παυσανίας γράφει πόσο είναι το μήκος της οδού από την πόλη στο επίνειο, ενώ ο Πολύβιος πόσο απέχει η πόλη από την παραλία, επομένως πιθανότατα δεν αναφέρεται σε καμια διαδρομή, αλλά στη γεωγραφική απόσταση, σε εκτιμώμενη απόσταση σε ευθεία γραμμή. Πράγματι σε ευθεία η ακρόπολη απέχει από την παραλία 1,500 μ. ή λίγο περισσότερα, η πόλη όμως εκτεινόταν και βορειότερα από την ακρόπολη και αυτό δείχνει πως η εκτίμηση του ιστορικού ήταν επίσης ακριβής, δηλαδή περίπου 1.300 μ.

Ο Παυσανίας γνώριζε αφήγηση που αιτιολογούσε την αλλαγή του ονόματος από Υπερησία σε Αίγειρα. Γνώριζε όμως και το κείμενο του Ηροδότου, που έλεγε πως ένα από τα «μέρη» των Αχαιών ήταν η Αίγειρα, χωρίς ωστόσο να ζεκαθαρίζει, αν επί λιγότερων λεγόταν έτσι ή αλλοιώς. Πρέπει λοιπόν να συνεπέρανε, ότι η αλλαγή θα έγινε πριν από την έλευση των Αχαιών. Δεν του διέφευγε όμως, αφού άλλωστε χρησιμοποιούσε πολύ τη χρονολόγηση δια των ολυμπιονικών στο στάδιο, ότι την 23η ολυμπιάδα τη σχετική νίκη κατέκτησε ο Ίκαρος Υπερησιεύς (IV 15. 1. Άλλες ύστερες πηγές τον ονομάζουν Ικάριο: Sextus Julius Afric, Ολ.: Ευσέβιος, Χρον. Ι αρ. 23), ενώ πίστευε ότι οι Αχαιοί είχαν φτάσει στον Αιγιαλό, στην κατόπιν Αχαΐα, πριν από την έναρξη των ολυμπιάδων. Έπρεπε επομένως να συναγάγει, ότι η πόλη συνέχισε να λέγεται Υπερησία, ού μήν καὶ αὐτίκα <γε> ἔξενίκησεν Αἴγειραν ἀντὶ Υπερησίας καλεῖσθαι. Ας επισημάνουμε, ότι η σχετική αφήγηση για το στρατήγημα με τις αίγες που απήλλαξε τους Αιγειράτες από την εχθρική απειλή, είναι βέβαια πεποιημένη και επιχειρεί να αιτιολογήσει την αλλαγή του ονόματος της πόλης, ή το ότι οι Αιγειράτες ήδη από τον 7ο αιώνα, ίσως και από παλιότερα, ταύτιζαν την «πόλη» τους με την Υπερησία του έπους δίνοντάς της έτσι ηρωικό παρελθόν. Είναι επίσης δυνατό πράγματι η Υπερησία, ή μια Υπερησία, να βρισκόταν μέσα στην επικράτεια των Αιγειρατών, χωρίς να συνέπιπτε με τη θέση του πολιτικού κέντρου Αίγειρα. Μολονότι όμως πεποιημένη, είναι ενδιαφέρον ότι η αφήγηση ονοματίζει ως τους εχθρούς, εναντίον των οποίων εφαρμόστηκε το στρατήγημα, τους Σικυωνίους. Όμως ανάμεσα στη χώρα των Αιγειρατών και εκείνη των Σικυωνίων παρεμβάλλεται μία τουλάχιστον ακόμη αχαϊκή χώρα, η Πελλήνη (Θα δούμε ότι ίσως παρεμβαλλόταν στους πρώιμους ιστορικούς αιώνες ακόμη μία). Το στοιχείο αυτό θα έκανε δυσκολώτερα πιστευτή την αφήγηση, και γι' αυτό ακριβώς δεν πρέπει να θεωρηθεί επίσης πεποιημένο, αλλά πραγματική ανάμνηση, παράδοση που αντιστοιχεί στην αλήθεια. Υπάρχουν δηλαδή αναμνήσεις για σικυωνική απειλή ως εδώ στα πρώιμα χρόνια, αλλά πάντως μετά την πιστεύόμενη εγκατάσταση των Αχαιών, κατά πάσαν πιθανότητα και μετά το 688, όταν ο Υπερησιεύς Ίκαρος κατέκτησε την ολυμπιακή του νίκη. Και άλλες ενδείξεις για συγκρούσεις στα πρώιμα ιστορικά χρόνια ανάμεσα στους Δωριείς Σικυωνίους και τους πλησιόχωρους Αχαιούς, τους Πελληνείς και τους Αιγειράτες, υπάρχουν, και σε αυτά θα επανέλθουμε λίγο πιο κάτω.

Τα φυσικά όρια της χώρας που είχε πολιτικό κέντρο την πόλη Αίγειρα συμπίπτουν βέβαια στα δυτικά με τα ανατολικά όρια της χώρας των Αιγών. Το νότιο τμήμα του ανατολικού ορίου συμπίπτει και με τα όρια Αχαΐας και Αρκαδίας. Πρόκειται για μακριά ράχη, υδροκριτική, με γενική κατεύθυνση από νοτιοδυτικά προς βορειοανατολικά που περιλαμβάνει τις κορυφές Γερόκαμπου (1.660 μ.), Μονοδέντρι, Τόμισκο (1.503 μ.), Προφήτης Ηλίας (1.546 μ.), Παρατηρητήριο, και στρέφει κατόπιν στην Καψάλα (1416 μ.), πάλι μετά στην Ψηλή Ράχη και την Κορακοφωλιά καταλήγοντας στο περιβαλλόμενο από γκρεμούς κυρίως προς τα βόρεια Μαύρον Όρος, που ταυτίζεται με την αρχαία Χελυδορέα. Στο βουνό αυτό κατά τον Παυσανία (VIII 17. 5) βρίσκονταν Πελληνεύσιν και Φενεάταις δροι τῆς γῆς. Όπως θα δούμε, πράγματι τα φυσικά όρια της Πελλήνης συναντώνται με εκείνα της Αίγειρας και των Αρκάδων, στην προκειμένη περίπτωση των Φενεατών, στο Μαύρον Όρος. Άλλα και ιδιαίτερα της Πελλήνης προς την Αρκαδία στην προς τα

νότια προβολή του που ονομάζεται ειδικά Μικρόν Όρος. Χελιδορέα πρέπει να ήταν το όνομα του συνολικού όγκου. Από την κορυφή του Μαύρου Όρους (1.756 μ.) η υδροκριτική κινείται αρχικά προς βορειοανατολικά ως τον Προφήτη Ηλία (1.285 μ.) πάνω, δυτικά, από το χωριό Καλλιθέα και από εκεί προς τα βόρεια ως τον Προφήτη Ηλία (645 μ.) νότια από το χωριό Πύργος, συνεχίζεται στο Στύλο (407 μ.) και στο Εχτένι (341 μ.) από το οποίο φτάνει ως την ακτή ορίζοντας έτσι από ανατολικά τη λεκάνη του Δερβενιώτικου ποταμού. Όμως το ίδιο το ποτάμι ρέει σε στενή κοιλάδα-χαράδρα με γκρεμούς προς την αριστερή του όχθη σχεδόν ως κάτω στη θάλασσα και έτσι χωρίζει την ανατολική χώρα, ανάμεσα στην κοίτη του και την εύβατη, κυρίως στην περιοχή του Πύργου, υδροκριτική, από τη δυτικότερη. Με το ανατολικό αυτό τμήμα συνδέεται και η μικρή λεκάνη του χωριού Εβροστίνα, κάτω από τις απότομες νοτιοανατολικές πλαγιές του ομώνυμου βουνού στα βορειοδυτικά, των Κάρκαρων (1.771 μ.) στα δυτικά και του Μαύρου Όρους στα νότια και νοτιοανατολικά. Εκτός από αυτη την περιοχή η χώρα έτσι συγκροτείται από τις αντίνωτες λεκάνες των Ροζενών ανατολικά και του κάτω ρου του ποταμού που λανθασμένα μετωνομάστηκε Κριός στα δυτικά, με το πολιτικό κέντρο ακριβώς πάνω στη μεταξύ τους υδροκριτική, και την ορεινή άνω λεκάνη του ίδιου ποταμού. Είπαμε βέβαια πιο πάνω πως στο δεύτερο τρίτο του Ζου αιώνα φαίνεται ήδη να είχε ενσωματώσει και την περιοχή, τη χώρα των Αιγών στα δυτικά.

Η κατάρρυτη λεκάνη του χωριού Εβροστίνα πρέπει να είναι εκείνη που περιλάμβανε τον μικρό οικισμό Φελλόη, τον οποίο αναφέρει ο Παυσανίας (VII 26, 10-11) και συνάγεται πως στα χρόνια του τουλάχιστον θα υπαγόταν στην Αίγειρα: Όδός δέ ἔξι Αλγείρας εύθεια ἀπό τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς διὰ τε ὄρῶν καὶ ἀνάντης ἐστί μῆκος μὲν οὖν τῇ ὁδῷ τεσσαράκοντά εἰσι στάδιοι, ἥγει δὲ ἔξι Φελλόην, πόλισμα οὐκ ἐπιφανές, ούδὲ ἀεὶ ὥκειτο καὶ ίώνων ἔχοντων τὴν γῆν. Τὰ δέ περι τὴν Φελλόην ἔς φυτείαν ἀμπέλων ἐστὶν ἐπιπήδεια ... εἰ δέ τινα τῶν ἐν Ἑλλησι πολισματίων ἀφθόνῳ καταρρέεται τῷ ὑδατι, ἀριθμεῖν τε καὶ τὴν Φελλόην ἐστὶν ἐν τούτοις. Θεῶν δὲ Ἱερὰ Διονύσου καὶ Ἀρτέμιδός ἐστιν... Η διατύπωση δόδος ... εύθεια ... διά τε ὄρῶν καὶ ἀνάντης, προφανώς δεν σημαίνει οδό κυριολεκτικώς ευθεία, αλλά «κατ' ευθείαν», όπως άλλωστε και σε άλλο σημείο του κειμένου διαπιστώσαμε. Δεν θα μπορούσε μια κυριολεκτικώς ευθεία οδός να είναι διά ὄρῶν καὶ ἀνάντης. Συνάγουμε λοιπόν, ότι πρόκειται για δρόμο που υπάρχει και σήμερα ως ημιονικός και κινείται από τη θέση της πόλης προς τα νότια ανεβαίνοντας τον πρόβολο του βουνού, της Εβροστίνας. Μετά από 1.300 μ. περίπου στρέφει προς τα δυτικά και υποβαθμίζεται για να κατέβη ως δύσβατος πλέον προς το σημερινό χωριό Αιγές. Έχει στο μεταξύ αναρριχηθεί σε υψόμετρο 660 μ., ενώ είχε ξεκινήσει από εκείνο των 360 μ. Αν τη φαντασθούμε συνεχίζομενη προς την ίδια κατεύθυνση θα έφτανε σε 1150 μ. στην πλατιά πάνω επιφάνεια του βουνού και πάνω στο χώρο αυτό θα συναντούσε, μετά από ακόμα 1.400 μ. περίπου, άλλη υπάρχουσα ημιονική οδό που κατεβαίνει στο χωριό Εβροστίνα και συναντάει το δρόμο για αυτοκίνητο που έρχεται από το Δερβένι σε 2.400-2.500 μ. Η διαδρομή αυτή έχει διατρέξει ήδη τα 6.500 από τα 7.500μ. που αντιστοιχούν στα σαράντα στάδια του Παυσανία. Η αρχαία θέση μπορεί έτσι να βρισκόταν κάπου 1.000 μ. ψηλότερα ή χαμηλότερα κοντά στο ποτάμι (Για άλλες προτάσεις, οι οποίες όμως δεν λαμβάνουν υπ' όψιν τις φιλολογικές πληροφορίες, βλ. Ριζάκης I, 222). Πρόβλημα δημιουργεί ένα τιμητικό ψήφισμα των Δελφών, πιθανώς των μέσων του 4ου αιώνα (Bousquet, BCH 70, 1946, 39 αρ. b), που συμπληρώνεται --- *Φιγλάνδρο[η] Ἀχαι[η]* / [ῳ] ἔκ Φιελλόας, [αύτωι] κλπ. Η Φελλόη πρέπει να ήταν κοινότητα και οικισμός, όλα όμως δείχνουν ότι η νομική της θέση θα ήταν εκείνη κώμης της Αίγειρας. Δεν αποκλείεται βέβαια τελείως ο εν λόγω να ήταν πράγματι Αχαιός της Πελοποννήσου και να προσδιορίζόταν από το όνομα της κώμης του. Δεν είναι όμως καθόλου πιθανό. Η αποκατάσταση Αχαιώι στηρίχθηκε στο γεγονός, ότι το επόμενο στην ίδια επιγραφή ψήφισμα, της ίδιας εποχής, για κάποιον άλλον, γράφει [...]ια Ἀχαιῶι...]. Από την άλλη μεριά δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Φελλόη θα είχε ποτέ καθεστώς πόλης. Ισως θα έπρεπε να αναζητηθεί κάποια Φελλόα, ή μάλλον Ιελλόα, στην Αχαΐα Φθιώτιδα.

Ε 4. ΠΕΛΛΗΝΗ (ΚΑΙ ΔΟΝΟΥΣΣΑ)

Όλες οι πηγές μας συμφωνούν ότι η πρώτη από τα ανατολικά πόλις και χώρα των Αχαιών, που συνόρευε με τη Σικυωνία, ήταν η Πελλήνη. Ο Ηρόδοτος (I 145), Πελλήνη μὲν γε πρώτη πρὸς Σικυῶνος, ο Στράβων (VIII 7. 4), μετὰ Σικυῶνα Πελλήνη κεῖται, ο Ψευδοσκύλας (42), Μετὰ δὲ Σικυῶνα Ἀχαιοὶ ἔθνος, καὶ πόλεις εἰσὶν ἐν αὐτοῖς αἱδεῖ: Πελλήνη, Αἴγειρα, ο Παυσανίας (VII 5. 6), καὶ Πελλήνη πρὸς τῆς Σικιωνίας ἐσχάτη καὶ (VII 26. 12) τῆς Αἰγειρατῶν ἔχονται Πελληνεῖς, πρὸς Σικυῶνος δὲ οὗτοι καὶ μοίρας τῆς Ἀργολίδος Αχαιῶν οἰκοῦσιν ἐσχατοί. Ο τελευταίος ορίζει (VII 26. 14) καὶ τη θέση της πόλης, δηλαδὴ του διοικητικού και στα χρόνια του και οικιστικού κέντρου: Ἐστὶ δὲ Ἀριστοναυται Πελληνεῦσι ἐπίνειον. Ἐς τοῦτο ἐξ Αἴγειρας τῆς ἐπὶ θαλάσσῃ σταδίων ἐστὶν εἴκοσιν ὁδὸς καὶ ἑκατόν. Ταύτης δὲ ἡμίσεια ἐς Πελλήνην ἀπὸ τοῦ ἐπινείου. Την ίδια απόσταση Αριστοναυτών – Πελλήνης δίνει και ο Στράβων (VIII 7. 5): Ἐστὶ δὲ ἡ Πελλήνη στάδια ἐξήκοντα τῆς θαλάττης ὑπερκειμένη, φρούριον ἐρυμνόν. Σε απόσταση 22.000 μ. από τα Μαύρα Λιθάρια, όπου το επίνειο των Αἰγειρατῶν, δηλαδὴ σε απόσταση εκατόν είκοσι σταδίων περίπου στην παραλιακή διαδρομή βρίσκεται το Ζευγολατιό, αμέσως δυτικά από την εκβολή του Τρικαλίτικου ποταμού. Εδώ πρέπει λοιπόν να ήταν το επίνειο, το συναρτημένο ασφαλώς με οικισμό λιμάνι των Πελληνέων, οι Αριστοναύται (Βλ. Ριζάκης I, 224). Εξ ἄλλου τα ανασκαφικά ευρήματα βεβαίωσαν, ότι τα αρχαία κατάλοιπα αμέσως δυτικά του σημερινού χωριού που έχει μετωνομασθεί σε Πελλήνη, καθώς και μέσα στο ίδιο το χωριό, ανήκουν πραγματικά στην αρχαία αυτή πόλη (Ριζάκης I, 225). Από εδώ κατεβαίνει προς τα ανατολικά δρόμος για αυτοκίνητο, που όταν φτάσει κοντά στο ποτάμι το παρακολουθεί και οδηγεί στο Ζευγολατιό. Αν δεν υπολογίσουμε τους πολλούς ελιγμούς του ανάμεσα στην πόλη και το μέσο της απόστασης ως το ποτάμι, ελιγμούς που επιβάλλουν οι ανάγκες του αυτοκινήτου, και από εκεί ακολουθήσουμε υπάρχουσα ημιονική οδό λίγο βορειότερα ως κάτω στην κοίτη, το μήκος της συνολικής διαδρομής Πελλήνης – Ζευγολατιού είναι πράγματι περίπου 11.000 μ., δηλαδὴ εξήντα στάδια.

Ο Παυσανίας παρέχει και άλλες γεωγραφικές πληροφορίες (VII 27. 11-12): Ποταμοὶ δὲ ἐκ τῶν δρῶν κατέρχονται <τῶν> ὑπὲρ τὴν Πελλήνην, πρὸς μὲν Αἴγειρας καλούμενος Κριός ... καθότι δὲ Πελληνεῦσι δροὶ τῆς χώρας πρὸς Σικυωνίους εἰσὶ, κατὰ τοῦτο ποταμός σφισι Σύθας, ἐσχατος ποταμῶν τῶν ἀχαιϊκῶν, ἐς τὴν σικυωνίαν ἐκδίδωσι θάλασσαν. Τό νόημα του κειμένου είναι σαφές. Τα δυό ποτάμια

κατεβαίνουν από τα βουνά πάνω από την Πελλήνη, δηλαδή πάνω από την πόλη, και το δυτικότερο από αυτά, εκείνο που βρίσκεται προς την πλευρά της Αίγειρας, είναι ο Κριός, ενώ το ανατολικότερο, προς την πλευρά των συνόρων της Σικουνίας, ο Σύθας. Δυο πτοτάμια πράγματα κατεβαίνουν από τα βουνά και πλαισιώνουν τον ίδιο τον όγκο στην κορυφή του οποίου βρίσκεται η αρχαία πόλη. Το δυτικότερο είναι η Φόνισσα, και επομένως αυτό θα συμπίπτει με τον Κριό και όχι εκείνο το ακόμα πιο δυτικό, στο οποίο έχει σήμερα αποδοθεί το αρχαίο όνομα. Αν και κάπως ασαφές, το κείμενο δεν λέει ασφαλώς, ότι το ανατολικότερο, ο Σύθας, συμπίπτει με τα όρια προς τη Σικουνία, μολονότι στα ρωμαϊκά χρόνια θα μπορούσε με διοικητική απόφαση να είχε ορισθεί κάτι τέτοιο. Λέει πως βρίσκεται στην πλευρά που είναι τα όρια προς τη Σικουνία, στην ανατολική, αλλά είναι ένας (ο «έσχατος») αχαϊκός ποταμός. Η θάλασσα ονομάζεται σικουωνική με την ευρύτερη έννοια, αλλά η χρήση του όρου φαίνεται να δηλώνει, πως τα σύνορα με τη χώρα αυτή δεν είναι μακριά.

Ωφείλουμε όμως να επισημάνουμε ότι μια άλλη αναφορά του περίηγητή σε πρώτη ανάγνωση μοιάζει να δηλώνει πως ακριβώς ο Σύθας ήταν το όριο ανάμεσα στις επικράτειες της Πελλήνης και της Σικουνίας ή και πως όλη η λεκάνη ανήκε στη δωρική πόλη. Με την δεύτερη υπόθεση έρχεται σε σύγκρουση η γεωγραφία. Στην ίδια τη λεκάνη περιλαμβάνεται ακόμα και το κέντρο των Πελληνέων, η πόλη τους. Παραμένει η πρώτη. Συγκεκριμένα ο Παυσανίας (ΙΙ 7. 7-8) λέει πως στην αγορά της Σικουνίας βρίσκεται ιερό της Πειθούς και λέγεται πως ο Απόλλων και η Άρτεμις, αφού σκότωσαν τον Πύθωνα (από κοινού!), ήρθαν στην Αιγιάλεια για να καθαρθούν, αλλά κάτι τους φόβισε στο σημείο που ονομάζεται Φόβος και έφυγαν να πάνε στον Καρμάνορα στην Κρήτη. Και τότε έπεσε αρρώστια στους ανθρώπους της Αιγιάλειας και οι μάντεις τους συμβούλευσαν να εξιλεώσουν τον Απόλλωνα και την Άρτεμη. Αυτοί τότε έστειλαν επτά παιδες και επτά παρθένους (ανήλικα δηλαδή αγόρια και κορίτσια) ως ικέτες, ίκετεύοντας, ἐπὶ τὸν Σύθαν ποταμόν. Και λένε πως από τούτους πείστηκαν οι θεοί και ήρθαν στην τότε ακρόπολη της Σικουνίας και το σημείο όπου πρωτοέφτασαν είναι ιερό της Πειθούς. Στη συνέχεια αναφέρει πως παρόμοια πράγματα κάνουν και στα χρόνια του ακόμα (οι Σικουνίοι). Καὶ γάρ ἐπὶ τὸν Σύθαν ἴασιν οἱ παιδες τῇ ἔορτῇ τοῦ Απόλλωνος, καὶ ἀγαγόντες δὴ τοὺς θεοὺς ἐς τὸ τῆς Πειθοῦς ἱερὸν αὐθις ἐπάγειν ἐς τὸν ναὸν φασὶ τοῦ Απόλλωνος. Το τελευταίο φαίνεται να σημαίνει πως πήγαιναν τα αγάλματα των δυο θεών ἐπὶ τὸν Σύθαν και στη συνέχεια τα έφερναν στο ιερό της Πειθούς και κατόπιν στο ναό του Απόλλωνα, αφού δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτά, τα αγάλματα, βρίσκονταν στο ποτάμι. Τούτα θα μπορούσε να δηλώνουν πως ο Σύθας βρισκόταν στην επικράτεια της Σικουνίας ή τουλάχιστον η τελευταία έφτανε ως εκείνον. Πρέπει όμως να είμαστε προσεκτικοί. Η συγκεκριμένη τελετουργία πρέπει να σχετίζεται με την κατεξοχήν πολιτική αρμοδιότητα του Απόλλωνα (και της Άρτεμης για τα κορίτσια). Είναι ο θεός της διάβασης στην ανδρική, ώριμη ηλικία. Επιβλέπει τις διαδικασίες της «γέννησης», της δημιουργίας των πολιτών που περνούν από τον συμβολικό θάνατο των εφήβων. Το σύμβολό του, η δάφνη, είναι ακριβώς το σύμβολο της διάβασης. Και ο ίδιος κάθε χρόνο φεύγει από τους Δελφούς, πηγαίνει ἐξω από τη χώρα, από τον κόσμο των ανθρώπων, από τον κόσμο της πόλεως, στους Υπερβορείους και επιστρέφει περνώντας από την κοιλάδα των Τεμπών κρατώντας τη δάφνη. Ο ίδιος πεθαίνει τελετουργικά, πηγαίνει στο «αλλού», και επιστρέφει ανανεωμένος, πάλι νέος άντρας. Και σε πολλές παρόμοιες δράσεις και τελετουργίες οι έφηβοι φεύγουν από τη χώρα, μεταβαίνουν στην «υπερορία», δηλαδή στον αλλότριο χώρο, πεθαίνουν κατά κάποιο τρόπο για την πόλη τους, και επιστρέφουν για να μετασχηματισθούν μέσα από αυτή τη διαδικασία σε πολίτες. Και εδώ λοιπόν μοιάζει το πιο πιθανό, ότι ο Σύθας ήταν για τους Σικουνίους στην υπερορία. Έξω από τη χώρα της πόλης τους. Το πρώτο ποτάμι μετά τα όρια της επικράτειάς της. Θα ήταν δυνατό να αντιπαρατηρήσει κανείς πως η μετάβαση στο Σύθα δεν θα ήταν δυνατή στις περιόδους έντασης των σχέσεων ανάμεσα στην Σικουνία και την Πελλήνη, στην πραγματικότητα όμως δεν θα ήταν αδύνατη. Θα ήταν επικίνδυνη. Και ο κίνδυνος ακριβώς προσθέτει στην πρακτική της αποχώρησης και της επανόδου το στοιχείο της δοκιμασίας και του

κατορθώματος, στοιχείο ενισχυτικό για το νόημα της συγκεκριμένης τελετουργικής πρακτικής.

Το ποτάμι τούτο, ο Σύθας, ασφαλώς συμπίπτει με το Τρικαλίτικο και το πολιτικό όριο της χώρας της Πελλήνης πρέπει να αναζητηθεί ανατολικότερα από αυτό, πιθανότατα επομένως συμπίπτωντας με το φυσικό, το οποίο ανεβαίνει από το Κάστρο (291 μ.) στη Ράχη Μπρέσερη (472 μ.), την Τσούκα (811 μ.), τον Προφήτη Ηλία (943 μ.), το Ζάστανι. Συνεχίζεται στην κορυφογραμμή πάνω από τα χωριά Κλημέντι και Καίσαρι και τη συναρτημένη λεκάνη και λίμνη, δηλαδή στην Τσούκα Κρίχιζα (1.004 μ.), την Τσούκα (1.017 μ.), την Κωνομαύρα, το Μαρκουτσά, την Πίκιζα, για να φτάσει στον όγκο της Ζήριας, της αρχαίας και σημερινής Κυλλήνης.

Εδώ η χώρα συγκροτείται από τη λεκάνη του Τρικαλίτικου περιλαμβάνοντας στα νότια και τα πλατώματα πάνω από γκρεμούς, σε υψόμετρο 900-1.000 μ., όπου βρίσκεται το χωριό Βελίνα. Το δυτικό τμήμα της χώρας είναι η λεκάνη της Φόνισσας με όριο γενικά προς τα δυτικά μια εύβατη στα περισσότερα σημεία της υδροκριτική, η οποία παρακολουθείται από το Μικρόν Όρος (1069 μ.) προς τα ανατολικά-βορειοανατολικά δια της Αετοράχης (1223 μ.) ως την κορυφή 1098 δυτικά του Ξανθοχωριού, κατόπιν προς τα βόρεια ως τη Δραγονέρα (1157 μ.) και τον Προφήτη Ηλία πάνω από τον Άνω Πίτσα με υψόμετρο μεγαλύτερο των 1140 μ. Το δυτικό αυτό τμήμα της χώρας διαιρείται εγκάρσια σε παραλιακή και μεσόγεια περιοχή με ισχυρότατες κλίσεις και γκρεμούς από τον Προφήτη Ηλία του Άνω Πίτσα ως τις Κουκουζιέρες στα ανατολικά και το απότομο Βουνό της Παναγίας πιο πέρα. Ανάμεσα στο τελευταίο και τις Κουκουζιέρες το ποτάμι περνάει σε χαράδρα.

Όπως βλέπουμε, ανάμεσα στις χώρες της Αίγειρας και της Πελλήνης παρεμβάλλεται η άνω λεκάνη του Σκουπαίικου ποταμού με τα χωριά Σπαρταναίικα, Καλλιθέα και άλλα μικρότερα, ευπρόσιτη μεν και από τις δύο πλευρές, αλλά σαφώς διακριτή παραγωγικά. Δεν είναι έτσι καθαρό σε ποιά από τις δύο πόλεις θα μπορούσε να υπαγόταν. Επί πλέον, ενώ και προς τα δυτικά είναι σχεδόν συνεχής με το χώρο ανάμεσα στην εκεί υδροκριτική και το Δερβενιώτικο ποτάμι, αντίθετα χωρίζεται και αυτή σε μεσόγεια και παράλια με τους γκρεμούς του Προφήτη Ηλία Άνω Πίτσα, του Αετόβουνου και του Προφήτη Ηλία Πύργου, χωρίς πάντως τα δύο τμήματα να αποκόβονται αποφασιστικά το ένα από το άλλο. Πρόκειται δηλαδή για μια διακριτή χώρα συγκροτούμενη από παράλιο και μεσόγειο τμήμα, που θα μπορούσε να αντιστοιχεί σε διακριτή πολιτική μονάδα, δηλαδή σε πληθυσμό που θα αναμενόταν να αναπτύξει διακριτή ταυτότητα. Έτσι η φυσική διαίρεση φαίνεται να ενισχύει την άποψη που από τα αρχαία χρόνια είχε διατυπωθεί, ότι εδώ κάπου πρέπει να βρισκόταν μια διακριτή κοινότητα. Τη σχετική πληροφορία, που πιθανότατα είχε βιβλιογραφική προέλευση, μας διασώζει και πάλι ο Παυσανίας (VII 23. 16): *Αίγειρας δὲ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ Πελλήνης πόλισμα ὑπῆκοον Σικουωνίων Δονοῦσσα καλουμένη ἐγένετο μὲν ὑπὸ Σικουωνίων ἀνάστατος, μνημονεύειν δὲ καὶ Ὦμηρος ἐν καταλόγῳ τῶν σὺν Ἱγαμέμνονι φασιν αὐτῆς ποιήσαντα ἔπος «οἱ θ' Ὑπερησίην τε καὶ ἐπεινὴν Δοννόεσσαν» Πεισίστρατον δέ, ἡνίκα ἔπη τὰ Ὦμηρου διεσπαρμένα ... ἥθροιζε, τότε αὐτὸν Πεισίστρατον ἡ τῶν τινα ἔταίρων μεταποιῆσαι τὸ ὄνομα ὑπὸ ἀγνοίας. Δηλαδή το αρχικό κείμενο του Ομήρου ἐλεγε Δονόεσσαν και από ἀγνοία «διορθώθηκε» από τον Πεισίστρατον ἡ κάποιο συνεργάτη του σε Γονόεσσαν ταυτίζοντάς την ἔτσι με την από αλλού γνωστή με αυτό το όνομα. Ας υπενθυμίσουμε, ότι με την ομηρική Υπερησία ταύτιζαν την Αίγειρα τουλάχιστον στον πρώιμο 7ο αιώνα. Αφού λοιπόν η διακριτή χώρα υπάρχει, φαίνεται πολύ λογικό να δεχτούμε, πτως και η Δονούσσα υπήρχε. Και αφού μνημονεύοταν στον Νηών Κατάλογο θα υπήρχε, όπως φαίνεται να συμβαίνει και με τις άλλες μνημονεύομενες εκεί θέσεις, και «πόλις» Δονούσσα με την ομηρική ἔννοια, δηλαδή οικισμός. Το ουσιαστικό είναι ότι στα πρώιμα ιστορικά χρόνια, όταν αποκαλούν Υπερησία την Αίγειρα, θα υπήρχε κοινότητα Δονούσσα στην οποία αντιστοιχούσε η διακριτή χώρα.*

Οι σημερινοί ερευνητές που δέχονται την ύπαρξη της Δονούσσας συνάγουν από τα λεγόμενα του Παυσανία, ότι οι ίδιοι οι Σικουώνιοι στους οποίους υπαγόταν έδιωξαν τους κατοίκους, τους μετέφεραν δηλαδή στην Σικουωνία, όταν αναγκάστηκαν

να εγκαταλείψουν τη χώρα στους Αχαιούς (Βλ. Ριζάκης I, 223). Νομίζω πιο πιθανό, ότι στα πρώιμα ιστορικά χρόνια, μάλλον στον πρώιμο 7ο αιώνα, όταν αναπτύσσονται οι συνειδήσεις ταυτότητας που χαρακτηρίζουν το φαινόμενο της πόλης, σε όλη την ευρύτερη κάπως μεθοριακή περιοχή τα πράγματα ήταν αρκετά ρευστά. Ενώ οι κάτοικοι της Πελλήνης αναπτύσσουν συνειδήση συγγένειας και σύνδεσης με τους Αχαιούς, καθώς και εκείνοι της Υπερησίας, δηλαδή της Αίγειρας, οι κάτοικοι της Δονούσσας αντίθετα τάχθηκαν με το μέρος των Δωριέων Σικουωνίων. Υπήρξαν έτσι συγκρούσεις ανάμεσα στους τελευταίους και τους Πελληνείς και Αιγειράτες (Μάλιστα συχνά πολύ σκληρές. Εκτός από όσα μνημονεύσαμε εδώ βλ. και Pap.Oxyg. 1241 στ. III [3], 1365(2), ακόμη, για συγκρούσεις με την Αίγειρα, Σούδα, λ. Κόσσας, όπου το Σαλαμινίους προφανώς πρέπει να διορθωθεί σε Σικουωνίους. Αντίστοιχες συγκρούσεις υπήρχαν και στο άλλο άκρο της Αχαϊας. Για πόλεμο Δυμαίων προς Ηλείους στον πρώιμο 7ο αιώνα βλ. Ευσέβιος, Χρον. I αρ. 28). Συγκρούσεις που απηχούνται άλλωστε και στις παραδόσεις για επιθέσεις των Σικουωνίων στην Αίγειρα και με τις οποίες οι Αιγειράτες συνέδεαν «γεγονότα» που οδήγησαν στην αλλαγή του ονόματος της πόλης τους. Τελικό αποτέλεσμα των συγκρούσεων φαίνεται πως ήταν να κατακτήσουν οι Αχαιοί, οι Πελληνείς και Αιγειράτες, τη χώρα της Δονούσσας και να εκδιώξουν τους κατοίκους της. Ως προς την πληροφορία του Παυσανία ἐγένετο ὑπὸ Σικουωνίων ἀνάστατος, επειδὴ η ἔκφραση δεν ταιριάζει σε μεταφορά του πληθυσμού για προστασία, το πιο πιθανό φαίνεται, να πρόκειται για παραδρομή του Παυσανία ἡ ακόμα πιθανότερα των αντιγραφέων του. Θα πρέπει έτσι μάλλον να διορθωθεί το Σικουωνίων σε Πελλήνεων (Θα ήταν δυσκολότερο να αντικατασταθεί με Αιγειρατῶν, ‘Υπερησιέων ἡ Ἀχαιῶν).

Έχει αναζητηθεί το «πόλισμα» Δονούσσα σε διάφορες θέσεις (Βλ. Ριζάκης I, 223 π. Και από τον υπογράφοντα πριν από μια τριακονταετία. Φαράκλας, Σικουωνία, 1971, Επιμ. II 16, 36 π.). Παρατηρούμε όμως, ότι ο Παυσανίας δεν το είδε. Και ένα πόλισμα που έπαψε να υπάρχει από τον 7ο αιώνα μόνο με μεγάλη τύχη θα μπορούσε να εντοπισθεί και μόνο ανασκαφικά να επιβεβαιωθεί. Εκτός αυτού, αναζητήθηκε κοντά στην παραλία, επειδὴ ο Παυσανίας το αναφέρει «κινούμενος» στην παραλιακή διαδρομή, τη «λεωφόρο». Ο περιηγητής όμως σημειώνει ό,τι θεωρεί αξιομνημόνευτο σε αναφορά με τη διαδρομή και όχι πάνω στην ίδια κατανάγκην, κοντά στο δρόμο. Αν εγνώριζε την ακριβή θέση του πολίσματος όχι επί της οδού, αλλά στο εσωτερικό, πάλι στο ίδιο σημείο του κειμένου θα την ανέφερε. Ασφαλώς δεν γνώριζε την ακριβή θέση, αλλά και ο τρόπος έκφρασης δεν παραπέμπει σε θέση κοντά στο δρόμο. Το πόλισμα κατ’ αυτόν βρισκόταν Αίγειρας (..) ἐν τῷ μεταξὺ καὶ Πελλήνης.

Σε ποιούς περιήλθε η χώρα της Δονούσσας δεν μπορούμε να το ξέρουμε. Το πιο πιθανό είναι να την ενσωμάτωσαν κατά το μεγαλύτερο μέρος της οι Πελληνείς, αλλά και οι Αιγειράτες να πήραν κάποια τμήματα, όπως την περιοχή ανάμεσα στο Δερβενιώτικο πποτάμι και την προς τα ανατολικά υδροκριτική της λεκάνης του. Δηλαδή τη φυσική περιοχή του χωριού Πύργος. Σε τέτοια περίπτωση τα αρχαία κατάλοιπα στο χωριό (Ριζάκης I, 222) θα πρέπει να συνδεθούν με -υστερώτερη του διαμελισμού- κώμη των Αιγειρατών, η παρουσία της οποίας αναμένεται σε τούτη τη διακριτή από την κυρίως χώρα της πόλης περιοχή. Το τμήμα που ενσωμάτωσε η Πελλήνη δεν θα πρέπει να διατήρησε το όνομα της εχθρικής κοινότητας, του οποίου άλλωστε οι φορείς είχαν εκδιωχθεί. Οι νέοι του κύριοι ήταν Πελληνείς και έτσι είναι δυνατό και η χώρα και κάποιο δευτερεύον εκεί κέντρο να ονομαζόταν επίσης Πελλήνη, να διακρινόταν όμως από την κατεξοχήν Πελλήνη ως κώμη της. Με αυτή την υπόθεση μπορεί να ερμηνευθεί η περίεργη πληροφορία του Στράβωνα (VIII 7. 5), ἔστι δὲ καὶ κώμη Πελλήνη, ὅθεν αἱ Πελληνικαὶ χλαῖναι, δῆς καὶ ἄθλα ἐτίθεσαν ἐν τοῖς ἀγῶσι· κεῖται δὲ μεταξὺ Αἴγιου καὶ Πελλήνης. Σε τέτοια περίπτωση το Αἴγιον θα πρέπει να αποδοθεί στην γνωστή και από άλλα χωρία μάλλον χαλαρή χρήση των τοπικών προσδιορισμών από τον Στράβωνα ἡ πιθανότερα να διορθωθεί σε Αίγειρας. Ως προς τους αγώνες πρόκειται μάλλον για εκείνους που συνδέονταν με τη λατρεία του Θεοξενίου Απόλλωνα, τους οποίους γνωρίζει και ο Παυσανίας (VII

27. 4). Στα χρόνια του λάβαιναν μέρος σε αυτούς μόνο οι ντόπιοι και τα έπαθλα ήταν χρηματικά, παλιότερα όμως φαίνεται πως συμμετείχαν και ξένοι και ως έπαθλο δινόταν χλαίνη. Αυτό πρέπει να ισχυε τουλάχιστον από την εποχή του Πινδάρου (Βλ. Ριζάκης I, 306 π.).

Ο Παυσανίας μνημονεύει και ένα «δήμο» των Πελληνέων, το Ποσείδιο, και σημειώνει (VII 27. 8) ότι ήταν ἔρημον δ' ἐφ' ἡμῶν, διευκρινίζει όμως ότι έστι μέν δῆ τὸ Ποσείδιον τοῦτο ὑπὸ τὸ γυμνάσιον, διαμεμένηκε δὲ καὶ ἐξ τόδε ἐπὶ αὐτῷ Ποσειδῶνος ἵερὸν νομίζεσθαι. Φαίνεται λοιπόν ότι επρόκειτο μάλλον για ένα είδος προαστείου, πολύ κοντά στο οικιστικό κέντρο. Γνωρίζει όμως ακόμα και το Μύσαιο, ασφαλώς σε άλλη, σαφώς διακριτή από το τελευταίο περιοχή (VII 27. 9-10): Πελλήνης δὲ ὅσον στάδια ἔξηκοντα ἀπέχει τὸ Μύσαιον, ἵερὸν Δήμητρος μυσίας ... ἔστι δὲ ἄλσος ἐν τῷ Μυσαίῳ, δένδρα όμοίως τὰ πάντα καὶ ὑδωρ ἄφθονον ἄνεισι ἐκ πηγῶν και ἀπωτέρω δὲ οὐ πολὺ ἀπὸ τοῦ Μυσαίου ἵερόν ἐστι Ἀσκληπιοῦ καλούμενον Κύρος... Υδωρ δὲ καὶ ἐνταῦθα ἀνέδην ἔστι, καὶ ἐπὶ τῇ μεγίστῃ τῶν πηγῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἄγαλμα ἴδρυται. Εξαιτίας των αναφερόμενων ἄφθονων πηγαίων υδάτων το Μύσαιον αναζητείται στα Τρίκαλα (Ριζάκης I, 229 π.). Πράγματι, ειδικά η Άνω Συνοικία τους απέχει από τη θέση της πόλης Πελλήνη 11.000 μ., εξήντα στάδια, σε διαδρομή που παρακολουθεί και ο σημερινός δρόμος, χωρίς όμως τους πικνούς ελιγμούς που επιβάλλουν στη χάραξη του τελευταίου οι ανάγκες κίνησης του αυτοκινήτου. Δύο χιλιόμετρα στα δυτικά-νοτιοδυτικά της Άνω Συνοικίας Τρικάλων, μέσα σε απομονωμένη μικρή λεκάνη είναι πηγές που από τα νερά τους σχηματίζεται ένας κλάδος του Τρικαλίτικου ποταμού. Μια από αυτές, η πιο πλούσια, ονομάζεται Μικρό Κεφαλάρι (ασφαλώς σε διάκριση από το όχι πολύ απέχον μεγάλο, το Κεφαλάρι του Άργους). Είναι πολύ πιθανό, εδώ να βρισκόταν το ιερό του Ασκληπιού. Το Μύσαιον στα χρόνια του Παυσανία είναι όπως φαίνεται μόνο ιερό, παλιότερα όμως θα πρέπει να ήταν και οικισμός ή τουλάχιστον κέντρο διακριτής κοινότητας, κώμης, «δήμου» των Πελληνέων, που γεωγραφικά αντιστοιχούσε στην άνω λεκάνη του Τρικαλίτικου.

Ο Ξενοφών (Ελλ. VII 4. 17) αναφέρει επεισόδιο κατά το οποίο οι Αρκάδες είχαν εισβάλει στην Ηλεία και οι Αχαιοί, σύμμαχοι τότε των Ηλείων, έσπευσαν και προστάτευσαν την Ήλιδα. Οι Αρκάδες, γνωρίζοντας πως και οι Πελληνείς ήταν εκεί μαζί με τους άλλους Αχαιούς νυκτὸς μακροτάτην ὅδὸν ἐλθόντες καταλαμβάνουσι αὐτῶν Ὁλουρον. Δεν διευκρινίζει, αν αυτός ο Ὁλουρος ήταν οικισμός, κώμη, ή μόνο φρούριο, ούτε εδώ ούτε και αμέσως πιο κάτω (VII 4. 18), όταν γράφει ότι κατόπιν οι (αριστοκράτες) Πελληνείς ἐπολέμουν τοῖς ἐν Ὁλούρῳ Αρκάσι και οὐ πρόσθεν ἐπαύσαντο πρὶν ἔξεπολιόρκησαν τὸν Ὁλουρον. Αυτό που προκύπτει είναι, ότι και για οικισμό αν πρόκειται, ασφαλώς αυτός ήταν οχυρωμένος. Ο Στέφανος Βυζάντιος σημειώνει Ὁλουρος, πολίχνιον τῆς Αχαΐας, οὐ πόρρω Πελλήνης, αλλά, τουλάχιστον στη μορφή που μας σώθηκε η εργασία του, παραπέμπει μόνο στο πιο πάνω χωρίο του Ξενοφώντος. Είναι λοιπόν πιθανό η πληροφορία πως επρόκειτο για πολίχνιον να μην οφείλεται σε άλλη πηγή και να είναι απλώς δική του ερμηνεία ή παραδρομή. Ο Πλίνιος από την άλλη τον αναφέρει ως φρούριο (ΝΗ IV 5. 12): *Olyros, Pellenaeorum castellum*, αλλά είναι ομοίως πιθανό, ότι και αυτός μόνο από τον Ξενοφώντα τον γνωρίζει. Επειδή πάντως είναι αναμενόμενο, να βρισκόταν κοντά σε δρόμο που οδηγεί στη χώρα των Πελληνέων από την Αρκαδία, είτε λοιπόν στο δρόμο από το Κεφαλάρι προς Μάννα, είτε, πιο πιθανό, από το Κλημέντι, θα πρέπει να αναζητηθεί κάπου στη Βελίνα (Για άλλες υποθέσεις βλ. Ριζάκης I, 335). Έτσι, ενώ ήταν ασφαλώς και είδος μεθοριακού, με την ευρύτερη έννοια, οχυρού, κατά πάσαν πιθανότητα θα σχετιζόταν, ή θα συνέπιπτε, και με οικισμό, «πολίχνιον», κέντρο της μικρής ορεινής περιοχής που χωρίζεται σαφώς με απότομες κλίσεις από τη λεκάνη του Τρικαλίτικου.

ΣΤ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αφού διατρέξαμε την Αχαΐα από τη δυτικότατη Δύμη ως την ανατολικότατη Πελλήνη διερευνώντας τα γεωγραφικά δεδομένα σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που σώζονται, κυρίως φιλολογικής προέλευσης, με σκοπό να διατυπώσουμε ερμηνευτικές προτάσεις για τα καθέκαστα προβλήματα που συνθέτουν το στόχο τούτης της έρευνας, δηλαδή τη χωρική πολιτική συγκρότηση της σύνολης χώρας και του κάθε επί μέρους τμήματός της, είναι καιρός να επιχειρήσουμε μια συνολική, αλλά και συνοπτική, έκθεση των βασικών συναγομένων η οποία συγχρόνως συνιστά και τη συνολική ερμηνευτική μας πρόταση. Θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε πως επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας σε χρονικό φάσμα που ξεκινάει από την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο, όταν εν γένει συνάγεται πως μπορεί κανείς να μιλάει για πολιτικά μορφώματα και αντίστοιχες συνειδήσεις, ταυτότητες, που έχουν να κάνουν και με τα «έθνη», αλλά και με τις πόλεις ως χωρικές και πολιτικές έννοιες, και φτάνει κατ' ουσίαν ως την εποχή που στα πλαίσια της ρωμαϊκής κυριαρχίας αρχίζουν να παίζουν καθοριστικό ρόλο άλλοι παράγοντες, σχετικοί με την έννοια και την πραγματικότητα του *imperium*, αναφορικά με τη χωρική συγκρότηση των πολιτικών μορφωμάτων. Μόνο ευκαιριακά και για να φωτίσουμε τα γεγονότα που πληρούν τούτο το φάσμα, θίξαμε και θέματα που χρονικά τάσσονται εκτός των ορίων του. Συμβατικά θα μπορούσαμε να πούμε, ότι το κάτω όριό του είναι ο 1ος προχριστιανικός αιώνας και ως πριν από την εμφάνιση του φαινομένου να παρεμβαίνει ουσιαστικά η κυριαρχη δύναμη, η Ρώμη, στη χωρική και πολιτική συγκρότηση της Αχαΐας, κυρίως με την ίδρυση ρωμαϊκών αποικιών, *coloniae*.

Η δυτικότερη περιοχή είναι η επικράτεια των Δυμαίων. Η πόλις Δύμη βρισκόταν στη θέση της Κάτω Αχαγιάς και η χώρα της έφτανε στα νοτιοδυτικά ως το χώρο γέννεσης του πποταμού Μάννα, του Λάρισου, και στα νότια ως τις κορυφογραμμές της Μόβρης. Συγκροτείται από τρία τμήματα. Το κεντρικό κατά κάποιο τρόπο, το οποίο αποστραγγίζεται προς την Κάτω Αχαγιά, αλλά περιλαμβάνει μάλλον επίσης και δυτική ζώνη που φτάνει ως τα Μαύρα Βουνά, ανάμεσα στην ακτή και μια αλυσίδα ελών στα νότια της. Πρέπει να πρόκειται για την κυρίως, και με τη στενή έννοια, Δυμαία χώρα. Η Στρατίς φαίνεται να είναι το δεύτερο τμήμα, νότια από τα έλη εκείνα και ως τις πλαγιές της Μόβρης και τον Λάρισο. Το τρίτο τμήμα, η Θεσμιαία, εκείνο ανατολικά του πρώτου που κατ' ουσίαν συμπίπτει με τη λεκάνη της Σερδινής. Φαίνεται πως συγκροτείται από τη χώρα της κώμης Τρίττεια στην άνω και της Τευθέας στη μέση λεκάνη. Πιθανώς συμπεριλάμβανε νοτιότερα και το υψίπεδο της Κάπελης, στο οποίο βρίσκεται και ο χώρος γέννεσης της Σερδινής και φαίνεται να συνιστά τη χώρα της κώμης Σκόλλις. Εδώ οι Αχαιοί μοιάζει να απλώνονται λίγο νοτιότερα από τα φυσικά όρια της Αχαΐας. Καύκων συνάγεται πως

ονομαζόταν ο άνω ρους της Σερδινής ως τη συμβολή με τον Τοποροβίτη και Τευθέας ο τελευταίος, μαζί με την κοινή κοίτη μετά τη συμβολή. Στο κεντρικό τμήμα φαίνεται πως εκτός από την ίδια τη Δύμη περιλαμβανόταν στα νότια και η ιδιαίτερη χώρα της Πάλειας που σε αυτή την περίπτωση θα συμπίπτει με τα ερείπια στο Πετροχώρι. Στον δυτικό κλάδο του ίδιου τμήματος η αρχαία εγκατάσταση στο Λιμανάκι πρέπει να ήταν επίνειο και ίσως συμπίπτει με κώμη που θα ονομαζόταν Άραξος, όπως και το αμέσως δυτικά ακρωτήριο (εκτός αν συμπίπτει με την Πάλεια). Στην κυρίως Δυμαία μάλλον υπαγόταν και η χερσόνησος των Δυο Βουνών, όπου βρίσκεται και το Τείχος, και ίσως ήταν διακριτή κοινότητα με το όνομα Θρύον. Η θέση της Στράτου πρέπει να αναζητηθεί στο δεύτερο, το νοτιοδυτικό τμήμα, βορειοδυτικά από τη Μόβρη. Η κοινότητα, ο «δήμος» Λάρισα, με κέντρο στην περιοχή του Καγκαδιού, πρέπει να ήταν μέρος της Στρατίδας. Μετά την εξαφάνιση της Ωλένου, το δυτικό τμήμα της κυρίως χώρας της μαζί με τη θέση του πολιτικού κέντρου θα ενσωματώθηκαν επίσης στη Δύμη.

Ανατολικά από τη Δυμαία η μεγάλη ενιαία λεκάνη ως τα ανατολικά Βουνά, μαζί με τις δυτικές πλαγιές τους, καθώς μαζί και με τον στενό παραλιακό χώρο από τα όρια της Δυμαίας προς τα δυτικά ως περίπου στα Ρολίτικα στα ανατολικά, αποτέλεσε τις χώρες της Ωλένου και των Φαρών. Η ανάπτυξη δύο διαφορετικών κέντρων πρέπει να οφείλεται, αφ' ενός μεν στην παρουσία από τα προϊστορικά χρόνια της Ωλένου στα βόρεια, η οποία θα συνέχιζε να λειτουργεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ως σημείο αναφοράς των κατοίκων, αφ' ετέρου όμως στην πολύ μεγάλη έκταση της ενιαίας χώρας. Έτσι εμφανίστηκε δεύτερο κέντρο, και αντίστοιχη υποδιαίρεση των Αχαιών, στα νότια. Φυσικά όρια ανάμεσα στις δύο επικράτειες δεν υπάρχουν, όπως άλλωστε ούτε και πραγματικά τέτοια στον παράλιο χώρο, ανάμεσα στην επικράτεια της βόρειας Ωλένου και εκείνες της Δύμης και των Πατρών, δυτικά και ανατολικά της. Η «πόλις» Ωλενος, το πολιτικό κέντρο, πρέπει να βρισκόταν κάπου στο φυσικό πέρασμα από την παραλία προς τη λεκάνη του Πείρου και τον πόρο του ποταμού. Η χώρα της πρέπει να περιλάμβανε εκτός από το παράλιο τμήμα και το μεγαλύτερο μέρος της λεκάνης απορροής του Πείρου. Δύο από τους «δήμους» της στον μεσόγειο χώρο φαίνεται πως ήταν οι Πειραί, με τοπικό κέντρο, κώμη, νότια από τον πόρο, και οι Ευρυταί, μάλλον στα ανατολικά, στην περιοχή της Πλατανόβρυσης. Η τελευταία θα περιήλθε στους Φαραιείς μετά την έκλειψη της Ωλένου, η πρώτη ή στους ίδιους ή ίσως στους Δυμαίους. Οι Πατρείς τότε πρέπει να ενσωμάτωσαν και το τμήμα της παραλίας περιοχής με το οποίο συνόρευαν, φτάνοντας έτσι στα φυσικά τους όρια. Το πολιτικό κέντρο Φαράι μάλλον δεν βρισκόταν στο χώρο με αρχαία κατάλοιπτα κοντά στον Πρέβεδο, όπου αναπτύχθηκε σημαντικός οικισμός στα όψιμα χρόνια, κατά πάσαν πιθανότητα υπαγόμενος στην ίδια επικράτεια. Πρέπει να βρισκόταν κοντά στον Παράπειρο, τον αρχαίο Πίερο, ψηλότερα, βορειοδυτικά του χωριού Τόσκες, ίσως και ακριβώς στα Σουβαλιώτικα. Φαίνεται βέβαιο ότι και αυτή η χώρα υποδιαιρείτο σε επί μέρους περιοχές, αλλά ονόματα «δήμων» τους δεν μας σώθηκαν. Εκτός από εκείνο που αντιστοιχεί στην άμεση χωρα του πολιτικού κέντρου, υπάρχουν ακόμα δύο τουλάχιστον διακριτά τμήματα. Ένα προς τα δυτικά του πρώτου, δηλαδή η λεκάνη του Τοποροβίτη, άλλο προς τα ανατολικά, η λεκάνη που εισχωρεί στα βουνά νότια από τη Χαλανδρίτσα. Για όσο διάστημα υπάρχει η Ωλενος, μάλλον οι Φαραιείς έχουν στενώτερο πολιτικό σύνδεσμο με τους Ωλενίους, στα πλαίσια βέβαια του αχαϊκού Κοινού, σύνδεσμο που τους εξασφάλιζε και εύκολη πρόσβαση στην ακτή.

Η χώρα των Πατρών εκτεινόταν στην παραλία ζώνη από τα Ρογίτικα στα νοτιοδυτικά ως τα όρια του κάμπου των Αραχωβίτικων στα βορειοανατολικά, και απλωνόταν στις προς τα εδώ πλαγιές των βουνών. Υστερώτερα επεκτάθηκε προς την πρώτη πλευρά ενσωματώνοντας μέρος της πρώην χώρας των Ωλενίων ως τα φυσικά όρια, δηλαδή κάπου στα Τσουκαλαίκα, και έτσι απόχτησε σύνορα με τους Δυμαίους. Ενσωμάτωσε όμως όπως φαίνεται και ανατολικά τον κάμπο των Αραχωβίτικων, μαζί με τη λεκάνη του εκεί ποταμού, ο οποίος ταυτίζεται με τον αρχαίο Βολιναίο. Εκτός από την κώμη Βολίνα εδώ υπήρχε και αγκυροβόλιο

ονομαζόμενο Τείχος Αθηνάς. Ο τελευταίος αυτός τόπος πρέπει να ανήκε προηγουμένως στους Ρύπες. Το πολιτικό κέντρο των Πατρών συμπίπτει με την ομώνυμη σημερινή πόλη που δεν έπαψε να υπάρχει. Πιστεύοταν ότι το όνομα του οικισμού που προηγήθηκε στην ίδια θέση ήταν Αρόη. Η επί μέρους περιοχή που του αντιστοιχούσε ήταν η ευφορώτερη από όλες, εκείνη του κάτω ρου του Γλαύκου. Η βόρεια από την πόλη περιοχή των Σιχαινών και της Βούντενης φαίνεται να ήταν η χώρα του «δήμου» Άνθεια, ενώ η μέση λεκάνη του Γλαύκου με το χωριό Σούλι, πολύ φτωχότερη, πρέπει να είναι η ιδιαίτερη χώρα της τρίτης από τις θεωρούμενες αρχικές κώμες, εκείνης που έφερε το όνομα Μεσάτις. Νοτιοδυτικά βρισκόταν η χώρα της Άρβας και σε αυτή θα προστέθηκε και η περιοχή των Βραχναίκων που προσαρτήθηκε με τον διαμελισμό της Ωλενίας. Καθώς ήταν τμήμα της κυρίως χώρας της Ωλένου και δεν ανήκε σε διακριτή κώμη, δεν ενσωματώθηκε ως άλλος «δήμος». Βορειότερα από τη χώρα της Άνθειας ο κάμπος του Αγίου Γεωργίου Ρίου με τις συναρτημένες λεκάνες των χωριών Άνω και Κάτω Καστρίτσι και ίσως και εκείνη του ποταμού Χάραδρου, του σημερινού Βελιτσάνου, φαίνεται να συγκροτούσε τη χώρα άλλου «δήμου», ο οποίος πιθανώς ονομαζόταν Ρίον, όπως και το ακρωτήριο όπου υπήρχε και λιμάνι. Πιο πέρα η χώρα της Αργυράς πρέπει να συμπίπτει με τη λεκάνη της Ξυλοκέρας, δηλαδή του αρχαίου Σέλεμνου. Θα περιλάμβανε και το προς τον Άγιο Βασίλειο τμήμα του παραλιακού κάμπου με το λιμάνι Πάνορμος.

Η χώρα των Ρυπών βρισκόταν αμέσως ανατολικότερα. Τον πυρήνα της συγκροτούσε η λεκάνη απορροής του ποταμού του Σαλμενίκου, ο οποίος δεν συμπίπτει με τον αρχαίο Φοίνικα, ως ψηλά στις κορυφογραμμές του Παναχαϊκού και ως κάτω στον παράλιο κάμπο των Καμαρών. Πρέπει όμως, εκτός από τη λεκάνη του Βολιναίου στα δυτικά, να περιλάμβανε και εκείνη τως Νερατζιών στα ανατολικά. Το πολιτικό κέντρο πρέπει να βρισκόταν κοντά στον Κάτω Σαλμενίκο, στη δυτική πλευρά του κυρίως χώρου. Στην παραλία των Καμαρών διέθετε και τον Ερινέο, λιμάνι και πιθανότατα κώμη, κέντρο διακριτού «δήμου». Λεύκτρον ονομαζόταν κάποιος «δήμος» των Ρυπών και το πιθανότερο είναι να αντιστοιχεί στη λεκάνη των Νερατζιών. Ίσως όμως έτσι λεγόταν άλλος τέτοιος που θα αντιστοιχούσε στην άνω λεκάνη του ποταμού του Σαλμενίκου, άνω και πιο πιθανό φαίνεται ο άνω και ο μέσος ρους να μην αντιστοιχούν σε διακριτούς «δήμους». Η απορρόφηση της Βολιναίας από μέρους των Πατρών κατά πάσαν πιθανότητα συγχρονίζεται με την ενσωμάτωση όλης της λοιπής χώρας στο Αίγιον.

Το πολιτικό κέντρο των Αιγιέων συμπίπτει με τη σημερινή πόλη του Αιγίου. Η χώρα τους βρισκόταν στα ανατολικά εκείνης των Ρυπών και σχηματίζόταν από τις λεκάνες του Μειγανίτα, δηλαδή του Γαιδουροπνίχτη, και του Σελινούντα από το χώρο όπου εκείνος βγαίνει από μακρότατη χαράδρα ανάμεσα στον Μαρμπά και τον Κλωκό. Περιλάμβανε και πλατύ παραλιακό κάμπο. Εκεί, στα ανατολικά, προς τη χώρα της Ελίκης, ίσως όριο να ήταν ο ίδιος ο Σελινούς, που πάντως δεν ακολουθούσε τη σημερινή διαδρομή του, αλλά ασφαλώς και κάποια έλη και ένας χώρος με ειδικό καθεστώς, το ιερό του Αμαρίου. Στη χώρα πρέπει να υπαγόταν και η ανατολικότερα του Μειγανίτα μικρή λεκάνη της Ροδοδάφνης. Το εκεί ποτάμι λεγόταν Φοίνιξ. Εκτός από την άμεση περιοχή του κέντρου μπορούν να διακριθούν τρία ακόμα τμήματα, τα οποία είναι δυνατό να συνιστούσαν τις χώρες διακριτών «δήμων»: Της Ροδοδάφνης με τον κάτω Μειγανίτα, η ψηλότερη του Μειγανίτα και των Κούνινων και εκείνη του μέσου ρου του Σελινούντα με την Αχλαδιά και τα Μελίσσια. Η πληροφορία πως το Αίγιο συγκροτήθηκε από επτά ή οκτώ «δήμους», μάλλον συνυπολογίζει και τους τρεις απορροφηθέντες των Ρυπών και ίσως και ένα που αντιστοιχεί στο μέρος της χώρας της Ελίκης που οι Αιγιείς ενσωμάτωσαν μετά την καταστροφή εκείνης.

Η ακολουθούσα ανατολικότερα χώρα της Ελίκης συγκροτείται από τρία τμήματα. Τον παράλιο κάμπο, την εσωτερική λεκάνη της Μπουφούσιας που διαρρέεται από το ομώνυμο ποτάμι, τον αρχαίο Καρυνίτη, και νοτιότερα, κοντά στα αρκαδικά σύνορα, τα υψίπεδα των Δουμενών, Βιλιβίνας-Πλατανιώτισσας και ίσως

και της Βάλτας. Ανατολικό της όριο ήταν η χαράδρα από την οποία κατεβαίνει το Καλαβρυτινό ποτάμι, το οποίο λανθασμένα ονομάστηκε Βουραϊκός. Το πραγματικό αρχαίο όνομά του ήταν Ερασίνος. Το πολιτικό κέντρο, η Ελίκη, βρισκόταν στον παραλιακό κάμπο κοντά στον Ριζόμυλο και είχε ως ακρόπολη τον λόφο-πρόβολο του Αγίου Γεωργίου. Μετά την καταστροφή της πόλης, στην οποία μάλλον συνέβαλαν και οι ίδιοι, οι Αιγιείς απορρόφησαν τμήμα της παράλιας περιοχής και αναβίβασαν σε επίπεδο πόλεων τις πρώην κώμες, επι μέρους κέντρα περιοχών, «δήμων» της Ελίκης. Την Καρύνεια, με το πολιτικό κέντρο στο Βουνί, στη λεκάνη της Μπουφούσιας, και το Άσχειον στο πιο ψηλό, το μεθοριακό υψίπεδο.

Νότια από τις χώρες των Αιγιέων, των Ρυπών και των Πατρέων, ανατολικά από εκείνη των Φαραιέων και βόρεια από τα ψηλά βουνά ως τα οποία απλώνεται από νότια η Αρκαδία, η ορεινή χώρα που συγκροτείται από τις λεκάνες των κλάδων οι οποίοι σχηματίζουν στη συνέχεια και αφού ενωθούν τον Σελινούντα ποταμό, ήταν η χώρα των μεσόγειων Τριταίων. Πρέπει να περιλαμβανει ακόμη και τα ανώτατα τμήματα των λεκανών του Γλαύκου και του Πείρου. Διαιρείται χονδρικά σε βόρειο και νότιο τμήμα. Τη θέση του αρχικού πολιτικού κέντρου της δεν την γνωρίζουμε. Στα χρόνια της θηβαϊκής ηγεμονίας οι Τριταίες εγκατέλειψαν το αχαϊκό Κοινό και προσχώρησαν στο αρκαδικό. Οι «δήμοι» όμως της βόρειας χώρας δεν ακολούθησαν σε αυτή την κίνηση τους σημαντικότερους της νότιας. Ισως και πάλι με πρωτοβουλία των Αιγιέων, ανακηρύχθηκαν σε διακριτή πολιτική μονάδα, πόλιν, και παρέμειναν ως τέτοια στο Κοινό των Αχαιών με το ιδιαίτερο όνομα του επί μέρους κέντρου τους, του Λεοντίου. Το πολιτικό αυτό κέντρο συμπίπτει με τα ερείπια στο Κάστρο της Γουργούμιζας, ανάμεσα στα χωριά και τις αντίστοιχες λεκάνες Γουργούμιζας (Λεόντιου) και Δεμέστιχα. Στην επικράτεια περιλαμβανόταν όπως φαίνεται και η ανατολικότερη μικρή λεκάνη των Πετσάκων. Οι νότιοι, εκείνοι που διατήρησαν το όνομα Τριταίες, δημιούργησαν νέο πολιτικό κέντρο στην άνω λεκάνη της Βλασιάς, στη θέση Καστρίτσι, όπου σώζονται τα ερείπια του, ανάμεσα στο χώρο γένεσης του Πείρου στα δυτικά και την πλουσιότερη από τις λεκάνες, εκείνη του Μάνεσι, στα ανατολικά. Μετά από πολλά χρόνια, και αφού η νέα πραγματικότητα είχε παγιωθεί, συμμετέχουν από τους πρώτους στην πρωτοβουλία για τη συγκρότηση του νέου αχαϊκού Κοινού με σαφώς αντιμακεδονική αιχμή.

Ανατολικά από τη χώρα της Ελίκης βρίσκεται εκείνη της Βούρας. Εκτός από μικρό τμήμα της που στρέφει προς τον Ερασίνο σχηματίζεται από τη λεκάνη απορροής του Λαδοπόταμου, ο οποίος ως εκ τούτου ταυτίζεται με τον αρχαίο Βουραϊκό ποταμό. Το αρχικό πολιτικό κέντρο βρισκόταν στην παράλια ζώνη και καταστράφηκε συγχρόνως με την Ελίκη. Το ρόλο του ανέλαβε άλλο, προηγουμένως δευτερεύον κέντρο στο εσωτερικό, στο Κάστρο Διακοφτού. Αυτό πλέον ονομάζεται Βούρα. Στο ανατολικό άκρο της χώρας, κοντά στην παραλία, στην αρχή του περάσματος της Κακιάς Σκάλας, ήταν το σπήλαιο του βουραϊκού Ηρακλή. Ανατολικότερα ήταν η χώρα των Αιγών. Τη σχηματίζει η λεκάνη του ποταμού που πήρε και πάλι το αρχαίο του όνομα Κράθις και κατεβαίνει από τα αρκαδικά βουνά. Το ανώτατο μάλιστα τμήμα της λεκάνης του, διαχωριζόμενο με ορεινή και άξενη έκταση από το πιο κάτω πρέπει να ανήκε επίσης στην Αρκαδία. Στη χώρα των Αιγών όμως περιλαμβάνεται και η μικρή παράπλευρη λεκάνη του Θολοπόταμου. Το πολιτικό κέντρο μπορεί να βρισκόταν κάπου κοντά στην Ακράτα, αλλά πιθανότερα κοντά στην Άμπελο, ενώ στο χώρο σχηματισμού του Θολοπόταμου πρέπει να βρισκόταν ο Γαίος, ιερό της Γαίας Ευρυστέρου. Η πόλη και η χώρα απορροφήθηκαν από την ανατολικότερη Αίγειρα.

Της Αίγειρας η χώρα συγκροτείται από τις αντίνωτες λεκάνες των Ροζενών στα ανατολικά και του ποταμού που λανθασμένα του αποδόθηκε το όνομα του αρχαίου Κριού στα δυτικά. Ανάμεσά τους βρίσκεται το πολιτικό κέντρο και πολύ κοντά του στη Θάλασσα, στα Μαύρα Λιθάρια, το ομώνυμο επίνειο. Στην πόλη τους στα πρώιμα χρόνια οι κάτοικοι απέδιδαν το όνομα της επικής Υπερησίας. Ισως πράγματι το κέντρο να ονομαζόταν έτσι και κατόπιν να επικράτησε το όνομα της χώρας που ήταν διαφορετικό. Η άνω λεκάνη του ονομαζόμενου Κριού μάλλον

αντιστοιχεί σε διακριτό «δήμο». Στη χώρα φαίνεται προς περιλήφθηκε αρκετά πρώιμα και η λεκάνη του Δερβενιώτικου ποταμού ανατολικότερα μαζί με το μικρό κατάρρυτο κοίλωμα στο χώρο γένεσής του, όπου βρίσκεται το χωριό Εβροστίνα. Εδώ πρέπει να ήταν ο αρχαίος μικρός οικισμός Φελλόη, ενώ διακριτό κέντρο της ανατολικής χώρας ήταν πιθανώς εκείνο που την παρουσία του μαρτυρούν κατάλοιπα στην περιοχή του χωριού Πύργος.

Τέλος η ανατολικότατη χώρα της Πελλήνης συγκροτείται από τις παράλληλες λεκάνες του ποταμού Φόνισα, που πρέπει να ταυτίσθει με τον αρχαίο Κριό, δυτικότερα και του Τρικαλίτικου, του αρχαίου Σύθα, ανατολικότερα. Η τελευταία στα ψηλά περιλαμβάνει και το μικρό χωριζόμενο από γκρεμούς πλάτωμα, όπου βρίσκεται το χωριό Βελίνα. Το πολιτικό κέντρο βρίσκεται ανάμεσα στις δύο λεκάνες, και το επίνειο, που ονομαζόταν Αριστοναύται, σε αρκετά μακρινή απόσταση, στο Ζευγολατιό. Πιθανώς ήταν και κέντρο διακριτού «δήμου», η χώρα του οποίου συμπίπτει με την ανατολικότερη παράλια περιοχή. Διακριτός «δήμος» πρέπει να ήταν επίσης και η περιοχή των χωριών Κλημέντι και Καίσαρι, στην άνω λεκάνη του Σύθα. Εκεί βρισκόταν και ιερό της Δήμητρας Μυσίας, το Μύσαιον, και λίγο πιο πέρα, στο Μικρό Κεφαλάρι, η θέση Κύρος με λατρεία του Ασκληπιού. Το αποκομμένο μικρό μεθοριακό προς την Αρκαδία πλάτωμα της Βελίνας συγκροτούσε ίσως επίσης διακριτό μικρό «δήμο» με κέντρο τον Όλουρο που λειτουργούσε και ως κατά τινα τρόπο μεθοριακό οχυρό. Η χώρα ανάμεσα στις δύο τελευταίες, της Αιγείρας και της Πελλήνης, συγκροτούμενη από τη λεκάνη του Σκουπαίκου ποταμού και το ανατολικό τουλάχιστον τμήμα της λεκάνης του Δερβενιώτικου προς τα δυτικά, φαίνεται πως αρχικά αντιστοιχούσε σε διακριτή κοινότητα, τη Δονούσα, η οποία στον 7ο αιώνα πήγε με το μέρος των Σικουωνίων εναντίον των Αχαιών με αποτέλεσμα τον αφανισμό της. Το μικρότερο δυτικό μέρος της φαίνεται να ενσωμάτωσε η Αίγειρα, ενώ τη λεκάνη του Σκουπαίκου η Πελλήνη. Το επί μέρους κέντρο της χώρας που αναπτύσσεται μετά από αυτό μάλλον είναι η αναφερόμενη ως κώμη Πελλήνη.

Φαίνεται λοιπόν ότι στα πρώιμα χρόνια, μάλλον στον πρώιμο 7ο αιώνα, όταν οι υπάρχουσες «εθνικές» συνειδήσεις αθούν και στη διαμόρφωση χωρικών ρυθμίσεων που να αντιστοιχούν στα «έθνη», όταν δηλαδή μέσα ασφαλώς από συγκρούσεις συγκροτείται ο εθνικός με την αρχαία σημασία χώρος, μία από τις κοινότητες που βρισκόταν εγκατεστημένη σε μέρος της γεωγραφικής Αχαΐας, η Δονούσ(σ)α, αφανίζεται. Διαμορφώνεται η χωρική έννοια της Αχαΐας συναποτελούμενη από δώδεκα τμήματα και αντίστοιχα μέρη του πληθυσμού, τα «μέρεα» του Ηροδότου. Τα τελευταία αντιστοιχούν στις πόλεις με τη διοικητική, πολιτική έννοια, στα πολιτικά μορφώματα πρώτου επιπέδου, που όλα μαζί συγκροτούν το μόρφωμα δεύτερου επιπέδου, την Αχαΐα, το Κοινό των Αχαιών. Αυτά είναι η Πελλήνη, η Αίγειρα, οι Αιγαί, η Βούρα, η Ελίκη, το Αίγιον, οι Ρύπες, οι Πάτραι, η Ωλενος, οι Φαραί, η Δύμη και η Τριταία. Με αυτή την πολιτική συγκρότηση είναι γνωστή η Αχαΐα στον 5ο αιώνα.

Στο δεύτερο τέταρτο του 4ου αιώνα εντοπίζονται αλλαγές που μεταμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό την εικόνα. Η Βούρα υφίσταται κάποια καταστροφή, δεν χάνει όμως το αξιώμα της, της πόλης μέλους. Το αντίθετο συμβαίνει με την επίσης καταστρεφόμενη Ελίκη. Τμήμα της χώρας της ενσωματώνει το Αίγιο, ενώ τα λοιπά της τμήματα αυτονομούνται και αναβιβάζονται στο επίπεδο της πόλης μέλους. Είναι η Κερύνεια και το Άσχειον. Η νέα κατάσταση ευνοεί τις βλέψεις των Αιγιέων για πρωτοκαθεδρία στα πλαίσια του Κοινού και φαίνεται να είναι αποτέλεσμα και δικών τους ενεργειών. Εκτός από την ένταξη στη σφαίρα επιρροής τους των ασθενών πόλεων που δημιουργούνται ή τους επιτρέπεται η επιβίωση, ασκούν πλέον και αποκλειστικό έλεγχο στο Αμάριον, τόπο συνόδου του Κοινού, έλεγχο που προηγουμένως μοιράζονταν όπως φαίνεται με την Ελίκη. Σε πολύ λίγα χρόνια οι Τριταιείς εγκαταλείπουν το αχαϊκό Κοινό και προσχωρούν στο

πολλά υποσχόμενο στην τότε συγκυρία αρκαδικό. Ένας από τους λόγους που τους αθούν στην κίνηση αυτή, πρέπει να είναι και η αντίθεση στην πολιτική του Αιγίου. Οι κάτοικοι όμως της βόρειας χώρας των Τριταίων δεν ακολουθούν τους άλλους σε τούτη την επιλογή. Η περιοχή τους ανακηρύσσεται σε μια ακόμη μικρή πόλη μέλος του Κοινού, ανάμεσα στην Αιγιδία και την αρκαδική πλέον κυρίως Τριταία. Την Λεοντησία με πολιτικό κέντρο το Λεόντιον. Στην εξέλιξη δεν μπορεί να μη συνέβαλαν οι Αιγιείς που απόχτησαν έτσι μια ακόμη αδύναμη πόλη στα σύνορά τους, επίσης εξαρτώμενη στην πράξη από τους ίδιους. Το Κοινό τώρα συγκροτείται από τις παλιές πόλεις με εξαίρεση την Ελίκη και την Τριταία και τρεις νέες, την Καρύνεια, το Άσχειον και το Λεόντιον.

Ακολουθούν τα δύσκολα χρόνια κατά τα οποία το Κοινό χάνει τον σημαντικό ρόλο του, κυρίως δια των επεμβάσεων των Μακεδόνων, από εκείνες του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου, ως αυτές του Αντιγόνου του Γονατά. Μέχρι τα τελευταία χρόνια του 4ου αιώνα διατηρείται και περιλαμβάνονται σε αυτό τουλάχιστον το Αίγιον, οι Ρύπτες, οι Πάτραι, η Όλενος και η Δύμη, αλλά ίσως και όλες οι άλλες πόλεις. Φαίνεται όμως πως βαθμιαία χάνει οποιαδήποτε ουσιαστική αρμοδιότητα. Τυπικά μπορεί να μην διαλύθηκε ποτέ, αλλά οι πόλεις ακολουθούν διακριτές και ίσως και αντίθετες πολιτικές, όπως μάλιστα αρκετές από αυτές υφίστανται ξένες φρουρές ή πέφτουν στα χέρια τυράννων ενεργούμενων των μεγάλων τότε δυνάμεων. Τέλος τέσσερις πόλεις αναλαμβάνουν πρωτοβουλία για την ανασυγκρότηση ενός Κοινού με ουσιαστικές αρμοδιότητες και αντιμακεδονικό χαρακτήρα. Του γνωστού ως δεύτερου ή ελληνιστικού Κοινού, ή ακόμα συχνότερα με το όνομα Αχαιϊκή Συμπολιτεία. Οι πόλεις αυτές είναι η Δύμη, οι Πάτραι, οι Φαραί και η Τριταία. Η ανάμεσα στις τρεις πρώτες Όλενος δεν συμπλέει και μάλλον σε αυτό οφείλεται η εξαφάνισή της ως πόλης και ο διαμελισμός της χώρας της. Στη νέα κίνηση προσχωρούν το Αίγιο, η Βούρα, η Καρύνεια και ακολούθως και οι άλλες αχαιϊκές και σύντομα και μη αχαιϊκές από «εθνική» άποψη. Και άλλες δύο όμως από τις αχαιϊκές φαίνεται να αντέδρασαν, και αυτό να οδήγησε στην πολιτική τους εξαφάνιση. Οι Ρύπτες που κατόπιν βρίσκονται να έχουν απορροφηθεί από το Αίγιον, εκτός από το δυτικότερο τμήμα της χώρας τους που υπάγεται στους Πατρείς, και οι Αιγαί που ενσωματώθηκαν στην Αίγειρα. Αντίθετα το Λεόντιον λαβαίνει μέρος στο νέο Κοινό ως διακριτή πόλις και δεν υπάγεται και πάλι στην Τριταία.

Από τις παλιές αχαιϊκές πολιτικές μονάδες, τις πόλεις, τελικά συμμετέχουν οι Δύμη, Πάτραι, Φαραί, Τριταία, Αίγιον, Βούρα, Αίγειρα και Πελλήνη και από τις νεώτερες οι Καρύνεια, Άσχειον και Λεόντιον. Συνολικά έντεκα. Όλες τους εμφανίζονται και πάλι ως μέλη του Κοινού που συγκροτείται μετά τη διάλυση του προηγουμένου το 146, με την άδεια των Ρωμαίων. Αν η αναθηματική επιγραφή από την Ολυμπία που μνημονεύει τους Αχαιούς ως αναθέτες, χρονολογείται πράγματι από τα χρόνια κοντά στο 120, όπως φαίνεται το κατά πολύ πιθανότερο, μας μαθαίνει ότι εκτός από πολλούς εθνικώς Αρκάδες και άλλους, στους πολιτικά Αχαιούς υπάγονται οι Πατρεῖς, Δυμαῖοι, Φαρεῖς, Άσχεῖς, Λεοντίσιοι, Τριταιεῖς, Αίγιεῖς, Αίγειράται, Πελλανεῖς, Βούριοι και Καρυνεῖς.

Αθήνα, 31 Μαρτίου 2.000

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Αγαμέμνων: 59, 100.
Αγελάδας: 60.
Αγήνωρ: 44.
Αγήσαρχος: 21, 22, 82, 83.
Αγία Μαρίνα: 19, 21, 22, 23, 24, 30, 31, 80, 81.
Αγιαννιώτικο: 53.
Αγιος Αθανάσιος: 35.
Αγιος Βασίλειος: 51, 69, 105.
Αγιος Γεώργιος: 38, 44, 51, 66, 87, 105, 106.
Αγιος Δημήτριος: 30.
Αγιος Νικόλαος: 87.
Άγις: 15.
Αγραπιδοχώρι: 19.
Αγριοσαύλι: 68.
Άδραστος: 34.
Αετοβούνι: 68.
Αετόβουνο: 100.
Αετοράχη: 100.
Αθήνα(ι): 35, 40, 73.
Αθηνά Λαρισαία: 17, 27.
Αθηνάς Τείχος: 47, 48, 49, 51, 105.
Αιγαί - Αιγαίοι - Αιγαία: 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 23, 52, 57, 62, 69, 70, 71, 82, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 106, 107, 108.
Αιγειρα - Αιγειράτες - Αιγειράτις: 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 21, 23, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 101, 105, 106, 107, 108.
Αιγιάλεια: 66, 99.
Αιγιαλός: 1, 6, 59, 96.
Αίγιον - Αιγιείς - Αιγιάτις: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 21, 23, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 101, 105, 106, 107, 108.
Αιμόστρατος: 21.
Αισυμνήτης: 49.
Αιτωλία: 20, 21, 36, 43, 80, 81, 96.
Ακράτα: 87, 93, 94, 106.
Αλέα: 72.
Αλέξανδρος: 8, 70, 71, 73, 93, 108.
Αλισός: 28, 38, 39.
Αλκιβιάδης: 83.
Αλκισθένης: 9.
Αμάλθεια: 39.
Αμάριον: 8, 57, 58, 59, 67, 69, 70, 105, 107.
Αμπτελος: 93, 94, 106.
Αμφιάραος: 34.
Αμφισσα: 75.
Ανάβαλτα: 35.
Ανδρικοπουλαΐκα: 17.
Ανεμόμυλος: 28, 30.
Άνθεια: 44, 45, 46, 51, 105.
Άνθις: 44.
Αντίγονος: 8, 9, 70, 84, 93, 108.
Αντίμαχος: 35.
Αντίρριον: 50.
Απόλλων: 34, 48, 57, 99, 101.
Άραξος: 1, 11, 15, 16, 26, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 104.
Αραχωβίτικα: 44, 49, 50, 51, 104.
Άρβα: 44, 45, 46, 51, 104.
Άργος - Αργείοι - Αργεία: 40, 46, 73, 74, 102.
Αργολίδα: 1, 11, 98.
Αργυρά: 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 105.
Αριστοναύται: 98, 107.
Αρκαδία: 11, 19, 20, 21, 22, 36, 53, 68, 72, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 96, 102, 106, 107.
Αροάνια: 87, 93.
Αρόη: 44, 45, 46, 51, 105.
Αρραβωνίτσα: 58.
Άρτεμις: 20, 46, 97, 99.
Αρύπες: 53.
Ασία: 2, 7, 61, 66, 67, 73.
Ασκληπιός: 27, 28, 46, 51, 102, 107.
Αστείος: 61.
Αστέρι: 30.
Άσχε(ι)ον - Ασχείς: 7, 10, 71, 72, 75, 76, 77, 82, 83, 92, 106, 107, 108.
Αττική: 1, 61, 66.
Άττις: 35.
Αύγουστος: 37, 44, 45, 46, 47, 52, 80.
Αυτοκράτης: 45.
Αφροδίτη: 48, 60.
Αχελώος: 15, 22, 27, 41.
Αχλαδιά: 57, 105.
Αχλαδίτσα: 17.
Βάλτα: 68, 73, 76, 106.
Βελίνα: 100, 102, 107.
Βελιτσάν(ικ)ος: 44, 49, 51, 105.
Βεταίκα: 43.
Βίζωνι: 88.
Βιλιβίνα: 68, 73, 76, 105.
Βιτρινίτσα: 95.
Βλασιά: 79, 80, 81, 106.
Βοιωτία: 75, 83.
Βόλλα: 38, 42.
Βολίνα/Βολίνη - Βολιναίοι: 12, 44, 45, 46, 48, 52, 55, 57, 58, 92, 104, 105, 107.

Βολιναίος: 44, 46, 48, 50, 51, 55, 57, 104, 105.
Βοστίσα: 57.
Bouvi: 69, 72, 76, 86, 106.
Βουνό Γιώργη: 43.
Βουνόκαστρο: 38.
Βουνό Παναγίας: 100.
Βούντενη: 44, 51, 105.
Βουντούχλα: 19, 20, 21, 24, 30, 31, 75, 80, 81.
Βουπράσιον: 15, 16, 22, 23.
Βούρα – Βούριοι – Βουράια: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 57, 62, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 106, 107, 108.
Βουραϊκός Ηρακλής: 85, 86, 87, 91, 105, 106.
Βουραϊκός πτοταμός: 76, 87, 106.
Βραχναίικα: 28, 44, 51, 105.
Βρυσάρι: 79.
Βρωμονέρι: 43.

Γαία: 91, 104, 106.
Γαιδουροπνίχτης: 56, 58, 105.
Γαιδουρόραχη: 87, 93.
Γαίος: 91, 94, 95, 106.
Γαλαξίδι: 95.
Γαλατάς: 53, 54.
Γαλάτες: 9, 44, 45, 72, 76.
Γερόκαμπος: 96.
Γέφυρα: 48.
Γλαύκος: 43, 44, 51, 57, 80, 82, 105, 106.
Γναίος Δομήτιος. Βλ. Δομήτιος.
Γολέμι: 17.
Γονούσα: 59, 100.
Γορδίου Τείχος: 36.
Γουργούμιζα: 79, 80, 81, 82, 106.
Γρανίτης: 38.
Γρασιδοτόπια: 93.
Γυριστό: 18.
Γωβρύνης: 73.

Δαιμένης: 74.
Δαμασίας: 74.
Δάμων: 9, 61.
Δαναός: 73.
Δάφνες: 58.
Δελφοί: 34, 73, 75, 76, 79, 99.
Δεμέστιχα: 80, 81, 82, 106.
Δέντρα: 81.
Δεξαμενός: 39.
Δερβένι: 97.
Δερβενιώτικο: 97, 100, 101, 107.
Δημήτηρ: 44, 46, 59, 60, 102, 107.
Δημήτριος: 8, 70, 76, 93.
Δημόδοκος: 80.
Διακοφτό: 68, 86, 87.

Δικαίαρχος: 82.
Δινδυμήνη: 35.
Διόνυσος: 44, 97.
Διρκαΐαι: 35.
Δομήτιος: 9, 72.
Δονούσ(σ)α: 59, 100, 101, 107.
Δουκαναίικα: 48.
Δουμενά: 68, 73, 76, 105.
Δραγονέρα: 100.
Δρέπανον: 46, 47, 48, 50, 51.
Δροσάτο: 79.
Δυο Βουνά: 17, 104.
Δύμη - Δυμαίοι - Δυμαία: 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 51, 53, 71, 80, 84, 92, 101, 103, 104, 107, 108.
Δωριείς: 11, 22, 73, 79, 95, 96, 101.
Δωρίμαχος: 20.

Εβροστίνα: 97, 107.
Εγλυκάδα: 51.
Εκατόμβαιον: 53, 37.
Ελίκη - Ελικείς - Ελικαία: 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 40, 52, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 79, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 105, 106, 107, 108.
Ελικώνιος: 61, 63, 65, 67, 68.
Επταμειώνδας: 22, 83.
Επτειοί - Επειίς: 35.
Επιδαυρος: 40, 76.
Επιτάλιον: 36.
Ερασίνος: 87, 106.
Ερατοσθένης: 63.
Ερεχθείδης: 34.
Ερινέός: 47, 48, 54, 55, 57, 105.
Ερμιονείς: 40.
Ερυμάνθεια: 17.
Ερύμανθος: 1, 18, 20, 22, 23, 24, 26, 38, 79, 81.
Εύηνος: 15.
Ευμενίδες: 73, 74.
Εύμηλος: 44.
Ευριπίδας: 21, 36, 80, 81.
Ευρύπυλος: 39.
Ευρύστερνος: 91, 104, 106.
Ευρυτιαί: 40, 41, 42, 104.
Ευρυτίων: 39, 41, 42.
Έφεσος: 64.
Έφορος: 64, 80.
Εχτένι: 97.

Ζάβλανη: 49.
Ζάστανι: 100.
Ζευγολαπιό: 98, 107.
Ζεύξιος: 42.
Ζεύς: 9, 39, 40, 57, 58, 59, 60, 69, 97.

- Ζήρια: 100.
 Ζουμπάτα: 81,
 Ζώγα: 81
- Ήλεία - Ήλείοι: 1, 11, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 25, 33, 35, 36, 37, 39, 43, 80, 81, 101, 102.
 Ήλις: 6, 11, 15, 16, 19, 21, 22, 24.
 Ήραία: 9, 36, 72.
 Ήρακλείδης: 1, 62, 63, 67, 85, 86, 87, 95.
 Ήρακλής: 36, 39, 60.
- Θηβαιοί: 32, 35, 70, 82.
 Θησεύς: 34, 36.
 Θέλφουσα: 9, 36, 72.
 Θεοξένιος: 101.
 Θεόξενος: 82.
 Θεριανός: 28, 30, 38.
 Θεσμιάδα: 33, 37, 38, 103.
 Θολοππόταμος: 94, 106.
 Θούριος: 61.
 Θριάσιοι - Θριούσιοι: 36, 72.
 Θρίον - Θριούς: 9, 33, 36, 37.
 Θρυδέσσα: 36.
 Θρύον: 36, 104.
 Θρυούς: 37, 38.
- Ίκαρος (Ικάριος): 96.
 Ικέσιος: 61.
 Ιλιάδα: 59, 67.
 Ισέας: 71.
 Ισιωμα (Ισαρι): 31, 42.
 Ιταλία: 1, 8, 59, 91.
 Ιπιάς Βρύση: 17.
 Ιων: 59.
 Ιωνες: 1, 2, 3, 6, 7, 9, 10, 11, 34, 44, 45, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 73, 74, 88, 89, 95, 96.
 Ιωνία: 1, 2, 67.
- Καγκάδι: 16, 17, 108, 104.
 Καθισό: 94.
 Καίσαρι: 100, 107.
 Κακιά Σκάλα: 86, 87, 101, 106.
 Καλάβρυτα: 21, 76, 79.
 Καλαβρύτων πποτάμι (Καλαβρυτινό): 68, 73, 86, 87, 88, 106.
 Καλαμιάς: 93.
 Καλανίστρα: 38.
 Καλατζής: 68.
 Καλέτζι: 17, 18.
 Καλογριά: 35.
 Καλλιθέα: 44, 97, 100.
 Καλλικράτης: 82.
 Καλλισθένης: 64, 89.
 Καλλίσται: 9, 10, 72, 75, 76.
- Καλλιφώνι: 18, 23, 53, 79.
 Καμάρες: 53, 54, 55, 56, 105.
 Καμενίτσα: 31, 41.
 Καμ'ινια: 28.
 Καμπανόραχη: 68.
 Κάπελη: 17, 24, 25, 33, 37, 103.
 Καραβοστάσι: 35.
 Καρακαΐδόνι: 38, 42.
 Κάρκαρα: 97.
 Καρμάνωρ: 99.
 Καρύνεια – Καρυνείς: 5, 6, 8, 9, 10, 11, 22, 52, 57, 59, 61, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 92, 106, 107, 108.
 Καρυνίτης πποταμός: 69, 72, 105.
 Κάσανδρος: 8, 70, 93.
 Καστρίτι: 44, 48, 49, 51, 105.
 Καστρίτι Βλασιάς: 81, 84, 106.
 Κάστρο: 17, 100, 106.
 Κάστρο Διακοφτού: 86, 87, 106.
 Καταράχτης: 42, 81.
 Κάτω Αχαγιά: 16, 24, 26, 27, 28, 32, 33, 35, 36, 103.
 Καύκων: 22, 23, 24, 32, 35, 37, 103.
 Καύκωνες: 24, 35.
 Καυκωνίς: 24, 33, 35.
 Καυλωνία – Καυλωνιάτες: 59.
 Καφυείς: 72.
 Καψάλα: 96.
 Καψάλωνα: 48.
 Κέρτεζη: 15, 79.
 Κερύνεια. Βλ. Καρύνεια.
 Κερύνεια όρος: 6, 69, 72.
 Κερυνίτης. Βλ. Καρυνίτης.
 Κεντρώματα: 87.
 Κεφαλάρι: 102, 107.
 Κλείτωρ: 9, 20, 21, 71, 75, 79, 80.
 Κλεομένης: 37.
 Κλεωναί: 73.
 Κλημέντη: 100, 102, 107.
 Κλωκός: 58, 68, 72, 79, 105.
 Κοκκινόβραχος: 53.
 Κολοκοτρώνης: 58.
 Κολοκυθόλακος: 87.
 Κομπηγάδι: 38.
 Κομποβούνι: 30, 42.
 Κορακοφωλιά: 96.
 Κόρη: 60.
 Κορομπιλιά: 79.
 Κορφάδες: 43.
 Κορφή: 87.
 Κοτρώνα: 18.
 Κορινθιακός: 1, 15, 16.
 Κορινθος: 20, 54.
 Κόσσας: 101.
 Κουκουζιέρες: 100.
 Κούμαρι: 53.
 Κουμουδιού: 87.
 Κούνινα: 58, 105.
 Κουνίτσες: 86.

- Κούτελη: 79.
 Κράθιον: 94.
 Κράθις: 1, 2, 85, 87, 91, 92, 93, 94, 106.
 Κρανιά: 79.
 Κρεκάκι: 18.
 Κρήνη: 58.
 Κρήτη: 53, 99.
 Κριός: 97, 98, 99, 106, 107.
 Κρόνος: 48.
 Κρότων – Κροτωνιάτες: 52, 59, 91.
 Κρυονέρι: 79.
 Κύκλωπες: 73.
 Κυλλήνη: 100.
 Κύναιθα: 9, 20, 21, 68, 72, 75, 76, 80, 87.
 Κύρος: 102, 107.
 Κώμη: 30.
 Κωνομαύρα: 100.
 Κωνσταντινούπολη: 73.

 Λαδοπόταμος: 87, 106
 Λακεδαιμώνων – Λακεδαιμώνιοι: 40, 45, 46,
 65, 73, 74.
 Λάκα: 53.
 Λακωνία: 1, 11.
 Λακόπετρα: 33, 36.
 Λάμπεια: 18, 22, 23, 24, 53, 79, 81.
 Λαμπτήρι: 49, 55.
 Λάππα: 16.
 Λάρισα: 17, 33, 36, 37, 38, 41, 104.
 Λάρισος: 15, 16, 17, 22, 23, 24, 26, 27,
 28, 32, 103.
 Λασιών: 20, 22, 23, 75, 81.
 Λεόντιον – Λεοντήσιοι – Λεοντησία: 8, 9,
 10, 20, 21, 22, 23, 29, 52, 70, 71, 72,
 75, 80, 81, 82, 83, 84, 92, 106, 108.
 Λεοντομένης: 74.
 Λεπτίδα: 18.
 Λευκοφρυνή: 22, 72, 75.
 Λεύκτρα: 8, 70.
 Λεύκτρον: 7, 52, 56, 58, 105.
 Λιμανάκι: 16, 35, 37, 38, 104.
 Λιμνοχώρι: 16.
 Λοκροί: 45.
 Λουσικά: 32.
 Λουσοί: 20, 21, 46, 72, 75, 80.
 Λόφος: 87.
 Λυγιά: 29.
 Λύκος: 80, 81.
 Λυκοχωριό: 53.

 Μαγγανό: 58.
 Μάγνητες: 22, 72, 75.
 Μαζαράκι: 30, 42.
 Μακεδονία -- Μακεδόνες: 8, 9, 70, 73, 82,
 93, 100.
 Μακριές Λίμνες: 16.
 Μακυστία: 36.
 Μαμουσιά: 68, 73.

 Μανεσαΐκο: 79.
 Μάνεσι: 79, 80, 106.
 Μάννα: 102.
 Μάννα Ρέμα: 16, 24, 27, 103.
 Μάντηλες: 86.
 Μανωλιάς ρέμα: 51.
 Μαραθάς: 87.
 Μαρδόνιος: 73.
 Μαρκουσάς: 100.
 Μαρμπάς: 58, 79, 81, 105.
 Ματαράγκα: 16.
 Μαύρα Βουνά: 16, 35, 36, 37, 103.
 Μαύρα Λιθάρια: 86, 94, 98, 106.
 Μαυρίκι: 58.
 Μαύρον Όρος: 96, 97.
 Μεγάλη Πόλις: 21, 22, 82.
 Μεδεών: 42.
 Μεθύδριον: 72.
 Μειγανίτας: 44, 56, 58, 105.
 Μείλιχος: 47, 48, 49, 57.
 Μέλας: 10.
 Μελίσσια: 58, 59, 105.
 Μερτίδη: 48.
 Μεσάτις: 44, 45, 46, 51, 105.
 Μεσόα: 46.
 Μεσσηνία: 20, 35.
 Μετόχι: 16, 36.
 Μικίλλος: 92, 93.
 Μίκκος: 21.
 Μικρόν Όρος: 97, 100.
 Μιλιαγκού: 58.
 Μιντιλόγλη: 44, 51.
 Μιτόπολις: 30.
 Μίχας: 38.
 Μόβρη: 16, 17, 23, 24, 26, 32, 33, 35, 37,
 103, 104.
 Μοιρά: 80, 82.
 Μολύκριον: 50.
 Μονάχος Έλατος: 87.
 Μπάρδος: 68.
 Μπουκουμέρα: 81.
 Μπουφούσια: 68, 69, 72, 105, 106.
 Μπρίλι: 44.
 Μικάλη: 64.
 Μικήναι: 73, 74.
 Μύσαιον: 102, 107.
 Μυσία: 102, 108.
 Μύσκελλος: 52, 53.
 Μύτικας: 17, 49.

 Ναύπτακτος: 50.
 Νερατζιές: 53, 55, 56, 58, 105.
 Νικολαΐκα: 62.
 Νιχαΐκα: 81.

 Οβριά: 51.
 Οιβώτας: 34.
 Οινίας: 34.

- Οκταβιανός: 47.
 Όλουρος: 102, 107.
 Ολυμπία: 9, 21, 34, 36, 72, 76, 82, 83, 90, 108.
 Ομαγύριος: 59, 60.
 Ομάριον: 58.
 Όμηρος: 95, 100.
 Ορέστης: 1, 73, 74.
 Ορθολίθι: 79.
 Ορχομενός: 72.
 Οφιούς: 75.

 Παλαιόπιτυρος: 68.
 Παναγοπούλα: 43.
 Παναχαία: 59, 60.
 Παναχαϊκόν: 21, 26, 43, 53, 54, 81, 105.
 Πανιώνιον – Πανιώνια: 63, 64, 66.
 Πάνορμος: 47, 48, 51, 105.
 Πάλεια – Παλειείς: 33, 34, 35, 37, 38, 41, 107.
 Παπαρίτσα: 58, 79, 81.
 Παράπειρος: 26, 29, 30, 38, 42, 104.
 Παραπόταμος: 93.
 Παρατηρητήριο: 96.
 Πατερό: 38, 43.
 Πάτρα – Πάτραι – Πατρείς – Πατραϊκή: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 80, 84, 92, 104, 105, 106, 107, 108.
 Πατρεύς: 44, 45, 46, 74.
 Πεζούλισες: 17.
 Πειθώ: 99.
 Πειραι: 40, 41, 104.
 Πείρος: 1, 3, 10, 22, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 57, 79, 80, 104, 106.
 Πεισίστρατος: 100.
 Πελλήνη – Πελληνείς: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 22, 23, 59, 72, 75, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 107, 108.
 Πελλήνη κώμη: 101, 107.
 Πελοπόννησος: 1, 2, 6, 11, 20, 46, 50, 53, 54, 63, 73, 75, 97.
 Περίβοια: 39, 51.
 Πένθιλος: 74.
 Πέρσες: 73.
 Πέτας: 17.
 Πέτρη Ωλενίη: 15, 22, 23, 24, 39.
 Πετροχώρι: 35, 37, 38.
 Πετρούχι: 87.
 Πετσάκοι: 79, 80, 81, 82, 106.
 Πηγάδια: 17.
 Πήλιουρας: 58.
 Πηνειός: 16, 19.
 Πήρλιας: 26, 32, 35.
 Πίερος: 29, 30, 31, 57.
 Πιτίτσα: 43, 48.

 Πιτσάς: 100.
 Πλάκες: 58.
 Πλακουσόβουνο: 43, 53, 58.
 Πλαταιά: 73.
 Πλατάνι: 44.
 Πλατανιώτισα: 68, 73, 76, 105.
 Πλατανόβρυση: 29, 38, 42, 104.
 Πλάτανος: 86.
 Πολυκλής: 22, 82, 83.
 Πολύλοφο: 17, 24.
 Πολύριζο: 58.
 Πομπήιος: 47.
 Ποροβίτσα: 94.
 Ποσείδιον: 102.
 Ποσειδών: 10, 49, 50, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 74, 75, 88, 89, 102.
 Ποταμιές: 98.
 Πρέβεδος: 31, 41, 42, 104.
 Πρευγένης: 44, 46, 74.
 Πρίαμος: 59.
 Πριήνη – Πριηνείς: 67.
 Πριόνι: 94.
 Προφήτης Ηλίας: 18, 43, 68, 72, 69, 97, 100.
 Πτόλις: 45.
 Πύθων: 99.
 Πύλος: 19, 24.
 Πύργος: 97, 100, 101, 107.
 Πυρρίας: 21, 43.
 Πύρρος: 8.

 Ράχη Καραβά: 79.
 Ράχη Μπρέσερη: 100.
 Ρένια: 26, 32.
 Ριανός: 23, 25, 38, 46.
 Ριζόμυλος: 62, 66, 69, 100.
 Ρίολος: 17.
 Ριον: 7, 8, 21, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 80, 85.
 Ριον Μολυκρικόν: 20, 50.
 Ρογίτικα: 29, 39, 104.
 Ροδία: 87.
 Ροδοδάφνη: 48, 56, 58, 105.
 Ροζενά: 97, 106.
 Ρούσκιο: 68, 73.
 Ρύπες – Ρυπική: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 40, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 70, 71, 80, 82, 92, 105, 106, 107, 108.
 Ρώμη: 9, 72, 76, 80, 83, 92, 103, 108.

 Σαλαμίνιοι: 101.
 Σαλμενίκος: 48, 53, 54, 55, 56, 57, 105.
 Σαλμενίκος ακρωτήριο: 49.
 Σαντομέρι: 16, 17, 19, 22, 23, 24, 30.
 Σαρακινοβούνι: 94.
 Σέλεμινος: 46, 47, 48, 50, 51, 57, 105.
 Σελιανίτικα: 53, 56.

- Σελινούς: 18, 44, 53, 57, 58, 59, 61, 62, 79, 81, 92, 106, 107.
 Σελλά: 48, 50.
 Σερδινή: 17, 26, 32, 38, 39, 41, 42, 103, 104.
 Σικυών – Σικυώνιοι: 1, 2, 6, 7, 10, 11, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 107.
 Σίχαινά: 44, 48, 49, 51, 105.
 Σκατζοχέρια: 43.
 Σκεππαστό: 68, 72, 79.
 Σκιόδεσσα: 48.
 Σκλιβανιώτικα: 94.
 Σκόλλις: 15, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 33, 37, 38, 103.
 Σκόπτας: 20.
 Σκουπταίκος: 100, 107.
 Σκουτάλι: 18.
 Σκύρον: 76, 77.
 Σουβαλιώτικα: 30, 104.
 Σουδεναίικα: 32.
 Σούκολες: 43.
 Σούλι: 44, 105.
 Σπαρταναίικα: 100.
 Σπάρτη: 45, 46, 84.
 Σπάρτων: 74.
 Σταδιεύς: 82.
 Σταυρός: 38.
 Στείρις: 42.
 Στερεά: 50, 75.
 Στράτος – Στρατική: 33, 34, 37, 38, 41, 103, 104.
 Στρογγυλή Ράχη: 68.
 Στρογγυλό Βουνό: 79.
 Στύλος: 97.
 Στύμφαλος - Στυμφάλιοι: 72.
 Σύβαρις: 59.
 Σύθας: 98, 99, 100, 107.
 Σώστρατος: 35.
 Σωτηρία: 49, 60.
- Τανάγρα: 75.
 Τεγέα: 72.
 Τείχος: 17, 35, 36, 37, 104.
 Τέλλις: 74.
 Τέμπη: 99.
 Τευθέα – Τευθέας: 7, 22, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 103, 104.
 Τιμαρχίδης: 82, 83.
 Τιμοκλής: 82, 83.
 Τίρυνς: 73.
 Τισαμενός: 1, 8, 67, 74.
 Τιτάνες: 44.
 Τόμισκος: 96.
 Τοποροβίτης: 32, 42, 104.
 Τόσκες: 29, 30, 81, 104.
 Τούμπια: 17.
 Τούρλα: 93, 94.
 Τουρλή: 94.
 Τούφες: 44.
- Τρανή Ρίζα: 43.
 Τρανός Στάλος: 43.
 Τράπεζα: 86., 87.
 Τρεις Γυναίκες: 18.
 Τρεχλό: 79.
 Τρόκαλα: 102.
 Τρικαλίτικος: 98, 100, 102, 107.
 Τρικλαρία: 47, 49, 57.
 Τρίκορφο: 38.
 Τριπτόλεμος: 44.
 Τριταία – Τριταιείς – Τριταική: 1, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 29, 31, 32, 35, 39, 40, 42, 43, 62, 71, 72, 75, 80, 81, 82, 83, 84, 106, 107, 108.
 Τρίπτεια: 23, 24, 32, 33, 37, 38, 39, 103.
 Τρούλλος: 68.
 Τρυπιά: 87.
 Τσαγκαραΐκα: 17.
 Τσαγκαράς: 17, 26.
 Τσαμπάς: 53.
 Τσεροβούνι: 17.
 Τσιβλού: 93.
 Τσούγκα: 44.
 Τσούκα: 17, 100.
 Τσούκα Κρήτη: 100.
 Τσουκαλαίικα: 28, 30, 104.
 Τυδεύς: 39.
- Υαίοι: 45.
 Υπάτη: 75.
 Υπερβόρειοι: 99.
 Υπερησία: 12, 59, 95, 96, 100, 101, 106.
- Φαγιά: 68, 87.
 Φαραί – Φαραιείς – Φαραία: 1, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 30, 31, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 52, 55, 72, 75, 79, 80, 81, 84, 92, 106, 107, 108.
 Φελλόη: 97, 107.
 Φερεκύδης: 53.
 Φθιώτις: 97.
 Φιγάλεια – Φιγαλείς: 20, 72.
 Φίλιππος Β': 8, 70, 71, 93, 108.
 Φίλιππος Ε': 20, 36.
 Φλάμπουρα: 79.
 Φλειούς – Φλέισιοι: 22, 40, 72.
 Φοίνιξ: 56, 57, 105.
 Φόνισα: 97, 100, 107.
 Φορωνείδαι: 34.
 Φτέρη: 68.
 Φωκίς: 42.
- Χαϊκάλι: 30, 42.
 Χαλανδρίτσα 29, 31, 42, 104.

Χάραδρος: 44, 46, 47, 48, 49, 51, 57, 105.
Χελωδορέα: 96, 97.
Χιόνα: 30.
Χιρά: 35.
Χρυσοπηγή: 38, 81.

Ψαθόπυργος: 51.
Ψαροφάγι: 51.
Ψηλή Ράχη: 32, 96.
Ψηλή Τούρλα: 18.
Ψηλές Κορφές: 18, 79.
Ψωφίς –Ψωφίδιοι: 9, 36, 72, 75, 79.

Ωγυγος: 8.
Ωλενος: 1, 3, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 20, 22,
23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 47, 51, 52, 53, 57,
70, 71, 92, 104, 105, 107, 108.